

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

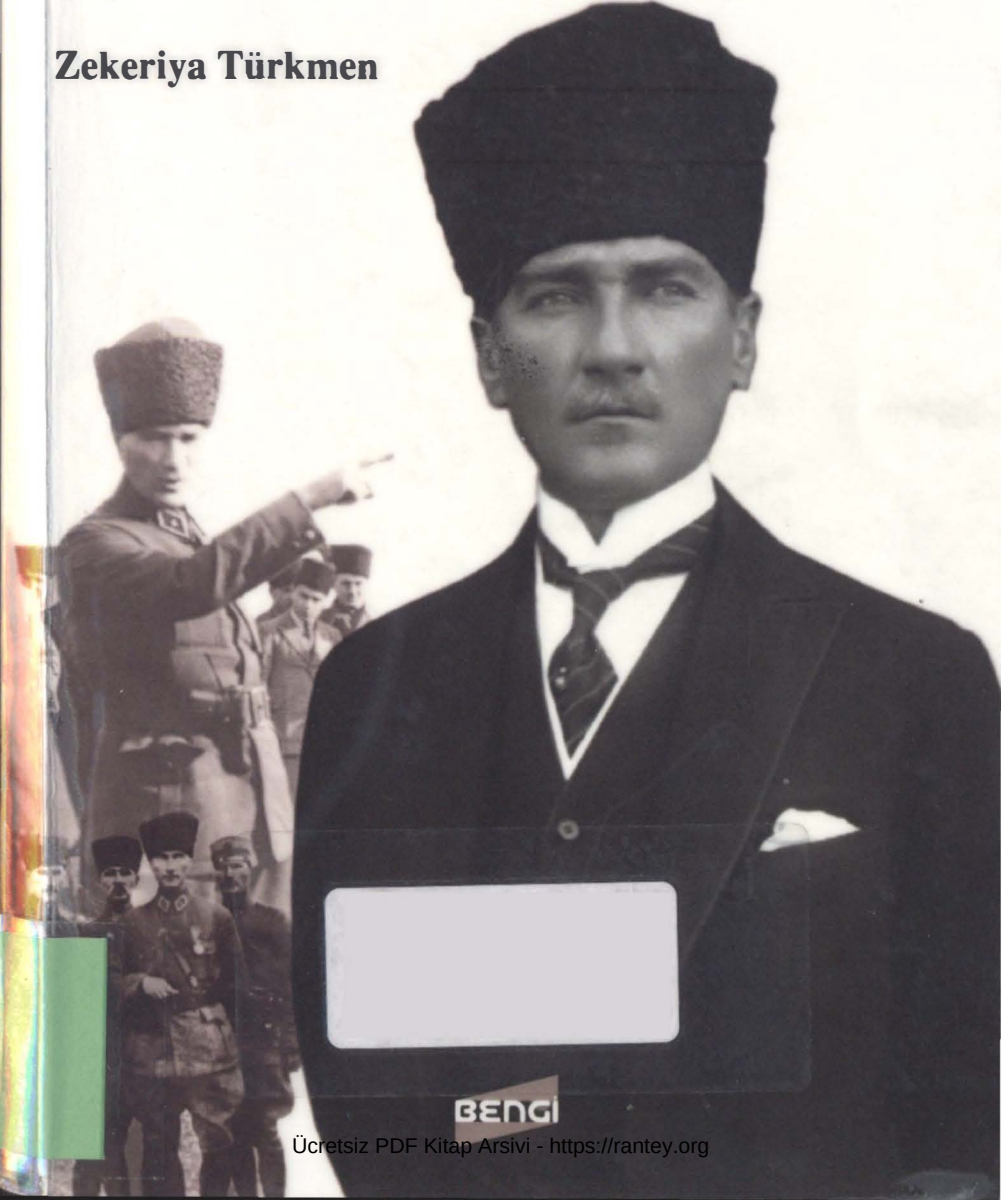
Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Mütarekeden Millî Mücadeleye
Mustafa Kemal Paşa
1918-1919

Zekeriya Türkmen

BENİ

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

Tarih Dizisi 14

**Mütarekeden Millî Mücadeleye
Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)**

Zekeriya Türkmen

Birinci basım: Ocak 2010

Kapak tasarım: Tasarımevi

Sayfa tasarım: Güler Kızılelma

Baskı: Kitap Matbaası

ISBN: 978-9944-0491-6-0

© Yayın hakları Bengi Kitap Yayın'a aittir.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

BENGİ YAYINLARI

Hasnun Galip Sokak No: 4/A Beyoğlu İstanbul

Tel/Faks: (0212) 251 66 83

E-posta: bengikitap@gmail.com

www.bengikitap.com

**MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE
MUSTAFA KEMAL PAŞA
(1918-1919)**

ZEKERİYA TÜRKMEN

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	13
ÖNSÖZ	15
I ŞİŞLİ'DEKİ KONAK	21
II ORDU MÜFETTİŞLİĞİ TEŞKİLATI: OSMANLI ORDUSU TARAFINDAN HAZIRLANAN BİR KURTULUŞ ÇARESİ Mİ?	35
III CEPHELERDE YAŞANAN ÇÖZÜLME	45
IV OSMANLI DEVLETİ'NİN ÖLÜM FERMANI: MONDROS MÜTAREKENÂMESİ (ATEŞKESİ)	49
Genel Hatlarıyla Ateşkes Antlaşması: Askerî Konulardaki Kısıtlamalar	50
V ATEŞKES ŞARTLARINA GÖRE ORDULARIN GENEL DURUMU	53
VI BÜYÜK HARP'TE OSMANLI ORDUSUNDA BİR ALMAN TEŞEBBÜSÜ: YILDIRIM ORDULAR GRUBU KOMUTANLIĞI	61
VII YILDIRIM ORDULARI GRUBU'NUN SON KOMUTANI: MİRLİVA (TUĞGENERAL) MUSTAFA KEMAL PAŞA ..	71
VIII YILDIRIM ORDULARI GRUP KOMUTANLIĞINA SON VERİLMESİ	79
IX MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ	83

X BÜYÜK HARP'İN SORUMLUSU OLARAK İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN TAKİBİ	89
XI MEBUSAN MECLİSİ'NİN KAPATILMASI VE HÜKÜMETLERİN DURUMU	93
XII 1919 YILI BAŞLARINDA ORDUDA YAPILAN DÜZENLEMELER.....	97
XIII ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KURULMASI YOLUNDAKİ ÇABALAR: ÜÇLER MÎSÂKİ	103
XIV ORDU MÜFETTİŞLERİNİN GÖREV VE YETKİLERİ	111
XV MÜTAREKE DÖNEMİNDE KURULAN ORDU MÜFETTİŞLİKLERİ	119
1. I. Ordu Kıt'aları Müfettişliği	119
2. Yıldırım Kıt'aları (II. Ordu) Müfettişliği	120
3. IX. Ordu Kıt'aları (III. Ordu) Müfettişliği	121
4. Müstakil (Bağımsız) XIII. Kolordu Komutanlığı	123
5. Rumeli Kıt'aları Askeri Müfettişliği	123
XVI IX. ORDU KİT'ALARI MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASINA UZANAN SÜREÇTE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ	125
XVII MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN IX. ORDU (III. ORDU) MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASI, İSTANBUL'DA ASKERÎ VE MÜLKÎ MAKAMLARLA İLİŞKİLERİ	139
XVIII IX. ORDU KİT'ALARI MÜFETTİŞLİĞİ'NİN MALÎ KAYNAKLARININ ÇÖZÜMLENMESİ SORUNU	145

XIX MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN PADİŞAH VAHİDEDDİN İLE GÖRÜŞMESİ VE İSTANBUL'DAN AYRILIŞI	151
XX MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNDEKİ GÖREV VE YETKİLERİ	155
XXI SAMSUN'A UZANAN YOLCULUK: MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI.....	163
XXII MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MÜFETTİŞLİK MINTIKASINDAN GERİ ÇAĞRILMASINA YOL AÇAN GELİŞMELER	185
XXIII HÜKÛMET İLE MUSTAFA KEMAL PAŞA ARASINDAKİ TELGRAF SAVAŞI VE SONUÇLARI.....	199
XXIV MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ERZURUM'A GİDİŞİ MÜFETTİŞLİK GÖREVİNE SON VERİLMESİ VE KONGRE ÇALIŞMALARI	207
XXV ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KALDIRILMASI HÜKÛMETİN, MÜFETTİŞLİKLERİN KALDIRILMASINA YÖNELİK GEREKÇELERİ	225
XXVI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖREV VE YETKİLERİNE SON VERİLMESİ.....	231
XXVII ALİ RIZA PAŞA HÜKÛMETİ DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İLİŞKİLER	235
XXVIII HARBİYE NAZIRI MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN DESTEKLENMESİ YOLUNDAKİ GİZLİ EMİR VE UYGULAMALARI	241
XXIX MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA İTİBARININ İADE EDİLMESİ VE İSTANBUL-ANADOLU İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA DÖNEMİNE GEÇİŞ	249

XXX HARBİYE NEZARETİ'NİN KUVÂ-YI MİLLİYE HAREKETİNE BAKIŞI, KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN DESTEKLENMESİ YOLUNDAKİ EMİR VE UYGULAMALARI	255
XXXI BATI ANADOLU'DAKİ YUNAN İLERLEYİŞİ KARŞISINDA KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN TAVIR VE HAREKETİ, HÜKÜMETLE OLAN İLİŞKİLERİ	261
XXXII SONUÇ YERİNE BİRKAÇ SÖZ	275
Üçler Mîsâkı Kararlarının Gerçekleştirilmesi	275
BELGELER VE FOTOĞRAFLAR	281
KAYNAKÇA	427
DİZİN	441
ÖZGEÇMİŞ	459

***"Geçmişin muhasebesi olan tarih,
ders alındığında ibrettir."***

***Çocuklarım Betül Canan ve Oğuzhan'ın şahsında
tarihiyle gurur duyan Türk Gençliğine...***

KISALTMALAR

AİAB	: Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri
ASÇB	: Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşını Başlatmasına Dair Belgeler
ASD.	: Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri
ATASE	: Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi
ATAZB	: ATASE Atatürk Arşivi Ziraat Bankasından Gelen Evrak
ATTB	: Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri
A.Ü.TİTE	: Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
BEO.	: Bâbıâlf Evrak Odası
Bk.	: Bakınız
BOA.	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviri / Çeviren
DH.HMŞ.	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi
DH.İ.UM.	: Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Kalemi
DH. KMS.	: Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus
DH. SYS.	: Dahiliye Nezareti Siyasî Kalemi
DH.ŞFR.	: Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi
Ds.	: Dosya
DUİT.	: Dosya Usûlü İrade Tasnifi
EHUR	: Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti / Reisi
El.	: Encyclopedia of Islam
F	: Fihrist

FO.	: Foreing Office
G.	: Gömlek
Gnkur	: Genelkurmay Başkanlığı
HTVD	: Harp Tarihi Vesikaları Dergisi
İA.	: İslâm Ansiklopedisi
İTC	: İttihat ve Terakkî Cemiyeti
K.	: Kutu
Kls	: Klasör
Krş.	: Karşılaştır
MVM.	: Meclis-i Vükelâ Mazbatası
nr	: Numara
s.	: Sayfa
Sy	: Sayı
TİH.	: Türk İstiklâl Harbi
TBMM. GCZ.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları
TBMM ZC.	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi
TSK.Tar.	: Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi
TV.	: Takvim-i Vekayi
vb.	: ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	: ve devamı, ve dięerleri
Y-A-Res.	: Yıldız Arşivi Sadaret Resmî Maruzatı
Yay.	: Yayını, Yayınlayanı
Yay.Haz.	: Yayına Hazırlayan
YEE.	: Yıldız Esas Evrakı

ÖNSÖZ

Sanayi devriminin ardından XIX. yüzyılda iktisadî ve askerî alanlarda giderek güçlenen Avrupa'nın sömürgeci devletleri, XX. yüzyıl başlarından itibaren aralarındaki siyasî anlaşmazlıkları bir yana bırakarak, "*hasta adam*" olarak nitelendirdikleri Osmanlı Devleti'ni parçalamak ve mirasını paylaşmak üzere iş birliğine girişerek planlarını uygulamaya koydular. Asıl mesele, kıtaları birleştiren stratejik konumu ile sömürgecilerin ilgi odağı olan Türk İstanbul'un durumunu tespit etmektir. Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse Napolyon Bonapart'ın 1808 yılında söylediği gibi; "*Dünya İmparatorluğunun merkezi olan İstanbul kime kalacaktı?*" Bunun cevabı bu sorudan yaklaşık bir asır sonra bir Rus Çarı, II. Nikola tarafından 1915'de şöyle cevaplanmıştır: "*İstanbul şehri ile Güney Trakya, Rus Çarlığına ilhak edilmelidir!*" İstanbul ve dolayısıyla İstanbul'dan yönetilen Ortadoğu, Balkanlar ve Kafkasların kaderi nasıl belirlenecekti? XIX. yüzyıldan XX. yüzyıla uzanan süreçte sömürgecilerin planları bahse konu coğrafya üzerine kurulmuş; İngiliz devlet adamlarından Çörçil'in ifadesiyle Osmanlı toprakları "*kurtlar sofrasında*" paylaşılacak istenmiştir.

XX. yüzyıl "*Doğu Sorunu*" olarak tarihe geçen ve bir yerde Osmanlı Devleti'nin veya Türkiye'yi/Türkleri yok etmeyi hedefleyen politikanın büyük ölçüde uygulamaya konulduğu dönemi içinde barındırır. Osmanlı Devleti, dolayısıyla Türkler aleyhine kurulan ittifaklar ve diğer gelişmeler Birinci Dünya Savaşı yıllarında tüm açıklığı ile gözler önüne serilmektedir. Hatta mütte-

fiki olan Almanya dahi bu dönemde Türkleri sömürmeyi kendine ilke edinen devletlerin başında gelmektedir. 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Mütarekesi (Ateşkes Antlaşması) ise, Osmanlı Devleti'nin bir anlamda da Türk Milletinin ölüm fermanı niteliğinde idi. XX. yüzyılın bu bunalım ve sıkıntıları dikkate alındıktan sonra ulaşılan sonuç itibariyle gelişmelere bakılırsa, 19 Mayıs 1919 tarihi, Türk Milleti için önemli bir dönüm noktası, aynı zamanda yeni bir devrin de başlangıcı sayılır. Mustafa Kemal Paşa, bu tarihte IX. (III) Ordu Kıtaları Müfettişi sıfatı ile Samsun'a çıkmış ve onurlu bir şekilde Türk İstiklal Mücadelesini başlatmıştır.

Mustafa Kemal ATATÜRK'ün Samsun'a çıkışı olayı bugüne kadar çeşitli makale ve kitaplara konu olmakla birlikte, belgesel olarak tüm ayrıntılarıyla ortaya konulamadığından tartışma zeminlerinde hâlâ yerini korumaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışı olayı veya bir başka ifade ile Anadolu'ya geçişi olayının herkesçe çok iyi bilindiği sanılmasına karşılık, okullarda öğretilen birkaç cümle dışında bu olayın pek de bilinmediği görülür. Bu çok da iyi bilindiği düşünülen veya sanılan Mütarekeden Milli Mücadele'ye uzanan süreç yani Samsun'a çıkış olayı, ne yazık ki, bugüne kadar tüm ayrıntılarıyla belgesel olarak ortaya konulamadığından bir çok haksız eleştiri oklarını da üzerine çekmektedir. Tarih biliminin rivayet veya söylemlerle değil de belgelerle hareket ettiği gerçeğini görmezden gelenler, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının mücadelesini küçümsemekte veya dayanaksız söylemlere sarılarak gerçekleri saptırmaktadırlar. *"Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)"* adlı eser bu alandaki çarpıtmalara, tarihin saptırılmasına en gerçekçi cevabı veren dönemin belgelerinden, konuyla ilgili yapılmış bilimsel araştırmalardan hareketle kaleme alınmış bir çalışmadır. Bu eser, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığınca 2002 yılın-

da yayımlanmış olan "*Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*" adlı çalışmamızın yeni bilgi ve belgelerin eklenmesiyle zenginleştirilmiş, Atatürk'ün bizzat Kurtuluş Savaşı yıllarında tuttuğu ve tarafımızdan da ilk defa yayıma hazırlanan kendi not defterlerinden (*Atatürk'ün Not Defterleri*, c.I-XII, Gnkur. ATA-SE Bşk.lığı Yay., Ankara 2004-2009) de istifadeyle geliştirilmiştir. Kimi bölüm başlarında tarihî gerçeklere bağlı kalınarak cdebî bir üslûpla konuya girilmiş, kitapta geçen büyük önderin Mütareke dönemindeki düşünceleri ve ruh hali okuyucuya yansıtılmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'na uzanan süreç ve ardından yaşananlar gözler önüne serildikten sonra Mütareke atmosferinde Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikle İstanbul'daki faaliyetleri belgesel bir yorumla ancak sürükleyicilik katmak için kurgulamalar yapılarak verilmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yeni bir dönemin başlangıcı sayılan II. Meşrutiyet Devri'nde (1908-1920) ordu müfettişlik teşkilatına niçin geçildiği sorusuna kısa bir açıklama getirdikten sonra, Mondros Mütarekesine uzanan süreçte Mustafa Kemal Paşa'nın Yıldırım Ordular Grup Komutanlığındaki faaliyetleri, Mondros Mütarekesinin imzalanmasının ardından İstanbul'a gelişi, ülkenin genel durumu ile ilgili yaptığı değerlendirmeler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Ayrıca, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a neden, nasıl, ne maksatla çıktığını, bu göreve nasıl geldiği veya getirildiğini; bu göreve gelmesinde / getirilmesinde kendisinin / arkadaşlarının, Osmanlı hükûmeti ve padişahın rolünün ne olduğunu, İtilaf Devletleri Yüksek Komiserlerinin müfettişlik teşkilatı karşısında sergiledikleri tutum ve davranışları dönemin belgelerinden, konuyla ilgili araştırmalardan hareketle sorgulanmıştır.

Bütün hayatı boyunca yaptığı mücadelelerden dolayı Türk milletinin yakından tanıdığı Mustafa Kemal Paşa'nın baskıya boyun eğmeyen bir kişiliğe sahip olduğu bilindiğinden, *"acaba İtilaf Devletleri ile bir sürtüşmeye yol açılmaması düşüncesinden hareketle, hükûmet tarafından Anadolu'ya sürgün şeklinde bir tayinle mi gönderildi?"* tarzında cereyan eden sorulara da büyük ölçüde o dönemin belgelerine müracaat ederek cevap arayacağız.

Daha çok dönemin resmî belge ve kayıtlarına, hatıralarına, gazetelerine yer vererek sonuca ulaşmayı hedeflediğimiz bu çalışmada, Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu Türk İstiklal Mücadelesi'ndeki, Türkiye Cumhuriyeti devletinin kuruluş sürecini başlatan bu kutsal yolculuğun ilk dönemini değerlendirmeye çalıştık. Bu çalışmadaki amacımız, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ve Milli Mücadele hareketini ateşlemesine bir yerde önemli bir basamak teşkil eden ordu müfettişliği görevini tüm ayrıntıları ile açıklamak, bu yöndeki tartışmaları mümkün mertebe sona erdirmek, diğer yandan da tarih metodolojisine bağlı kalarak belgesel bir şekilde olayları açıklamaktır. Bunu yaparken de, ATATÜRK'ün *"Tarih yazmak, tarih yapmak kadar mühimdir. Yazan yapana sadık kalmazsa, değişmeyen hakikat insanlığı şaşırtacak bir hal alır."* sözünü kendimize ilke edindik.

Kurtuluş Savaşı'ndan bu yana (1919-2009) 90 yılı aşkın bir süre geçmesine rağmen, -üzülerek belirtmek gerekir ki-, Türk İstiklal Mücadelesi'ni bütün ayrıntıları ile inceleyerek, belgesel olarak açıklığa kavuşturacak bir tarih yazamadık. Ya da içinde yaşanan dönemin siyasal ve toplumsal koşullarından dolayı veya çeşitli bahanelerle bu olayları, kamuoyunun bilgisine gerçek yönleriyle sunamadık. Nitekim, bu dönemi gerçek yönleriyle ortaya koymadığımızdan dolayıdır ki, zamanımıza kadar devam ede gelen zihin karmaşasına da bir yerde zemin hazırlamış olduk. Halbuki, bu dönemi tarihçilerimiz bilimsel eserlerinde, edebiyat yazarlarımız otobiyografi, hikaye ve romanlarında, sena-

ristlerimiz senaryolarında, öğretmenlerimiz derslerinde, komutanlarımız komuta ettikleri birliklerinde, din adamlarımız ibadethanelerde, akademisyenlerimiz üniversitelerinde, bilimsel araştırmalarında, konferans ve seminerlerinde, köşe yazarlarımız gazete sütunlarında layıkıyla ve tüm gerçekliğiyle anlatmak durumundadırlar. Bu, hem geçmişe yani tarihe, hem de bu devleti kuranlara karşı bir vefa, gelecek kuşakların da doğru bilgilerle yönlendirilip bilinçlendirilmesi bakımından en başta gelen sorumluluklarımızdandır. Eğer bu yapılabilirlerse, Atatürk'ün ifadesiyle *"Türk çocuğu ecdadını tanıdıkça kendisinde daha büyük işler barınma güç ve kudretini bulacaktır."* Böylece Türk gençliği bilgilendirilmiş, geleceğimiz de güvence altına alınmış olacaktır. Tarih bilinci ile yoğrulmuş kitleler arttıkça Türk milletini oluşturan fertlerin geleceğe daha büyük bir özgüven ve ümitle bakması mümkün olabilecektir. Teknolojinin hızla geliştiği, bunun yanında toplumsal ilişkilerin farklı bir boyut kazandığı dünyamızda, mikro tarih anlayışıyla tüm olayların en ince ayrıntılarıyla sorgulandığı bir dönemde, bizim de öz tarihimizi kendi geçmişimizi belgesel yönleriyle -ama duygusallıktan uzak bir şekilde- değerlendirmemiz, öğretmemiz gerekmektedir.

"Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa (1918-1919)" adlı çalışmanın hazırlanması sırasında bizlere yardımcı olan Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATA-SE) Başkanlığı Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi ve Mikrofilm Arşivi, İstanbul Bayezid Devlet Kütüphanesi, İstanbul Atatürk Kütüphanesi, İstanbul Hakkı Tarık Us Kütüphanesi, Ankara Millî Kütüphane, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi çalışanları ile yapıcı tenkitleriyle bizleri yönlendiren değerli meslektaşlarımıza ve bu eserin basımında emeği geçen Bengi Yayınevi yetkililerine teşekkür ederim. Burada çalışmanın tamamlanmasında en büyük payı olanları da belirtmem gerekirse, eserin yazımında

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

bizleri her zaman destekleyen metinleri okuyarak eleştirilerde bulunan eşim Fatma ile çocuklarım Betül Canan ve Oğuzhan'a da ne kadar teşekkür etsem azdır. Eserin bilim dünyasına, devletimizin kurucusu Ebedi Başkomutan Mareşal Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK ve Türkiye Cumhuriyeti tarihi konusunda çalışma yapanlara katkı sağlaması ve değerli okuyuculara da yararlı olması dileğiyle...

Dr. Zckeriya TÜRKMEN
Oransitesi - 28 Mayıs 2009

I ŞİŞLİ'DEKİ KONAK

Taksim'den Mecidiyeköyü'ne uzanan ana caddenin üzerinde, Şişli'de yer alan üç katlı konağın¹ misafirleri hiç eksik olmuyordu. Bahsettiğimiz bu ev, her katında üç odası ve bir salonu bulunan, içeriden çıkılan tahta merdivenleri ile geniş bir ailenin son derece rahat edebileceği ölçüde mütevazı bir konaktı. Mustafa Kemal Paşa tarafından kiralandıktan sonra konağa, gelen gidenlerin sayısında gözle görülür bir artış oldu. Ancak, konağa giren çıkanların çoğunluğunu kalpaklılar² (subaylar) oluştuyordu. İstanbul'a akşamın alakaranlığı çökünce, tenhalaşan cadde ve sokaklar arasından hayalet silüetinde sıyrılıp gelenler, bir yandan da takip edilmekten sakınan tavırlar içinde etrafı keskin bakışlarla süzdükten sonra konağa girip çıkıyorlardı. Karanlık gecelerin sessizliğinde konağa gelen kalpaklılar, konaktan ayrı-

1 Bahse konu yer günümüzde Şişli Atatürk Müze Evi olarak kullanılan pembe boyalı üç katlı, üçüncü katın üzerinde de ayrıca bir çatı katı olan bir konaktır. Mustafa Kemal Paşa bu evde 21 Aralık 1918-16 Mayıs 1919 tarihleri arasında ikamet etmiştir. Ev, 28 Mayıs 1928'de İstanbul Belediyesi tarafından satın alınmış, 15 Haziran 1942'de İstanbul vali ve belediye başkanı Lütfi Kırdar tarafından Atatürk İnkılabı Müzesi olarak ziyarete açılmıştır. 1962'de yangın tehlikesi atlatan bina 1977'de restore edilmiş, 19 Mayıs 1981'de tekrar müze olarak hizmet vermeye başlamıştır. (Y.N)

2 Osmanlı ordusunda II. Abdülhamid devrinde itibaren mektepli subaylar tarafından kalpak giyilmeye başlanmış olmakla birlikte, kimi zaman da bu başlık, ordudaki İttihatçıların veya Genç Türklerin (Jön Türk) giydiği bir simge olarak algılanmıştır. Ancak, Mütareke Döneminden itibaren, Kurtuluş Savaşı'na uzanan süreçte kalpak, Mustafa Kemal Paşa ve taraftarlarının diğer bir ifadeyle Kuva-yı Milliyecilerin simgesi bir başlık haline gelmiştir. (Y.N)

lırken de yine aynı şekilde, önce pencerelerden sonra da caddeye açılan ana kapının önünden etrafı keskin bakışlarla taradıktan sonra sessizce savuşup gözden kayboluyorlardı.

Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni (Ateşkes Antlaşması) imzalamış; 13 Kasım tarihinde de galipler tarafından 29 Mayıs 1453 tarihinden itibaren Türklere başkentlik etmiş olan İstanbul şehri işgal edilmişti. Şehrin hemen hemen her yanı işgalcilerin denetimini girmişti. İstanbul'un cadde ve sokakları bir yandan işgalciler, diğer yandan da cepheden dönen askerlerle dolup taşmıştı. Cepheden gelen kahramanlar, başları öne eğik vaziyette mahzun ve kederler içinde evlerine dönmekteydiler. Ancak cephelerde yaşadıkları bin türlü sıkıntının ardından şehre geri döndüklerinde İstanbul'u bıraktıkları gibi bulamamışlardı. Doğdukları, büyüdükları şehir sanki onlara yabancılaşmıştı. Bundan başka başkentten önemli kavşak noktalarını, cadde ve sokaklarını cephelerde kendilerine kurşun sıkanlar tutmuşlardı. Etrafta devriye dolaşan üniformalılar rugan pabuçlu, süslü kıyafetli ve tüylü şapkalı görünümlerine rağmen, deyim yerindeyse koyun postuna bürünmüş çakal sürüsünü andırıyorlardı. Aslında geri dönen kahramanların işgal İstanbul'unda karşılaştıkları bu süslü kıyafetliler, hep düşman cephesinde gördükleri kendilerine acımasızca kurşun yağdıran askerlerdi. Bu kabul edilmesi mümkün olmayan görüntüler o kahramanları ta yüreklerinden vurdu. Bu kabulü imkânsız durum karşısında öleyazdılar.

Onlar cephelerde açlık ve susuzluğa rağmen kahramanca çarpışırken, nasıl olmuş da İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunanlılar İstanbul'a girebilmişlerdi? Sarıkamış'ta, Sina-Filistin'de, Irak'ta, Makedonya, Galiçya, Romanya ve dahası Çanakkale'de binlerce arkadaşlarını boşuna mı şehit vermişlerdi? Nasıl olmuştu da düşmanlar "*harim-i ismet*"lerine göz dikecek kadar evlerinin yanına kadar gelivermişlerdi? İşte bu kabulü imkânsız manzaralardan dolayı cepheden dönen kahramanlar bir-

den bire doğdukları şehrin adeta yabancıları oluvermişlerdi. Çekingen tavırlarla dışarıda dolaşıyorlar, her zaman o birileri, yani üniforması farklı olanlar tarafından takip edildikleri duygusuna kapıldıklarından caddelere, sokaklara, çarşı-pazara ürkek tavırlarla çıkabiliyorlardı. Öte yandan, İstanbul'da işgalcilerle yerli işbirlikçilerin kolkola olduğu bir dönem yaşanıyordu. Gayri Müslim vatandaşların her biri işgalcilerin kollarına atılmış, her türlü konuda onlara başkentte klavuzluk ediyorlardı. 1918 yılının o kasvetli, soğuk kış mevsimi İstanbul'un üzerine, özellikle de Türk mahallelerine bir karabasan gibi çökmüş, kurşun yarasından daha acı hisler bırakarak bütün yürekleri dağlamıştı. Bir başka ifadeyle söylemek gerekirse, işgal acısı bütün Türklerin kalbine adeta bir ok gibi saplanmıştı.

Şevket Süreyya Aydemir, 1918'lerin işgal altındaki İstanbul şehri için şunları yazar: *"İşgal, kocaman bir haysiyet yarası gibiydi, bütün İstanbul'u gittikçe irinleşen pıhtılarıyla sarmaktadır. Dullar, savaş gazisi sakatlar, sokaklarda aç dolaşan terhis edilmiş askerler, hâlâ giydikleri ve siperlerde lime lime olmuş üniformalarıyla dolaşan eski yedek subaylar, ne yapacağını, nereye gönderileceğini bilmeyen muvazzaf (hali hazırda görevde) subaylar İstanbul'u doldurmuşlardı. İstanbul'un havasında esen, yalnızca hayal kırıklığı, umutsuzluk, kin ve iniltidir."*³

O sıralar başkent İstanbul'da kahvehanelerde, sokak ve caddelerde, kuytu köşelerde Müslüman Türk halkın arasında kulaktan kulağa yayılan ibretlik bir söz vardı: *"Mağlup, galibin hükmüne boyun eğer!.."*⁴ Başkentteki, ümitsizlik ve bezginliğe rağmen, karamsarlığa kapılmadan -sayıları çok az da olsa- geleceğe umutla bakanlar vardı: Bunlar, bütün sıkıntıları içlerine gömen, halka metin görünmeye çalışan kalpaklılarla bir kısım vatansever ay-

3 Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, İstanbul 1983, s. 351.

4 *"Savaşta yenilenler, yenilenlerin her türlü isteklerine boyun eğiciler"* anlamında söylenen bir sözdür.

dınlardı. Ancak, yine de sokaklarda dolaşırken tedbiri elden bırakmamak gerekiyordu. Çünkü işgalcilerin gözünde, her ne kadar Osmanlı orduları dağıtılmış, askerlerin tamamına yakın bir kısmı terhis edilmiş, silahlarına el konulmuş, diğer bir ifadeyle kolu kanadı kırılmış olsa da, zabitanının tamamına yakını -ki bunlar içinde özellikle kalpaklılar- savaş suçlusu konumunda idi.

İşte böylesine karamsar bir ortamın içinde Şişli'deki konak, Mustafa Kemal Paşa yerleştikten sonra artık ikametgah olmaktan çıkmış, umudunu yitirmeyen kalpaklıların devamlı uğradıkları, ülkenin geleceğine yönelik projelerin tartışıldığı, çözüm yollarının arandığı resmî bir devlet dairesi gibi kullanılmaya başlanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti'nden gelen emir üzerine Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığını Nihat Paşa'ya bırakarak, 11 Kasım 1918 tarihinde trenle Adana'dan ayrılmıştı. Dört yıl süren kanlı bir savaşın ardından bedenen yorgun olmasına rağmen, son derece azimli görünüyordu. İki gün süren tren yolculuğunun ardından, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a geldi. Mustafa Kemal Paşa'yı arkadaşı Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey karşıladı. Tren yolculuğunda böbrek sancısı pek rahat vermemişti. Zayıflamış ve avutları çökmüş yüz hatları ile, aslında çektiği sıkıntıları her ne kadar belli etmese de dışa yansıtıyordu. Haydarpaşa Tren İstasyonu merdivenlerinden iskelede demirli bekleyen köhne Kartal istimbotuna doğru emin adımlarla ilerlerken Boğaziçi'nde demirlemiş 61 parçalık⁵ İtilaf Devletleri donanmasını görünce yüzü sert bir şekilde kasıldı. Gözlerini bir ara belli belirsiz ufkun derinliklerine daldırdıktan sonra içinden, dört yıl cephelerde boşuna didişmişiz diye geçirdi. Çanakkale'de İngilizleri durduran bir komutanın çok değil, üç yıl sonra böyle bir

5 Boğaziçi'nde demirlemiş olan İtilaf Devletleri donanmasında 22 İngiliz, 12 Fransız, 17 İtalyan, 4 Yunan gemisi olmak üzere 6 da denizaltı bulunuyordu. (Y.N.)

manzarayla karşılaşması sinir bozucu olduğu kadar, kaderin kötü bir cilvesiydi de. Paşa, yaveri Cevat Abbas (Gürer) Bey ve Dr. Rasim Ferit Beyle birlikte istimbota bindi. Bindikleri köhne Kartal istimbotu, işgal donanmasının arasından sıyrılarak Karaköy'deki iskeleye gelirken, üzüntüsünü her haliyle belli eder bir ruh haliyle, "*Hata ettim, İstanbul'a gelmemeliydim, bir an önce Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı*" demiştir. Mustafa Kemal Paşa, daha sonra yaveri Cevat Abbas Bey'e tarihe geçecek olan o meşhur sözünü söylemiştir: "*Geldikleri gibi giderler!*"⁶

Bir süreliğine o zamanki adıyla Pera olarak bilinen bugünkü Beyoğlu'nda, Pera Palas Otelindeki odasına yerleşen Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne (Osmanlı Genelkurmayı) telefonla ulaşarak İstanbul'a geldiğini bildirdi. Rasim Ferit Bey ile birlikte otelin lobisinde kahve içerek başkent havasını ve genel gidişatı değerlendirdiler. Mustafa Kemal Paşa ertesini günü, (14 Kasım) İngiliz *Deyli Meyıl (Daily Mail)* gazetesi muhabiri Vard Prays (Ward Price)'ın kendisiyle mülakat talebini olumlu karşıladı. İngiliz muhabirin sorularını açıklıkla cevapladı. Ülkenin siyasi, askeri genel durumu ile ilgili değerlendirmelerde bulundu. Ahmet İzzet Paşa ile görüştü. Aynı gün Rauf (Orbay) Bey ile de buluştu ve memleketin genel durumunu değerlendirdiler.

Paşa, bu görüşmelerden sonra Beşiktaş-Akarçetler'de bir apartman dairesinde ikamet eden annesi ve kızkardeşini ziyarette gitti. Mustafa Kemal Paşa⁷, üç aydır görmediği annesini ve kızkardeşini görmek, biraz olsun onlarla hasret gidermek istemişti. Selanik şehri, Birinci Balkan Savaşı'nda 8 Kasım 1912'de Osmanlı idaresinden çıkınca, işgale uğramış bir kentte mülteci durumuna düşen annesiyle kızkardeşini ve üvey babasının ye-

6 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı, 1881-1918*, c.I, Ankara 1988, s. 148.

7 07 Ağustos 1918 tarihinde Yedinci Ordu Komutanlığına tayini çıkmış, bir hafta sonra İstanbul'dan ayrılmış Halep'e gitmiştir. Bk., Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 124-125.

ğeni Fikriye'yi İstanbul'a getiren Mustafa Kemal, onları Beşiktaş-Akaretlerdeki bir apartman dairesine yerleştirmişti. Kolera ve tifüs Balkanlardan gelen göçmenlerle İstanbul'a taşınmış, kocca şehri kısa sürede etkisi altına almıştı. Aslında, Zübeyde Hanım, Makbule ve Fikriye İstanbul'a geldiklerinde hepsi hasta idi. Yerinden yurdundan ayrılmanın verdiği acıyla annesi çok kısa sürede bedensel ve ruhsal bakımdan çökmüştü. Zübeyde Hanımla kızı Makbule ve ikinci eşinin yeğeni Fikriye yaklaşık beş yıldır bu evde ikamet ediyorlardı. Tanımadıkları, yabancıları oldukları bir şehirde yalnız başlarına yaşamanın sıkıntısını hep çekmişlerdi. Zübeyde Hanım'da Selanik özlemi ölümüne kadar devam etti. Mustafa Kemal Paşa, 9 Eylül 1922'de İzmir'e girdikten sonra Selanik'e çok benzeyen bu şehre annesini de getirmişti. Zübeyde Hanım biraz olsun rahatlamıştı İzmir'de. Ancak, İzmir'de uzun süre yaşamaya ömrü vefa etmemiştir.

Mustafa Kemal'in, hayatta kalan tek kardeşi Makbule idi. Makbule ile Mustafa Kemal'in aralarında özel bir bağ vardı. Makbule, askerlikten ayrıldıktan sonra ticarete atılan Mustafa Mecdi Bey ile evlendikten sonra da Akaretlerdeki evde annesiyle beraber oturdu. Mustafa Kemal annesine ve kızkardeşine gecimlerinde her zaman yardımcı oldu.

Zübeyde Hanım, oğluna "*Mustafam*", çoğunlukla da "*Sarı Paşam*" diye hitap ederdi. Altmışını çoktan aşmış olup, gözleri eskisi gibi görmüyor, kulakları da ağır işitiyordu. Elmacık kemikleri çıkık çehresinde yörüklerle has hafif çekik gözlerindeki hüznün birleştiğinde yüz hatları çektiği sıkıntıları dışa yansıtıyordu. Kapı çaldığında yüreği hop etmiş, yerinden çıkacak gibi olmuştu. Zübeyde Hanım hissetmişti oğlunun geldiğini. Çünkü oğlu, her geldiğinde kapıyı aynı şekilde çalardı. Kapıya doğru yürürken yüzündeki hüznünlü bakışı birden değişti. Sırtında kaftanvari uzanan elbisesini düzeltti, başındaki beyaz örtüsünü topladı. İki eliyle tuttuğu örtüsünü başının iki yanından aşağıya sarkacak şekilde geri-

ye doladı. Paşa oğluna metin ve dinç görünmeliydi. Usulca kapıyı açtı. Onu tekrar karşısında görünce kavuşmanın heyecanıyla sevinçten gözlerinden iki damla yaş aşağıya doğru süzülüyordu, fakat bunu belli etmemek için iki elini yüzüne sürdü. Hasretle beklediği oğlu sağ salim tekrar yanına dönebilmişti. O, Sarı Paşasına yürekten sımsıkı sarıldı, kokladı, öptü, öptü... Daha sonra kızkardeşi Makbule de ağabeyinin boynuna sarılarak hasret giderdi. Fikriye de çekingen tavırlarla yaklaşarak paşaya hoşgeldin dedi. Kapı önündeki kısa karşılama merasiminden sonra Zübeyde Hanım oğlunu salona buyur etti. Beşiktaş'tan Maçka'ya uzanan cadde üzerinde yer alan apartman dairesinin en güzel odası güney cephe de yer alan caddeye bakan iki pencereleri salonu idi. Salon da pencere kenarında genişçe bir sedir yer alıyordu. Zübeyde Hanım kimi zaman pencere kenarına oturur yolları gözlerdi.

Mustafa Kemal Paşa, annesinin ardından salona geçti ve caddeye bakan pencerenin kenarındaki sedire oturdu. Paltosunu ve başındaki kalpagını çıkardı. Makbule ağabeyinden bunları aldı ve yan odaya götürdü. Zübeyde Hanım her zamanki gibi sobanın yanındaki koltuğuna oturup oğlunu baştan aşağıya süzdükten sonra Rumeli şiveşiyle:

–"Oş geldin be çücugım, Sarı Paşam, Mustafam! Nasılsın bakayım, iyi mısın? Oş musun süle bakalım bize. Avadisler nasıl uralarda, memleketin nasıldır hali bize diyiver. Nasıl geçmiş tır bakalım yolculugun? Bak beri, ırahat gelebildin mı uğlum? Bütün bunların episını süleyesın bize. Anlatasın episını birer birer anacığına," diyerek ardı ardına gelen sorularını sıraladı. Böyle zamanlarda Mustafa Kemal Paşa da annesi gibi Rumeli Türklerine has bir şiveyle ona karşılık verir, annesinin gönlünü hoş tutmaya çalışırdı.⁸

8 Mustafa Kemal Paşa, güzel Türkçemizin Rumeli/Balkan Türklerine ait şiveşiyle konuşmayı hiçbir zaman terk etmemiştir. Hatta hayatının sonuna kadar bunu devam ettirdiğini, zaman zaman bu şiveyle konuştuğunu yakın çevresinde bulunanlar hatıralarında dile getirmektedirler. (Y.N.)

Ordu komutanlığı, ordular gurubu komutanlığı yapmış biri olmasına rağmen O, aslında annesinin gözündeki hala büyüymemişti. Zübeyde Hanım oğlunun geleceğini önceden haber aldığından kızı Makbule ve eşinin yeğeni Fikriye'yle birlikte evde hazırlıkları çoktan bitirmiş, Rumeli usûlü yemekler pişirilmişti. Yemekten sonra gelen kahveler içilirken öteden beriden konuşuldu. Osmanlı Devleti'ni bir yokoluşa sürükleyen acımasız savaş sona ermişti. Yıllardır oğlunun yolunu gözleyen, evde kızlarıyla olmasına rağmen yine de çok sevdiği oğlunun hasretiyle bekleyen Zübeyde Hanım, bundan böyle İstanbul'da Sarı Paşası ile beraber ömrünün geri kalan kısmını sürdürmeyi umuyordu.

Aslında Zübeyde Hanım, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu uzun savaşlardan dolayı çocuğunun askeri okula gitmesini, dahası zabıt (subay) olmasını istememişti; ama Mustafa, kaderini, geleceğini kendi kararıyla belirledi. Mustafa, askerlik mesleğinde karar kılınca bunu da kabullenmekten başka çaresi kalmadı. Harbiye Mektebi'nden mezun olup da zabıt çıktıktan sonra her ana gibi o da oğluya övünmeye başladı. Mustafa, babasını çocuk denecek bir yaşta kaybettiğinden annesine ve kızkardeşine aşırı düşküncüydü. Hatta, annesinin maddi sıkıntılardan dolayı Ragıp Bey adlı biriyle yaptığı ikinci evliliğe pek razı olmamış buna çok kızmış, uzun bir süre de kabullenememişti.⁹ Ancak, Ragıp Bey'i daha sonra yakından tanıyınca ilk gençlik yıllarında bu evliliğe gösterdiği tepki ortadan kalkmış, kırılganlıklar unutulmuştur.

Mustafa Kemal, subay çıktıktan sonra annesiyle kızkardeşinin geçimini üstlenmiş, her ay maaşından bir miktar parayı ya posta ile ya da arkadaşları aracılığıyla ailesine göndermiştir.¹⁰

⁹ Mustafa Kemal, Ragıp Bey'i daha sonra yakından tanıyınca onunla dost olacaktı. Bk., Kılıç Ali, *Atatürk'ün Hususiyetleri*, İstanbul 1955, s. 17.

¹⁰ Tarafımızdan başlatılan bir proje ile yayımlanan Atatürk'ün not defterlerinde de bu hususla ilgili kayıtlar yer almaktadır. Bilgi için bk., *Atatürk'ün Not Defterleri*, c.I-XII, Yay.Haz., Zekeriya Türkmen vd.leri, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2004-2009.

Zübeyde Hanım, Suriye'de, Trablusgarp'ta, Balkanlar bölgesinde ve Balkan Savaşlarında, Çanakkale'de, Diyarbakır'da, Bitlis'te, Filistin'de ve daha pek çok yerde görev almış, askerlik mesleğindeki başarılarından dolayı "*Anafartalar Kahramanı*" olarak tarihe adını yazdırmış, 1916 yılında da miriliva (tuğgeneral) rütbesine ulaşmış oğluyla her zaman gurur duyuyordu. Yıllardır cepheden cepheye koşturan oğluyla artık ayrılmadan bir arada oturmak istiyordu. Yaşı da epey ilerlediğinden artık duygular daha çok ön plana çıkıyordu. Bundan dolayı da yıllardır devam eden ve yüzbinlerce genç vatan evladının kaybına, bir o kadarının yaralanmasına yol açan bu acımasız savaşın bitmesince kendince haklı olarak seviniyordu. Kızı Makbule ile yeğeni Fikriye de bu sevincine ortaklı.

Zübeyde Hanım, Sarı Paşasını kendileri gibi Rumeli kökenli seçkin bir Türk ailenin kızıyla evlendirmek, daha sonra da torunlarını kucaklamak, onları büyütmek istiyordu. Üstelik Sarı Paşa'nın kimi arkadaşları evlenmişler, çocuk çocuğa karışmışlardı. Bunları istemekte bir ana olarak kendini haklı buluyor ve oğluna bu düşüncelerini doğrudan söylüyordu. Bu konuşmalara Makbule ile Fikriye de uzaktan kulak misafiri oluyorlardı. Halbuki oğlunun evlilik konusundaki fikirleri farklıydı; O, annesi gibi düşünmüyordu. Yaşı artık epeyce ilerlemiş bulunan annesinin bu taleplerinin kendisini rahat bırakmayacağını biliyordu. Ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın büyük idealleri, ihtirasları vardı. Son derece akılcı davranıyordu. Kafasındaki düşünceleri uygulamaya koymak için uygun zemin ve zamanı yokluyordu. O, böyle bir evliliğin, gerçekleştirmeyi düşündüğü ideallerine ayak bağı olacağını bildiğinden annesine usulünce karşı çıkıp, onun anlayacağı lisanı münasiple ikna edici gerekçeler ileri sürebiliyordu.

Mustafa Kemal Paşa bir süre sonra kendine Şişli'de bahsedilen evi kiraladı ve ailesinden ayrı oturmaya başladı. Annesiyle

kız kardeşinden ayrı oturmasının nedenini ise yıllar sonra şöyle açıklayacaktır:

–"Çocukluğumdan beri bir tabiatım vardır. Oturduğum ev - de ne anne, ne kız kardeş, ne de ahabpla bulunmaktan hoş - lanmazdım. Ben yalnız ve müstakil bulunmayı çocukluk - tan çıktığım zamandan itibaren daima tercih etmiş ve sü - rekli olarak öyle yaşamışımdır. Tuhaf bir halim daha var; ne ana, ne kardeş, ne de en yakın akrabamın kendi zihni - yet ve telakkilerine göre bana şu veya bu tavsiye ve nasi - hatte bulunmasına tahammülüm yoktu. Aile arasında yaşa - yanlar pek çok bilirler ki, sağdan soldan pek saf ve sami - mi ihtardan masun bulunmazlar. Bu vaziyet karşısında iki tarz hareketten birini intihap etmek zaruridir. Ya itaat, ya - hut bütün bu ihtar ve nasihatları hiç saymak, bence ikisi de doğru değildir."¹¹

Mustafa Kemal Paşa, kendisine ayrı bir ev kiralamak istediğini usulünce annesine ve kızkardeşine izah ederek onların anlayışla karşılamalarına zemin hazırladı. Sınıf arkadaşı Ali Fuat'ın (Cebesoy) babası İsmail Fazıl Paşa'ya danıştıktan sonra Şişli'deki evi kiralamıştı. İsmail Fazıl Paşa, oğlu gibi sevdiği Mustafa Kemal'i Harp Okulu öğrenciliğinden beri tanıyordu; bu tanışıklık ve karşılıklı sevgi saygı İsmail Fazıl Paşa'nın Milli Mücadeleye katılıp Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'da ölümüne kadar devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 21 Aralık 1918 tarihinde¹² Şişli'deki konağa yerleşmiş, İstanbul'dan ayrıldığı 16 Mayıs 1919 tarihine ka-

11 Enver Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 59. Ayrıca bk., *Az Bilinen Yönleriyle Atatürk*, Yay. Haz. Latif Daşdemir, Cumhuriyetimizin 80. Yılına Armağan, Ege Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., İzmir 2004, s. 53.

12 Bk., *Atatürk'ün Hayatı, Konuşmaları ve Yurt Gezileri*, Derleyen, Necati Çankaya, İstanbul 1985, s. 25.

dar orada ikamet etmiştir. Konağın giriş katı yaverlere ayrılmıştı. İkinci katta Mustafa Kemal Paşa'nın çalışma odası, yatak odası, misafirleri kabul salonu ve odası vardı. Üçüncü katta ise Zübeyde Hanım ile Makbule geldiklerinde kalırlardı. Şişli'deki bu tarihi konak, Mustafa Kemal Paşa tarafından kiralandıktan sonra bahsettiğimiz tarihlerde semt halkı tarafından kalpaklıların konağı olarak anılmaya başlanınca, hem bölgedeki sakinlerin, hem de İstanbul'da denetimi ellerine alan İngiliz İşgal Orduları Komutanlığına bağlı İstihbarat Şubesinin ilgisini çeken bir yer olmuştur.

İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı, bugün İstanbul'da Taksim'den Nişantaşına uzanan caddede üzerinde yer alan ve Harbiye Askeri Müze ve Kültür Sitesi olarak bilinen yeri merkez karargâhı olarak kullanmak üzere el koymuştur. Bahse konu yer, Osmanlı Devleti döneminde Harbiye Mektebi olarak kullanılmakta idi. Böylece İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı, karargâhını yıllardır Osmanlı ordusuna subay yetiştiren ve dönemin en modern binalarından sayılan Harbiye Mektebi'nde kurmuşlardı. Şişli'deki konak buraya oldukça yakın ve yürüme mesafesinde bir yerde olduğundan İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı İstihbarat Şubesinin takibi altına alınmıştır.

İngiliz İşgal Ordusuna bağlı İstihbarat Şubesi subaylarından biri olan Yüzbaşı Benet¹³, uzun süren taptikten sonra bir defasında konağa gelerek Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek istemiştir. Ancak, Mustafa Kemal Paşa da bu sırada boş durmamıştır. Her ne kadar bu olayların yaşandığı dönemde varlığı ortadan kaldırılmak üzere olsa da Teşkilat-ı Mahsusa¹⁴ örgütü kanalıyla Benet hak-

13 John Godolphin Bennet, İstanbul'daki İngiliz İşgal Orduları Komutanlığına bağlı İstihbarat Şubesinde görevli genç bir yüzbaşısıdır. Yüzbaşı Bennet yıllar sonra hatıralarını kaleme almış, ancak hayatının son yıllarında yazdığı hatıralarında pek çok tarih ve bilgi hatası yapmıştır. Bk., John Godolphin Bennet, *Witness*, London 1961.

14 Teşkilat-ı Mahsusa örgütü hakkında bu güne kadar pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen, tüm ayrıntılarını açığa çıkaran bilimsel bir araştırma-

kında bilgi toplamış, gıyabında onu tanımıştır. Konağa girmesini izin vermiş, kahveler içilirken yapılan konuşmada kelimeleri son derece dikkatli seçerek sürdürmeye özen göstermiştir. Kendisinden bilgi toplamak düşüncesiyle gelen Benet, Mustafa Kemal'in akıllıca soruları karşısında şaşırarak, İngilizlerin İstanbul'daki siyasetlerini farkında olmadan açıklamak durumunda kalmıştır. Benneth, ilk defa yüzyüze karşılaştığı Mustafa Kemal'in zekasına hayran kalmıştır. Nitekim, yıllar sonra kaleme aldığı hatıralarında bu durumu açıklamaktan kendini alamamıştır. Nitekim Benet, yıllar sonra kendisiyle mülakat yapan bir Türk gazetecisine İstanbul'da Mütareke Dönemindeki olayları anlatırken Mustafa Kemal Paşa'dan da uzun uzadıya bahsetmiştir.¹⁵

Mustafa Kemal, daha sonra Benet'in nüfuzundan yararlanarak önde gelen kimi İngilizlerle görüşme fırsatı yakaladı. Hatta

nın yapılamamış olması ortadadır. Gnkur. ATASE Bşk. lığı belgelerine göre 17 Kasım 1913 tarihinde kuruluşundan 14 Nisan 1915 tarihine kadar başkanlığını Süleyman Askerî Bey yapmıştır. Süleyman Askerî Bey Irak Cephesi'nde önce Basra Valiliğine, daha sonra da 2 Ocak 1915 tarihinde Irak ve Havalisi Kumandanlığı atanmış rütbesi de albaylığa yükseltilmiştir. Bu sırada İngilizler Bağdat'ı işgal etmek, Türkler ise Basra'yı geri almak amacıyla Dicle nehri boyunca birkaç kez ileri harekate girişmişlerse de bir sonuç alamamışlardır. Süleyman Askerî Bey 20 Ocak 1915'te Birinci Rota Muharebesinde İngilizleri mağlup etmiştir. 12-14 Nisan 1915'te Şuayyibe (Şuaybe) Muharebesi'nde muharebeyi kaybetmiş ve üzüntüsünden 14 Nisan 1915 günü arabasında intihar etmiştir. Mezarı Basra Berceziye'dedir. Daha sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın başına getirilen Ali Bey Başhampa 24 Mayıs 1915'ten 31 Ekim 1918 tarihine kadar bu görevde kalmıştır. Teşkilat Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla lağvedilmiş ancak bu konuda görevlendirilen Kurmay Albay Hasan Tosun Bey tarafından teşkilatın kaldırılması çalışmaları 15 Kasım 1918'e kadar sürmüştür. (Y.N.) Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bk., Mustafa Balcıoğlu, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyete*, Ankara 2004, s. 14-17. Öte yandan Kuşçubaşı Eşref'in Teşkilat-ı Mahsusa başkanları arasında yer aldığı görüşü ise tamamen asılsızdır. Bu konu Araştırmacı Yazar Ahmet Efe tarafından yapılan bir bilimsel çalışmada tüm ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Ayrıntılı bilgi için Bk., Ahmet Efe, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, İstanbul 2007, s. 94 vdd.

15 Nezh Uzel, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennet Anlatıyor: Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Yay., İstanbul 2008.

İngiliz Rahip Firuv (Frew) ile de bir fırsatı değerlendirip üst düzey yetkililerin bir toplantısında tanıştı. Mustafa Kemal Paşa onlarla konuşurken son derece siyasî davrandı. Rahip Firuv, görünürde misyonerlik faaliyeti için Türkiye'ye gelmiş olup aslında din adamı kılığında casusluk yapan bir İngiliz idi. Mustafa Kemal Paşa, bu son derece nazik dönemde görüştüğü İngilizlerden elde ettiği bilgileri değerlendirerek, akşamları Şişli'deki konağında arkadaşlarıyla değerlendirdi, tartıştı, bütün ihtimalleri tek tek değerlendirerek bunlardan bir sonuç çıkarmaya çalıştı. Şişli'deki konakta bu önemli tartışmalar yapılırken bir yandan da, ülkenin kurtuluş çareleri arandı. Şişli'deki evde görüştüğü arkadaşları arasında Ali Fuat (Cebesoy), Kâzım Karabekir, Rauf (Orbay), İsmet (İnönü), Refet (Bele), Kâzım (Dirik), Kâzım (Özalp) da vardı. Bunlardan başka Fevzi, Cevat ve Kâzım (İnanç) Paşalarla da görüşmeler yapıldı.

Bahsettiğimiz bu dönemde İngilizler, Mustafa Kemal Paşa'nın her hareketini takip etmeye çalışırken, aslında o da boş durmamıştı. Yakın adamlarından olan yaverleri ve sivil-asker çeşitli devlet kademelerinde görevli arkadaşları aracılığıyla mümkün olduğunca kendisini izleyen İngilizleri takip etmeye, onların Türk devleti ve Türk halkı için besledikleri emellerinin neler olduğunu, geleceğe yönelik siyasetlerini nasıl yönlendireceklerini çözmeye ve bununla ilgili ileriye yönelik kestirimlerde bulunmaya çalıştı.

Mustafa Kemal Paşa, Şişli'deki konakta gazetecilerle de görüşmeler yapmıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında aykırı görüşleri ile Alemdar gazetesini yayımlayan Refii Cevat Bey'i Şişli'deki konağa davet ederek kendisine yönelik İttihatçılık suçlamalarını reddetmiştir. 4 Şubat 1919 tarihinde Refii Cevat Bey ile yaptığı görüşmede ülkenin kurtuluşu ile ilgili görüşlerini açıklamıştır. Anlattıkları karşısında şaşırان Refii Cevat Bey, Mustafa Kemal'in çölden farksız olan ülke topraklarından bir hayat fışkıra-

cağına yönelik ümitvar açıklamaları karşısında şaşırılmış kalmış, hatta ona gıpta etmiştir. Mustafa Kemal bu süreçte Refii Cevat Bey gibi muhalif basının önde gelen kimi kalemlerini ikna etmeye çalışmıştır. Kısacası O, bu dönemde herkesi, *"Türkiye'yi parçalanmaktan kurtarmanın mümkün olduğuna inandırmaya"* yönelik gayretlerle zamanını harcamış¹⁶, bu yüce amaç uğrunda varlığı sona ermek üzere olan Teşkilat-ı Mahsusa örgütünden ve üyelerinden de gereği gibi yararlanmasını bilmiştir.

Şişli'deki tarihi konakta yapılan toplantılarda, aslında ne Osmanlı devlet idarecilerinin, ne de İngiliz İşgal Orduları Komutanlığının pek farkına varamadıkları bir kahramanın yön vericiliği ve tartışmasız önderliği ile Türk Tarihinde yeni bir sürecin temelleri atılmaya başlanmıştı.

16 Sadi Borak, *Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları*, İstanbul 1996, s. 206-207.

II ORDU MÜFETTİŞLİĞİ TEŞKİLATI: OSMANLI ORDUSU TARAFINDAN HAZIRLANAN BİR KURTULUŞ ÇARESİ Mİ?

2 Ağustos 1914 tarihinde Almanlarla imzalanan gizli ittifak antlaşmasının ardından zorunlu olarak girilen Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı orduları pek çok cephede mücadele etmek durumunda kaldı. Büyük güçlerin "*Doğu Sorunu*"¹ olarak ortaya attıkları, aslında Türkleri önce Balkanlardan, sonra da Anadolu coğrafyasından sürüp atmayı hedefleyen siyaset, XIX. yüzyılın başlarından itibaren çok yönlü olarak uygulamaya konulmuştu. Devletin asli unsurunu oluşturan ve büyük ölçüde yönetimi de ellerinde bulunduran Türkler başta olmak üzere diğer müslüman unsurlar, belirtilen yüzyıldan bu yana devletin her türlü yükünü omuzlamışlardı. Aslında Türk ve Müslümanların dışında kalan ve azınlık tabir edilen halk (Hristiyan-Musevi), 1856'da ilan edilen Islahat Fermanından beri ayrıcalıklı bir konuma sahipti. Devletin her türlü yükünü omuzlayan kesimi oluşturan Türkler ve Müslümanlar ise yoksul ve perişandı.

1 Doğu Sorunu veya Şark Meselesi diye bilinen ve Avrupa'nın yayılmacı (emperyalist) devletlerinin XVIII. yüzyıldan itibaren çok yönlü olarak uygulamaya koydukları siyasetle ilgili yerli ve yabancı pek çok çalışma yapılmıştır. Konu hakkında genel bilgi için bk., Edouard Driault, *Şark Meselesi*, Çev. Mehmet Nazif, İstanbul 1328, s. 17-19; ayrıca bk., Cevdet Küçük, "Şark Meselesi Hakkında Önemli Bir Vesika", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Sy: 32, İstanbul 1979; Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul 1995, s. 48 vd.

Osmanlı ordusunun siyasîleşmesinin ardından², Hariciye'nin yanlış hesapları ile Harbiye Nezareti'nin ordunun önemli sayılabilecek bir bölümünü terhis ettiği zamanda başlayan Balkan Harbi Felaketi, devletin asli unsuru olan Türk ve Müslüman ahalinin ümitlerini kırmış, bir karabasan misali her tarafta kendini hissettirmişti. Nitekim Türkler, asırlarca huzur içinde idare ettikleri Balkanlı devletçikler karşısında yenilmenin ezikliğini uzun süre üzerlerinden atamadılar. Öyle ki, bu durum, dönemin aydınları tarafından yapılan yorumlara bakılırsa milli gururun kırılmasına, yok olmasına yol açtığı gibi, toplumsal aşağılık kompleksinin oluşmasına da zemin hazırladı. Bütün bu olumsuzluklar adeta toplumsal belleğe silinmez izlerle kazındı. Dönemle ilgili araştırma ve yayınlar incelendiğinde, ülkenin kötü kaderini omuzlayan yoksul Anadolu ve Rumeli halkının hüznü ve elem dolu ruh hali, şehirlerdeki çizgilerle birleşince geleceğe yönelik umutlarını da adeta kaybolduğunu gözler önüne seriyordu.³

Balkan Harbi Felaketi bitmeden yeni bir yangın ortalığı sarıdı. Bu yangın öyle güçlüydü ki, adeta büyük bir fırtınanın rüzgarlarına kapılarak söndürülmesi güç bir ateşe dönüşerek kısa sürede tüm Osmanlı ülkesini etkisi altına alıverdi. Dört yıl süren acımasız savaş boyunca gözü yaşlı analar, erkeklik onuru ve gururlarından dolayı ağlayamayıp da acılarını yüreklerine basan babalar, Mehmetleri, Ahmetleri, Hasanları, Alileri, Hüseyinleri... ve daha isimleri bilinmeyen pek çok evladını Arabistan'ın susuz çöllerinden, Kafkasların karlı dağlarına, Irak'ın çöl ve bataklıklarından Galicya'nın soğuk iklimine, oradan da Sibiry'a'nın buzlu diyarlarına, Burma'nın vahşi ormanlarına, Mısır'ın, Malta'nın, Hazar Denizi'nde Nargin'in, Rusya'da Krosnoyarsk'in

2 Osmanlı ordusunun siyasîleşmesi II. Meşrutiyete uzanan süreçte ve devamında büyük ivme kazanmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyeti - tinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.

3 Balkan Harbi felaketiyle ilgili pek çok yayın yapılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk., *Balkan Harbi*, c.I-VII, (Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay.), Ankara 1993.

esir zindanlarına bilerek, isteyerek mi gönderdiler? Onlar, aslında vatan bildikleri bütün ülke coğrafyasını savunmak amacıyla evlatlarını askere uğurlamışlardı.

Osmanlı orduları Çanakkale'de, Kutülammare'de, Kanal Cephesi'nde, Romanya'da zafer kazanmasına rağmen, 1914'ten 1918'e uzanan süreçte, siyasî, askerî ve iktisadî bunalımların artmasıyla birlikte yenilgiler de peş peşe geldi. 1918 yılında Filistin Cephesi'nde yaşanan acı yenilgiler, Osmanlı'nın kötü kaderinin de yaklaştığını açık bir şekilde gözler önüne seriyordu. 1914 yılında başlayıp, 1918 yılına kadar süren uzun ve yorucu bir boğuşmanın sonunda, zaferler kazanmasına rağmen, talihsizliklere uğrayan, mağlup bir ülke vardı ortada. Bu ülke, sahip olduğu zengin hammadde kaynaklarıyla, kurtlar sofrasında Avrupa'nın yayılmacı devletlerinin iştahını kabartan Osmanlı ülkesi idi.

İşte büyük bir harbin sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin -adeta- bir ölüm fermanı niteliğinde idi⁴. Ateşkes sonrası Osmanlı başkenti İstanbul'daki siyasî, askerî ve toplumsal hava ise bir hayli karıştı. Ordularından ayrılmış bir çok üst düzey subay ve general başkentte toplanmıştı. Öte yandan bir yığın siyaset adamı da, bu kargaşa ortamı içinde şahsî politikalarını yürütmeye çalışıyorlardı. İstanbul'daki şartların ateşkes sonrası için hiç de elverişli olmadığını öncelikle askerler görmüşlerdi. Çünkü, siyasî girişimlerin başansı için kesinlikle askerî destek gerekiyordu. Bu kargaşa ortamında çaresizliğin girdabına kapılan Türkler, gerçek önderlerini kendi içlerinden çıkarmak durumunda idiler.

Nitekim, tarih biliminin ortaya koyduğu bir değişmez gerçek vardır: Tarihsel ve toplumsal şartlar gerçek önderleri doğururlar. Belirtilen bu tarihî ve toplumsal şartlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Türk toplumunun gerçek önderi olarak doğmasına, Türk

4 Mondros Mütarekesi hakkında geniş bilgi için bk., Genelkurmay ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, c.I, Ankara 1992.

milleti tarafından benimsenmesine zemin hazırlamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele'deki önderliği, onun Anadolu'ya geçişi ile ortaya çıktı. Tarihsel ve toplumsal şartları çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, ancak Anadolu'da Türk milletinin yazgısını değiştirebileceğine inanıyordu.⁵

Aslında köklü bir geçmişe sahip olan milletlerin bağrından çıkan büyük önderler, tarihe yön vererek diğer insanlardan ayırt edilen üstün özelliklere sahiptirler. Bir kişinin yükselmesinde yalnızca bu üstün özelliklerin bulunması yeterli olmadığından, bu özelliklerin kişisel amaçlar için değil, bir topluluğun, bir milletin gelişmesi uğrunda kullanılması önemlidir. Önder, herkesin hareketsizlik içinde, ne yapacağını bilmediği anda en uygun zamanda, en akılcı ve gerçekçi çareyi bularak süratle hareket eden insandır.⁶ Önderlik, bir çok bilim alanının konusuna girmekle birlikte, akıl, zeka, cesaret, ikna yeteneği, kitleleri harekete geçirme enerjisi, hırs, sevgi, duyarlılık, dürüstlük, kararlılık, irade, dayanıklılık, etkili dış görünüş, tevazu, dikkat, kavrayış konusunda olgunluğu gerektiren karizmatik bir kişiliktir. Önderin ortaya çıkmasında yetenek ve maharetlerinin yanı sıra aldığı eğitim, meşruiyete verdiği önem, teşkilatçılık konusundaki başarısı, fikir ve düşünceleriyle çalışma disiplini de etkilidir.⁷ Bir askerî deha olarak Mustafa Kemal Paşa'nın yetişmesinde dört etkenin önemli rolü vardır. Bunlar, yetiştiği kültür çevresi ve ye-

5 Atatürk'ün Samsun'a çıkış olayı pek çok makale ve araştırmaya konu olmuştur. Bu konuda tarafımızdan da dönemin belgeleri kullanılarak bir kaç makale yayınlanmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sy: 124, İstanbul, Şubat 2000/01, s. 77-111.

6 Bekir Tünay, "Atatürk ve Liderlik", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, c.1, sayı: 2, Mart 1985, s. 560.

7 Suat İlhan, "Atatürk ve Önderlik", *Atatürkçü Düşünce*, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 1992, s. 1111-1115.

tiştiği dönemdeki siyasi-askerî ortam; gördüğü eğitim; katıldığı muharebeler ve muharebelerde elde ettiği deney birikimi; kişisel özelliklerinin askerliğe ve olaylara uyumluluğu.⁸ Aslında O, Selanik Askerî Rüstiyesi'nde başlayıp Manastır Askerî İdadisi, İstanbul'da Harbiye Mektebi ve Erkan-ı Harbiye Mektebi'nde devam eden eğitim hayatında dönemin en seçkin eğitimcilerinden dersler almıştır. Özellikle onun yetişmesinde, kişiliğinin şekillenmesinde önderlik yeteneğinin pekişmesinde askerî okullardaki öğretmenlerinin etkisi hiçbir zaman inkâr edilemez.⁹ Öte yandan Mütareke Dönemi İstanbul'undaki şartlar, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçişine ve bağımsızlık mücadelesinin simgesi bir önder olmasına zemin hazırlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçiş olayının içeriği ise hâlâ tartışma zeminlerinde yerini korumaktadır. Bununla ilgili olarak, tartışma zeminlerinde pek çok soru birbiri ardına sıralanmaktadır: Mustafa Kemal Paşa müfettişlik görevine nasıl geldi veya nasıl getirildi? İstanbul hükûmeti ve padişah bu görevi bilerek mi Mustafa Kemal Paşa'ya verdiler? Yoksa bir şaşkınlığın mı sonucu oldu? Yoksa, o sırada Anadolu'ya bir general rütbeli memur gönderilmesi gerekiyordu da, Mustafa Kemal Paşa mı bu memuriyete uygun görüldü? İtilaf Devletleriyle bir sürtüşmeye meydan vermemek için mi Anadolu'ya sürüldü? Yoksa, devletin ölüm fermanının imzalandığı Mondros Ateşkes Antlaşması döneminde, Osmanlı Devleti'nin bu en bilgili ve yetenekli generali, Anadolu'da halkı derleyip toparlasın diye mi devlet yetkilileri tarafından görevlendirildi? Bu son derece etkili görevi Mustafa Kemal Paşa kendi becerisiyle mi gerçekleştirdi? Yoksa bütün bu olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın dışında mı

8 Suat İlhan, "Atatürk ve Askerlik", *Atatürkçü Düşünce*, s. 945.

9 Atatürk'ü yetiştiren öğretmenleri hakkında bilgi için bk., Cemil Sönmez, *Atatürk'ün Yetiştirmesi ve Öğretmenleri*, Atatürk Araştırma Merkezi Bşk.lığı Yay., Ankara 2005.

gelişti?¹⁰ Bugüne kadar konuyla ilgili olarak yayınlanmış makale ve kitaplarda bu ve buna benzer pek çok soru ile karşılaşmak mümkündür. Tarih biliminin en önemli kaynağı belgelerdir. Bundan dolayı yukarıda verilen bütün bu soruları dönemin belgeleriyle cevaplamak, olayların gerçek boyutlarını ortaya koymak gerekmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkış olayına geçmeden önce, olayın tarihi arkaplanını incelemekte yarar vardır. Tarihsel arkaplanda yer alan uygulamaların ortaya konulması ve olayın bu bağlamda değerlendirilmesi; Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkış olayını daha gerçekçi bir şekilde gözler önüne seracaktır. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkış olayının arkaplanında yer alan ve Osmanlı Devleti tarafından II. Meşrutiyetin ilanından sonra bir muhalefet hareketi olarak ortaya çıkan ve Hareket Ordusu tarafından bastırılan 31 Mart Olayından sonra 1920 yılında Anadolu Islahat Müfettişliğinin teşkiline kadar uzanan dönemde uygulana gelen ordu müfettişliği teşkilatına bakmakta yarar vardır.

Osmanlı Devletinde çeşitli idarî ve askerî birimlerde müfettişlik teşkilâtına geçiş, bir ihtiyacın sonunda ortaya çıkmıştı. Bu ihtiyaçtan dolayıdır ki, II. Abdülhamid döneminde devletin karşılaştığı sorunların çözümünde müfettişlik uygulamasına geçilmiştir. Özellikle Balkanlarda Bulgar, Sırp ve Rumların, Doğu Anadolu'da Ermenilerin devlete karşı isyankar tutumlarının önlenmesi ve alınacak tedbirlerin belirlenmesi amacıyla teşkil edilen Rumeli Umum Müfettişliği ile Anadolu Islahat Müfettişliği uygulaması son derece önemlidir.¹¹

10 Bu tür soruları Atatürk'le ilgili olarak yazılmış olan pek çok eserde bulmak mümkündür. İkinci elden kaynakları kullanarak Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkış olayını sorgulayan bir çalışmada da bu tür sorular ard arda sıralanmıştır. Bk., Baki Öz, *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, İstanbul 1987, s. 13.

11 Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldan itibaren siyasî, hukukî, iktisadî ve sosyal problemlerle karşılaşması gibi durumlarda müfettişlik uygulaması gün-

Öte yandan Osmanlı Ordusunda müfettişlik uygulamasına, Mahmut Şevket Paşa'nın Hareket Ordusu ile İstanbul'a hakim olmasından sonra geçildi¹². Nitekim, Osmanlı meşrutiyet idaresinde ilk hükûmet darbesini gerçekleştirecek olan Hareket Ordusunun hazırlanması ile sevk ve idaresinde o sıralarda henüz genç bir kurmay subay olan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in, Kâzım Karabekir, İsmet (İnönü), Enver, Hafız Hakkı, Resneli Ni-yazi ve Fevzi (Çakmak) Beylerin de rolü büyük olmuştu¹³.

Mahmut Şevket Paşa, Hareket Ordusu ile İstanbul'a girip, gerçekleştirdiği darbeden sonra zapt edilemeyen bir güç haline gelince, bütün idarî, mülkî ve askerî otoriteyi eline almıştı. O zamana kadar ordu kademesinde mevcut olmayan müfettişlik uygulamasını ilk defa Mahmut Şevket Paşa gündeme getirdi. Paşa kendisini 30 Mayıs 1909 tarihinde I., II. ve III. Ordular Müfettişliğine tayin ettirdi. Ordu müfettişliği makamı olağanüstü bir devrin icabı idi. Bu makam ordu komutanlıklarının üstünde bir mevkide bulunuyordu. O günlerin siyasî ve askerî ortamı dikkate alınarak teşkil edilmiş gibi görünen bu uygulama, Mahmut Şevket Paşa'ya göre tamamen bir askerî görev idi; diğer taraftan ordunun kalkınma ve modernleşmesine yönelik bir atı-lımdı. Mahmut Şevket Paşa bununla da kalmamış ordunun di-

deme getirilmişti. Balkanlarda etnik unsurların çıkardığı isyanlar sonunda Osmanlı Devletinin bu bölgesinde Doğu Rumeli vilayeti kurulmuş, ardından da Rumeli Umum Müfettişliği teşkil edilmiştir. Bilgi için bk., Mahir Aydın, *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1992. Ermeni Meselesinden dolayı II. Abdülhamid döneminde Doğu Anadolu'da da müfettişlik uygulaması gündeme getirilmişti. Bk., Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984. Öte yandan Doğu Anadolu Meselesini de incelemek üzere Müşir Şakir Paşa XIX. Yüzyılın sonunda fevkalade yetkilerle müfettiş olarak görevlendirilmiştir. Bilgi için bk., Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

12 Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993, s. 107-108.

13 Zekeriya Türkmen, *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yay., Ankara 1999, s. 18 vdd.

siplin açısından gelişmesi, teknolojik açıdan da modern yöntemleri takip edebilmesi için her ordu kademesinde bu müfettişlik uygulamasını gündeme getirmiştir.¹⁴

Ordu müfettişliği uygulaması, bundan böyle Osmanlı Harbiye Nezareti (bugünkü anlamda Savunma Bakanlığı) ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (Genelkurmay Başkanlığı) benimsediği ve olağanüstü durumlarda uygulamaya koyduğu bir yöntem oldu.

Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi üzerinc, seferber duruma geçen Osmanlı ordusunun müfettişlik teşkilâtına son verildi. Ordu komutanlıkları yeniden teşkil edildi. Bu yeni ordu kuruluşu, savaşın sonuna kadar devam etti. Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru bir takım düzenlemeler yapılması yolunda büyük çabalar harcandı¹⁵. Bunlardan birisi de Enver Paşa'nın yapmak istediği düzenleme idi. Birinci Dünya Savaşı'nın başından beri, Başkumandanlık Vekâleti Erkân-ı Harbiye Reisi bulunan Enver Paşa'nın, 29 Ağustos 1918 tarihli bir teklifi ile Osmanlı ülkesi, askerî ve mülkî bakımlardan üçe taksim edildi. Buna göre; askerî harekât için birinci derece önemli bir konuma sahip bulunan yerler, ordunun muntazam bir şekilde sevk ve idaresi için Adalar (Ege) Denizi ve Akdeniz sahil kesimi ile düşmanın her an tehdidine maruz kalan stratejik noktalar ile, düşmanın casusluk faaliyetleri için elverişli bir konumda bulunan Batum, Kars, Ardahan ve Doğu Anadolu kesimi askerî idarede bırakılacaktı. Gürcü ve Ermenilerle, İngilizlerin topraklarını genişletmek amacıyla başlatacakları her türlü işgale karşı burada bulunan askerî birlikler sevk olunacaktı. Yine bu plana göre, bütün cephelere her türlü askerî sevkıyatın yapıldığı İstanbul şehri -aynı zamanda başkent ve önemli bir askerî merkez oldu-

14 Zekeriya Türkmen, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, s. 108-109.

15 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

ğundan- askerî mıntika dahilinde yer alacaktı. Öte yandan düşmanın başkent ve çevresinde casusluk faaliyetleri daha fazla olabileceğinden, bir yerde askerî güvenlik gerekçelerinin de etkisi ile İstanbul askerî mıntika içerisinde yer almıştı. Orta Anadolu, İçbatı Anadolu ve Batı Karadeniz ile Güneydoğu Marmara bölgesi mülkî taksimat içerisinde yer almakta idi¹⁶. Nitekim, dış tehditlerin etkisini azaltmak, ülke bütünlüğünü korumak amacına yönelik olan bu mülkî taksimat, Birinci Dünya Savaşı ortamında geçici bir çare olarak düşünülmüş, fakat hedefine ulaşamamıştı¹⁷. Enver Paşa'nın teklifi ile kabul edilen mülkî ve askerî olarak ülkenin taksimi mes'elesi¹⁸, İttihat ve Terakki Cemiyeti hükûmetlerinin tasfiyesinden sonra, bunu takip eden kabinelerin de ele aldığı bir konu olmuştur.

Mütareke Dönemi (1918-1919) olarak adlandırılan o belirsizlik devrinde, müfettişlik teşkilatının kurulması tekrar gündeme gelmiş¹⁹ ve bunlar içerisinde en önemli konuma sahip olan IX (III). Ordu Kıt'aları Müfettişliği görevine ise, Mirliya (Tuğ-general) Mustafa Kemal Paşa getirilmişti. Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale, Doğu Anadolu ve Suriye cephelerinde önemli başarılarla imza atmış biri olan Mustafa Kemal Paşa komutasındaki bu ordu müfettişliği; karamsarlıkların hakim olduğu, halkın yılgınlık, bezginlik ve bunalımlar içerisinde bulunduğu 1919 yılı 19 Mayıs'ından itibaren, Anadolu'da büyük ümit kapılarının açılmasına neden olacağı gibi, yeni bir Türk devletinin doğmasına da zemin hazırlayacaktı.

16 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, (BOA.) Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUI.), Dosya, (Ds): 54-1 (1-10), Fihrist, (F): 7-8.

17 BOA. Meclis-i Vukelâ Mazbatası, (MVM.), nr: 213, s. 60.

18 Ülkenin mülkî ve askerî taksimata göre bölünerek yeniden düzenlenmesi hakkında gelişmeler için bk. BOA.DUI., Ds: 54-1 (1-10), F: 7-8.

19 Zekeriya Türkmen, "İkinci Meşrutiyet Döneminde(1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", *Beşinci Askerî Tarih Semineri Bildiriler*, c.I, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 1996, s. 21-46.

III CEPHELERDE YAŞANAN ÇÖZÜLME

Filistin Cephesi'nde bulunan Osmanlı ordularının 1918 yılı Eylül ayı sonlarına doğru İngilizler karşısında tutunamayarak geri çekilmeleri¹, dönemin sadrazamı Mareşal Ahmet İzzet Paşa'nın ifadelerine göre, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını kaçınılmaz bir hale getirmişti². Büyük güçlülere ve ikmâl yetersizliğine rağmen inatla cephelerde direnen Osmanlı Devleti, Filistin Cephesi'nde yaşanan yenilgilerden sonra, 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı mecburen imzalamak durumunda kalmıştı³.

1 Bu sırada İngilizler, 50 uçaklık bir filo ile yaptıkları hava saldırısında VII. ve VIII. Osmanlı ordularına büyük zayıat verdirttikleri gibi, Yıldırım Orduları Gurubu karargâhını da 19-21 Eylül 1918 tarihlerinde gerçekleştirdikleri baskınlarla hasara uğratmışlardı. Konuyla ilgili belgeler için bk., Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi, (*Gnkur.ATASE Arşivi*): 4-11122, Klasör (Kls): 3705, Ds: 28, F: 21 ; ATASE Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: H-25(29), F: 1-1 ; ATASE Arşivi: 5-7815, Kls: 4521; 4522, Ds: 16(14-H); H-25(29), F: 66-1; 1-5 ,1-6 Bk., ATASE Arşivi: 5-7815, Kls: 4522, Ds: H-15(19), F: 1-38; Filistin Harekâtı sırasında İngiliz birliklerinin başında bulunan General Allenby de İngiliz bakış açısıyla olayları anlatmıştır. Bk., General Allenby'nin Raporu, *Filistin Hezimet* , (Çev. Mülazım-ı evvel Hikmet), İstanbul 1335, s. 15-16, 34, 47.

2 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, (Yay.Haz. Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), İstanbul 1993, s. 27-28. Ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Ankara 1997, s. 161 vd.

3 Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalayan Türk delegelerinin içinde Deniz Albayı Hüseyin Rauf (Orbay) da vardı. Orbay hatıralarında, mütarekenin imzalanması sırasında meydana gelen gelişmeleri uzun uzadıya anlatmaktadır. Bk. Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, (Yay.Haz. Emre Yay.), İstanbul 1993, s. 68-157; Mondros Ateşkes Antlaşması hakkında ya-

Aslında müttefikleri Almanlar, savaşın başında Türklerle yaptıkları gizli ittifak antlaşmasına göre, her türlü silah, araç ve gereç yardımıyla bulunacaklarını vaad etmişlerdi. Ancak Almanlar, bu taahhütlerini tam anlamıyla yerine getirmediler. Keza Almanlar, Türklerin Filistin yenilgisinden önce Avrupa cephelerinde yenilgiye uğrayarak savaştan çekilmek durumunda kalmışlardı. Osmanlı Devleti'nin yakın müttefiklerinin bu sırada birer birer cephelerde yaşadıkları çözümlenin ardından geri çekilmeye başlamaları, Türk cephelerinde savaşın devamı konusundaki ısrarları örselemişti. Savaşın son aylarına doğru ateşkes ve ardından barış anlaşmasının bir an evvel imzalanması yolundaki istek ve temenniler hem resmî devlet erkânı, hem basın kuruluşları ve hem de halk tarafından meydanlarda söylenir olmuştur. Hatta bu sırada bir kısım Türkler, Anadolu'da bir direnme çekirdeği oluşturarak barış müzakerelerinde onu bir koz olarak da ileri sürmek fikrinde idiler. Nitekim, bütün bu gelişmeler Osmanlı Devletini ateşkesi imzalayacağı ortama doğru hızla sürükledi.

"Mağlûp sulh isterse, galip onu önce kabul ettireceği mütareke şartları ile emrine bağlar" diyen Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadesiyle, Osmanlı Devleti -bir yerde İngiltere'nin de zorlaması sonucu-, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamakla her alanda taahhüt altına alınarak, eli kolu bağlı bir şekilde âdeta mecalsiz bırakılmıştı⁴.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada dönemin sadrazamı Mareşal Ahmet İzzet Paşa, daha sonra kaleme aldığı hatıralarında şöyle açıklamalarda bulunmuştu: *"...Tarih, daima galibi yüceltir, mağlûbu küçük düşürür. Ben, kaderin*

bancı gözle yapılan yorumlar için ayrıca bk., David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918*, (Çev., Mehmet Harmancı), İstanbul 1994, s. 361-378.

4 Kâzım Karabekir Paşa, *Paşaların Hesaplaşması, İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, (Yay.Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, s. 30.

sevkiyle öteden beri siyasîlerin dilinde 'hasta adam' ünvanını alan bir devletin can çektiği günlerde hizmetine girmiş bulundum. Devlet kademesinde vazife aldığım büyük küçük askerî görevlerle savaş ve siyaset badirelerinden galip ve başarılı olmuşken son anlarda öğrenci ve yaverlerime yenildim. Hasta, benim ve arkadaşlarımla elinde bitti. Ben de kazandığım mertebeden düştüm. Bilmem sonrakiler bana ne diyecek!?"⁵

Şüphesiz ki, Ahmet İzzet Paşa, altıyüz küsur yıllık bir devletin yıkılış serüvenindeki rolünden dolayı haksız eleştirilere maruz kalacağını tahmin ederek hatıratına bunları yazmıştı. O, aslında yaşının ileri olmasına bakarak bilge bir insan gibi daha savaşın başında öğrencilerini uyarmıştı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Harbi'ne girmesine yol açan ve o sırada ordunun kaderini ellerinde tutan genç zabitanın pek çoğu Harbiye Mektebi'nden, Erkân-ı Harbiye (Kurmaya) Mektebi'nden⁶ kendisinin öğrencileri idi. Paşa, onların büyüğü olarak gerekli uyarılarda bulunmuştu; ancak onlar, gençlik heyecanına kapılarak ülkeyi harbe sürüklemişlerdi. Hatıralarında bu durumu son derece hazin bir şekilde defterine kaydetmiştir. Nitekim Ahmet İzzet Paşa, 1918'in o buhranlı günlerinde istemeyerek de olsa bu kısa süreli sadrazamlık görevini kabul etmek mecburiyetinde kalmıştı. Kaderin garip cilvesine bakın ki, başta uyardığı öğrencilerinin hatalarını sanki kendisi üstlenmek istercesine mütarekenin imzalandığı sırada sadrazamlık mevkiinde bulunmuş; hatıralarında ifade ettiği gibi bütün bu olanların sorumluluğunu istemese de kabullenmek zorunda kalmıştır.

Ahmet İzzet Paşa, kısa süreli hükûmetten sonra bir süreliğine de olsa kendi köşesine çekilmiş, 1920 yılında kendisine ya-

5 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, (Yay. Süheyl İzzet Furgaç), İstanbul 1993, s. 275.

6 Kurmay Akademisi, bugünkü Harp Akademileri düzeyinde eğitim veren bir birimdir. (Y.N.)

pılan davet üzerine tekrar hükûmette görev almıştır. Ahmet İzzet Paşa, esaret zincirini kırmak amacıyla Anadolu'da öğrencilerinin başlattığı yeniden diriliş ve deriliş hareketini yani kurtuluş mücadelesini bir maceracılık şeklinde yorumlamıştır. Paşa, İstanbul hükûmeti ile Ankara hükûmeti arasında 5 Aralık 1920 tarihinde gerçekleştirilen Bilecik Mülakatında İstanbul hükûmetinin Dahiliye Nazırı olarak görüşmelere katılmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Ahmet İzzet Paşa ile birlikte gelen heyetin İstanbul'a dönmesine izin vermeyeceğini ve beraberinde Ankara'ya gidileceğini bildirmesi üzerine heyet 6 Aralık 1920 tarihinde Ankara'ya gelmiştir. İstanbul hükûmeti temsilcileri Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara hükûmeti emrinde çalışma teklifini kabul etmeyince 7 Mart 1921 tarihine kadar zorunlu ikamete tabi tutulmuşlardır. Heyetin İstanbul'a dönüşünden sonra Ahmet İzzet Paşa, tekrar eski görevine devam etmiş, bir süre daha hükûmette Dahiliye Nazırı olarak kalmıştır.

Ahmet İzzet Paşa, siyasetten ayrıldıktan sonra Kuzguncuk'a yerleşmiştir. Ömrünün geri kalan kısmını Kuzguncuk'taki yalısında geçirmiş, bu arada vakit bulduğunda hatıralarını kaleme almıştır.⁷

7 Ahmet İzzet Paşa'nın oğlu Süheyl İzzet Furgaç ile tanışma fırsatı bulmuş ve doktora çalışmamız esnasında Boğaziçi'ndeki yalıya gitmiş, paşanın zengin kütüphanesini 1990'da görme imkânı olmuştur. Bu zengin kütüphaneyi pek kimseye göstermeyen Süheyl İzzet Bey, babasının mareşal olduğunu, babasının mesleğinden olan genç bir üsteğmene hayır diyemeyeceğini ifade ederek kütüphaneyi bize göstermiş ve yararlanmamızı sağlamıştı. Süheyl İzzet Bey'e babasının anılarını yayımlamasının tarihe önemli katkı sağlayacağını belirtmiş; onun bunları yayınlama konusundaki düşüncelerinin netleşmesine katkıda bulunmuştuk. (Y.N.)

IV

OSMANLI DEVLETİNİN ÖLÜM FERMANI: MONDROS MÜTAREKENÂMESİ (ATEŞKESİ)

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın, Türkler açısından bakıldığında, askerî her türlü dayanağa engel olmak yolundaki olumsuz özellikleri hemen kendini gösterdi. Ateşkes şartları, Türklerin elinde hiçbir savunma imkânı bırakılmaksızın hemen uygulamaya konulmasını gerekli görüyordu. Ancak, Türklerin aleyhine gelişen bu durumlar karşısında, yer yer direnme girişimleri de görülüyordu. Bu sırada İngilizler, Türk ordusunun tamamı ile lağvedilerek mütareke şartlarının kendi arzularına göre uygulanmasını sağlayacak hükûmetlerin kurulmasını destekliyorlar ve bu yüzden Türk siyaset sahnesinde kendi sempatanlarına kapıların açılmasını istiyorlardı. Böylece dört yıl süren harbin sonunda imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması ile, ülkede toplumsal bellek sarsılmış, buna bağlı olarak bezginlik ve ümitsizlikle birlikte derin bir karamsarlık devri başlamış oldu¹. 25 Maddeden oluşan ateşkes antlaşması metnindeki hükümlere bakıldığında çoğunluğu askerî konuları ilgilendiriyordu.

1 Gnkur.ATASE Arşivi : 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3,4, 4/5 ; ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 51, Ds: 198, F:1; *Âtî Gazetesi*, nr:295, 1 T.sani 1335; Mondros Mütarekesi hakkında şu kaynaklarda teferruatlı bilgi bulmak mümkündür. Âli Türkeldi, *Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi*, Ankara 1948 ; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, c.I, Ankara 1953, s. 519-524; Seha L.Meray-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1977, s. 1-5 ; Ayrıca bk. Gnkur ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 29 vd.; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 161-180.

Genel Hatlarıyla Ateşkes Antlaşması: Askerî Konulardaki Kısıtlamalar

Şüphesiz Mondros Ateşkes Antlaşması, sadece askeri hükümleri içermiyor; idarî, siyasî ve iktisadî konularda da Osmanlı Devletinin elini kolunu bağlıyor; en önemlisi de egemenlik hakkını yok sayıyordu. Konumuz itibariyle bu kitabı ilgilendirmesi bakımından Ateşkes metninde yer alan askerî hükümleri sıralamak gerekirse;

1. maddede İstanbul ve Çanakkale Boğazlarının istihkâmı ile birlikte müttefiklere teslimi ve serbest geçişin sağlanması gerektiği;

2. ve 3. maddede Osmanlı karasularında mevcut torpil ve mayınların temizlenmesi ve bu işlerin yapılması esnasında Osmanlı ordusunun yardımcı olması;

4. maddede İtilaf Devletleri'ne mensup harp esirlerinin teslim edilmesi;

5. maddede hudutların muhafazası ve iç asayişin sağlanması için lüzumlu askerin dışında kalan birliklerin tamamen terhis edilmesi;

6. maddede Osmanlı karasularında inzibata memur küçük gemiler dışında bütün donanma, tersane, liman ve stratejik noktaların teslimi;

8. maddede limanların İtilaf Devletleri'ne düşman olan ülkelere kapalı tutulması;

10. maddede Toros tünellerinin -ki askerî strateji açısından önemlidir- müttefikler tarafından işgal edilmesi;

11. maddede Kafkasya'da ve Azerbaycan'da bulunan Osmanlı ordularının harpten evvelki hudutlara geri çekilmesi;

12. ve 13. maddelerde telli telsiz muhabere vasıtaları ile deniz ve kara ordusuna ait malzemelerin tahrip edilmesi;

15. maddede demiryolları müttefiklerin kontrolüne bırakılması;

16. maddede Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan kuvvetlerin İtilaf komutanlarına teslim edilmesi;

17. ve 18. maddelerde Trablus ve Bingazi'de bulunan askeri birlik, silah, araç ve gerecin İtalyanlara teslim edilmesi²;

19. maddede İttifak devletlerince ait zabitanın tamamının Osmanlı ülkesini terk etmesi;

21. maddede İaşe Nezareti'nin İtilaf Devletleri'ne bağlı olması;

23. maddede Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleriyle olan tüm bağlantılarını koparması şartı ileri sürülmekte idi³.

Bunun yanında, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın açık olmayan bir takım hükümleri de vardı. Nitekim Osmanlı Heyeti, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imza ederken, Boğazlar hariç olmak üzere, Osmanlı ülkelerinden hiç birisinin işgal edilmeyeceğine ve ateşkes tarihindeki ileri hatlarımızın "*mütareke hattı*" (*ateşkes hattı*) olarak kabul edileceğine inanıyordu. Diğer taraftan ateşkes, iki ordu arasındaki çatışma ve düşmanlıklara son veren bir mukavele sayıyordu.

Ateşkesi imza eden Türklerin yorumlarına göre İstanbul, İzmir, Musul, İskenderun, Adana, Antep, Maraş ve Urfa'nın işgal-leri asla düşünülemezdi. Batum, Kars, Ardahan'ın boşaltılabilmesi ise kayıt ve şarta bağlanmıştı. Osmanlı idarecilerindeki bu inanç ve kanaate rağmen, İtilaf Devletleri, ateşkes antlaşması hükümlerine -özellikle Yedinci maddeye- dayanarak 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren Musul, İskenderun ile İstanbul ve Çan-

2 Kuzey Afrikada kalan son Osmanlı toprağı olan Trablusgarp ve Bingazi bölgesini savunmak için Osmanlı Genelkurmayı ve Teşkilat-ı Mahsusa, gönüllülük esasına dayalı bir mücadele başlatmışsa da bunu başarıyla sonuçlandıramamıştır. 1912 Uşi Antlaşmasından Mondros mütarekesine kadar Trablusgarp ve Bingazi bölgesini elde tutmak için çeşitli yollara başvuruldu. Hatta Şehzade Osman Fuad Efendi 1918 yılında Afrika Grup Komutanlığına tayin edildi. Fakat, ateşkes gereği bu bölge İtalyanlara bırakılan yerler arasına dahil edildi. Ayrıntılı bilgi için bk., İsrail Kurtcephe, *Türk İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.

3 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 3, 4, 4/5.

nakkale Boğazları ve daha sonra Trakya ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal ettiler⁴.

Öte yandan, Birinci Dünya Harbi'nde maddî gücünden çok taşkın olarak birçok cephelerde ve daima sayıca çok üstün düşmanları karşısında dövüşüp, müttefiklerinin de tesiri ile mağlup olan Türk ordusunun, mütareke ile silah, teçhizat ve malzemesinin büyük bir kısmı elinden alınmaya başlandığı gibi⁵, Osmanlı ülkesi sınırlarında yaşayan Türk'ten gayrı bütün unsurları -ki nüfusun % 20'i- birer işgalci/emperyalist devletin kucağına atıldı⁶. Ülke yer yer düşman birliklerince işgal edildi⁷. Anadolu içlerine kadar galiplerin mümessilleri gönderildi ve galipler, büyük bir iştiha ile "*Hasta Adam*" olarak vasıflandırdıkları Osmanlı Devleti'nin mirasını paylaşmaya başladı. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı sırasındaki genel kaybı bugün dahi ayrıntılı olarak tespit edilememiş olmasına rağmen, dönemin *Dersaadet* adlı İstanbul gazetesine göre kayıplar şöyle tespit edilmiştir: 1.500.000'e yakın asker zayıtı, savaştan evvel 34.000.000 olan nüfus, 13.000.000 kişiye inmiş ve 146.284.237 lira harp masrafı tutmuş; kazancımız ise, bir kara leke olarak tasvir edilmiştir.⁸

4 David Fromkin, *Aynı eser*, s. 371-372.

5 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, (MEB Yay.) Ankara 1987, s. 1-2.

6 Bu sırada yapılan istatistikler şunları gösteriyordu. Arabistan hariç bütün Osmanlı hudutlarında Türkler çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Nüfusun % 70'ten fazlası Türk, % 20'si ekalliyet kalan % 10'luk kesim de müslüman olan diğer topluluklardan müteşekkildi. Bilgi için bk. *Zaman Gazetesi*, nr: 232, 27 T.sani 1334 (1918); Gnkur.Harp Tarihi Encümeni Yay., *Türk İstiklal Harbi Hülasası*, İstanbul 1937, s. 1. Ayrıca bilgi için bk., Nur Bilge Criss, *İşgal Altın da İstanbul* 1918-1923, İstanbul 2000. s. 39 vdd.

7 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk* adlı eserinin "*Gençliğe Hitabe*" bölümünde ülkenin mütareke döneminde maruz kaldığı durumu, geleceğe yönelik bir kestirim yaparak dile getirerek, Türk Gençliğinin her türlü yabancı işgaline karşı uyanık bulunmasına dikkat çekmektedir. (Y.N.)

8 Bk. *Dersaadet Gazetesi*, nr: 22, 29 Temmuz 1336 (1920).

V

ATEŞKES ŞARTLARINA GÖRE ORDULARIN GENEL DURUMU

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın hükümleri askerler arasında büyük bir hoşnutsuzlukla karşılanmış ve tepkilere yol açmıştı. En fazla dikkati çeken taraf, İtilaf Devletleri'nin Mondros Ateşkes Antlaşması'nın açık olmayan, 7. maddesine dayanarak Türk ülkesinde istedikleri yerleri işgal edebilecekleri gerçeği idi. Nitekim, ateşkes antlaşmasının 7. maddesinde yer alan ve ülkenin egemenlik haklarını kısıtlayan, "*İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir durumun ortaya çıkması halinde, herhangi sevkülceyş (askerî açıdan stratejik yer) noktasını işgal hakkına haiz (yetkili) olacaktır*"¹ hükmü, sivil-asker tüm halkın hoşnutsuzluğuna yol açmaktaydı. Nitekim bu maddeye göre galip devletler, diledikleri yerleri işgal edebilme hakkını, kendileri için hazırlanmış meşru bir hareket tarzı olarak telakki ediyorlardı.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada, askerlerin tuttukları savunma mevzilerinin ve fiilî ateşkes hattının hiçbir yararı olmayacaktı. Mütarekeye göre, sınırların denetlenmesi ve içte asayişin korunması için gerekli olan birliklerin dışındaki Türk ordusu, derhal teslim edilecek, savaş gemileri, ordunun silah, araç ve gereçleri müttefiklere verilecekti.

Öte yandan müttefikler Türkiye'nin güvenliğini sağlamak için 50.000 civarındaki bir jandarma gücü bulunmasını yeterli

¹ Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Kls:51, Ds: 198, F: 1; Gnkur. ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 43-47.

görmekte idiler. Halbuki Birinci Dünya Harbi'nin başlangıcından sonuna kadar geçen dört yıl zarfında üç milyon insanını cepheye sevk edebilen, sayıca çok kalabalık olan bir orduyu bu derece küçültmek, Türk Milletinin son derece aleyhine alınmış bir karar idi². Türk ordusunun sayısını mümkün olduğunca azaltmakta kararlı olan ve hükümete devamlı baskı yapan İtilaf Devletleri ve onların sözcüsü durumunda olan İngilizler, gerekli gördükleri stratejik noktaları ele geçirmekten geri kalmadılar.

Ateşkes antlaşmasına uzanan süreçte hükümetlerin tutumlarına bakmak gerekirse, Ahmet İzzet Paşa, mütarekeden evvel Harbiye Nazırlığı'nı da uhdesine almak kaydıyla 14 Ekim 1918 tarihinde kabinesini kurdu³ ve bu kritik dönemde çetin görevlerle baş başa kaldı⁴. Paşa, hükümeti kurarken en çok İttihatçılardan çekiniyordu; bu yüzden kabine üyeleri arasına Cavit, Fethi ve Rauf Beyler gibi ittihatçıları da dahil etti⁵. Bundan dolayı bu kabineye İttihat ve Terakkînin artçı kabinesi ismi verildi. Yukarıda da ifade edildiği gibi, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması, Osmanlı ordusu tarafından pek hoş karşılanmamıştı.

Öte yandan hükümet ise, Birinci Dünya Savaşı'na kendisi ile beraber katılmış olan müttefikleri Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın ateşkes antlaşması imzaladıklarını açıklayarak, barışın bir an önce yapılıp istikrarın sağlanması için mütarekeyi imzalamayı gerekli görüyordu. Bu görüşten hareketle Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandı⁶.

2 *Ceride-i Askeriye*, Sy: 11, 15 Ağustos 1338 (1922), s. 7-10'da 25-26 Mayıs 1922 tarihli Fransızca *La France Militaire* gazetesinden naklen Türk ordusunun Birinci Dünya Savaşı dönemindeki sayısı hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca bk. Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 2 dipnot 4 ; Ş. Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, s. 175.

3 Ahmet İzzet Paşa kabinesinin kuruluşu ve bu kabinenin faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 147-195.

4 Takvim-i Vekayi (TV.), nr: 3368, 15 Ekim 1918.

5 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 27-29.

6 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, s. 28-30 ; Mütarekeyi imzalayanlardan birisi de Rauf Orbay'dır. Orbay'ın hatıraları da bu konuda ilgi çekicidir. Bk. *Cehen* -

Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya göre, Osmanlı delegelerinin imzaladığı ateşkes antlaşması, bağlaşıkları Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın imzaladıklarına kıyasla daha hafif idi. Üstelik ateşkes hükümleri, imzalanmadan evvel Mebusan ve Ayan Meclislerinde okunarak çoğunluğun da onayı alınmıştı⁷. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa⁸, ordu komutanlarına birer şifreli telgraf göndererek mütareke şartlarını tebliğ etti. Ahmet İzzet Paşa, Harbiye Nazırı sıfatı ile 31 Ekim 1918 günü saat 18.00'de "gizli" işaretiyle Osmanlı ordularına gönderdiği telgrafta şöyle diyordu: "*Bugün 31 Ekim 1918 öğleden muteber (geçerli) olmak üzere Düvel-i İtilafiye (İtilaf Devletleri) ile mütareke akd eyldik (imzaladık). Düvel-i Mez-kûnenin (adı geçen devletlerin) murahhasları (temsilcileri) keyfiyeti Bulgaristan, Suriye ve Irak'ta bulunan orduları komutanlarına tebliğ etmişlerdir. Mütareke şeraitine (şartlarına) suret-i kat'iyede riayet olunması ve tebliğin alındığının iş'arı (bildirilmesi) lâzımdır. Tafsilat (ayrıntı) ayrıca bildirilecektir.*"⁹

Bu telgrafta göre her ordunun kendine ait hususları hemen uygulamaya koyması isteniyor; lüzum görüldükçe gerekli açıklamalar yapılacağı ifade edilerek, konuyla ilgili emir ve talimâtların verileceği açıklanıyordu¹⁰. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyase-

nem Değirmeni: Siyasî Hatıralarım, c.I, (Yay.Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1993, s. 79-153; Mevlan-zâde Rifat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Yay.Haz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 193; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 20-51.

7 Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, c.II, s. 29; ayrıca bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 172.

8 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-11007, Kls: 3769, Ds: 33, F:56; Ahmet İzzet Paşa, 14 Ekim 1918 tarihinde kabinesini kurmuştu. Bk. Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, s. 7-15; ayrıca için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 147-195.

9 Bk. *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-3, Kls: 6, Ds: 25, F: 2; ATASE Arşivi: 4-8124, Kls: 248, Ds: 1-1, F: 1-4; Ahmet İzzet Paşa kabinesinin mütarekeyi imzalaması ve bu konudaki gelişmeler hakkında bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 173.

10 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 2; Ali İhsan Paşa, *Harp Hatıralarım. Birinci Dünya Harbi*, c.IV, İstanbul 1991, s. 320.

ti'nde, 1 Kasım 1918 tarihinden itibaren ordu komutanlarına mütareke hakkında gerekli olan talimatı göndermekte idi. Komutanlara göre; *"heyetimize âdetâ zorla imza ettirilen bu mütarekenâ-me, kayıtsız-şartsız teslim olmak"* demektir¹¹. Bundan dolayı ordu komutanları mukavemetten yana bir tavır sergiliyorlardı.

Öte yandan, Ahmet İzzet Paşa 2 Kasım 1918'de neşrettiği beyannamede, memleketin her zamankinden daha çok birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyduğunu, ülkede huzurun devamı için muhtelif unsurlar arasında toprak kardeşliğini yaratmanın faydalı olacağını belirtiyor, bu yolda bütün memurların ve zabıtların elbirliği halinde gayret göstermelerini istiyor; diğer taraftan, kitlelerin bu sırada son derece asayiş ve sulha muhtaç olduklarını ifade ederken, bir genel af çıkarılacağından da bahsediyor¹². Ahmet İzzet Paşa'nın hükümet programında üzerinde ısrarla durduğu en önemli konu birlik ve beraberlik idi. Zaten bu kritik dönemde, milletin şiddetle ihtiyaç duyduğu şey, sadrazamın da ifade ettiği gibi birlik ve beraberlik ruhuydu.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı 30 Ekim 1918 tarihinde Osmanlı ordularının konuşlandırıldıkları yerler şu şekilde belirlenmiş idi: Başkomutanlık karargâhı ve I. Ordu Komutanlığı İstanbul'da iken, II. Ordu Komutanlığı karargâhı Adana'da, III. Ordu Komutanlığı İstanbul'da, IV. Ordu Komutanlığı birlikleri Cemal Paşa tarafından Mısır'ı fethetmek için yola çıkarılmış ama ordunun tamamına yakını cephelerde eridiğinden lâğv edililmiş, birlikleri de VI. ve VII. Ordular arasında paylaşılmıştı. V. Ordu Komutanlığı Gelibolu'da, VI. Ordu Komutanlığı Musul'da, VII. Ordu Komutanlığı İslahiye'de, VIII. Ordu Komutanlığı İzmir'de ve IX. Ordu Komutanlığı Kars'ta bulunmakta idi. II. ve VII. Ordulardan mürekkep bulunan Yıldırım Or-

11 Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, s. 324-325 ; Ş. Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, İstanbul 1985, s. 424-431.

12 Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 3.

dular Grup Komutanlığı Adana'da, Kafkas İslam Ordusu da Bakü'de bulunuyordu¹³. Bu durumda ordular, bulundukları yerlerde tutunmaya çalışarak vatani koruma gayretinde olacaklardı¹⁴.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasını müteakip Çanakkale Boğazı ve çevresine el atan İngilizler, burayı Türk kuvvetlerinden tamamen tecrit etmek için harekete geçtiler. Osmanlı hükümetine bu doğrultuda direktifler verdiler. İşte bunun üzerine Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı karargâhı ile bağlı birlikleri İstanbul'a taşındı; V. Ordu Komutanlığına bağlı birlikler de Çanakkale ve Gelibolu yarımadası bölgesinden uzaklaştırıldı¹⁵. Bölgede çok az sayıda Türk jandarması bırakıldı. Daima böyle bir fırsatı kollayan İngilizler, 10 Kasım 1918'e kadar Çanakkale Boğazı'nın tamamına hakim oldular¹⁶. 1914 yılı sonlarından itibaren özellikle 1915 yılında hem karadan, hem de denizden zorlayarak Çanakkale'yi geçemeyenler, Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takip eden süreçte ellerini kollarını sallayarak Boğaz'dan Marmara Denizi'ne geçtiler. İngilizlerin Çanakkale Boğazı ve çevresini kontrol altına almaları üzerine, bu bölgeden uzaklaştırılan V. Ordu Komutanlığı bir süre sonra lağvedildi; bu ordunun bünyesinden çıkan 1. ve 14. kordular, bilahare Trakya bölgesinde mütareke şartlarına göre asıl konuşlanma yerlerini aldılar.

Öte yandan, Suriye Cephesi'nde geri çekilme esnasında mağlup olarak dağılan VIII. Ordu Komutanlığı, Ekim (1918)

13 Gnkur.Yay., *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi*, (TSK Tar.), c.III/6-1, Ankara 1971, s. 229-230. Osmanlı ordusu her ne kadar diğer cephelerde yenilgiye uğrayıp geri çekilmişse de, Azerbaycan ve Dağıstan bölgesinde 1918 yılında icra ettiği askerî harekât sonunda denetimi eline geçirmişti. Bilgi için bk., Nâsır Yüceer, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara 1996.

14 Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, İstanbul 1993, s. 23-25.

15 Gnkur. ATASE Arşivi: 1-4, Kls: 51, Ds: H-1, F: 20-23,24-A ; ATASE Arşivi: 6-4059, Kls: 432, Ds: 4, F: 19, 66.

16 Gnkur.ATASE Başkanlığı, *Mondros Mütarekesi ve Ta'ahhâtı*, s.162-171.

ayı sonlarına doğru ismen ve karargâh olarak İzmir'e nakledildi. Bu ordu 13 Kasım 1918'de lağvedildi ve bünyesinden çıkan 17. Kolordu (56 ve 57.tümenler) İzmir'de bırakıldı. Bu kolorduya bilahere 23. ve 61. tümenler ile Tekirdağ'daki 25. tümen dahil edildi¹⁷. Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu karargâhı ile VII. Ordu Komutanlığı, 7 Kasım 1918'de lağvedildi ve bu gruptaki 3. Kolordu ateşkes antlaşması gereği asıl konuşlanma yeri olan Sivas'a gönderildi. Bu sırada Yıldırım Orduları Grup Komutanı bulunan Mirliva Mustafa Kemal Paşa¹⁸, Harbiye Nezareti emrine alındığından, ordular grubu ve bölge II. Ordu komutanı Nihat (Anılmış) Paşa'ya bırakıldı¹⁹. Ancak, Harbiye Nezareti 10 Aralık 1918'de II. Ordu Komutanlığını da lağvederek ordu komutanı Nihat (Anılmış) Paşa'yı Adana valiliğine tayin etti. Bu suretle daha önce II. Orduya bağlı bulunan 12. Kolordu Komutanlığı karargâhı Konya'ya, 20. Kolordu karargâhı Ankara'ya ve 15. Kolordu karargâhı da Erzurum'a nakledildi.

Musul'da bulunan VI. Ordu Komutanlığı, Harbiye Nezareti'nin emri üzerine 10 Kasım 1918 tarihinde Musul'u terk ederek Nusaybin'e çekildi. 2. ve 5. Tümenlerden oluşan VI. Ordu 9 Şubat 1919'da lağvedilerek kalan birlikleri ile 13. Kolordu Komutanlığı teşkil edildi. Bu kolordu da Diyarbakır, Siirt ve Mar-din'e yerleştirildi²⁰. Bu arada 21 Ekim 1918'de Şark Orduları Grubu karargâhı ile 1. Kafkas Kolordusu lağvedilmişti. Harbi-

17 Rahmi Apak, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990, s. 1.

18 30 Ekim 1918 tarihinde Ahmet İzzet Paşa, Yıldırım Ordular Grup Komutanı Liman Von Sanders'e bir telgraf çekerek görevini M.Kemal Paşa'ya bırakarak İstanbul'a gelmesini istemişti. Bk. Jeduha L.Wallach, *Bir Askerî Yarıdımın Anatomisi*, (Çev.Fahri Çeliker), Ankara 1985, s. 226; Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 173. Öte yandan, M.Kemal Paşa'nın Yıldırım Grup Komutanlığına tayini hakkında bilgi için bk. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi* (HTVD), Sy: 27, Mart 1959, Vsk. nr. 693.

19 BOA.DUIT., Ds: 77-3, F: 40.

20 Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 32-34.

ye Nezareti 27 Ekim 1918'de de İslâm Ordusu ve Kuzey Kafkas Komutanlığını lağvetti²¹. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada karargâhı Bakü'de bulunan Kafkas İslâm Ordusuna bağlı 15.tümen Petrowsk'ta, 36. Kafkas tümeni de Bakü'de bulunuyordu.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada Kars'ta bulunan IX. Ordu Komutanlığı, 11. Kafkas tümeni ile Hoy'da, 9. Kafkas tümeni ile Kamarlı(Erzincan'ın güneyi)'da, 12. tümeni ile Serdarâbât'ta (Erivan'ın batısı), 36. tümeni ile Gümrü'de, 3. Kafkas tümeni ile Ahıska'da ve 10. Kafkas tümeni ile Batum'da bulunmakta idi. Mondros Ateşkes Antlaşması şartlarını ileri süren İngilizlerin, Osmanlı Hükûmetine yaptıkları baskılar sonunda IX. Ordu Komutanlığı, -yaklaşık bir yıl kadar önce Bolşevik Rus Yönetimi ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan (3 Mart 1918) Brest-Litovsk Antlaşması hilafına- 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra tespit edilen Türk-Rus sınırına çekilmek mecburiyetinde bırakıldı. Bu suretle Kars, Ardahan ve Batum boşaltılarak, IX. Ordu Komutanlığı Erzurum'a alındı. Böylece İngilizler, ileride kendi çıkarları için kullanmayı düşündükleri Ermenileri memnun etmek amacıyla onlar lehine Türk ordularının iç bölgelere çekilmesini sağlamış oldular. Bu sırada IX. Ordu Komutanlığının başında, Mustafa Kemal Paşa'nın Harp Akademisinden hocası olan Mirliya Yakup Şevki Paşa bulunuyordu²².

Türk ordusunun Doğu Anadolu'da iç bölgelere çekilmesinin ardından bölge Ermeni çeteleri tarafından işgale uğradı. Öte yandan 1919 yılı başında VI. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa'nın Yakup Şevki Paşa ile işbirliği yaparak Ermeni işgaline uğrayan doğu vilayetlerini işgalden kurtarılması fikri ortaya atıldı; an-

21 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, (Yay.Haz. Faruk Özerengin), İstanbul 1990, s. 2.

22 Nâsir Yüceer, *Aynı eser*, s. s. 139 vdd., ayrıca bk., Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 24.

cak, VI. Ordu gibi, IX. Ordunun da lağvedilmesi üzerine bu düşünce ne yazıkki uygulamaya geçirilemedi²³. IX. Ordudan geriye sadece Erzurum'da 15. Kolordu kaldı. 15. Kolordunun 3. Kafkas tümeni Tortum'da, 12. tümeni Horasan'da, 9. Kafkas tümeni Erzurum'da ve 11. Kafkas tümeni de Van civarında konuşlandırıldı. Böylece anavatanda toplanan kuvvetler, dokuz kolordu ve bunlara bağlı bulunan 20 tümendenden oluşmakta idi²⁴. Kolordu sayısı İzmir'in işgalinden sonra sekize düşerken, tümen sayısında ise bir değişiklik olmadı²⁵.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takip eden süreçte orduların yeniden düzenlenmesi ile ilgili çalışmalar yapılırken iskelet kadro tabir edilen çekirdek kadro teşkilatın korunmasına azami derecede gayret gösterilmiştir. İskelet kadroda o birliğin asli unsurları mümkün olduğunca elde tutulmaya çalışılırken, tali unsurların terhis edilmesine veya lağvedilmesine işgalcilerin baskıları nedeniyle göz yumulmuştur. İskelet kadrosu korunan bu teşkilatlanma sayesinde ordunun yeniden yapılanması sürecinde süratli bir şekilde kolayca teşkilatlanması sağlanmıştır. Kuva-yı Milliye'den düzenli orduya geçiş sürecini hızlandıran en önemli husus bahsedilen iskelet yani çekirdek kadro yapılanmasıdır.

23 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 10, 10-1; Ayrıca bk. Ali İhsan Paşa, *Aynı eser*, c.V, s. 32.

24 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 28, Ds: 109(101), F: 1-2.

25 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 28, Ds: 109(101), F: 2; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001, s. 18-120.

VI
BÜYÜK HARP'TE OSMANLI ORDUSUNDA BİR ALMAN
TEŞEBBÜSÜ:
YILDIRIM ORDULAR GRUBU KOMUTANLIĞI

Almanların teşvik ve gayretleri sonucu 15 Temmuz 1917'de ilk önceleri Bağdat'ı İngiliz işgalinden kurtarıp geri almak amacıyla teşkil edilen Yıldırım Ordular Grubu, daha sonra hedefini değiştirerek İngilizlerin denetiminde bulunan stratejik öneme sahip Süveyş Kanalını ele geçirmek amacıyla Mısır'a yönlendirilmiştir¹. Yıldırım Ordular Grubu'nun kuruluşu ile ilgili olarak imzalanan antlaşmaya göre, karargâhtaki bütün yazışmalar Almanca yapılacaktı. Karargâhı Almanlardan kurulu olan Yıldırım Orduları Grubu, aslında memleketin ve Türk ordusunun yabancı idi. Bu karargâhın, Suriye'de Alman nüfuz ve himayesini kuvvetlendirmek yolundaki gayretleri, Türkler açısından hem sevk ve idare alanındaki çabaları aksatıyor ve hem de Almanlara duyulan güveni sarsıyordu. Diğer taraftan Türklerle Almanlar arasında haberleşmede sorun olan dil probleminin dolaylı aksamaların ardı arkası kesilmiyordu.²

Aslında İstanbul'daki Alman askeri temsilcisi General Von Lossov (Lossow) tarafından daha 22 Nisan 1916'da Berlin'e gönderilen gizli bir şifre telgraftan anlaşıldığına göre; "*Alman*

1 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kıs: 211, Ds: 892, F: 17.

2 Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 47, Ankara, Temmuz 2000, s. 395-415.

*Genelkurmay Başkanlığı, Falkenhany'ın İran ve Mezopotam - ya'daki çok büyük Alman çıkarlarını korumak ve kollamak amacıyla Osmanlı Devleti'nin Irak ve Filistin bölgesindeki ordusunun komutanlığını ele geçirmesi*³ istenmekte idi.

Birinci Dünya Savaşı seferberliği döneminde, yalnız askeri birliklerin seferberliği ile yetinilip kanaat edilmeyerek, keyfe göre orduların toplanıp yığılması da kararlaştırılarak kısmen uygulamaya konuldu⁴. Harbin başlangıç yıllarında II. Ordu Komutanı bulunan Ahmet İzzet Paşa'ya göre, anlaşma gereği Türkiye'de görevlendirilen Alman subaylarından Von Kress'in hazırlayıp hedeflerini de belirterek sunduğu rapor Enver Paşa'yı vecde getirebildiği gibi, O'nu Almanlar'a bağlayabilecek içerikleri sunuyordu.⁵ Nitekim, Almanların yönlendirmeleri neticesi yapılan bu yeni düzenleme ve kuruluşlarla Osmanlı ordularının maksat ve hedefleri şu şekilde belirtilmişti:

1-) I. ve II. Ordular, Bulgaristan ve Romanya'yı çiğneyerek Besarabya'dan geçecek veya yalnız I. Ordu, denizden Karadeniz limanlarına çıkarılarak Ruslar'a taarruz edecek,

2-) II. Ordu ve bağlı birlikleri başlangıçta ihtiyat olarak İstanbul civarında hazır bulundurulacak ve gereğinde I. Orduyu takip edecek,

3-) III. Ordu bağlı birlikleriyle Kafkas Cephesi'nde duruma göre savunmaya veya taarruza dayalı hareket edilecek,

4-) IV. Ordu ve bağlı birlikleri ise Kudüs üzerinden Mısır'a taarruz edecek,

3 Ayrıntı için bk., Sedat, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul 1927; ayrıca bk., Joseph Von Pomiankowski, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı*, Çev. Kemal Turan, İstanbul 1990, s. 241-264.

4 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.I, s. 192.

5 Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 193-194; Ayrıca bk. Jeduha L. Wallach, *Bir Askerî Yardımın Anatomisi*, (Çev.Fahri Çeliker), Ankara 1985, s. 147 vd.

5-) Irak ve Havalisi Genel Komutanlığı da 38. Tümen ve Aşiret kuvvetleri ile İran'a dılamak, İran ve Afganistan kuvvetlerini beraber sürükleyip Hindistan'a saldırıaktı.⁶

Almanlar tarafından sıralanan bu hedeflerden başka, Osmanlı hükûmetinin yaptığı 16 Teşrin-i evvel 1332 (29 Ekim 1916) tarihli gizli bir oturumda müttefik orduların *"umumî sevk ve idaresinin tevhiidi (birleştirilmesi) ve Alman imparatorunun başkumandanlığı deruhte etmesi (üzerine alması)"* konusunda tarihe geçecek son derece ibretlik bir karar alındı.⁷ Böylece Osmanlı hükûmeti -Almanya'da yetişmiş olan Von der Goltz'un öğrencilerinin ısrarlı teklifleri sonunda-, ordusunu Almanların sevk ve idaresine, diğeri bir ifadeyle Alman Genelkurmayı'nın kontrolüne vermiş oldu. Goltz Paşa'nın yetiştirdiği talebeler bu şekilde bir kararın alınmasını temin ederek Almanya'ya kendilerince küçük bir jest(!) yaparken, aslında bağrından çıktıkları ülkelerine ve Türk milletine karşı büyük bir ihanetin içinde olduklarını o zaman için pek fark edememişlerdi. Fark etmek şöyle dursun, bütün bu yapılanları kendi ülkelerinin çıkarları için yaptıklarını savunacak ölçüde bir aymazlığın içindeydiler. İşte bütün bu gelişmelerin sonunda, Türk orduları dört yıl boyunca Kafkasya, Filistin, Suriye, Irak, Yemen, Makedonya, Galiçya Çanakkale ve diğeri cephelerde çarpışmak durumunda kaldığı gibi, harbin son yıllarında yenilgilerin giderek artması üzerine, maddî ve manevî olmak üzere pek çok kayba uğradı.⁸

Savaş sırasında yenilgiler artınca, Osmanlı ordusunda yeni birtakım düzenlemelere gidildi. Birinci Dünya Savaşı'na 38 tümenle katılan Osmanlı ordusunun, 1914 yılı sonlarında Kafkas harekâtının, ardından Çanakkale Savaşları ve Filistin harekâtının başlaması üzerine tümen sayısında hızlı bir artış oldu. Ordu,

6 Ahmet İzzet Paşa, *Aynı eser*, s. 193.

7 BOA. DUT., Ds: 68, F: 1-4.

8 Samet Ağaoğlu, *Kuva-yı Milliye Ruhu*, Ankara 1981, s. 3.

1916 yılı Eylül ayına gelindiğinde 54 tümene çıkarıldı. Bu sayı bilahare 61 tümen olarak yeniden tesbit edildi. Öte yandan III. Ordunun 1 Kasım 1914 tarihinde başlattığı⁹ Sankamış harekâtının başarısızlıkla sonuçlanması¹⁰, orduda yeni bir düzenlemeye gidilmesine sebep oldu ve Şark Ordular Grubu teşkil edildi. Bu ordular grubu sol kanatta bolşeviklerin hareketlerini engelleyecek; sağ kanatta yani Güneydoğu Anadolu ve İran taraflarına doğru bir taarruz hareketi düzenleyerek İngilizlerin güneyden başlatması muhtemel hareketlerini önleyecekti.¹¹ III. Ordu veya daha sonraki ismi ile Şark Ordular Grubu'nun ikmâl üssü İstanbul'dan çok uzakta bulunması başarısızlığın bir diğer sebebi idi. Bu sırada devlet, bütün imkânlarını Çanakkale Cephesi'ne çevirmiş; hatta, III. Orduya gidecek malzemeler dahi Çanakkale Cephesi'ne yönlendirilmişti¹². Devletin en başarılı olduğu cephelerden birisi olan Çanakkale'de I. Orduya bağlı 3. Kolordu ve bağlı birlikleri bulunuyordu¹³. Bu cephe, bilahare II. ve V. Ordularla da takviye edildi. Türkler bu cephede böylece tarihe geçecek büyük bir zafer kazandılar. Bu destansı başarı, her Türk'ün hafızasında hâlâ derin izler bırakan "*Çanakkale Zaferi*"dir.¹⁴

9 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-3871, Kls: 2950, H-6, F: 1-11.

10 Sankamış Harekâtı ve I.Dünya Harbinde Türk ordularının Kafkas Cephesindeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk. *Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yay, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, c.I-II, Ankara 1993.

11 1918 Haziran'ında 6. ve 9. ordulardan oluşacak bir ordular grubu teşkil edilmesi planlandı. Bu ordular grubunun Şark Ordular Grubu olarak adlandırılması kararlaştırılmıştı. Bk. *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 136, Ds: 628, F: 2, 11; Kls: 137, Ds: 632, F: 3, 3-1, 3-3.

12 *Gnkur.ATASE Bşk.lığı Yay, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı*, c.I, s. 4; 3. Ordunun sıkıntılı harp sırasında o kadar fazla idi ki, bunlardan birisi de elbise meselesi idi. Savaşın başlaması ile Irak ve Suriye Cephesinden yazlık elbiselerle Kafkas Cephesine sürülen askerlerin büyük bir kısmı soğuktan kınılmıştı.

13 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-2543, Kls: 3964, Ds: H-1, F: 1-1; 6-1666, Kls: 4617, Ds: 4, F: 17; ayrıca bk. *Gnkur.ATASE Bşk.lığı yay, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Çanakkale Cephesi Harekâtı (Haziran 1914-25 Nisan 1915)*, c.V/1, Ankara 1993, s. 31-40.

14 *Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay, Çanakkale Cephesi Harekâtı*, I.Kitap, s. 69 vdd.

Irak Cephesi'nde ise, İngilizler, muhtemel bir Türk taarruzu-na karşı Hindistan'ı ileriden güven altında bulundurmak, bölge-deki petrol kaynak ve tesislerini korumak için, 6 Kasım 1914'te Basra Körfezindeki Fav'a çıkarma yaptılar. Bu bölgede bulunan 38. tümen üstün İngiliz kuvvetleri karşısında tutunamayıp geri çekildi ve 9 Aralık'ta Basra vilayeti elden çıktı. 11 Mart 1917'de de Bağdat, İngilizler tarafından işgal edildi. Irak Cephesi'ndeki bu başarısızlık, Türklerin bu cepheyi yeterince takviye edeme-mesinden kaynaklanıyordu. Öte yandan Cephelerdeki çözülme-lere kötü hayat şartları ve karşı cephenin yıpratıcı kötü prapa-gandaları eklenince, bu durum ordulardaki firar ve kaçakların giderek artmasına yol açıyordu¹⁵. İngilizlerin Irak Cephesi'nde-ki başarıları ve Ortadoğu petrollerini yavaş yavaş ellerine geçir-meleri, Osmanlı Devletini olduğu kadar müttefiki Almanları da endişeye düşürdü. Ortadoğu'daki bu gelişmelere razı olmak is-temeyen Almanların teşvikleri, diğer taraftan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin de onayı alındıktan sonra Yıl-dırım Ordular Grubu'nun tesis ve teşkili gündeme geldi. Filistin Cephesindeki tehlikeli durum, Yıldırım Ordular Grubu'nun bu cepheye kaydırılmasını gerekli kıldı¹⁶. Öte yandan IV. Ordu ko-mutanı bulunan Cemal Paşa da Sina-Filistin cephesinin tutul-masından yana idi. Böylece Yıldırım Ordular Grubu kuruluş maksadından tamamen farklı bir cepheye kaydırılmış oldu.

Yıldırım Ordular Grup karargâhı, Türkiye'ye bir Alman te-şekkülü olarak geldiğinden, Alman İmparatorluğu'nun maksat ve emellerine hizmet edeceği son derece aşîkârdı. Üstelik bu ye-

15 1917 yılı sonu itibarıyla ordudaki firari sayısı çoktan 100.000'leri geçmişti. 3 Eylül 1918 tarihinde yalnızca Yıldırım Ordular Grubu'ndaki firarî ve ka-yıpların sayısı 150.000 civarında idi. Bk. *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-7302, Kls: 3921, Ds: H-52, F: 1-38, 1-39.

16 Ayrıntı için bk., Zekeriya Türkmen, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Or-dular Grup Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 47, An-kara, Temmuz 2000, s. 395-415.

ni ordular gurubunun teşkilinden dolayı Almanya, Osmanlı Devleti'ne 5.000.000 Alman altını vermeyi de taahhüt etmiştir.¹⁷ Türklerin Yıldırım adını verdikleri bu ordular grubuna, Almanlar General Falkenhayn'a bağlı bulunmasından dolayı "*F. (Falke) Ordular Grubu*" diyorlardı.

Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinde tespit edilen bir belgeye göre Yıldırım Ordular Grubu teşkilatıyla ilgili emir şu şekildedir:

"1- Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı adıyla yeni bir grup komutanlığı teşkil olunmuştur. Grup komutanlığı şimdilik İstanbul'da bulunacaktır.

2- Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığına Mareşal Von Falkenhayn Paşa (Mareşallik rütbesi Türkiye'de verildi) ve kurmay başkanlığına Albay Von Dommes atanmıştır.

3- 6. ve 7. Ordular, Yıldırım Ordular grubunun emrine ve - rilecektir.

4- Şimdiden tesbit edilen kuruluş şöyledir: 6. Orduya 13. ve 18. kolordular; 7. Orduya 15. ve 3. kolordular bağlı buluna - caktı. Alman Asya Kolu, II.nolu Paşa karargâhı ile üçer bö - lüklü piyade tabur karargâhı, üç makineli tüfek bölüğü ve diğer teknik ve destek unsurlarından kurulu bulunacaktı.

5- 6. ve 7. Ordular yarından itibaren iâşe ve ikmali tamam - lanarak Yıldırım Ordular Grubuna bağlanacaklardır."¹⁸

Nitekim ilk başlangıçta Bağdat'ı daha sonra da hedef değiştirek Mısır'ı geri almak amacıyla başlatılan askerî harekât, Falkenhayn'ın hataları yüzünden, Osmanlı ordularının büyük kayıplar vermesine neden olmuştur. Yıldırım Ordular Gurubu karar-

17 Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması*, Ankara 2001, s. 23.

18 Bk. *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 211, Ds: 892, F: 17; ayrıca bk., Sedat, *Yıldırım'ın Akıbeti*, İstanbul 1927, s. 53-54; Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet), *Yıldırım*, İstanbul Askeri Matbaa 1337 (1921), s. 6-13.

gâhında binbaşı rütbesiyle kurmay başkanlık görevinde bulunmuş subaylardan biri olan Hüseyin Hüsnü Emir (Erkilet)¹⁹, Filistin Cephesi'ndeki olayları anlattığı eserinin sonunda kaderin değiştirilmesinin mümkün olmadığı anlamına gelen bir deyiimi kullanırken şu son derece önemli ifadelerle yer verir: "1917'deki hatalarımız Filistin'e, 1918'dekiler de Suriye'ye mâl oldu."²⁰

Filistin Cephesi'nde, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Falkenhayn ile Mustafa Kemal Paşa bir türlü anlaşamadı. Bu sırada 7. Ordu komutanı olarak görev yapan Mustafa Kemal Paşa anlaşmazlık konularını açık yüreklilikle hem General Falkenhayn'a, hem de Başkomutanlık Vekâleti'ne mektuplar yazarak dile getirmekten çekinmemiştir. Hatta daha da keskin ifadeler kullanarak Almanların Osmanlı ülkesini kendi müstemlekeleri haline getirmeye çalıştıklarını belirterek, bütün bu gelişmeler karşısında sessiz kalanları sert bir dille tenkit etmiştir.²¹ Mustafa Kemal Paşa'nın 20 Eylül 1917 tarihinde 7. Ordu Komutanı-yken Başkomutan Vekili Enver Paşa'ya gönderdiği bu uzunca raporda²² Filistin cephesinde gelişmeler tüm açıklığıyla gözler önüne serilmekteydi. Ancak, iliklerine kadar Alman nüfuzuna bulaşmış olan askerî otorite, bu feryadı ne yazıkki pek dikkate almamış ve beklenen acı sona doğru hızla gidilmiştir.

Falkenhayn'dan sonra Yıldırım Ordular Grubu komutanlığına Liman Von Sanders atanmıştır²³. Yıldırım Ordular Gurubu karargâhında görev yapmış olan Ali Fuat (Erden) Paşa'nın ifa-

19 Hüseyin Emir Erkilet, Yıldırım Ordular Grup karargâhında görev yaparken henüz kurmay binbaşı rütbesindedir. Daha sonra Kurtuluş Savaşı'na katılmış ve general rütbesi ile emekliye ayrılmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında ise gazetelerde yazdığı yazılarda Alman yanlısı bir tavır sergilemiştir. (Y.N.)

20 Hüseyin Hüsnü Emir, *Yıldırım*, s. 342.

21 Mektuplar için bk., Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980, s. 95-126.

22 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı 1881-1918*, c.I, Ankara 1988, s. 149-155.

23 Ali Fuat Erden, *Paristen Tih Sahrasına* adlı eserden naklen Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980, s. 102.

delerine göre Alman generallerinden Liman Von Sanders Filistin Cephesi'nde bir Türk subayına şunları söylemiştir:

– "...Yazık şu Türklere, yazık şu Türkiye'ye. Vatanları tehlikede iken mukadderatlarını (geleceklerini) idare eden milli bir karargâhtan bile mahrumdurlar. Şu karargâh bir Türk karargâhı değil, Falkenhayn karargâhının İstanbul'da bir şubesidir. Bu karargâhı teşkil eden Alman zabıtları; hizmet ettikleri, maaşını aldıkları, elbisesini giydikleri ordunun re'si müttefiki (düşünen başı) değil, fakat Alman - ya'daki büyük karargâhın emel ve arzularını tatbik eden icra vasıtasıdır."²⁴

Liman Von Sanders'in söylediklerine bakıldığında, aslında Mustafa Kemal Paşa'nın haklı olarak Filistin Cephesi'ndeki bu Alman karargâhını neden tenkit ettiği daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

1917-1918 yılları Filistin Cephesi'nde Türkler tarafından bakıldığında mağlubiyetlerin birbirini izlediği yıllar olmuştur. Bu hızlı çözülmenin olduğu sıralarda Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki arkadaşı Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey'e Nablus'tan gönderdiği 11 Eylül 1918 tarihli mektubunda; Suriye bölgesinde ordu komutanları ve idarecilerin büyük sıkıntılar içerisinde bulunduklarını belirterek; İngiliz propagandasının son derece etkili olduğunu ve halkın da zaten İngilizleri bekler bir tavır içerisinde girdiklerini anlatıyordu.²⁵ İngiliz propagandası özellikle kimi Arap aşiretleri arasında öyle etkili olacaktır ki, General Allenby'nin adı el-Nebi şeklinde telaffuz edilerek cahil halkın nazarında ismiyle birlikte kişiliği peygamber derecesine yükseltilecektir.

General Falkenhayn'ın hataları sonucunda, yaklaşık sekiz asra yakın bir zamandır Türklerin idaresinde olan Kudüs şehri,

²⁴ Ali Fuat Erden, *Aynı eser*, s. 102.

²⁵ Sadi Borak, *Aynı eser*, s. 126-127.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (1918-1919)

9 Aralık 1917 tarihinde İngilizlere teslim edilmiştir. Kudüs'ün düşmesi tüm Avrupa'da ve diğeri Hristiyan dünyasında olduğu kadar müttefikimiz Almanya'da dahi bayram sevinciyle karşılandı, kiliselerde üç gün çanlar çalındı. Çünkü Kudüs, Müslümanlar ve Museviler için olduğu kadar, Hristiyanlar için de kutsal bir şehirdi. General Falkenhayn, Filistin'deki başarısızlığının ardından Almanya'ya dönmek zorunda kalmıştır.

VII

YILDIRIM ORDULARI GRUBU'NUN SON KOMUTANI: MİRLİVA (TUĞGENERAL) MUSTAFA KEMAL PAŞA

Mustafa Kemal Paşa, Liman Von Sanders'in İstanbul'a çağrılmasından sonra¹, yani Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı gün, Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığına atandı². Mustafa Kemal Paşa, bu yeni görevine tayin olayını anılarında şöyle açıklar: "1918 senesinin son aylarında bulunuyorduk. Bu sırada umum Yıldırım Ordular Grup Komutanlığının bana verildiğine dair bir telgraf aldım. VII. Ordu Komutanlık vekâletine kolordu komutanlarından Ali Fuat (Cebesoy) Paşa'yı tayin ederek grup karargâhının bulunduğu Adana'ya hareket ettim (30 Ekim 1918)."³

Ordu komutanlığının üzerinde bir makam olmasından dolayı ordular grubu komutanlığına tayin edilmek Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik mesleğindeki konumunu yükseltmiştir. O, büyük kuvvetlere komuta ederek ülkeye şerefli ve tarihî hizmetler görmek ümidiyle bir an önce yeni görev yerine ulaşmıştır. Mustafa Kemal Paşa, Adana'ya gelip komutayı devraldıktan sonra, İstanbul ile vasıtasız konuşmak, görüşlerini uygulamaya koya-

1 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17(H-15), F: 26, 32 ; Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.), Sy: 27, Mart 1959, vesika: 690, 690-A, B, C ; Ayrıca bk. Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. EHUR), Dersaadet 1337, s. 301-302.

2 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-7815, Kls: 4522, Ds: 17(H-15), F: 26, 26-1; HTVD., Sy: 27, Mart 1959, vesika: 693-694 ; Ayrıca bk. Sedat, *Yıldırımın Akıbeti*, İstanbul Askerî Matbaa 1927, s. 296.

3 Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, c.I,(1881-1918), Ankara 1988, s. 132.

bilmek için müsait bir zeminin doğduğu inancında idi.⁴ Mustafa Kemal Paşa kendisini Arıburnu ve Anafartalar muharebelerinden tanıdığını belirttiği Liman Von Sanders'ten komutanlığı devraldıktan sonra askerlik mesleği icabı kendisine gereken nezaketi göstermiştir. Fakat bunun yanında O, her zamanki gibi ordudaki Alman etkisinin mümkün olduğunca azaltılmasını istiyordu. Zaten bu yüzden de daha önceleri Yıldırım Orduları Grubu Komutanlığında bulunmuş olan General Falkenhayn ile hiçbir zaman anlaşamamıştı⁵.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti (Osmanlı Genelkurmayı), Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasının ardından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, ordunun Suriye'nin kuzeyine çekilmesi durumunda savunma vaziyeti alıp alamayacağını, bu sayede ateşkes şartlarının değiştirilmesinin ve hafifletilmesinin mümkün olup olmadığını sormuştur. O ayrıca, Ateşkes antlaşması şartlarının kendisine bir an önce tebliğ edilmesinden, mümkün olduğu kadar oyalanmasını istemişti⁶. Böylece kendisinin bölgede komutanlığı devraldıktan sonra orduların sevk ve idaresi için uygun zemin ve fırsatın doğmasına imkân yaratmaya çalışmıştır.

Mustafa Kemal Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden aldığı telgrafa Halep'ten verdiği cevapta; Gâvur (Nur) Dağlarında tutunup müdafaa imkânı varsa da, meydanda topla-

4 Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 133.

5 Uluğ İğdemir, "Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, XXXIII/132, (1969), s. 505-515 ; Ayrıca bk. Ş.Süreyya Aydemir, *Enver Paşa*, c.III, s. 306-313; Mustafa Kemal Paşa'nın Mareşal Falkenhayn'a bu anlaşmazlık sırasında gönderdiği mektuplar için bk., Sadi Borak, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980, s. 95-126.

6 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20. Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi dönemindeki anılarını daha sonra röportaj halinde gazetelere anlatmıştır. Mondros mütarekesi karşısında düşünceleri için bk., *Hakimiyet-i Milliye*, 5 Nisan 1926.

nacak bir ordu kalmadığını, zabt u rabıtan mahrum olan askerin kendi bildiklerine göre her birinin bir tarafa kaçmakta olduklarını ve şehre İngiliz ordusunun öncü kuvvetlerinin girmiş bulunduğunu ve kendisinin de Katma-Kurtkulak ve Raco istikametine doğru geri çekilmekte olduğunu bildirdi⁷, ilave olarak vekâleten idare edilmekte olan Harbiye Nazırlığı'nın kendisine verilmesini Ahmet İzzet Paşa'dan rica etti⁸. Ahmet İzzet Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'nın bu teklifini kabul etmeyerek, Harbiye Nazırlığı'nın kendi uhdesinde bulunduğunu ifade ettikten sonra; "...barıştan sonra da dostluğumuzun devamını dilerim" şeklinde geçiştirici bir cevapla karşılık verdi⁹. Emekli Orgeneral İzzettin Çalışlar, bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yanında bulunduğundan bütün gelişmelerden haberdar olmuştur. Hatta, 6 Kasım 1918 tarihli günlüğünde, Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet İzzet Paşa ile olan haberleşmesinin çok şiddetli geçtiğini belirtir. Ertesi gün yine bir araya geldiklerinde sıkıntıların devam ettiğine dair ifadeleri günlüğüne kaydettiği görülür.¹⁰ Bu son derece sıkıntılı dönemde Adana'da bulunan II. ve VII. Ordular, Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı emrine verildi. Bundan başka Hicaz Seferi Kuvvetleri ile Suriye'nin kuzeyinde bulunan kuvvetlerin bir kısmı da Mustafa Kemal Paşa'nın emrinde idi. Grup karargâhı olarak da Adana şehri seçildi¹¹.

7 Mevlan-zade Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Yay.Haz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 193-194.

8 Geniş bilgi için bk., Metin Ayıışı, *Aynı eser*, s. 148-149; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987 (Kastaş Yay.), s. 200 ; "Atatürk" Maddesi, *İA*, c.I, s. 728 ; M.Kemal Paşa'nın telgraf metni için bk. Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması - İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, s. 31-32.

9 Sabahattin Selek, *Aynı eser*, c.I, s. 200.

10 İzzettin Çalışlar, *Orgeneral İzzettin Çalışların Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü*, (Yay.Haz., İzzettin Çalışlar-İsmet Görgülü), İstanbul 2007, s. 408.

11 Falih Rıfkı Atay, *Kemal Atatürk Anlatıyor*, İstanbul 1985, s. 86 ; "Atatürk", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, c.I, s. 729.

Yıldırım Ordular Grup Komutanlığını üstüne aldıktan sonra uygulamayı düşündüğü planı Mustafa Kemal Paşa çevresine şu şekilde açıklamakta idi:

–"Doğrudan doğruya elim altında bulunan kuvvetleri ge - çirdikleri bütün felaketlere rağmen hakiki kuvvet haline getirmek, tensik etmek (düzenlemek), teşkil etmek, takvi - ye etmek! Hicaz Kuvve-i Seferiyesini ve Maan'daki kuv - vetlerini hiç de hesaba katmayı düşünmedim. Onların za - ten esarete mahkûm olduklarını iki sene evvel Cemal ve Enver Paşalara anlatmıştım. Musul civarında bulunan VI. Orduyu istifade edilebilir bir halde görmek isterdim. Bu maksatla ordunun kumandanı ile doğrudan doğruya muha - bereye giriştim. İstanbul ve Çanakkale taraflarında bulu - nan kuvvetlere ümet bağlamıyordum. Şark'ta Azerbaycan ve İran'da bulunan ordularla hiçbir temas ve münasebetim yoktu. Onlar için de henüz bir şey düşünecek halde değil - dim. Aden kapısını zorlayan Sait Paşa fırkasının varlığını bile hatırlamıyorum. Fakat her şeyden önce elim altında bulunan iki ordunun istediğim tarzda takviyesi büyük fela - ketlere rağmen Türkün sesinin işittirilebileceği kanaatinde idim. Bu yolda işe başladım. Bana yardım eden ordu, ko - lordu kumandanları ve erkân-ı harp arkadaşlarım, görüşle - rimi anlayarak her ihtimale karşı yardım etmeye söz ver - miş şahsiyetler idi."¹²

Yeni görevi esnasında da Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Ne - zareti ile telgraf başında haberleşmeyi devam ettirdi. Bölgesin - de gerekli güvenlik tedbirlerini aldıktan sonra, Mondros Ateş - kes Antlaşması'nın bazı maddelerinin ayrıntılı bir şekilde tefsir edilmesini isteyerek, Suriye sınırının nasıl tespit edileceğini, terhis meselesinin nasıl olacağını sadrazama yazdığı telgrafta

¹² Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 134.

soruyordu¹³. Mustafa Kemal Paşa, maiyetindeki komutanlara gönderdiği emirde, ateşkes antlaşması hükümlerinin uygulanmasının bizim için daha ağır bir duruma gelmesini önlemek üzere gerekli tedbirlerin alınmasını isterken, Toros Tünellerinin Osmanlı Devleti için stratejik açıdan çok büyük öneme sahip olduğunu hatırlatarak elde tutulması gerektiğini ve terhis işlerinin geçirtilmesi veya geciktirilmesini tavsiye ediyordu¹⁴. Mustafa Kemal Paşa, şu anda Genelkurmay ATASE Başkanlığı Arşivinden kayıtlı bulunan 6 Kasım 1918 tarihli telgrafında, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya hitaben şunları yazmıştır:

*"...Mütareke şerâiti (şartları) meyanında (arasında) sui te-lakkıyat ve tefehhümatı (yanlış düşünce ve anlayışları) iza-le (yok) edecek tedâbir (tedbirler) ittihaz edilmedikçe (alın-makdıkça) orduları terhis edecek ve İngilizlerin her dediği - ne boyun eğecek olursak İngilizlerin ihtirasatının (aşırı is-teklerinin) önüne geçmeğe imkân kalmayacaktır."*¹⁵

Daha açık bir ifadeyle belirtmek gerekirse ateşkes şartları arasında anlaşmazlıkları giderecek tedbirler alınmadan, orduların terhis edilmesi ve İngilizlerin her dediğinin yapılması, bütün isteklerine boyun eğilmesi durumunda, İngiliz ihtiraslarının önüne geçilmesinin mümkün olmayacağını ser bir üslûpla bildiriyordu.¹⁶

13 Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri (ATTB), (Derleyen Nimet Arsan), Ankara 1963, s. 13-14 ; Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/4, Ankara 1991, s. 764-765.

14 HTVD., Sy: 27, Mart 1959, vesika: 714 ; M.Kemal Paşa bu sırada VII. Ordu komutan vekili bulunan Ali Fuat Paşa ile de gizlice haberleşerek mütareke karşısında neler yapabileceklerini öğrenmek istemişti. Bk.Gnkur.ATASE Arşivi: 4-11122, Kls: 3707, Ds: 36, F: 20-5 ; Ayrıca bk. Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 72-81.

15 Gnkur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 14 ; ATASE Arşivi: 1-105, Kls: 255, Ds: 1(1), F: 12-1; ayrıca bk. HTVD., Sy:28, Haziran 1959, vesika: 736.

16 İzzettin Çalışlar, *Orgeneral İzzettin Çalışların Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü*, s. 408.

İngiliz ve Fransızların, Yıldırım Ordular Grubu'nun mukavemeti halinde, Adana ve İskenderun yöresini işgal edecekleri yolunda Osmanlı hükûmetine baskı yapmalarına rağmen Mustafa Kemal Paşa, kesinlikle bölgenin teslim ve tahliyesinden yana değildi¹⁷. Özellikle bu sırada Halep bölgesindeki Arap aşiretlerini ve Nüvvap köyü şeyhini kendi yanına çekmek için bir takım tedbirler almış, hatta örtülü ödenekten 221 altın vermişti¹⁸. Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa daha önceleri (3 Kasım 1918) Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya çektiği telgrafta; bölgenin kıyı şeridinde bulunan torpillerin bahriye müfrezesi oluşturularak toplanacağını, esirlerin nakli için tedbirler alınacağını, kadroları en genç efrattan doldurmak üzere kuvvetli bir fırka (kolordu) teşkili ve jandarmayı da takviye ettireceğini, fazla malzeme vs.nin - aslında tüm malzemenin- Toroslar'ın kuzeyine aktarılacağını, terhise tabi tutulacak kuvvetlere ait silah, cephane vb. gibi teçhizatın toplanıp depolanacağını ifade ettikten sonra, bunların nakli konusunda İstanbul'dan yardım talebinde bulunacağını da belirtmişti. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, Sadrazam ve Harbiye Nazırı Ahmet İzzet Paşa'ya birbiri ardınca gönderdiği telgraflarla son derece açık ve kesin ifadeler kullanarak uyarılarda bulunmaya çalışıyordu¹⁹. Bu telgraflardan anlaşıldığına göre, Musta-

17 HTVD., Sy:28, Haziran 1959, vesika: 715 ; ayrıca bilgi için bk., *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı* , s. 64-67, 77.

18 Mustafa Kemal Paşa'nın VII ncı ordu komutanı iken Halep civarında bulunan Nüvvap köyü şeyhini kendi yanına çekmek amacıyla 221 altın tutarında kağıt parayı örtülü ödenekten verdiği 1920 yılında İstanbul hükûmetinin yaptığı soruşturmadan anlaşılmaktadır. Ordu komutanlarına o dönemde örtülü ödenekten para harcama ruhsatı verildiğinden bu hususun sadece Harbiye Nezareti tarafından araştırılmasının doğru olacağı hükmüne varılmıştır. Bk., BOA., *Harbiye Gelen* nr: 347045, 22 Nisan 1336/1920. Öte yandan Yusuf Hikmet Bayur ise eserinde olayı daha değişik bir şekilde anlatır ve 1917 yılı Ekim'inde cereyan ettiğini belirtir. Krş., *Atatürk Hayatı ve Eseri*, Ankara 1990, s. 136.

19 HTVD., Sy: 27, Mart 1959, vesika: 714 ; Ayrıca bk. Y.Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri; Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar* , Ankara 1990, s. 180-181.

fa Kemal Paşa, İskenderun bölgesinin işgaline engel olabilmek için elinden gelen her türlü tedbire müracaat ediyordu.

Öte yandan Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 6 Kasım 1918 tarihli telgrafı ile İstanbul'daki İngiliz Amirali Galdrop (Galthorpe)'un, İskenderun ve çevresinin mukavemet edilmeden teslim edilmesini istediğini bildirdi. İngilizlerin bu aşırı isteklerine rağmen tutunduğu bölgede direnmekten yana olan Mustafa Kemal Paşa ise, emri altındaki kuvvetlerin takviye edilmesi halinde yaşanan bütün bu felaket ve sıkıntılara karşılık, Türk Milletinin sesini duyurmasının mümkün olabileceğini ifade ediyordu²⁰.

Diğer taraftan bu sırada hükûmet üzerinde İngiliz baskısının gözle görülür bir şekilde giderek artması, Ahmet İzzet Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya Mondros Ateşkes Antlaşması'nın uygulanması yolunda gönderdiği telgraflarının daha da sıklaşmasına neden oldu²¹. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin İskenderun'da karaya asker çıkarmaları halinde mukavemet edileceğini ifade ettikten sonra, Ateşkesde bu tür hareketlere fırsat verecek bir madde bulunmadığını²², hatta 5 Kasım 1918 tarihinde maiyetindeki birlik komutanlarına verdiği gizli emrinde gerekirse silahla karşı koyabileceklerini de bildirmekte idi²³. Mustafa Kemal Paşa, bu sırada 20'nci Kolordu Komutanı olarak bulunan sınıf arkadaşı Ali Fuat Paşa ile de görüşerek, Adana ve civarında (o dönemdeki adıyla Kilikya) işgale karşı bir mukavemet hareketi oluşturulmasını istemişti.²⁴ Nitekim Mustafa Kemal Pa-

20 *Gnkur.ATASE Arşivi*: I-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 7; Ayrıca bk. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1980, s. 146-150.

21 *HTVD.*, Sy: 27, Mart 1959, vesika: 705, 710-A, B, C ; Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 731, 739.

22 *HTVD.*, Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 719-720.

23 *HTVD.*, Sy: 28, vesika: 735; Y.Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 184-185; Ayrıca bk. Aynı yazar, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4, s. 768.

24 Ahmet Efe, *Çerkez Ethem*, Bengi Yay., İstanbul 2009, s. 48.

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

şa'nın bu sırada alt yapısını gerçekleştirdiği örgütlenme, özellikle Sivas Kongresi'nden sonra devam eden süreçte Güney Cephesi'ndeki faaliyetlerin yönlendirilmesine önemli katkı sağlamıştır.

VIII

YILDIRIM ORDULARI GRUP KOMUTANLIĞINA SON VERİLMESİ

Cephede bulunan ordu komutanlarının, galip devletlerin temsilcilerine karşı sergiledikleri sert tavırlara rağmen, Osmanlı hükümet yetkilileri ise, işgalcilere -özellikle İngilizlere- karşı sert davranılmasını sakıncalı görüyor; onlara karşı hoşgörülü bir tavır sergilenmesinin barış konferansında Osmanlı Devleti lehine bazı çıkarlar sağlanmasına hizmet edebileceği düşüncesiyle mümkün olduğunca tepki gösterilmemesini -siyaset gereği- uygun buluyorlardı. Nitekim Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, kamuoyu desteği ile gerçekleştirilecek mitingler ve basın yayın yoluyla yapılacak pasif direniş hareketleri ile bu baskıların belki azaltılabileceği kanaatinde idi¹.

İngilizler ise bu sırada Halep taraflarındaki kuvvetlerine erzak nakledebilmek için İskenderun yolunu kullanmakta ısrar ediyordu. Bu ısrarlı tutum karşısında Ahmet İzzet Paşa, İngilizlerin İskenderun yolunu kullanmalarını uygun bulurken, Mustafa Kemal Paşa haklı endişelerinden dolayı bu duruma karşı çıkıyordu. Aslında İngilizlerin bu sırada öncelikli amaçlarının VII. Ordu'nun geri çekilme yollarını kesmek olduğunu belirttikten sonra, İngilizler lehine sonuç doğuracak şekilde verilecek emirlerin hiç birini yerine getirmeyeceğini ifade ediyordu. Mustafa Kemal Paşa, eğer, bu haklı endişeleri hükümet tarafından hoş

1 HTVD., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 721.

görülmez ve İngilizlerin çıkarlarına hizmet edecek şekilde kararlar verilirse, ordu komutanlığı görevinden çekileceğini açıklayarak, yerine başka bir komutanın tayin edilmesini istiyordu². Nitekim, yukandaki gelişmelerden endişe duyan Harbiye Nezareti meydana gelen bu gelişmelerin bir problem haline gelmesini önlemek ve bir yerde de mütareke hükümlerini uygulamay koymak amacıyla 7 Kasım 1918 tarihinde Yıldırım Ordular Grubu ile VII. Ordu karargâhını lağvettiğini açıkladı. Bu gelişmelerin ardından Yıldırım Ordular Grup Komutanı Mustafa Kemal Paşa da Harbiye Nezareti emrine verildiği haberini aldı³.

Mustafa Kemal Paşa'nın karşı çıkmasına rağmen, Osmanlı Hükûmeti, İngiliz Amirali Galthorpe'un İskenderun şehrinin mukavemet gösterilmeksizin teslim edilmesi yolundaki notasına ister istemez uymak mecburiyetinde kaldı. Aksi halde, şayet Türkler mukavemet gösterirlerse, İngilizlerin Suriye-Filistin ordusu komutanı bulunan General Alenbi (Allenby) İskenderun-Adana bölgelerini zorla işgal edebileceğini bildirmişti. Öte yandan Sadrazam Ahmet İzzet Paşa, bu sırada Türklerin ellerinde İngilizlere karşı koyabilecek bir güçleri olmadığını ifade ederek İskenderun'un teslimini -kendince- uygun bularak İskenderun şehrine de bu yolda bir telgraf çekmişti. 9 Kasım 1918 tarihinde İngilizler, Türklerin herhangi bir mukavemetine rastlamadan İskenderun şehri teslim aldılar.

İtilaf Devletleri'nin ateşkes antlaşması hükümlerini hiçe sayan bu tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükûmeti, bölgedeki mülk ve askerî yetkililere birbiriyle çelişen emir ve telgraflar yağdırarak -âdeta o sırada- içinde bulunduğu keşmekeş ortamının acıklı sahnelerini sergilemekte idi. Oysa bu sırada, hü-

2 HTVD., Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 743.

3 BOA.DUIT, Ds: 77-3, F: 40; BOA.BEO, Harbiye Gelen : 340546; Gnkur.ATASE Arşivi: 5-3516, Kıs: 327, Ds: 3(8), F: 10; HTVD., Sy: 29, Eylül 1959, vesika: 745, 745-a, b; 746. Bu sırada II. Ordu karargâhı da lağve-dilmiştir.

kûmetin, terhis için verdiği emre uyulursa şayet elde mevcut silah, hayvan, malzeme, techizât vs.yi muhafaza edecek tek bir fert bile kalmamış olacaktı⁴. Osmanlı hükûmetinin âciz tutum ve davranışları karşısında çaresiz olarak devlet merkezinden verilen emirlere uymak mecburiyetinde kalan zaman zaman suçlanmakta ve bu konuda basında da polemiklere neden olabilecek haberler yayınlanmakta idi. Nitekim bu gelişmeler olurken, İskenderun ve civarının kaybindan dolayı suçlanan Mustafa Kemal Paşa⁵, gayet soğukkanlı bir şekilde bu isnat ve inancın yersiz olduğunu, şehrin teslim edilmesi yolunda hükûmetten emir aldığını belirtmekte idi⁶. Paşa, 8 Kasım'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhına gönderdiği telgrafta, karargâhtan gelen emir üzerine İskenderun'u bırakmak zorunda kaldığını bildiriyordu⁷. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, hükûmet merkezi ile yaptığı telgraf görüşmelerinde verilen tavizleri tenkit ederek şayet bu şekilde giderse memleketin binbir türlü entrika ve istilaya maruz kalacağına dikkat çekmekte idi. Mustafa Kemal Paşa, hükûmetin bu aciz ve zayıf tutumunun bir an evvel tamamen ortadan kaldırmasını ve kararlı bir tavır sergilemesini istiyordu⁸.

4 HTVD., Sy: 28, Haziran 1959, vesika: 718.

5 Ahmet İzzet Paşa, hatıralarında Filistin geri çekilmesini büyük bir hezimet olarak yorumlar ve bunun müsebbibi olarak da M. Kemal Paşa'yı gösterir. Bk. *Feryadım*, c.II, s. 28-29. Ahmet İzzet Paşa anılarını Kurtuluş Savaşı sonrası kaleme aldığından duygusallıkla olayları yorumlamıştır. Öte yandan bir başka kaynağa göre de, M. Kemal'in devamlı karşı çıkışlarını ima ederek Ahmet İzzet Paşa'nın; "...bu gibiler yüzünden barışın yapılması mümkün değildir" ifadesini kullandığı belirtilmektedir. Bu zihniyet, mütareke döneminin genel psikolojisini gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Bk. Y.Hikmet Bayur, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.III/4, s. 770-771.

6 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 22, 22-2; *ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 51, Ds:203 , F: 9; Mustafa Kemal Paşa bu suçlamalara daha sonra basın yoluyla da gereken cevabı vermiştir. Bk., Sadi Borak, *Aynı eser*, s. 139-142.

7 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 4, Ds: 16, F: 27; *ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 51, Ds: 203, F: 10.

8 Hikmet Bayur, *Atatürk Hayatı ve Eseri*, s. 186-187.

IX

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN İSTANBUL'A DÖNÜŞÜ

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının lağv edildiğini belirten padişah iradesi (buyruğu), Harbiye Nezareti aracılığıyla Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1918'de tebliğ edildi¹. Bunun üzerine Paşa, emrindeki birlikleri II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya terk ederek İstanbul'a dönüş için gerekli hazırlıklara koyuldu. Mustafa Kemal Paşa, bu olayı anılarında şöyle anlatır:

*"Bir gün (Ahmet) İzzet Paşa tarafından makine başına davet edildim. Kendisi kabineden istifa ettiklerini bildirdikten sonra benim İstanbul'da bulunmağımın münasip olacağını söyledi. Ben bu imadan İstanbul'da buhranlı vaziyetler geçirdiğini anlayarak zaten kumanda ettiğim grup lağvedilmiş olduğundan İstanbul'a hareket ettim."*²

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından yaklaşık 11 gün sonra, Adana'dan Konya'ya geçti. Oradan da yakın arkadaş İzzettin (Çalışlar) Bey olduğu halde yaverleriyle birlikte Konya'dan trenle İstanbul'a hareket etti.³ Mustafa Kemal Paşa ve maiyetinde bulunanlar, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a geldi. İstanbul'a gelişi takip eden süreçle ilgili değerlendirmeler bu kitabın birinci kısmında özetle hikaye edilmiştir. Mustafa Kemal

1 BOA.BEO., Harbiye Gelen: 340546.

2 Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 80 vd. Ayrıca bk., Uluğ İğdemir, Aynı eser, s. 148.

3 İzzettin Çalışlar, Orgeneral İzzettin Çalışların Not Defterinden On Yıllık Savışın Günlüğü, s. 410.

Paşa, Ateşkes sürecindeki ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyasî yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu. O, İstanbul'a gelişinden, 1919 yılı Nisan ayına kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükûmet kurmak, olmazsa kurulacak hükûmete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. O, bu faaliyetleri sırasında ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile yakınlık kurmaya çalıştı.

Aslında İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1889 yılında Askerî Tıbbiye'de İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî, Mehmet Reşit ve Hüseyin-zade Ali Beyler tarafından "*İttihad-ı Osmanî*" adıyla kurulmuştu. Aynı yıl Paris'te bulunan Genç (Jön) Türklerin lideri Ahmet Rıza Beyle temasa geçilerek Cemiyet'in adı, "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" olarak değiştirilmiştir. Cemiyet, II. Abdülhamid'i tahttan indirmeyi hedefleyen bir program takip etmeye başlayınca, üyeleri takip edilmiş; tutuklanıp sürgüne gönderilmiştir.

Cemiyet üyeleri uzun yıllar, yurt dışında faaliyetlerini sürdürdüler. Paris'te *Meşveret*, Cenevre'de *Mizan* ve *Osmanlı*, Kahire'de *Kanun-ı Esasi* ve *Hak* gazeteleri Cemiyet'in yayın organı olarak faaliyette bulundu. Jön Türkler 1902 yılında ikiye bölündü ve Ahmet Rıza Bey grubu "*Terakki ve İttihat Cemiyeti*" etrafında birleşti. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde örgütlenenler de 1906 yılında Selanik'te gizli olarak "*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*" ni kurdular. Bu cemiyetin kuruluşunda Harbiye mezunu olup Genç Türklerle fikren yakın olanların etkisi büyük oldu. Paris gurubu da bir süre sonra Selanik'teki cemiyet ile birleşti. II. Abdülhamid idaresine karşı gizli olarak kurulan cemiyetin üyelerinin çoğunluğu masondu ve üyeler mason merasimlerine benzer yöntemlerle cemiyete alındı. Cemiyete üye olmak

isteyenler tahlif heyeti (yemin merasimini yaptıranlar) tarafından inandığı dinin kitabı, hançer veya tabanca üzerine yemin ettirilirdi. Cemiyete üye subayların Manastır'daki eylemleri 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Meşrutiyetin ilanı ile sonuçlandı. Cemiyet ile meşrutiyet rejimi adeta birleşti. Cemiyet, Ağustos 1908'deki toplantısında "*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*" adını aldı. Bu tarihten itibaren de Türk siyaset sahnesinde aktif rol oynamaya başladı.

1909'da Hareket Ordusu'nun başkente hakim olmasından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti zaman zaman iktidarın içinde zaman zaman da arka planda etkili olmaya başladı. 23 Ocak 1913'teki Bâbiâli Baskını ile iktidara giden yolu açtı. 11 Haziran 1913'te Mahmut Şevket Paşa suikastinden sonra muhalefeti de bastırarak tam olarak iktidara sahip oldu. 1914 seçimlerini büyük çoğunlukla kazandı. Birinci Dünya Savaşı, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarında cereyan etti. Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra cemiyetin yöneticileri yurt dışına kaçınca 14 Kasım 1918'de fesh edildi; yerine Teceddüt Fırkası kuruldu. Kurtuluş Savaşı yıllarında da İttihat ve Terakki yanlısı fikirler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edildi.⁴

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetleri esnasında Meclis-i Meb'usân eski reisi Ahmet Rıza Bey'le⁵ de temas kur-

4 İttihat ve Terakki Cemiyeti hakkında ayrıntılı bilgi için bk., Feroz Ahmet, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, (Çev. Nuran Ülken), İstanbul 1986.

5 Ahmet Rıza Bey (1859-1930), II. Meşrutiyeti hazırlayan siyasi önderlerdendir. Gazeteci ve politikacı olarak tanınmıştır. Jön Türklerin lideri olarak tanınır. II. Abdülhamid idaresinin takibi üzerine Paris'e gitti. 1889 yılında Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu. Ahmet Rıza Bey, Paris'te *Meşveret* gazetesini yayınladı. Fransız sosyologlarından Augusto Comte'un etkisinde kalarak Pozitivizm'i benimsedi. II. Meşrutiyetin ilanından sonra oluşturulan Mebusan Meclisi'nin başkanlığına seçildi. 1912 yılında Ayan Meclisi üyeliğine getirildi. Mütareke döneminde sadrazam olmak için çaba sarfettiyse de başarılı olamadı. Padişah Vahidedin tarafından Ayan Meclisi başkanlığına getirildi. 1919 yılında Paris'e yerleşti. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Türkiye'ye döndü. (Y.N.)

mayı düşündüğü gibi, dönemin önde gelen asker-devlet adamlarından Ahmet İzzet Paşa ile de yüz yüze görüşmek, ülke ile ilgili konular hakkında bir an önce harekete geçmek niyetinde idi⁶. Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in bu düşüncelerini uygulamaya koyması mümkün olmadı. Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'da bulunduğu sırada bir diğer faaliyeti de İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak onların Türk ülkesi ile ilgili fikirlerini birinci elden öğrenmek, kendi ülkesinin kurtuluşuna yönelik çözüm yolları aramaktı.

Mustafa Kemal Paşa, yukarıda belirtilen faaliyetlerin dışında Şişli'deki konağında akşamları arkadaşlarıyla bir araya geleerek ülkenin durumuyla ilgili değerlendirmelerde bulundu. Bütün bu çırpınışların nedeni, aslında efsanedeki zümrüd-i anka misali, çöken bir devletin enkazından yeni bir millet ve devlet yaratma mücadelesinden başka bir şey değildi.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, basın yoluyla da teşebbüs te bulunmak için yakın arkadaşları ile harekete geçerek "*Minber*" gazetesini yayınlamaya başladı.⁷ *Minber* gazetesi, 1 Kasım 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan ve 22 Aralık 1918 tarihinde 52. ve son sayısı yayımlanmış olan günlük siyasî bir gazetedir.⁸ Sahipliğini Ali Fethi (Okyar), sorumlu müdürlüğünü Dr. Rasim Ferit (Talay) Beyin yaptığı gazetenin kuruluş sermayesine Mustafa Kemal Paşa'nın da katkısı olmuştur. Mütareke döneminde milliyetçi, dinamik bir hükûmet kurulması, meclisin kapatılmamasını ve Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nazırı olmasını öneren, Tevfik Paşa kabinesinin düşürülmesini savunan yayınlar yapmıştır. Gazete, İttihatçı liderlerden Cavit Bey tarafından da desteklenmiştir. *Minber* gazetesi ayrıca, Mustafa Ke-

6 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 125-133.

7 Bilgi için bk., Dilek Çavuş, *Mütareke Dönemi Basınında Minber Gazetesi*, Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

8 Gazete, 10 Kasım 1918 tarihinde yayınlanmamıştır.

mal Paşa'nın kamuoyunda tanıtılmasına yönelik yayınlar da yaptı. Gazetede "*Hatip*" takma adıyla yazılar yazan kişinin Mustafa Kemal Paşa olduğuna dair günümüze kadar pek çok yayınlar yapılmış olmasına rağmen bu durum tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır. Ancak, bu konuda ayrıntılı çalışma yapanlardan biri olan Şerafettin Turan'a göre, *Minber*'de köşe yazarlarından "*Hatip*" mahlaslı kişi Mustafa Kemal Paşa olmaz.⁹ Bu kişinin, büyük ölçüde Mustafa Kemal Paşa tarafından yönlendirilerek yazılar yazan biri olduğu değerlendirilmektedir.

Minber gazetesinin 17 Kasım tarihli nüshasında "*Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*" başlıklı bir yazı yayımlanmıştır. Yazının başında Mustafa Kemal Paşa'nın daha önceki askeri görevleri hakkında bilgi verilmiştir. Paşa, kendisiyle yapılan mülakatta memleketin genel durumunu değerlendirdikten sonra milli gücün kuvveti ile ilgili düşüncelerini açıklamış ve şunları söylemiştir:

*"...En iyi siyasetin her türlü manasıyla en çok kuvvetli olmakta bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak tabirinden maksadım, yalnız silah kuvveti olduğunu zan - netmeyiniz...Benim murad ettiğim manen, ilmen, fennen, ahlâken kuvvetli olmaktır. Çünkü, saydığım bu hasailden (özelliklerden) mahrum olan bir milletin bütün efradının en son silahlarla techiz olduğunu farz etsek bile kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olmaz..."*¹⁰

9 Şerafettin Turan, "*Minber* Gazetesinin Hatibi Mustafa Kemal Atatürk Olmaz", *Çağdaş Türk Dili Dergisi*, Sy: 12, Ankara 1989, s. 557-559. Ayrıca bk., İzzet Öztoprak, "Atatürk, Basın ve *Minber* Gazetesi", *V. Atatürk Kongresi Bildirileri*, c.II, Ankara 2005, s. 910.

10 *Minber* gazetesi, nr: 16, 17 Teşrin-i sani (Kasım) 1334 (1918).

X BÜYÜK HARP'İN SORUMLUSU OLARAK İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN TAKİBİ

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından, Şubat 1919 tarihine kadar geçen süre içerisinde, müttefiklerin -özelikle İngilizlerin- baskıları sonucu Harbiye Nezareti ordu komutanlıklarını birer birer lağvetti. Orduları lağvedilen komutanların bir kısmı İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti karargâhında görevlendirilirken, bir kısmı da mülkî ve askerî yeni bir takım görevlere atandılar¹.

Bu arada Enver Paşa tarafından Osmanlı ordularının seferberlik teşkilatına göre sevk ve idaresi için Birinci Dünya Savaşı başında kurulmuş bulunan Karargâh-ı Umumi'nin çalışmalarına -mütareke imzalandığından dolayı- lüzum görülmeyerek padişahın iradesi de alındıktan sonra lağv edilmesine karar verilmişti². Karargâh-ı Umumiye tesis ederek Osmanlı ordularının tamamını kontrol altında tutmayı hedeflemiş olan Enver Paşa, bir süre sonra bu yapılanmanın denetimini farkında olmadan Almanların kontrolüne kaptırmıştır. Osmanlı ordularının Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkması üzerine Harbiye Nazırı Enver Paşa, 13 Ekim 1918 tarihinde orduya bir veda mesajı neşrederek ülkeyi

1 Mesela bu ordu komutanlarından Cevat, Fevzi, M.Kemal ve Mersinli Cemal Paşalar İstanbul'a davet edilerek Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde (Genelkurmay karargâhı) görevlendirildiler. Bk. *BOA.DUIT*, Ds: 77-3, F: 40.
2 *BOA.DUIT*., Ds: 77-3, F: 43. Bu belgeye göre 19 T.sani 1334(1918)'de karargâhı umumi lağvedilmişti.

terk etmek mecburiyetinde kaldı³. Enver Paşa gibi Cemal ve Talat Paşalar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin diğer ileri gelenleri, 1/2 Kasım 1918'de bir Alman denizaltısı ile ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar.⁴ İttihatçı liderlerin ülkeyi terk edip gitmeleri özellikle muhalif basında büyük tepkilere yol açtı. Enver Paşa ve kabine arkadaşlarının yurtdışına kaçmalarını Refik Halit (Kara) Bey, Zaman gazetesindeki bir makalesinde "*Efendiler Nereye?*" başlığı ile son derece sert bir üslûpla eleştiriyordu.⁵ Bu sırada İngilizler ise, Tevfik Paşa hükümetine baskı yaparak Birinci Dünya Savaşı'na sebep oldukları gerekçesi ile Enver, Cemal ve Talat Paşaları yargılamak üzere bir divan-ı harp kurulmasını istemişler; hükümet de, hemen İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan paşalardan bir divan-ı harp teşkil ederek yargılamaları başlatmıştı. Adı geçen paşalara atfedilen en önemli suçlardan biri gereksiz yere ülkeyi savaşa sokmak, diğeri ise izinsiz olarak yurtdışına çıkmak olarak tespit edilmişti⁶.

Bu gelişmeler olurken Padişah Vahideddin de, İttihatçı liderlerin ülkeyi terk etmelerinin ardından her tarafta olduğu gibi orduda da iktidarını kabul ettirmek için harekete geçti. Evvela, orduda kalan İttihatçı artıkları tasfiye ederek işe başladı. Bi-

3 EHUR., *Ordu Emîmamesi* nr: 83, İstanbul 1334.

4 Mondros Mütarekenamesinin imzalanmasından hemen sonra, 1/2 Kasım 1918'de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen lider kadrosundan olan Enver, Cemal ve Talat Paşalar, bir Alman denizaltısı ile ülkeyi terkettiler. İTC'nin lider kadrosunun ülkeyi terketmesinden kısa bir süre önce 1 Kasım 1918'de son kongresini yapan cemiyet, 5 Kasım 1918 tarihinde kendi kendini feshetti. Fırkadan ayrılan bazı kişiler Teceddüt Fırkasını kurdular. Bilgi için bk. Erik Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoglu), İstanbul 1987, s. 135-137.

5 *Zaman Gazetesi*, nr: 210, 5 Teşrin-i sani 1334.

6 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 340727, 27 T.sani 1334 tarihinde çıkan bir irade ile üç paşaların yargılanması için bir divan-ı harp teşkil edilmişti. Bu divan-ı harbi örfi başkanlığına Müşir Kâzım Paşa, üyeliklerine de Ferik Hurşit, Yusuf Kenan, İbrahim Edhem ve Ahmet Hamdi Paşalar tayin edilmişlerdi. Ayrıca bk. EHUR., *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933.

lindiği üzere Osmanlı ordusu, Birinci Dünya Savaşı yıllarında en büyük politik kudrete sahip bulunduğundan mevcut iktidarın aynı zamanda en büyük güvencesi konumunda idi. Bundan dolayı Padişah Vahideddin kendi iktidarı döneminde, ağabeyi II. Abdülhamid gibi, orduya tamamen hakim olmak, orduya güvenmek gereğini hissediyordu. İlk iş olarak Enver Paşa'nın tesis ettiği ve tüm Osmanlı ordularına hakim olmasına yardımcı olan Başkumandanlık Vekâletini yukarıda izah edildiği üzere lağvet-ti. Bundan başka, sırasıyla ordu kademesinden saltanatına karşı gelebilecek olumsuz tavırları dizginlemek için;

1. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ni İttihatçıların teşkil ettiği bütün gizli cihazlardan, inisiyatiften mahrum ederek teknik bir büro haline sokmak istedi.

2. Enver Paşa döneminin gizli servisi olan Teşkilat-ı Mahsusa'yı resmen tasfiye ettirmekle kalmayıp, kendi kontrolü dışında gizli bir kurul halinde müstakil olarak çalışabileceğini de düşünerek faaliyetlerini tamamen ortadan kaldırmaya çalıştı.

3. İttihat ve Terakkî Cemiyeti'nin kapatılmasından sonra kurulan ve İttihatçılığın değişime uğramış şekli olan "Teceddüt" hareketinin her türlü etkinliğinin yok edilmesi yönünde faaliyetleri başlattı.

Padişah Vahideddin bunun için;

a) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne verdiği emirlerde Mondros Ateşkes Antlaşması'nın harfiyyen tatbik edilmesine dikkat çekti. Bununla birlikte ordu kadrolarının sayıca düşürülmesi gündeme geldi.

b) Şahsına bağlı yepyeni bir gizli istihbarat, yani casusluk teşkilatı kurdu; bunu tıpkı II. Abdülhamid gibi saraydan idare etti. II. Abdülhamit'in Yıldız'ı gibi, Padişah Vahideddin'in Çit Kasrı bu dönemde önem kazandı.

c) Birinci Dünya Savaşı yıllarında meydana gelen yolsuzlukları ortaya çıkarmak, aslında orduda ve sivil idaredeki ittihat-

çıları yargılamak amacıyla, divan-ı harpler teşkil ettirerek rakip olabilecek zümreleri susturmaya çalıştı. Kurulan divan-ı harplere ise Nemrut Mustafa Paşa, Mahmut Hayret Paşa gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olan ve Enver Paşa'nın tasfiye hareketinde ordudan ihrac edilen paşaları görevlendirmesi yukarıda açıklanan düşünceleri doğrulamaktadır⁷. Hatta, kimi araştırmacılara göre Padişah Vahideddin, sadakatine inanabileceği bir orduyu kurmak imkânına ulaşacağı ana kadar, ordusuz kalmayı şahsî politikasına uygun bulmuştu⁸.

7 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, İstanbul 1967, s. 227-228.

8 Tepedelenlioğlu, *Aynı eser*, s. 228-229'da Vahdettin'in gizli servisler kurarak şahsî politikasını yürütme azminde olduğunu ifade eder. Yazar, Vahdettin'in İngilizlerin Intelligence Service'den yardım gördüğünü ve bu sayede Teşkilat-ı Mahsusa ile mücadele edebildiğini ifade eder. Fakat şurası bir gerçektir ki, Teşkilat-ı Mahsusa hiçbir zaman yok edilememiş, sadece kimlik değiştirmiş ve varlığını İstiklal Harbi yıllarında Mustafa Kemal Paşa ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kontrolüne girerek faaliyette bulunan gizli gruplarda devam ettirmiştir.

XI

MEBUSAN MECLİSİ'NİN KAPATILMASI VE HÜKÜMETLERİN DURUMU

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre önce kurulan Ahmet İzzet Paşa hükümeti uzun ömürlü olmadı¹. Dönemin siyasî ve askerî şartları bakımından bu, beklenen bir sonuçtu. Bu kabine ordunun terhisi yolunda emir çıkardı, İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının yargılanması için mecliste tartışmaları başlattı². Bu tarihlerden itibaren yıldızı giderek sönen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yerini, Hürriyet ve İtilaf Fırkası almaya başladı. Zaten dönemin padişahı olan Vahideddin de İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin karşıtı idi³. İttihatçı liderlerin yurtdışına kaçmalarına göz yumması, Ahmet İzzet Paşa hükümeti hakkında çeşitli söylentilerin çıkmasına neden oldu. Bunun üzerine Ahmet İzzet Paşa 8 Kasım 1918'de istifa etti⁴. Yerine sarayın büyük ölçüde desteğini almış bulunan Ahmet

1 İzzet Paşa'nın kendi ifadesi ile hükümeti ancak 25 gün iktidarda kalabilmişti. Bk. *Feryadım*, c.II, s. 35.

2 Nitekim İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelen simaları suçlu görülerek haklarında soruşturmalar başlatılmıştı. Sait Halim Paşa da suçlu görülenler arasında idi ve mecliste açıklamada bulunmak üzere kendisine müracaat edilmişti. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. "Sait Halim Paşa'nın İsticvabı", *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933, s. 246-333; Ayrıca bk. M.Hanefi Bostan, *Sait Halim Paşa*, İstanbul 1992, s. 75-87.

3 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 37-39.

4 *İkdam* nr: 7811, 10 T.sani 1918; *Vakit* nr: 377, 10 T.sani 1918; *TV.*, nr: 3392, 12 Kasım 1918; ayrıca bk. Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlar - ken*, s. 8; Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983, s. 78 vd.

Tevfik Paşa geçti⁵. Bu yeni hükümet ittihatçılık şüphesinden tamamen uzaktı. Padişah da bu kabine değişikliği ile siyasî otoritesini önemli ölçüde arttırdı. Mütareke şartlarını ileri sürerek 13 Kasım 1918'de İstanbul önlerine demirleyen İtilaf Devletleri donanmasının hareketinden yola çıkılırsa, işgal olayları kısa bir zaman sonra başlayacaktı.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı takip eden günlerde meclis ve hükümet aleyhinde cereyan eden birtakım gelişmeler, bir süre sonra meclisin kapatılması konusunu da gündeme getirdi. Padişah Vahideddin de ülke yönetiminde denetimsiz kalmak, II. Abdülhamit misali merkeziyetçi bir otorite kurmak amacıyla 21 Aralık 1918'de Meclis-i Meb'usân'ı kapattı⁶. 4 Ocak 1919 tarihinde de, yeni meb'us seçimini barış antlaşmasının imzalanmasına kadar tehir edilmesi yolunda irade yayınladı⁷. Bilahare bu irade dönemin resmî yayın organı *Takvim-i Vekayi*'de de yayımlandı⁸. Vahideddin, meclisi dağıtırken ordudan da güvence aramıştı⁹. Öte yandan o dönemi yaşamış bir kişi olan Ali Fuat Türkgeldi ise, meclisin kapatılmasında İtilaf Devletleri'nin aşırı baskılarının da rol oynadığını ifade etmekte idi¹⁰.

Kabinedeki bazı bakanların değiştirilmesi amacıyla 12 Ocak 1919'da istifa eden Tevfik Paşa, 13 Ocak 1919 tarihinde bir takım ufak değişikliklerle yeni kabinesini kurdu¹¹. Bu hükûmetin yeni-

5 Tevfik Paşa hükûmeti kurduğu sırada 73 yaşında idi. Kabinesi de bir nevi ihtiyarlar kabinesi şeklinde idi. TV. nr: 3392, 12 Kasım 1918.

6 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İsttiklerim*, Ankara 1984, s. 169; Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 112-139.

7 TV. nr: 3425, 23 K.evvel 1918; Lütfi Simavî, *Sultan Mehmet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul 1340, s. 193-194; Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 169 vd.; Tayyip Gökbilgin, *Aynı eser*, s. 20-22; Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 70-72.

8 TV.,nr: 3436, 3 K.sani 1919.

9 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 147.

10 Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 169-171.

11 TV. nr: 3445, 13.K.sani 1919; İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s.1721.

den kuruluşuyla birlikte Tevfik Paşa'nın siyaseti de sertleşmeye başladı. Bu devirde İttihat ve Terakki Cemiyeti mensuplarının sorgulanması ve yargılanmaları için divan-ı âlîler (yüce divan) yani yüksek mahkemeler teşkil edildi. İngiliz siyaseti bu kargaşa ortamında hükûmet işlerine de müdahale etmeye başladı. Hükûmet ise İngilizlerin her isteğini yerine getiren bir makam haline geldi. İngiliz siyasetinin hükûmete karşı bu tavırları ise, özellikle ordu ve kolordu komutanlarının mütareke hükûmlerine karşı çıkarak mücadeleci bir tavır sergilemelerinden kaynaklanıyordu¹². Tevfik Paşa kurduğu iki hükûmette de tereddütlü ve idare-i maslahatçı yani günü kurtarmayı amaçla edinen bir tutum izledi. 4 Mart 1919 tarihinde muhalefetin ve İtilaf İşgal Orduları Komutanlığının baskıları sonunda istifa etmek zorunda kaldı. Yerine, enerjik bir Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu olan Damat Ferit Paşa, hükûmeti kurmakla görevlendirildi¹³. Damat Ferid Paşa'nın iktidarı Padişah Vahideddin'in siyaseti ile birleşecek ve diğerlerine göre biraz daha uzun ömürlü olacaktı. Damat Ferid Paşa iktidarı döneminde işgal kuvvetlerinin baskıları aynı hızda devam etti. Paşa da, zaten işgalcilerin dümen suyunda gitmeyi kendi siyasetine uygun bulduğundan, hükûmetle ilgili bütün uygulamalarını onların istekleri doğrultusunda gerçekleştirmekten geri durmadı. Öte yandan İttihatçı nazır ve yüksek rütbeli subayların tutuklanıp yargılanması yolunda divan-ı harpler için kanun hükmünde karamameler çıkarttı. Damat Ferid Paşa bu yolla İngilizlerin gözüne girmeye çalıştı ise de, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne karşı politikasında hiçbir değişiklik olmadı¹⁴. Diğer taraftan Damat

12 *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 303 Ek-7'de İtilaf Devletlerince tutuklanan ve geri çağrılan komutanların isimleri yer almaktadır. Ayrıca bk. Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 155-162.

13 *TV.*, nr: 3489, 6 Mart 1919.

14 Damat Ferid Paşa hakkında geniş bilgi için bk., İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940-1953; ayrıca Damat Ferid hakkında yazılmış olan son biyografi çalışması için de bk., Cevdet Küçük, "Damat Ferid Paşa", *DİA*, c.VII, s. 436-437.

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

Ferit Paşa'nın mütareke hükümlerine uyulması yolunda sık sık talimatlar yayınlaması, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensuplarını kayırması, kamuoyunda huzursuzlukların giderek artmasına neden oldu.

XII

1919 YILI BAŞLARINDA ORDUDA YAPILAN DÜZENLEMELER

Harbiye Nezareti, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesine neden olan savaş suçlularının yargılanması gibi işlerin yanında, son harbin verdiği tecrübelerden hareketle bir takım yeni düzenlemeler yapmak ihtiyacını hissederek, Osmanlı ordusunu dokuz kolordu halinde yeniden teşkilatlandırdı. Bu yeni düzenlemeye göre; 1. Kolordu Edirne'de bulunacak ve buna 49., 50. ve 60. tümenlerle Çatalca Müstahkem Mevki Komutanlığı bağlı bulunacaktı. 3. Kolordu Sivas'ta yer alacak buna 5. Kafkas tümeni ile 15. Tümen bağlanacaktı. 12. Kolordunun merkezi Konya idi ve 23, 41 ve 57. tümenler buna bağlı olacaktı. 13. Kolordu'nun merkezi Diyarbakır şehri idi ve 2. ve 5. Tümenler bunun emrinde bulunacaktı. 14. Kolordu Tekirdağ'ı merkez kabul etmiş ve 56 ve 61. Tümenler buna bağlanmıştı. Öte yandan 15. Kolordu'nun merkezi Erzurum şehri olup, bağlıları arasında 3., 9., 11. ve 12. Tümenlerle Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı bulunacaktı. İzmir'de konuşlandırılan 17. Kolordu'ya 56. ve 57. tümenler bağlı bulunacak idi. Yalnız İzmir'in işgalinden sonra 17. Kolordu lağvedilince buna bağlı tümenler Konya'da bulunan 12. Kolordu ile Tekirdağ'ında bulunan ve daha sonra Balıkesir'e taşınan 14. Kolordulara bağlandı. Bu sırada 20. Kolordu'nun merkezi Ankara idi ve 11. ve 24. Tü-

menler buna bağlı idiler. 25. Kolordu'nun merkezi ise İstanbul olup, 1. ve 10. Tümenler buna bağlı idi¹.

Diğer taraftan savaşın acı tecrübelerini dikkatle değerlendiren Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, her tümeninde tümen komutanının emri altında olmak üzere sadece piyade ve makineli tüfek kıt'alarının talim ve terbiyesi ile uğraşacak ve rütbesi kaymakam (yarbay) ile miralay (albay) arasında değişebilen "*Piyade Kumandanlığı*" adıyla bir askeri birim teşkilini gerekli görmüş ve bu yolda bir düzenleme yapmıştı². O devrin usûl ve kaidelerine göre ordunun asıl vurucu gücü olan piyade ve en önemli ateş gücü kabul edilen makineli tüfek kıt'aları için bu şekilde bir düzenlemenin yapılması Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin -ülkenin o sırada içinde bulunduğu kritik anı dikkate alarak muhtemel bir savaşın yakın olduğu düşüncesinden- bir yerde de gelecek endişesinden kaynaklanıyordu. Nitekim, bu yeni düzenlemeyle teşkil edilmiş olan bu yeni kumandanlığın, Türk İstiklal Harbi'nde büyük yararları görüldü. Bu sayede düşmanın üstün silahlı birlikleri karşısında, iyi eğitilmiş piyade ve makineli tüfek birlikleri ile başanlı mücadeleler verildi.

Mütarekeden sonra Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin emri ile gerçekleşen terhis işlemlerine başlandığı sırada Osmanlı ordusunun mevcut kadro teşkilatına göre sayısı 337.615 kişi civarında idi. Bu miktar zaman içerisinde azaldı. Nitekim, 1 Nisan 1919 tarihinde müttefiklerin istekleri doğrultusunda sadece kağıt üzerinde 65.464 kişi civarına indirildi. Bakaya olup da orduya celbedilenlerin (çağrılanların) miktarı ise 5.887 idi. Diğer taraftan terhis edilmesi gerekip de, halen silah altında bulunan dört kur'a (celp) efradının (1892-1896) toplamı da 43.193 kişi idi. Bu rakamlardan hareketle belgelerden tespit ettiğimiz sonuçlara göre, gerçekte, 1 Nisan 1919 tarihi itibariy-

1 *Gnkur.ATASE Arşivi* : 1-1, Kls: 41, Ds: 124, F: 1-103.

2 *BOA.DUİT.*, Ds: 77-3, F: 45.

le ordunun genel mevcudu oldukça azalmış; bu rakkam 114.726 kişiye indirilmiştir³.

Öte yandan, 3 Kasım 1918 tarihinde fiilen işgal altına giren İstanbul şehri, galip devletlerin işgal ordu komutan ve komiserlerinin karargâhı haline geldi. Sözde Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerinin uygulanıp uygulanmadığını denetlemekle görevli bulunan İtilaf Devletleri komisyonları, hükûmetler üzerinde büyük baskılar yaptılar. Bu sırada beraber İstanbul'da gelişen ve hükûmetleri etkileyen davranışları şöyle sıralamak mümkündür: İtilaf Devletleri ve temsilcilerinin müdahale ve tehditleri, Padişah'ın istek ve telkinleri, basının yerli yersiz tenkitleri, siyasî çatışmalar, kamuoyu hareketi⁴. Bu şartlar altında çalışacak en kararlı ve azimli bir hükûmetin dahi şaşkına döneceği ve sadece normal hükûmet işlerini yapmaktan bile aciz kalacağı bir gerçektir. Hükûmetlerin bu dönemde başarmak mecburiyetinde oldukları iki ana konu vardı: Biri İtilaf Devletleri'yle barış yapmak, diğeri memleket içinde huzur ve güveni sağlamaktır. Bu bakımdan kurulan hükûmetlerde sadrazam, harbiye nazırı, dahiliye, hariciye, adliye nazırlıkları ile şeyhülislamlık makamı önemli idi; diğerlerinin ise geri planda kaldıkları bir gerçektir.

Ordunun mütareke hükümlerine göre sayıca indiriminin yanında teşkilat yapısında da bir takım değişikliklerin yapılması için çalışmalar yapılmakta idi. Nitekim, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti başlangıçta yedi şube halinde teşkilatlanmış iken, savaş yıllarında özellikle 1917 yılında yapılan bir dizi düzenlemelerle 27 şubeye kadar çıkarılmıştı. Mağlubiyetler karşısında bocalayan Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, karargâhtaki şubelerin sayısını arttırmakla sanki her şeyin çözümlenebileceğini sanıyordu. Ne yazık ki, kağıt üzerinde yapılan bu düzenlemelerin hiçbirinin fayda sağlamadığı savaşın so-

3 *Gnkur.ATASE Arşivi* : 1-1, Kls:27, Ds: 41, F: 29-1.

4 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987, s. 57.

nunda anlaşıldı. Karargâh-ı Umumî teşkilatı ve Başkomutanlık Vekâleti'nin 7 Ekim 1918 tarihinde lağvedilmesinden sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Harbiye Nezareti'ne bağlı yedi şubeye indirildi⁵.

Yeniden teşkilatlanan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 1. şubesi Harekât , 2. şubesi İstihbarat, 3. şubesi Şümen-düfer (demiryolu ve ulaşım), 4. şubesi Eğitim, 5. şubesi Harp Tarihi, 6. şubesi Personel İşleri, 7. şubesi de Evrak ve Kütüphane-den sorumlu olacaktı. Ancak bu durum çok kısa sürdü. Enver Paşa'nın ülkeyi terketmesiyle birlikte Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti makamı boşaldı. Sırasıyla bu makama Ahmet İzzet Paşa, Cevat Paşa ve 24 Aralık 1918'de de Ferik Mustafa Fevzi Paşa atandı⁶. Bilhassa Cevat Paşa ve Fevzi Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinde bulundukları zamanlarda (1918-1919) Osmanlı Genelkurmayı yeni bir takım düzenlemelere tabi tutuldu. Özellikle 29 Ekim 1919'da Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nazırlığı döneminde gerçekleştirilen bu yeni yapılanmaya göre; 1. şube Harekât, 2. şube İstihbarat, 3. şube Şümen-düfer ve Menzil, 4. şube Teşkilat, 5. şube İkmal, 6. şube Eğitim, 7. şube Askerî Kanunlar, 8. şube Harp Tarihi, 9. şube Zatî İşler (Personel) ve 10. şube de Evrak ve Kütüphane işlerinden sorumlu olacak şekilde teşkilatlandırıldı. Bu düzenleme tam manasıyla uygulamaya girmeden Sevr Antlaşması'nı imzalayan Osmanlı Hükûmeti, bilahare Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetini dört şubeye indirmek durumunda kaldı. Bu indirime, malî sıkıntının sebep olduğu açıklandı. Nitekim, 1920 yılından itibaren malî sıkıntının had safhaya ulaşmasından dolayı, personel maaşları ödenemediği gibi, Personel şubesi lağvedilerek bunun görevi Evrak şubesine aktarıldı⁷.

5 BOA.DUİT., Ds: 77-3, F: 43.

6 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 341044.

7 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve ardından hükûmetin kurulmasından sonra Harbiye Nezareti'nin görev

ve yetkilerine benzer yetkilerle Millî Müdafaa Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti yetkilerine sahip olmak üzere Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti tesis edildi. Anadolu'da bu gelişmeler olurken İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti -artık bir yerde kendi varlığının- gereksizliğine inanmış olmalı ki, 1920 yılı Mayıs ayında Şumendüfer, İkmal, Eğitim, Askerî Kanunlar ve Harekât şubelerini lağvettti. 13 Haziran 1920 tarihinde yeni bir düzenlemeye tabi tutulan Osmanlı Genelkurmayı, bu düzenlemeyi İmparatorluğun yıkılışına kadar devam ettirdi. Bu düzenlemeye göre Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti şu şekilde teşkilatlandı: 1.şube Teşkilat, Nizam ve Kanunlardan, 2. şube İstihbarat ve Nakliyeden, 3. şube Eğitim ve Harp Tarihinden, 4.şube Personel İşlerinden sorumlu olacaktı. Bk., *TSK. Tar.*, c.III/6-1, s. 259-260.

XIII

ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KURULMASI YOLUNDAKİ ÇABALAR: ÜÇLER MİSÂKİ

Mütareke döneminin belirsizlik ortamında devlet merkezinden taşraya gönderilen ve içlerinde Osmanlı şehzadelerinin de yer aldığı Nasihat Hey'etleri (Hey'et-i Nasiha), Anadolu ve Rumeli'nin pek çok vilayetlerini dolaşmış olmalarına rağmen, bu seyahatler, ülke içinde huzurun sağlanması konusunda beklenen sonucu ne yazık ki vermedi¹. Nasihat Hey'etlerinin seyahatleri esnasında halkın saltanata bağlılığı, yapılan gösterişli törenlerle gezilen şehir, kasaba ve köylerde sık sık "*padişahım çok yaşa!*" nakaratlarının tekrarlanmasıyla son buldu. Anadolu ve Rumeli'nin ücra köşelerinde yapılan bu göstermelik şatafatlı törenlerle, işgale uğramış bir ülkede aslında sarsılmış otoritesini, halk nazarında yok olmaya yüz tutmuş olan itibarını geri getirmeye, kırılan onurunu tamir etmeye çalışan bir saltanat idaresinin acı çırpınışları hissediliyordu. Sağduyulu halk tarafından, İstanbul'a sahip çıkamayan bir "*halife sultan*"ın Anadolu ve Rumeli'de otoritesini hissettirmesinin mümkün olamayacağı pekala görülebiliyordu. Aslında Müslümanların "*halife sultan*"ı olan Vahideddin çoktan işgalcilerin gözetimi ve denetimine girmiş olup, İstanbul şehrinde dahi otoritesini hissettiremeyen zavallı biri durumuna düşmüştü. Bundan dolayı Nasihat Heyetlerinin

¹ Geniş bilgi için bk. Mevlüt Bozdemir, *Hey'et-i Nasiha: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri*, İzmir 1992.

faaliyetlerinden bir sonuç alınamadı. Nasihat Heyetleri, eğlence kumpanyalarının şehir şehir dolaşmaları misali gittikleri yerlerde kısa süreli de olsa, boş vaatler ve çeşitli telkinlerle halkı etkilediler. Sanıldı ki, heyetlerin gittikleri yerlerde halkın padişah efendileri için papağan lakırdısı türünden söyledikleri "*padişahım çok yaşa!*" nakaratlar taşrada saltanatın gücünü yansıtmaktadır. Halbuki, Anadolu ve Rumeli'de yaşanan işgal acıları bir ok gibi herkesin yüreğine çoktan saplanmış ve derin yaralar açmış, millet kendi başının çaresine bakmaya başlamıştı.

Daha önce de belirtildiği gibi mütareke hükümleri gereği orduların lağvedilmesi; orduların kuruluş ve kadro teşkilat yapısının yeniden düzenlenmesi gereğini ortaya çıkardı. Anadolu'da ve Trakya'da toplanan 9 kolordu ve bunlara bağlı 20 tümenenden ibaret olan ordu, yeniden bir düzenlemeye tabi tutuldu. Hükûmet, bu sırada İstanbul'da toplanmış bulunan genç ve yetenekli komutanların Anadolu'da etkin görevlere atanmasını sağlayarak buralarda asayişin yeniden sağlanabileceğini düşündü.

Anadolu ve Trakya'da bulunan kolorduların başına Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuat Paşa, (Sakallı) Nurettin Paşa, Yusuf İz-zet Paşa, Refet Bey, Selahattin Adil Bey, Kâzım (Özalp) Bey, Şefik (Aker) Bey, Cafer Tayyar Paşa vb. gibi önde gelen komutanlar atandı. Ancak divan-ı harp (sıkıyönetim mahkemesi) üyelikleri ve başkanlıklarına İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtı olanların veya çeşitli nedenlerle ordudan tasfiye edilenlerin getirilmesine dikkat edildi². Öte yandan, mülkî makamlara yapılan atamalarda ise, sahasında yeterli devlet adamı kıtlığından dolayı

2 Damat Ferid Paşa kabinesi işbaşına gelir gelmez ilk iş olarak 8 Mart 1335 (1919) tarihli bir karamame ile Divan-ı Harb-i Örfî kurulmasına karar verdi. Bk. TV., nr: 3493, 11 Mart 1335; *Düstür*, II. Tertip, c.XI, Dersaadet 1332, s. 135; Ali Fuat Türk geldi, *Görüp İştiklerim*, s. 198; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 177. Bu divan-ı harplerde ele alınan en önemli konu ise Ermeni ve Rum tehciri idi. Bk. BOA.MVM., nr: 214, s. 120; Türk geldi, *Aynı eser*, s. 198-199. Nitekim divan-ı harplerde İTC. mensuplarının çoğunluğu suçlu bulundu ve Bekirâğa bölüğüne hapsedildiler. Bk.

-particilik yapmamış, tehcir olayına karışmamış olan- İttihat ve Terakki hükümetleri döneminde hizmette bulunmuş olan bir çok yöneticilere de vazife verilmiştir. Bununla beraber görev verirken şahsın Kuva-yı Milliye ile ilgisinin olmaması, ya da ona karşı olması tercih ediliyordu.³ İşte bu sırada ordu müfettişliklerinin yeniden teşkili gündeme getirildi. Bu yeni yapılanma orduların lağvedilmesi ile görevlerinden alınarak İstanbul'da toplanmış olan üst rütbeli komutanların yeniden aktif vazifeye atılmaları için hazırlanmış büyük bir fırsat olarak da telakki edilebilir. Şakir Paşa'dan sonra Harbiye Nezareti'ne getirilen Hafız Şevket Turgut Paşa, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat (Çobanlı) Paşa ve Fevzi (Çakmak) Paşa -Anadolu'nun mütarekeden sonra mutlaka düşmanlar tarafından işgal edileceği görüşünden hareketle- vatanın kurtarılmasına yönelik olarak 1919 yılı Nisan ayı içerisinde İstanbul'da yaptıkları gizli toplantılarda, hal çareleri aramaya koyulmuşlardı⁴. Bunların yaptıkları müzakerelerde geçen konuları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Türk geldi, Aynı eser, s. 199; Hüsamettin Ertürk, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yay.Haz. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1964, s. 202-203; Fethi Okyar, *Üç Devirde Bir Adam*, (Yay.Haz. Cemal Kutay), İstanbul 1980, s. 278; *Sebilür-reşad*, c.XVI, Sy: 396-397, s. 80; Mithat Şükrü Bleda, *İmparatorluğun Çöküşü*, İstanbul 1979, s. 126. Divan-ı harplerin üyelerinin tamamına yakını İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne düşman olan veya sempati duymayan eski paşalardı. Bir kısmı da ittihatçılar tarafından ordudan tasfiye edilmişlerdi. Divan-ı harplerin üyelerinin listesi için bk. TV., nr: 3503, 23 Mart 1335, nr: 3519, 29 Nisan 1335; İTC üyelerinin yargılanmaları konusunda basında çıkan haberler için bk. *İkdam*, nr: 7995, 13 Mayıs 1335; Fahrettin Kırzioğlu, *Ziya Gökalp, Malta Konferansları*, Ankara 1985, s. 15-18.

3 Nitekim, Yunan işgal olaylarından sonraki dönemde Kuva-yı Milliye sayı-larının görevden alınması olayları ile sık sık karşılaşmak mümkündür. Mesela Nurettin Paşa, bu sırada 17. Kolordu Komutanlığına getirilmişti. Bk. TV., nr: 3452, 23 Ocak 1335; nr: 3470, 12 Şubat 1335.

4 Bu görüşmelerin 1919 yılı Nisan ayında sık sık tekrar edildiği anlaşılmaktadır. Zaten bu ayda ordu müfettişliklerinin kurulduğu da anlaşılmaktadır. Bk. *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83; Öte yandan Süleyman Külçe ise bu misakin 15 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştiğini yazar. Bk., *Aynı eser*, s. 108; halbuki Külçe'nin verdiği tarih oldukça geçtir. Bu tarihte her şey bitmiş olup ordu müfettişleri artık vazifeye başlamışlardır.

1- Yapılan çalışmaların sonunda kararlaştırılmış olan üç ordu müfettişliğinin bir an evvel teşkili ile ordunun emir ve kumandasının yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

2- Mümkün olduğu kadar çok miktarda silah, cephane, mühimmât ve diğer malzemenin Anadolu'daki muhtelif depolarda toplatılarak İtilaf Devletleri'ne teslim edilmemesi vatanî bir vazifedir.

3- İstanbul'daki hükûmet, İngiliz İşgal kuvvetlerinin elinde esir olduğundan buradan (İstanbul) verilen/verilecek emirlerin - icra ediliyormuş gibi gösterilerek- icra edilmemesi, Anadolu'da "*millî bir idare vücuda getirilmesi*" gerekli görülmektedir.

4- Millî galeyandan istifade edilerek, Kuva-yı Milliye teşkili ve millî iradenin buna dayandırılması gerekmektedir.

5- Bundan böyle mutlak müdafaada kalınmayarak, saldırgan düşmanlarımız üzerine karşı taarruzlara geçilmesi lâzımdır⁵.

Tarihe "*Üçler Misâkı*" (Üçlerin andı veya antlaşması) adıyla geçen bu kararlar aslında yakın dönem Türk Tarihinde son derecede büyük öneme sahiptir. Çünkü bu kararlar, Türk İstiklal Harbi'nin başlangıcına zemin hazırlayacak olan kararlardır. Üçler misâkında alınan kararların uygulanabilmesi idari yetenekleri ve bilgisi ile kendini kitlelere kabul ettirebilen bir komutanın önderliğinde mümkün olabilecekti.

Üçler misâkında alınan önemli kararlar, Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne sunulan gerekçeli raporda, yapılması gerekenler ayrıntılarıyla açıklandıktan sonra, ordu müfettişlik teşkilatına geçilmesi yönünde girişimlerin başlatılması isteniyordu. Bu talep, Osmanlı ordusunda önemli mevkieerde bulunmuş tecrübeli bir üst düzey komutandan gelmiş olmasından dolayı son derece önemli idi. Teklif, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde

5 Süleyman Külçe, *Aynı eser*, s. 108.

uzun münakaşalara yol açtı, enine boyuna tartışıldı. Daha sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın memleketin genel durumunu özetleyip, alınması gereken tedbirleri sıralanmasının ardından bütün karargah subayları böyle bir teşkilatlanmanın lüzumu konusunda ikna edilmiş oldular. Zaten bu teklifin Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne yapılması sürecini daha fikri hazırlık döneminden itibaren bilen Cevat Paşa, sanki ilk defa burada bu teklifle karşılaşmış gibi bir tavır takınarak bunun gerekliliği üzerinde durmuştu. Bu ikna edici açıklamaların ardından hemen teşkilat çalışmalarına başlanmıştı.

Diğer taraftan üçler misakında alınan kararları ilk başından beri bilenler arasında Mustafa Kemal Paşa da vardı. Erkân-ı Harbiye Karargâhının ikna edilmesi meselesinde iş oluruna bırakılmadı. Bizzat Mustafa Kemal Paşa'nın da yönlendirmeleri oldu. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'nın yakından tanıdığı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi (Genelkurmay İkinci Başkanı) bulunan Kâzım (İnanç) Paşa da devreye girdi. Erkân-ı Harbiye İkinci Reisine doğrudan bağlı Harekat şubesi hemen bu yeni yapılanma ile ilgili çalışmalara hız verdi. Aslında bu yeni yapılanmaya geçilirken, zaman zaman Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gelen orduları, kolorduları, tümenleri lağvedildikten sonra işsiz güçsüz kalan başkentteki üst rütbeli subay ve generallerin de katkıları oldu. Bunlar içerisinde en çok katkı sağlayanlardan biri hiç şüphe yokki Mustafa Kemal Paşa idi. O, Şişli'deki konağına Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa, Cevat (Çobanlı) Paşa, Şevket Turgut Paşa, Kâzım (İnanç) Paşa gibi rütbece kendisinden üstün komutanlarını, sınıf arkadaşlarından Ali Fuat Paşa, Albay Kâzım (Özalp) Bey ile eskiden beri tanıdığı Rauf (Orbay) Bey, Ali Fethi (Okyar) Bey, Kâzım Karabekir Paşa, Albay İsmet Bey, Albay Kâzım (Dirik) Bey gibi pek çok samimi olduğu kişileri akşamları düzenledik-

leri toplantılara davet etmiş, ülkenin kurtuluşuna yönelik fikirlerini açıklamış, onların görüşlerini almış, işgale uğramış memleketin genel durumunu birlikte değerlendirmişlerdir. Mustafa Kemal Paşa, bu sırada İstanbul'da yaşayan ve bütün zabitan tarafından açık sözlü oluşu ve doğruluğu ile tanınan Mareşal Deli Fuat Paşa ile de görüştü. Paşa, 1897 Osmanlı-Yunan Harbi'nde kazandığı zaferden dolayı "*Elena Kahramanı*" olarak adını tarihe yazdıran bir kişiydi. Son derece tecrübeli bir komutan olan Deli Fuat Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı seven, fikirlerine değer veren bir kişiydi. Diğer taraftan, kendisini Makedonya'da III. Ordudaki görevlerinden ve özellikle de Hareket Ordusundaki kurmay başkanlık vazifesinden beri tanıyan Ali Rıza Paşa⁶ ile de görüşmüş, fikir alış verişinde bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa, bütün bu görüşmelerden sonra ortaya çıkan genel sonucu değerlendiriyor, askerî ve mülkî yetkilileri ülke meselelerinde uyarmaktan geri durmuyordu.

Öte yandan, Kavaklı Fevzi Paşa'nın Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yaptığı müfettişlik teşkilatına geçilmesine yönelik teklif, genel karargah tarafından üzerinde çalışıldıktan sonra uygun bulunarak tasdik edilmiştir.⁷ Fevzi Paşa'nın yaptığı bu teklifi, Harekat Şubesi tarafından daha da ayrıntılandırılarak Harbiye Nezareti'ne sunulacak hale getirilmiştir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin müfettişlik teşkilatına geçişle ilgili gerekçeli teklifi, Erkân-ı Harbiye İkinci Reisi Kâzım (İnanç) Paşa tarafından son şekli verildikten sonra çok kısa sayılacak bir sürede Cevat Paşa'ya sunuldu. Cevat Paşa da

6 Ali Rıza Paşa 1919 Eylül ayında sadrazam olmuş, 1920 yılı başına kadar görevde kalmıştır. Hükûmette iken Kuva-yı Milliye ile ilişkilerin yumuşaması yönünde gayret sarfetmiştir. (Y.N.)

7 Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusı*, Daktilo metin, ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, s. 89 vd. İçinde pek çok bilgi hatası bulunan bu eserin çok dikkatli kullanılması gerekmektedir. (Y.N.)

hiç vakit kaybetmeden bu gerekçeli teklifi imzalayıp Harbiye Nezareti'ne gönderdi. Harbiye Nazırı Müşir Şakir Paşa, işgal orduları komutanlığının fazla dikkatlerini çekmeden bu teşkilatın gerçekleştirilmesi yolunda emirler verdi.⁸

1919 yılı Nisan ayının sonlarına doğru gerçekleştirilen bu teşkilatlanma çalışmaları Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nde büyük bir hareketliliğe yol açmıştı. Harbiye Nezareti tarafından da incelenen gerekçeli teklif, 30 Nisan 1919 tarihinde Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın onayından geçti. Aynı tarihte Padişahın da, müfettişlik teşkilatına geçilmesi yolundaki iradci seniiyesi (padişah buyruğu) yayımlandı⁹. Buna göre iradci seniiye hükümlerinin yürütülmesi Harbiye Nezareti'ne verilmişti. Harbiye Nazırı Şakir Paşa, Erkân-ı Harbiye Riyasetinin hazırladığı kendisinin de onayladığı talimatnameleri nezaretin üst yazısıyla 6-7 Mayıs 1919'da ordu müfettişlerine tebliğ etti¹⁰. Ayrıca sadrazamlık makamına da bilgi vererek gerekli mülkî ve askerî birimlere bu yeni durumun bildirilmesini rica etti.¹¹ Hükûmetin başında padişahın eniştesi Damat Ferid Paşa bulunuyordu. Damat Ferid Paşa, başlangıçta biraz çekimser davrandı, hemen onay vermedi. Kendisi, öteden beri İngilizlere bel bağlamış, hatta daha da ileriye giderek İngiliz mandasına yeğleyen bir bürokrat olarak bilinirdi. Osmanlı ordusundaki zabitanın hemen hemen tamamına yakını kendisini sevmezdi. Ordu müfettişliklerinin teşkili konusu, hükûmetin 17 Mayıs 1919 tarihli toplantısında yeniden müzakere edildi ve gereken yerlere talimat

8 Süleyman Külçe, *Mareşal Fevzi Çakmak*, İstanbul 1958, (ikinci baskı), s. 106.

9 BOA. DUİT, nr: 68/11, 30 Nisan 1335.

10 Gnkur. ATASE Arşivi nr:1-1, Kls:11, Ds:164, F:83; BOA. BEO., Harbiye Giden nr: 342984; 343173; ayrıca bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, (Yay.Haz. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Ankara 1982, s. 22-24, belge nr: 20-21.

11 BOA. BEO., Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, s. 24, belge nr: 22.

yazılması kararlaştırıldı¹². Ertesi günü de Dahiliye Nezareti ile Harbiye Nezareti'ne bilgi verildi¹³.

Böylece ordu müfettişlik teşkilatı resmen kurulmuş oldu. Buna göre, I. Ordu Müfettişliğinin merkezi İstanbul olup başına Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa; Yıldırım Kıt'aatı (daha sonra II. Ordu) Müfettişliğinin merkezi Konya şehri olup başına Mersinli Cemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı (daha sonra III. Ordu) Müfettişliğinin merkezinin Erzurum şehri olup başına da Mustafa Kemal Paşa'nın atanması kararlaştırıldı¹⁴. Ayrıca, Rumeli Kıt'aatı Askeriyesi Müfettişliği'nin teşkili ve başına (Sakallı) Nurettin Paşa'nın tayin edilmesi karara bağlandı¹⁵. Yapılan bu son düzenleme ile Diyarbakır, Urfa ve Mardin taraflarında konuşlandırılmış bulunan 13. Kolordu, müstakil olarak Harbiye Nezareti'ne bağlı olmak üzere teşkilatlandırılıp, geri kalan sekiz kolordu ise I., Yıldırım (II. Ordu) ve Dokuzuncu Ordu (III. Ordu) müfettişliği adı ile kurulmuş olan üç ordu müfettişliğine taksim edilmiş oldu¹⁶.

12 BOA. MVM., nr: 215, 17 Mayıs 1335, s. 115. Bu konu bir müddet sonra yeniden hükümet tarafından görüşüldü. Bk. BOA. MVM., nr: 215, 28 Mayıs 1335, s. 133.

13 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk. Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, s. 25, belge nr: 23-24.

14 BOA. BEO., Harbiye Giden nr: 343173; ayrıca bk.T.S.K.Tar., c.III/6-1, s. 233.

15 Yeni Gazete, nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.

16 Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

XIV

ORDU MÜFETTİŞLERİNİN GÖREV VE YETKİLERİ

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, ülke içinde huzur ve asayişin sağlanması amacıyla, 11 Aralık 1918 tarihli Meclis-i Vükelâ kararıyla, Osmanlı ülkesi mülkî idare bakımından - numaralandırma usûlüne göre- 10 bölüme taksim edilerek, bunların başlarına da birer mülkiye müfettişi tayin edilmesi kararlaştırılmıştır. Kabul edilen bu usûle göre Osmanlı ülkesi şu şekilde müfettişliklere bölünmüştür:

1. *Mülkiye Müfettişliği* ; Ankara, Kastamon, Bolu;
2. *Mülkiye Müfettişliği* ; Trabzon, Samsun;
3. *Mülkiye Müfettişliği* ; Bursa, İzmit, Edirne, Çatalca;
4. *Mülkiye Müfettişliği*; Karesi (Balıkesir), Çanakkale , İzmir;
5. *Mülkiye Müfettişliği*; Konya, Eskişehir, Afyonkarahisar, Kütahya, Antalya;
6. *Mülkiye Müfettişliği*; Sivas, Kayseri, Yozgat;
7. *Mülkiye Müfettişliği*; Erzurum, Van, Bitlis;
8. *Mülkiye Müfettişliği*; Diyarbakır, Mamüretlaziz (Elazığ);
9. *Mülkiye Müfettişliği*; Adana, Zor (bugünkü Suriye'de), Ayıntap (Gaziantep);
10. *Mülkiye Müfettişliği*; mıntukası belirlenmemiştir.

Mütareke döneminin şartları içinde düşünülmüş ve bilahare kabul edilmiş bulunan mülkiye müfettişlik teşkilatı, ancak 1919 yılında uygulamaya konuldu. Yukanda belirtilen müfettişlikler

bünyesinde 15 vilayet ve 15 bağımsız mutasarrıflık yer almakta idi. Bu mülkî teşkilat, Kurtuluş Savaşı boyunca devam etmiş, teşkilatın değiştirilip daha uygun hale getirilmesine savaşın olağanüstü durumu ve şartları müsaade etmemişti. İdarî açıdan bir takım güçlülere sebep olan bu durumun düzeltilmesi harbin sonuna bırakılmıştı. Öte yandan, Millî Mücadele döneminden sonra da, mülkiye müfettişliği uygulamasına devam edildiği görülmektedir. Nitekim, bu uygulamalar, bilahare yeni Türk devletine de model teşkil edecekti.

Dahiliye Nezareti tarafından mülkiye müfettişlerine bazı yetkiler verilmişti.¹ Mülkiye Müfettişleri için hazırlanan talimatnamede şu maddeler yer almakta idi:

1. Mülkiye genel müfettişleri memur oldukları daire içerisinde istedikleri şehri ve yeri kendilerine merkez seçebilir;
2. Daireler içinde kendilerinin veya görevlendirdikleri kişilerin teftiş ve sairesini de kendileri tayin ederler;
3. Gerek görürlerse, ikametgâhlarında muhabereyi temin için telgraf memuru, jandarma veya asker bulundurabilir.
4. Görevli oldukları mıntukanın kanunlarının teftişini yapar.
5. Yaptıkları teftiş sonucunda kanunların uygun olmayanlarını değiştirebilirler bu amaçla Bâbîâlî ile irtibat kurabilirlerdi.
6. Bulundukları bölgenin liva hudutlarını kolordu komutanlıkları ve mülkî amirlerle beraber çalışarak çıkan aksaklıkları çözüme kavuştururlar.
7. Teftiş bölgelerinde bulunan etnik unsurların huzurunu temin eder.
8. Müfettişlik mıntukasındaki memurların her türlü problemleri ile ilgilenirler, görevlerini hakkıyla yapıp yapmadıklarını kontrol ederler.

¹ BOA.MVM., nr: 213, s.60, 11 Kanun-ı evvel 1334 (1918) tarihli meclis oturumunda mülkiye müfettişlik teşkilatına geçilmesi kabul edilmiştir. BOA. DH.HMŞ., Ds: 27 / 83. Ayrıca bilgi için bk., T.S.K. Tar., c.III/6-1, s.111.

9. Görevlerini kötüye kullanan memurları icabında azl eder veya başka yerlere tayin edebilirlerdi.

10. Azl edilen memur vs.'nin durumu kanun ve kararnameye göre tesbit edilir ve olay belgelenir.

11. Mülkiye, adliye, nafi'a vesair müfettişler genel müfettiş tabidir.²

Buna göre, mülkiye müfettişleri idarî açıdan her türlü problemle uğraşacaklardı. Mülkiye müfettişlerinin ayrıca, bulundukları bölgenin üst düzey askerî yetkilileri ile de ortaklaşa çalışmaları gerekiyordu. Ülkenin en kritik bir döneminde yapılan bu teşkilatlanma ile siyasî açıdan dağılan devlet otoritesinin düzene konulması amaçlanmıştı. Fakat, Mülkiye müfettişlikleri ile ülkenin siyasî açıdan dağılan otoritesinin düzene konulmasının mümkün olmadığını anlayan Osmanlı hükûmeti, ordu müfettişliklerini bir mecburiyet karşısında teşkil ederek, mülkiye müfettişlerinin görev ve yetkilerini de ordu müfettişlerine vermek durumunda kalmıştır. Yeni kurulan üç ordu müfettişliğine bir sürce sonra Rumeli Müfettişliği de ilave edildi; fakat Rumeli müfettişliği sadece kâğıt üzerinde kaldı, uygulamaya geçirilemedi. Yeni teşkil edilen müfettişliklerin görev ve yetkileri de artırıldı³. 30 Nisan 1919 tarihinde teşkilatı onaylanan üç ordu müfettişliği ile müstakil 13. Kolordu için hazırlanan talimata göre, müfettişlikler hem askerî, hem de mülkî yetkilerle donatıldı. Buna göre, müfettişliklerle 13. Kolordu'nun görev ve yetkileri aşağıda açıklanan talimatname ile şu şekilde tespit edildi:

1. Müşterek Vazifeler ;

a. Mıntıkalarında dahilî güvenliğin iade ve istikrarı, asayişsizlik sebeplerinin araştırılarak tespit edilmesi,

2 Bk. BOA. DH. HMŞ., Ds: 27/83 tarihsiz.

3 BOA.DH.HMŞ., Ds: 27 / 83. Bu belgede tarih olmamakla birlikte yazılanlara bakılırsa 1918 yılındaki gelişmeleri tamamlayan bir belge niteliğine sahiptir. (Y.N.)

b. Mıntıkalarında ötede beride bulunan silah, cephane ve sairenin bir an evvel toplatılarak münasip depolarda muhafaza altına alınması,

2. Müfettişlik ve kolorduların, yukarıda sıralanan vazifeleri gerçekleştirmek, uygulamak için verecekleri her türlü talimatı, mintıkalarında bulunan vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya yerine getireceklerdir.

3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mintıkları civarındaki asayişin sağlanması ve sair işler için doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle koordineli olarak vazife icrası için muhabere edeceklerdir.

4. Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususlarında doğrudan doğruya müfettişlikle irtibat halinde bulunurken, yazışma ve personel işleri ile olsun, silah ve teçhizat ikmalî konularında olsun eskiden olduğu gibi Harbiye Nezareti ile muhabere etmek mecburiyetinde idi. Fırka veya mıntika komutanlığı veya özel bir göreve tayin edilecek subayların tayin veya yer değiştirmeleri müfettişliğin onayı ve talebiyle gerçekleştirilecekti. Bununla beraber, diğer hususlarda lüzum ve menfaate göre müfettişliklerin verdikleri talimatı kolordu komutanları aynen uygulamaya koyacaklardı. Öte yandan mıntika komutanları, subayların tayin ve yer değiştirmelerinden de yetkili kılınmışlardı⁴.

Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından, yukarıda görev ve yetkileri izah edilmeye çalışılan müfettişlik teşkilâtının kurulmasıyla, Osmanlı ordusu, görünüşte seferî kadro düzeninden hazerî (barış) kadro teşkilâtına geri dönmüş oluyordu. Mütareke hükümleri gereği lağvedilen ordu komutanlıklarının yerini alan ordu müfettişlikleri, normal olarak talim ve terbiye gibi hususlarla uğraştıkları gibi, ötede beride dağınık bir halde bulunan silah, cephane ve teçhizatı depolarda toplatarak

4 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44-2.

koruma altına alacaklardı. Bu arada bölgelerinde huzuru bozacak her türlü harekete engel olduktan başka güven ortamını oluşturacaklardı. Nitekim, ilk bakışta sanki mütareke hükümlerini tatbik mevkiine koymak için kurulmuş teşekküller olarak göze çarpan ordu müfettişlikleri, icraatlarına ve başlarındaki görevli kişilerin tavır ve hareketlerine bakılırsa memleket menfaatine kurulmuş bulunan olağanüstü devrin en önemli teşekkülleri olduğu göze çarpar.

Öte yandan, müfettişliklerin başına âmir olarak atanan kişiler son derece vatansever, ülkenin içerisinde bulunduğu zor şartları hakkıyla idrak etmiş kimselerdi. Zira, ordu müfettişliklerine Osmanlı Genelkurmayının olduğu kadar Padişah'ın da en çok güvenini kazanmış kişiler tayin olundu⁵. Nitekim bu kişiler, hükûmet nazarında da en seçkin ve güvenilir komutanlar arasında yer alıyordu. Kuruluş amacı yukarıda izah edilen maddelerdeki gibi olmuş olsa bile, müfettişliklerin başlarındaki kumandanlar tarafından İtilaf Devletleri lehine bir tavır sergilenmesi mümkün değildi. Diğer taraftan, Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin hazerî/barış kadro esasına dayanarak teşkil ettiği bu yeni düzenlemeler, İtilaf Devletleri temsilcilikleri tarafından da sakıncalı bulunmamıştı⁶.

Aslında ordu müfettişlikleri, hazerî (barış dönemi) kadrodan ziyade bir tür seferî (savaş hali) ordu kadrosu hüviyetinde idi. Bu durumu, müfettişliklerin kuruluş günlerinde verilen emir ve talimatnameler de büyük ölçüde doğrulamaktadır. Nitekim, Harbiye Nezareti, 30 Nisan 1919 tarihinde Şakir Paşa'nın imzası ve "gizli" kaydıyla ordu müfettişlikleri ve kolordulara gönderdiği emirde, ordunun seferber durumda olduğunu açıklamış-

5 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8'de Padişahın, komutanlara hitaben; "...Sizin gibi mert ve cesur, güvenilir komutanlara malik bir millet elbet yok olmaz!" dediğini belirtir.

6 Bilahare Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin yaptığı açıklamalardan anlaşıldığına göre, ordu aslında seferi kadro yani savaş hali kadro esasına da-

tı. Bu arada seferberlik zamanında olduğu gibi, askerî faaliyetlerin aksatılmadan yürütülmesi isteniyordu. Verilen bu emre göre, her ne kadar mütareke imzalanmış olsa da, "*harp hali*" hâlâ devam ettiğiinden, istihbarat konusunda aksamalara meydan bırakılmaması isteniyordu. Askerî strateji uzmanlarına göre, bir ordunun savaşı kazanabilmesi için öncelikle psikolojik harbi başarması gerekmektedir. Bu görüşten hareketle Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de bu kritik dönemde istihbarat konusuna gereken önemi vermeyi kendine ilke edindi. Bunun için gerek hudutlarda, gerekse memleket içerisinde bulunan ecnebi hükûmet ve orduları hakkında elde edilecek olan her türlü bilgi ve belgeler muntazam bir şekilde ve "*çok gizli*" kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İstihbarat Dairesine gönderilmesi isteniyordu. Harbiye Nezareti, istihbarat konusunda çalışmalar yapılırken, nelere dikkat edilmesi gerektiğini de izah etmekte idi: Bu açıklamaya göre, genel olarak Türklüğün leh ve aleyhindeki siyasî fikir ve cereyanlar, komşu ülkelerdeki siyasî değişiklikler, askerî birliklerin durumları ve miktarları, hudut komşularımızın silahlı kuvvetlerinin genel durumu, memleket dahilinde bulunan işgalci düşman birliklerinin tavır ve hareketleri yalnızca ordu müfettişlikleri ve müstakil 13. Kolordu Komutanlığı aracılığı ile üst makamlara -Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti- bilgi verilecekti⁷. Böylece ordu müfettişlerinin en önemli vazifelerinden birisi, istihbarat faaliyetlerini aksatmadan yürütmek şeklinde tespit

yandırılmak isteniyordu. Fakat bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, İtilaf Devletlerini ürkütmemek için hazerî kadro esasını gündemde canlı tutmayı bir yerde politika gereği uygun buluyorlardı. Nitekim İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı, bu sırada gerek hükûmet üzerinde olsun gerekse Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti üzerinde psikolojik bir baskı uygulamakta idi. Bu konu dönemin belgelerinde sık sık işlenmektedir. Bilgi için bk., *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 17.

7 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 12.

edilmişti. Harbiye Nezareti, istihbarata ait bilgi toplama ve istihbarata karşı koyma konusunda çok hassas davranarak titiz bir çalışma sergilenmesini istiyor; ülkenin bu kritik devrede en çok birlik ve beraberliğe muhtaç olduğununun hatırdan uzak tutulmaması gerektiğini anlatıyordu. Müfettişlerin, bu bilgi toplama işleminde en büyük yardımcılarının vali, mutasarrıf ve kolordu komutanları olduğu anlaşılmaktadır⁸. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi bulunan Cevat (Çobanlı) Paşa ise, İzmir'i işgalini takip eden günlerde ordu müfettişliklerine gönderdiği emirde, çok nazik bir dönemde bulunulduğunu ifade ederek ordu müfettişlerinin görevlerine daha sıkı bir şekilde sarılmalarını öğütlemekte idi⁹. Görevlerinin bilincinde olan müfettişler de, mıntıkalarındaki askerî birlik ve kıt'aların genel durumlarını inceden inceye denetleyerek, aksaklıkların mümkün olduğunca kısa sürede giderilmesine çalışmakta idiler¹⁰. Ordu müfettişlikleri ayrıca görev bölgelerindeki siyasî ve askerî gelişmeleri telgraflarla birbirlerine aktararak, koordineli bir şekilde hareket etmeğe gayret gösteriyorlardı¹¹.

Özellikle İzmir'in işgalinden sonra, ordu müfettişlikleri ile kolordular arasındaki muhaberede büyük ölçüde bir artış oldu. Bu sırada II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa ile devamlı temas halinde bulunan III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa, memleketin Yunan istilasından nasıl kurtarılacağı yolunda fikir teatisinde bulunduktan sonra, Konya'da bir "*Vatan Ordusu*"nun teşkiliyle mukavemetin sürdürülmesinden söz ediyordu.¹²

8 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1; *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 137.

9 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 21-2.

10 *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 55.

11 Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960, s. 236.

12 *Gnkur. ATASE Arşivi* nr: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29.

Bu arada, ordu müfettişlerinin zaman zaman kendilerine verilen talimatın dışına çıktıkları da oluyordu¹³. Bilhassa Yunan işgal olaylarının başlamasını takip eden dönemde, millî heyecanın canlı tutulması ve heyecanlı tezahüratlarla milletin sesinin duyurulması yolunda büyük gayret sarf etmekte idiler. Bir yerde sükûneti sağlamakla vazifelendirilmiş olan müfettişlikler, millî heyecanın ağır basması sonucu İtilaf Devletleri'ne karşı halkı kendi saflarına çekerek önemli bir cephe oluşturmaya gayret ediyorlardı¹⁴.

13 EHUR'un yaptığı açıklamalara göre bu sırada ordu, seferî kadro esasına göre düzenlenmek isteniyordu. Bk., *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F:17; öte yandan Osmanlı Genelkurmayının bu sırada müfettişlik teşkilâtını bir hazerî kadro olarak göstermesinin amacı belki de İtilaf Devletleri'nin özellikle bu sırada İngiltere'nin dikkatini çekmeme düşüncesinden kaynaklanıyordu.

14 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 31, 32, 34.

XV MÜTAREKE DÖNEMİNDE KURULAN ORDU MÜFETİŞLİKLERİ

1. I. Ordu Kıt'aları Müfettişliği

I. Ordu Müfettişliği'nin merkezi İstanbul şehri idi. I. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği'ne, 1., 14. ve 25. Kolordular bağlı idi. I. Ordu Müfettişliği'ne Ferik Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa atandı. Müfettişliğe bağlı 1. Kolordu Komutanlığı'nın başında Miralay Cafer Tayyar Bey, 14. Kolordu Komutanlığı'nın başında da Mirliva (Tuğgeneral) Yusuf İzzet Paşa, 25. Kolordu Komutanlığı'nın başında da Mirliva Sait Paşa bulunuyordu¹. I. Ordu Müfettişliği'nin sorumluluk sahası içinde bütün Rumeli, Güney Marmara ile Doğu Marmara civarındaki bütün vilayet ve mutasarrıflıklar bulunuyordu. Bu mıntıkaya İzmir ve Afyon hatının kuzeyinde kalan yerler de dahil edilmekte idi². İzmir'in işgalinden önce bu bölgede bulunan 17. Kolordu da I. Ordu Kıt'aatı Müfettişliği'ne bağlı bulunuyordu³; fakat, kısa bir süre sonra bu kolordu Yıldırım Kıt'aatı (II. Ordu) müfettişliğine bağlandı.

I. Ordu Müfettişliği'nin bağlı birliklerinin bulundukları yerlere bakılırsa Trakya ve Marmara çevresinde yer aldıkları dikkati çeker. 1. Kolordu Edirne'de, 14. Kolordu Tekirdağ'da⁴, 25.

1 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.

2 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

3 *T.S.K.Tar.*, c.III/6-1, s. 231, kroki 6.

4 14. Kolordu kısa bir süre sonra 1919 yılı Mayıs ayında Bandırma'ya naklo-lunacaktı. Bk. Tevfik Bıyıklıoğlu, *Trakya'da Millî Mücadele*, c.I, Ankara 1987, s. 197-198.

Kolordu ise İstanbul ve İzmit civarında konuşlandırılmıştı⁵. Bu kolorduların mıntıkları ise şu şekilde tespit edilmişti:

1. Kolordu'ya Kırklareli'nde bulunan 49. Tümen ile Keşan-Malkara'da bulunan 60. Tümen bağlı idi. Gelibolu, Tekirdağ ve Çatalca dışında kalan tüm Trakya 1. Kolordu mıntıkası olarak belirlenmişti.

14. Kolordu'ya Tekirdağ'da bulunan 55. Tümen ile, Bandırma'daki 61. Tümen bağlı bulunuyordu. Tekirdağ, Keşan, Çanakkale, Balıkesir, Bandırma, Bursa ve Bilecik mutasarrıflık ve vilayetleri 14. Kolordu mıntıkası olarak tespit edilmişti.

25. Kolordu'ya İzmit'teki 1. Tümen ile İstanbul'daki 10. Kafkas tümeni bağlanmıştı. İstanbul, Çatalca, İzmit, Adapazarı, Bolu ve Zonguldak vilayet ve mutasarrıflıkları da 25. Kolordu mıntıkası içinde bulunuyordu⁶.

2. Yıldırım Kıt'aları (II. Ordu) Müfettişliği

Önceleri Yıldırım Kıt'aları Müfettişliği adı ile anılan bu teşkilat, bir süre sonra II. Ordu Kıt'aları Müfettişliği adı ile anılmaya başlandı ve merkez olarak da Konya şehri seçildi. Bu müfettişliğe 12., 17. ve 20. Kolordular bağlı bulunuyordu. II. Ordu Kıt'aları Müfettişliği'ne, mütarekeden önce II. Ordu Komutanlığı görevinde bulunmuş olan Ferik Mersinli Cemal Paşa atandı. Emrinde bulunan 12. Kolorduya Miralay Selahattin Adil Bey, 20. Kolorduya Miraliva Ali Fuat Paşa ve 17. Kolordu komutanlığına da ilk önceleri Miraliva Nurettin Paşa, daha sonra ise Miraliva Ali Nadir Paşalar tayin edilmişlerdi⁷.

5 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.

6 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44; *ATASE Arşivi*: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.

7 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.

Yıldırım Kıt'aları Müfettişliği mıntıkasında bulunan 12. Kolorduya Niğde'de bulunan 11. Tümen ile Karaman'da bulunan 41. Tümen bağlanmıştı. Bu kolordunun mıntıkasında Kayseri, Konya, Beyşehir, Aksaray, Niğde, Karaman, Ereğli ve Anamur bulunuyordu. Daha evvel I. Ordu Müfettişliğine bağlı bulunan 17. Kolordu İzmir'in işgalinin ardından II. Ordu Müfettişliği'ne bağlandı. 17. Kolordunun mıntıkasında Edremit, Denizli, Isparta ve Antalya şehirleri bulunuyordu. Kısaca Batı Anadolu bu kolordunun mıntıkası sayılıyordu. 20. Kolordu'nun merkezi ise Ankara idi. Afyon'da bulunan 23. Tümen ile Ankara'da bulunan 24. Tümen ise 20. Kolordu'ya bağlanmıştı. Afyon, Uşak, Kütahya, Eskişehir, Ankara, Çankırı, Kastamonu ve Sinop 20. Kolordu mıntıkası dahilinde bulunuyordu⁸.

II. Ordu Müfettişliği'nin sorumluluk alanında İzmir, Konya, Ankara, Kastamonu vilayetleri ile Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Eskişehir, Kayseri müstakil mutasarrıflıkları bulunuyordu⁹. 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinden sonra bu müfettişlik mıntıkasında bir daralma oldu. Mersinli Cemal Paşa bu mıntıkadaki vazifesini Temmuz (1919) ayına kadar başarı ile yürüttü. II. Ordu Müfettişliği mıntıkasına bakıldığında bu bölgenin Yunan, İtalyan, Fransız ve İngiliz emellerinin çatıştığı bir yer olmasından dolayı kritik bir bölge olduğu dikkati çeker.

3. IX. Ordu Kıt'aları (III. Ordu) Müfettişliği

Ordu müfettişliği teşkilâtına geçildiği sırada ilk önceleri IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği adı ile anılan bu teşekkül, bilahare, III. Ordu Müfettişliği olarak adı değiştirildi. IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği, diğer ordu müfettişliklerine bakışta biraz farklı bir

⁸ *Gnkur.ATASE Arşivi*, aynı belge; *ATASE Arşivi*: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.

⁹ *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343173.

durumda bulunuyordu. Barıştan ziyade bir harp karargâhı görünümünde ve belirli bir merkezi olmayıp seyyar bir konumda idi¹⁰. IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği teşkilatı 1919 Haziran ayında III. Ordu Müfettişliği olarak sadece numarası değiştirilerek yeniden düzenlendi¹¹. Bu arada Erzurum şehri de III. Ordu Müfettişliğinin merkezi kabul edildi. IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine daha önceki tecrübelerine dayanılarak, Mirliva Mustafa Kemal Paşa tayin olunurken¹², 3. Kolordu Komutanlığı'na Miralay Refet (Bele Paşa) Bey¹³, 15. Kolordu Komutanlığı'na da Mirliva Kâzım Karabekir Paşa atandı¹⁴.

III. Ordu Müfettişliği'ne Sivas'ta bulunan Refet Bey¹⁵ komutasındaki 3. Kolordu ile Erzurum'da bulunan 15. Kolordu bağlandı. 3. Kolorduya Amasya'daki 5. Kafkas tümeni ile Samsun'da bulunan 15. tümen bağlı idi. Kolordu mıntıkası olarak belirlenen vilayet ve sancaklar ise Sivas, Amasya, Tokat, Canik ve Samsun idi. Öte yandan 15. Kolorduya Tortum'daki 3. Kafkas tümeni (daha sonra Trabzon'a nakl olundu), Erzurum'daki 12. Kafkas tümeni, Van'da bulunan 11. Kafkas tümeni ile Haskale'de bulunan 9. Kafkas tümenleri bağlı bulunuyordu¹⁶. 15. Kolordunun mıntıkasında Doğu Karadenizin tamamı ile Erzincan, Erzurum, Kars, Ağrı, Van, Hakkari, Elazığ, Bingöl, Bitlis vilayet ve mutasarrıflıkları bulunmakta idi¹⁷.

10 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 17.

11 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342765.

12 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342765; *BOA DUT.*, nr: 68 / 11.

13 *BOA.BEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 342981.

14 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls:11, Ds: 164, F: 83; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 10 vd.

15 Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkan ve Kurtuluş Savaşı'nda önemli hizmetlerde bulunan Refet (Bele) Paşa hakkında bilgi için bk., Mehmet Özdemir, *İstiklal Harbi Komutanlarından Refet Paşa (Askeri ve Siyasi Hayatı)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

16 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-50, Kls: 466, Ds: 8, F: 1-1.

17 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 44.

Ordu müfettişlikleri içerisinde en geniş alana sahip bulunan III. Ordu Müfettişliği'nin personel açısından bakıldığında diğerlerine göre en kalabalık askere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zaten bu müfettişlik mıntkasında bulunan 15. Kolordu mütareke hükümlerine göre teslim etmek zorunda olduğu silah ve cephanesini teslim etmediği gibi, askeri de terhis edip memleketlerine göndermemiştir.

4. Müstakil (Bağımsız) XIII. Kolordu Komutanlığı

Yukarıda izah edilen üç ordu müfettişliğinin haricinde Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu doğrudan doğruya İstanbul'da Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne bağlı idi. 13. Kolordu mıntkasında Diyarbakır, Bitlis, Mamüretilaziz (Elazığ) vilayetleri ile Urfa, Maraş, Ayıntap ve Elbistan müstakil mutasarrıflıkları bulunuyordu¹⁸. Bilindiği gibi, 13. Kolordu mütareke hükümlerine göre lağvedilen VI. Ordu'nun geriye kalan birlikleri tarafından teşkil edildi. Bu kolordunun komutanlığına da vekâleten Miralay Cevdet Bey atandı¹⁹.

5. Rumeli Kıt'aları Askeri Müfettişliği

Yukarıda izah edilen müfettişliklere ilaveten teşkil edilmesi planlanan Rumeli Kıt'aâtı Askeriyesi Müfettişliği'ne²⁰, işgalden önceki İzmir vali ve 17. Kolordu Komutanı olan Nurettin Pa-

18 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 83.

19 *Gnkur. ATASE Arşivi*, aynı belge; Ali İhsan Paşa VI. Ordu komutanlığı sırasında Cevdet Bey'i tanıdığını ifade ederek Arap asıllı olduğunu belirttiği bu şahsa, pek güvenilmemesi gerektiğini tavsiye etmişti. Fakat kendisi VI. Ordu mıntkasından ayrılıp İstanbul'a gitmek mecburiyetinde kalınca Miralay Cevdet Bey'i kendine vekil bırakmak durumunda kaldığı da bir gerçektir. Bk. Ali İhsan Paşa, *Harp Hatıralarım*, c.IV, s. 333-334.

20 *Zaman*, nr: 377, 25 Mayıs 1335.

şa'nın atanması gündeme geldi²¹. Bunun mıntıkasında da Rumeli yani Osmanlı Trakya'sı bulunacak, daha ziyade Yunan hududuna yakın bölgeler yer alacaktı. Lakin, bu müfettişlik sadece kağıt üzerinde kaldı, diğer üç müfettişlik gibi fiili olarak hareket edemedi.

21 *Yeni Gazete*, nr: 175 / 1739, 26 Mayıs 1335.

XVI
IX. ORDU KİT'ALARI MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASINA
UZANAN SÜREÇTE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
İSTANBUL'DAKİ FAALİYETLERİ

Mütareke Döneminde kurulan müfettişlikler içerisinde şüphesiz en önemlisi IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği idi. IX. Ordu ifadesi Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından bir süre sonra III. Ordu Müfettişliği olarak adlandırılmaya başlanacaktı. Bu müfettişlik, mütareke döneminde gerek ordunun yeniden teşkilâtlanması mes'elesinde, gerekse ülkenin kurtarılmasında büyük rol oynayacak olan Mustafa Kemal Paşa'nın üzerinde bulunmasından dolayı son derecede büyük öneme sahipti.

Yıldırım Orduları Grup Komutanlığının lağvedildiğini belirten irade, -aslında 7 Kasım 1918 tarihli olup- Mustafa Kemal Paşa'ya 10 Kasım 1918'de tebliğ edildi.¹ Bunun üzerine Paşa, emrindeki birlikleri II. Ordu komutanı Nihat Paşa'ya terkederek aynı günün akşamı (10-11 Kasım) Adana'dan trenle İstanbul'a hareket etti². Mustafa Kemal Paşa bu olayı anılarında şöyle anlatır:

*"Bir gün İzzet Paşa tarafından makine başına davet edildim. Kendisi kabineden istifa ettiklerini bildirdikten sonra benim İstanbul'da bulunmaklığımın münasip olacağını söyledi. Ben bu imadan İstanbul'da buhranlı vaziyetler geçirdiğini anlayarak zaten kumanda ettiğim gurup lağvedilmiş olduğundan İstanbul'a hareket ettim."*³

1 BOA. BEO., Harbiye Gelen: 340546.

2 Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 80 vd.

3 Uluğ İğdemir, Aynı eser, s. 148.

Mustafa Kemal Paşa, Adana'dan İstanbul'a dönerken Antep eşrafından Ali Cenani Bey'e⁴ rastlamış ve ona teşkilat kurmasını öğütleyerek terhis edilen ordunun silah, malzeme, araç-gerecini kendilerine temin edeceğini söylemiş ve böylece Antep Savunmasının temelini de atmıştır. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, 1926 yılında Falih Rıfkı Atay'a Mütareke ve Kurtuluş Savaşı anılarını anlatırken, Gaziantep milletvekili olan Ali Cenani Bey araya girerek yukarıda bahsedilen hususu kısaca anlatmış ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerine teşkilat yapmaları, milli bir kuvvet meydana getirmeleri konusunda önemli tavsiyelerde bulunduğunu belirtmiştir.

Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandıktan sonra, İstanbul'dan yapılan çağrı üzerine 10/11 Kasım 1918 gecesi Adana'dan trenle hareket eden Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuğu bir gün iki gece sürdü. Paşa, bu yolculuğu esnasında yaverleriyle birlikte aynı vagona seyahat etti. Ordusu lağvedilmiş bir birlik komutanının karmaşık duyguları içinde yolculuğunu sürdürdü. Gece yolculuğu, uyku ile uyanıklık arasında devam etti. Bir süredir böbreklerinden rahatsızlık çektiğinden sıkıntılı olan Paşa, yolculuk esnasında pek bir şey yiyemedi. O, kendisini bu tür sıkıntılı hallerde sigara ile teskin etmeye çalışırdı. Demiryolu boyunca karşılaştığı yerleşim birimlerinde ve istasyonlarda gördüğü insan manzaları pek iç açıcı değildi. Birliğinden terhis edilmiş askerlerin sırtlarındaki paltolar, ayaklarındaki çarıklar parçalanmış, yırtılmış bir vaziyette idi. Bu tunç yüzlü Mehmetçikler belki terhis olup memlekete kavuşmanın heyecanını yaşıyorlardı ancak, çoğunluğunun yüzlerinde umutsuzluk okunuyordu. Mustafa Kemal Paşa, yolculuğu esnasında, dört yıl süren bu acımasız savaşta yaşadıklarını zihninden geçirirken, memleketin düştüğü durumu, terhis edilen askerlerin halini, yol boyunca

4 Cumhuriyet döneminde Ticaret Bakanlığı ve Gaziantep milletvekilliği yapmıştır. (Y.N.)

gördüğü köylerdeki fakir halkın vaziyetini gördü, bunları nasıl bu durumdan kurtarabiliriz diye düşündü. İstanbul'a vardığında Türk yurdunu, halkını, askerini bu duruma düşüren İttihatçı kadrolardan hesap sormayı geçirdi aklından bir ara. Ama ülkeyi bu hale düşürenler çoktan memleketi terk edip gitmişlerdi.

Anadolu içlerinde kıvrılarak giden demiryolu boyunca gördüğü insan manzaraları Mustafa Kemal Paşa'ya pek de umut vermedi. Ama O, istasyonlarda karşılaştığı eşrafla yaptığı konuşmalarda ümitlerini yitirmemelerini telkin etti. Tren, Konya, Afyon ve Eskişehir'de kısa molalar verdikten sonra yoluna devam etti. Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 sabahı erken saatlerde İstanbul/Haydarpaşa Garı'na vardı.

13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa, ülkenin içinde bulunduğu kötü şartlardan kurtulabilmesi için siyâsî yollardan çözüm aramanın faydalı olacağına inanıyordu. O İstanbul'a gelişinden, 1919 yılı Nisan ayına kadar geçen beş aylık süre içinde çeşitli temaslarda bulundu. Mustafa Kemal Paşa, İtilaf Devletleri donanmasının İstanbul'a girdiği gün, yani 13 Kasım 1918 sabahı Haydarpaşa Garına varmıştı. Kendisini karşılayan arkadaşı Doktor Rasim Ferit (Talay) ile birlikte Haydarpaşa'dan köhne *Kartal* istimbotu ile karşıya geçmiş, bu sırada boğazda bulunan gemilerin arasında Yunanlıların meşhur *Averof* zırhlısını da görünce bundan son derece müteessir olmuş ve arkadaşına hitaben "*Hata ettim. İstanbul'a gelmemeli idim. Ne ya- pıp yapıp Anadolu'ya dönmenin çaresine bakmalı!*" demiştir⁵.

Mustafa Kemal Paşa, Boğaz'ın karşı sahiline -Karaköy'e- geçtikten sonra Beyoğlu'ndaki Pera Palas Oteli'ne gitti. Ertesi günü yakın arkadaşları ve ailesi ile görüştüktan sonra Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'yı aramaya koyuldu. İlk işi Sadrazam Paşa'yı bulmak ve bir aylık sadareti esnasında işlenen hataları söyleye-

5 Uluğ İğdemir, *Aynı eser*, s. 148.

rek, ilerisi için alınacak yeni tedbirler üzerinde konuşmak oldu⁶. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, ateşkes antlaşması hükümlerinin doğurabileceği feci akıbetleri gözönüne koymak ve bütün kayıtlara rağmen düşmanlar clinde oyuncak olmamak için, Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'ya her defasında telgraflar göndererek görüşlerini bildirmişti.

Mustafa Kemal Paşa, her şeyce rağmen ateşkes antlaşması hükümlerinin, millet menfaatlerine uygun bir şekilde tespitini ve belirlenmesini esas aldığından, güneyde millî sınırların elde tutulmasını ve barış görüşmelerinde arkamızı dayayabileceğimiz bir gücün, yani güçlü bir ordunun her zaman el altında bulunmasını istiyordu. Öte yandan bu sırada muhalefetin keskin çıkışları, hükûmetin İttihatçılıkla suçlanması, diğer taraftan Padişah Vahideddin'in bütün otoriteyi tek elde toplamak istemesi ve diğer bir takım olumsuz gelişmeler Sadrazam Ahmet İzzet Paşa'nın nüfûzunu kırmış, 8 Kasım 1918 tarihinde istifasına sebep olmuş⁷; yeni kabineyi Ahmet Tevfik Paşa, padişahın da onayını aldıktan sonra 11 Kasım 1918'de kurmuştu⁸.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'daki faaliyetlerinde esas olarak hükûmet kurmak, olmazsa kurulacak hükûmete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. O, bu faaliyetleri sırasında ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti yetkilileri ile yakınlaşmayı, Meclis-i Meb'usân eski Reisi Ahmet

6 "Atatürk" Maddesi, *İA.*, c.I, s. 730.

7 *İkdam*, nr: 7811, 10 T.Sani 1918; *Vakit* nr: 377, 10 T.sani 1918. Öte yandan Ali Fuat Türkgeldi, Ahmet İzzet Paşa'nın istifasının padişah üzerinde meydana getirdiği tesirden bahsederken son derece heyecanlı olduğunu ifade ettikten sonra padişahın; "...Onların yaptıkları muameleye karşı bu iyi bir darbe oldu. İkinci darbeyi hem de daha şedit olmak üzere bugün indirdim. Beni kanun-ı esasıyı ihlal ile itham etmek istiyorlar" dediğini belirtir. Bk. *Görüp İştiklerim*, İstanbul 1984, s. 162; Ahmet İzzet Paşa'nın istifası sonrasında meydana gelen gelişmeler hakkında geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 189-191.

8 *TV.*, nr: 3392, 3407, 12, 30 Kasım 1918; Ahmet İzzet Paşa hatıralarında sadaretinin 25 gün gibi kısa sürdüğünü izah ettikten sonra rahatsızlığından dolayı istifa etmek zorunda kaldığını açıklar. Bk., *Feryadım*, c.II, s. 32-42.

Rıza Bey'le iletişim kurmayı düşündüğü gibi, dönemin önde gelen asker-devlet adamlarından eski Sadrazam Ahmet İzzet Paşa ile de temasa geçmek niyetinde idi⁹. Ne yazık ki, Mustafa Kemal'in bu düşüncelerinin tamamını uygulamaya koyması çeşitli nedenlerle mümkün olamadı. Bu dönemdeki faaliyetlerini Cumhuriyet'in ilanından sonra Gazeteci-yazar Falih Rıfkı'ya anlatan Mustafa Kemal Paşa şunları açıklamıştır:

–"Ağır ve kat'i bir kararın doğruluğuna inanmak için vazi-yeti her köşesinden mütalaa etmek, tereddüde yer bırakmamak, başka ihtimal kalmadığına inanmak için mütareke esnasında dört-beş ay (13 Kasım 1918-16 Mayıs 1919) İstanbul'da kaldım." ¹⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın, İstanbul'da bulunduğu sırada bir diğer faaliyeti de İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak çözüm yolları aramaktır. O, basın yoluyla da açıklamalarda bulundu. Basın aracılığıyla yaptığı açıklamalarda, politik davranıp İngilizlerden yana bir tavır sergileyerek onların şüphelerinden uzak durmayı planlar ve 17 Kasım 1918'de *Minber*'de, 18 Kasım 1918'de *Vakıf*te yayımlanan mülakatında; tamamen siyasi davranarak İngilizlerin Osmanlı Milleti'ne gösterdiği iyi niyet ve dostluktan kısa da olsa bahsetmeyi -o günlerin atmosferini dikkate alarak- yararlı görmüştü.¹¹ Kısaca bu dönemde Mustafa Kemal Paşa tarafından, İngilizlerle iyi geçinmenin yolları arandı. O, İngiliz casusu Rahip Firuv (Frew)la de temas kurdu.¹² İngilizlerle münasebetlerini son derece dikkatle ve akılcıca sürdüren Mustafa Kemal Paşa, saray ve çevresiyle olan ilişkilerinde de oldukça ihtiyatlı davranmaya özen gösteriyordu.

9 Sina Akşin, *aynı eser*, s. 125-133.

10 Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, İstanbul 1955, s. 97.

11 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 99; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c.III, (1961), s.1.

12 Jaeschke, *Aynı eser*, s.97; Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, (1969), s. 372.

Nitekim, bu sırada İstanbul'da yönetimin karşı olduğu şeylere kendisinin de karşı olduğunu gösteriyor ve siyasî taktikler sergiliyordu. Öte yandan daha önceki yıllarda kazandığı bir takım askeri başarılar (bunlar içerisinde en önemlisi Çanakkale'de sergilediği başarı idi) haklı olarak çevresinin genişlemesine de zemin hazırlıyordu. Bu arada belirtmek gerekirse kendisi, bir süre Padişah Vahideddin'in yaverliğini yapmış¹³, diğer taraftan Çanakkale'deki başarısından dolayı herkesçe tanınmış bir kurmay subaydı. Padişah'ın gözünde Mustafa Kemal Paşa doğru, dürüst, vatanperver ve güçlü bir kurmaydı; bu açıdan Vahideddin'in bu sırada Mustafa Kemal Paşa'ya güveni sonsuzdu¹⁴. İşte bu durumu çok iyi değerlendiren Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da kaldığı süre içinde bir kaç kez (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde) padişah ile görüşme imkânı buldu¹⁵. Öte yandan Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti, Almanya ve Enver Paşa karşıtı olması, Padişah ve çevresi tarafından da büyük destek görmesine sebep olmakta idi¹⁶. Tabiatıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın yukarıda izah edilmeye çalışılan tasarısı ve düşünceleri çok ince düşünülmüş fikirlerdi. O, bu taktiklerinin bilahare zararını değil, faydasını gördü. Nitekim, İtilaf kuvvetleri ve İstanbul Boğazı'nda kontrolü elinde bulunduran İngilizler, O'nun ordu müfettişi olarak gönderilmesine karşı çıkmadıkları gibi, Anadolu'ya geçmesine vize de vermişlerdi¹⁷. Bu vizenin alınmasında

13 M. Kemal Paşa 23 Eylül 1918 tarihli irade ile yavcran-ı hazret-i şehriyarîliğe getirildi. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 340052 . 9 Ağustos 1919 tarihinde de yaverlik rütbesi kaldırıldı. Bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343882. Mirliya Mustafa Kemal Paşa ile Vahdetin arasında padişahın şehzadelik döneminde Almanya seyahati vesilesiyle bir yakınlık kurulduğunu Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsametdin Ertürk de eserinde izah eder. Bk., Hüsametdin Ertürk, *Aynı eser*, s. 87 vd.

14 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 233-235.

15 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 125-133.

16 Jaeschke, *Aynı eser*, s. 97.

17 *Gnkur. ATASE Arşivi* : 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1. Ayrıca bk. Kinross, *Atatürk*, s. 253; Jaeschke, *Aynı eser*, s. 111.

Şişli'deki konakta ikamete başladığı tarihten itibaren kendisini takip eden İstihbarat Yüzbaşısı Benet'in etkisi de olmuştu.

Bu gelişmeler olurken, İngilizlerin Anadolu'nun bazı bölgelerinde asayiş ve düzenin sağlanması yolundaki istekleriyle, İstanbul hükûmetinin ordu müfettişliklerini yeniden kurma yolundaki çalışmaları biçim ve zaman açısından birbirine denk düşmüştü. Yoksa IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği Mustafa Kemal Paşa için hazırlanmış özel bir görev değildi. Mustafa Kemal Paşa'ya daha önceleri de bu tür görevler önerilmiş; fakat O, tasarladığı zamanlama oluşmadığından her hangi bir görevi kabul etmemişti¹⁸.

Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanmasında Osmanlı Harbiye Nezareti'nin, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin, sadrazam ve hükûmetin, Padişah'ın ve işgal kuvvetleri komutanlarının olurları gerekiyordu. Paşa'nın İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Almanya karşıtı oluşundan dolayı -şimdilik İngiltere, Padişah ve Damat Ferid hükûmetiyle aralarında bir çelişki yoktu¹⁹. Zaten Padişah ve hükûmet tarafından yetenekli, güçlü ve vatanperver olarak tanınmakta idi. İşte Mustafa Kemal Paşa bu noktada işi olacağına bırakmadı. Bizzat araya dostluklar, yakınlıklar kurarak dolaylı da olsa müfettişlik konusu ile ilgilendi²⁰. Bu sırada Dahiliye Nazırı bulunan Mehmet Ali Bey, İsmail Fâzıl Paşa'nın akrabası idi. Nitekim Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Ali Fuat Paşa'nın babası olan İsmail Fâzıl Paşa, Mehmet Ali Bey'in Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesine aracı-

18 "Atatürk", I, c.I, s. 732.

19 Atatürk'ün bu alandaki raporları için bk. Uluğ İğdemir, *Atatürk'ün Yaşamı*, c.I, Ankara 1980, s. 149-155, 156-160; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (ASD), c.IV, (Türk İnkılap Tarihi Enst. Yay.), s. 1-8.

20 M.Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesi meselesinde bu tür ilişki ve yakınlıkların sağlanmasında en büyük desteği Ali Fuat (Cebesoy) Paşa vermişti. Bu konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış çalışmaların tamamına yakını Ali Fuat Paşa'nın *Millî Mücadele Hatıraları*'ndan alıntı şeklindedir. Bk.s. 34 vd.

lık etti²¹. İsmail Fâzıl Paşa, Mehmet Ali Bey ile yaptığı görüşmede Mustafa Kemal'in ittihatçı olmadığına dair taahhüttü bulunduktan sonra, bir akşam Kuzguncuk'taki evine bunları davet ederek tanışmalarına da vesile oldu²². Bu davette Mustafa Kemal, Mehmet Ali Bey üzerinde son derece iyi bir intiba bırakmış ve kendisine her türlü yardımda bulunulacağı vaadini de aldı²³. Nitekim, Mehmet Ali Bey sözünü tuttu ve Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesi için gerekli sebeplerin neler olabileceğini araştırmaya başladı. İşte bu sırada Karadeniz kıyısındaki Rum çetelerinin şakavetleri/eşkıyalıkları günden güne artmaya başladı²⁴.

Öte yandan İngilizler, bölgede sükûn ve asayiş sağlanmadığı takdirde buraları da işgal edeceklerini bir ultimatomla hükûmete bildirdi²⁵. Bunun üzerine İngiliz temsilcilerle meseleyi görüşen sadrazam, daha sonra bu konuyu Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'e açtı. Mehmet Ali Bey önceden beri bu meseleyi müzakere ettiğinden, Damat Ferid'e bu bölgeye geniş yetkilerle Mustafa Kemal Paşa'nın gönderilmesini teklif etti. Mustafa Kemal'i bir defa görmek ve hakkında bilgi sahibi olmak isteyen Damat Ferid Paşa, onları bir gün yemeğe davet etti. Önceki Er-kân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın da hazır bulunduğu ve Serkıl Doryan (Cercle d'Orient)'da verilen öğle yemeğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın göze batan herhangi bir şüpheli

21 Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.I, İstanbul 1970, s. 30; ayrıca bk. Jaeschke, *Aynı eser*, s. 101.

22 Rauf Orbay, *Cchennem Değirmeni - Siyasî Hatıralarım*, c.I, s.34-35.

23 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 34-35.

24 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 12; Orta Karadeniz bölgesinde eşkıyalık olayları hakkında bilgi için bk., Nuri Yazıcı, *Canik Sancağı'nda Pontuşçu Faaliyetler 1918-1922*, Ankara 1989; ayrıca bk., Mehmet Evsile, "Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Sırada Samsun ve Çevresinde Asayiş Durumu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 2000, s. 167-174.

25 HTVD., Sy: 1, (1952), vesika nr: 18-a.

hareketi görülmediği belirtilerek Sadrazam tarafından, adı geçen göreve getirilmesi kabul edildi²⁶. Bununla beraber, Damat Ferid Paşa, yanlış bir anlamaya meydan bırakmamak için İngiltere elçiliği baş tercümanı Sör Endruv Rıyan (Sir Andrew Ryan) ile yaptığı görüşmelerde uzun uzadıya Mustafa Kemal'in dürüstlüğünden bahsetti. Ryan, hatıralarında müfettişlik görevine Mustafa Kemal'in tercih edilmesini akıllıca bir seçim olarak yorumlamaktadır. Ayrıca Sadrazam Damat Ferit'in Mustafa Kemal ile bir akşam yemeğinde uzunca konuştuklarını ve sadaketine dair teminat aldığını kendisine söylediğini de ifade etmektedir.²⁷ Kavaklı Mustafa Fevzi (Çakmak) Paşa da, İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı'na bağlı İstihbarat şubesinde görevli üst düzey bir İngiliz subayına, Mustafa Kemal Paşa'nın kesinlikle İttihatçı olmadığını söyleyerek güven telkin etmiştir.²⁸

Bu yoğun faaliyetler esnasında Mustafa Kemal Paşa, Bahriye Nazırı Avni Paşa ile de tanıştı; Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey vasıtasıyla Şişli'deki evinde bir kaç defa görüşerek dostluklarını ilerletti. Adı geçen Avni Paşa ise, o sırada Harbiye Nazırı bulunan Şakir Paşa'nın damadı oluyordu. Mustafa Kemal bu arkadaş vasıtasıyla Harbiye Nazırı'nın da itimadını kazandı. Bu tayinde Mehmet Ali Bey'in rolü büyük olduğu gibi, Avni ve Şakir Paşaların da etkisi fazla oldu²⁹. Ali Fuat (Cebesoy) Paşa hatıralarında, Damat Ferid Paşa ile Mehmet Ali Bey'in arasının bu tayinden sonra açıldığını ve Mehmet Ali Bey'in bir daha kabi-

26 Rauf Orbay, *Aynı eser*, c.I, s. 230; Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 34 vd., 61.

27 "Bâbü'lî'deki Son Tercüman Sir Andrews Ryan'ın Hatıraları: Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar", *Dünya*, 19 Mayıs 1957, tefrika nr: 26.

28 Cevat Paşa ise Mustafa Kemal Paşa'nın tayininde Damat Ferid Paşa'nın bizatihi İngilizlere danışıp bu konuda görüşme yaptığını anlatır. Bk. *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1; ayrıca bk. Tevfik Biyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959, s. 12.

29 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 60, 62; Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Bana Anlattıkları*, s. 106; Jaeschke, *Aynı eser*, s. 101.

nelere giremediğini belirtir³⁰. Hüsamettin Ertürk'e göre işte hükümet üyeleri tarafından gerçekleştirilen bu temasların sonunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya müfettiş olarak gönderilmesi uygun görüldü³¹. Öte yandan kimi araştırmacılar, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki faaliyetlerinden bir netice çıkmayınca, son çare olarak Anadolu'ya geçtiğini belirtirler³². David Fromkin, batılı gözü ile olaylara yaklaşıp, bu sırada bütün gelişmelerin Mustafa Kemal Paşa'nın lehine olduğunu ifade eder. Mustafa Kemal'in müfettişlik için Samsun yolculuğunu bir yerde XX. yüzyılın en büyük politik yolculuğu olduğunu belirtir.³³

Diğer taraftan, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı İsmet Bey (İnönü) de böyle düşündüğünü ifade eder. Nitekim İsmet Bey, bu konu hakkında hatıralarında şu açıklamalarda bulunur:

*"...Aylardan beri devam eden siyasî çalışmalar artık sona ermiş, başka çare olmadığından Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya gitmeye karar vermişti."*³⁴

Bu sırada XV. Kolordu komutanlığına atanan Kâzım Karabekir Paşa ve XX. Kolordu komutanlığına atanan Ali Fuat Cebesoy Paşalarla yaptığı görüşmeler Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya geçiş fikrini kamçulamıştır. Öte yandan Kâzım Karabekir Paşa ise hatıralarında Mustafa Kemal'e Anadolu'ya geçme fikrini kendisini verdiğini belirterek ileride yapılacak işlerin planını da şu şekilde anlatır:

"Mustafa Kemal Paşa ile Şark'a hareketimden bir gün evvel, son olarak görüştüm. Ziyareti ben yaptım. Uzun ko-

30 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 64.

31 Hüsamettin Ertürk, *Aynı eser*, s.88 vd.

32 Erich Jan Zürcher, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 193-194; Lord Kinross, *Atatürk*, s. 236.

33 David Fromkin, *Barış Son Veren Barış*, s. 404.

34 İsmet İnönü, *Hatıralar*, c.I, İstanbul 1985, s. 176; Ayrıca bk. *Tarih*, c.IV, İstanbul 1931, s. 26.

nuşmalardan sonra şu esas fikirlerimi kabul etti:

1. Ben Erzurum'da Şark vilayetleri temsilcilerinden oluşan bir kongre toplayarak icabında bütün memleketin veya yalnız Şark'ın istilasına karşı muvakkat bir hükûmet nüve - si hazırlayacağım. Bu siyasi planın esasıdır.
2. Mustafa Kemal Paşa Konya'daki, ben Şark'taki ordu müfettişliğine geçeceğiz. (Bunu temin etmiştim)
3. Bir tehlike karşısında geçici bir hükûmet kurulacak, O, Anadolu Komutanı namını alacak ve aynı zamanda Garp Cephesi Komutanlığını üstlenecek; ben Şark Komutanlığı - nı ifa edeceğim. Bu askerî planın esasıdır. Bu planlar Mustafa Kemal Paşa'nın Şişli'deki evinde tarafımdan teklif ile tespit olunmuştur." 35

Kimi araştırmacılara göre, Mustafa Kemal Paşa için İstanbul'da iktidar olmak yerine, Anadolu'da iktidar olmak ve gerekirse, oradan İstanbul'daki iktidara sahip çıkmak, İstanbul'daki fırkalara, gazetelere dayanmak yerine, aynı işi Anadolu'da fakat bu sefer ayrıca orduya yaslanarak yapmak gereği ortaya çıkmakta idi.³⁶

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinden 30 Nisan 1919 tarihinde yeni görevi olan IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanana kadar ülkenin siyasî yollardan, özellikle kendisinin Harbiye Nazırı olarak içinde bulunacağı bir hükûmet sayesinde kurtarılabilceği inancıyla bu yolda çalışmalarda bulunmuştu³⁷.

35 Kâzım Karabekir, *Paşaların Hesaplaşması, İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, (Yay.Haz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1992, s. 34-35.

36 Sina Akşin bu görüşü ileri sürmektedir. Bk., Sina Akşin, "Kurtuluş Savaşı'nın İlk Yılı" *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1975.

37 Bu konuda Enver Paşa'dan sonra Teşkilat-ı Mahsusa'nın lideri olan Hüsamettin Ertürk de geniş açıklamalarda bulunur. Geniş bilgi için bk., Hüsamettin Ertürk, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, (Haz. Tevfik Apay) Daktilo edilmiş metin, Ankara 1975, Gnkur. ATASE Başkanlığı Kütüphanesi nr: II. D. H. 201.

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'da güvendiği arkadaşlarıyla devamlı temaslarda bulunarak onların testeğini almaya çalışmıştı. Özellikle de İstanbul'da çeşitli görevlerde bulunan arkadaşlarıyla sık sık bir araya gelerek ilerisi için planlar yaptı. Bir ara *Hukuk-ı Beşer* gazetesi yazarlarından Mevlanzade Rifat'ın 24 Mart 1919 tarihinde kendisini ve ordu komutanı arkadaşlarını hedef gösterdiği yazısında yer alan yerli yersiz iddiaları da cevaplandırmak durumunda kaldı. Mustafa Kemal Paşa 25 Mart 1919 tarihli *Vakit* gazetesinde yazdığı cevapta, Mevlanzade Rifat'ın suçlamalarının haksız olduğunu belirterek; bütün ordu komutanlarının şerefiyle görevlerini yaptıklarını ve makalede iddia edildiği gibi "sefil ve haydut başı" olmadıklarını açıkladı.³⁸ Basında çıkan bu haberlerin tek gayesi olabilirdi. O da kendisinin hedef gösterilerek tutuklanmasını sağlamaktı.³⁹ Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı görevinde iken başlayıp, İstanbul'da giderek artan fikrî ve siyasi faaliyetlerin bazen içerisinde bazen de dolaylı bir şekilde yanında yer alan Mustafa Kemal Paşa, kimi durumlarda siyasilerin teklifleriyle de karşılaşmıştı. Mesela o günlerde, sadrazamlık için teşebbüslerde bulunan Ayan Reisi Ahmet Rıza Bey'in kurması muhtemel bir kabinede Harbiye Nazırlığı için ismi geçti ise de, Mustafa Kemal Paşa bunu reddetmiştir. Hatta o sırada Jandarma Genel Komutanı bulunan Refet Paşa da kendisine benzer teklifi iletmişse de Mustafa Kemal Paşa nazır olmak istemediğini ifade etmiştir.⁴⁰ Nitekim, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki bu faaliyetleri olumlu bir netice vermedi ve bir müddet sonra asıl fikirlerini uygulamak bir yerde millî mücadele ateşini yakmak üzere müfettişlik görevi ile Samsun'a hareket etti.

Netice itibarıyla saray ve hükûmet çevreleri, Orta Karadeniz bölgesinde eşkiyalık olaylarından kaynaklanan asayişsizliği çö-

38 Sadi Borak, *Aynı eser*, s. 139-142.

39 Falih Rıfkı Atay, *Atatürk'ün Anlattıkları*, İstanbul 1955, s. 92.

40 Erdal Aydoğan, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000, s. 8.

zebilecek yegane komutan olarak Mustafa Kemal Paşa'yı görmüştü. Nitekim bu sırada, hükûmetin sivil ve asker kanadının olurlu alan Mustafa Kemal Paşa, kısa bir süre sonra son derece geniş yetkilerle müfettiş olarak görevlendirilerek Anadolu'ya gönderilecekti. Araştırmacı E. Aydoğan Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanması olayını açıklarken ileri sürülen sebepleri şöyle sıralar:

- "1. Mustafa Kemal Paşa'nın, Padişah Vahdettin'in fahri yaverliğini yapmış olmasından dolayı padişahın ona olan güveni,*
- 2. Sarayın, Bâbîâîlînin, ve İşgal Kuvvetleri Komutanlığının tutumları karşısında, bir vatanperver olarak gelişen olaylar karşısında kayıtsız kalmayacağı gerçeği,*
- 3. Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik hayatının kahraman - lıklarla dolu olmasının, onu itibarlı bir komutan olarak ta - nıtmış olması,*
- 4. İstanbul'a geldikten sonra girişmiş olduğu bir takım si - yasî ve fikrî mücadelenin etkili olması,*
- 5. Vatansever devlet adamlarının tavsiye ve yardımları,*
- 6. İngiliz protestosu karşısında telaşlanan Saray ve Bâbî - âîlînin, O'nu bu meseleyi çözebilecek iradede görmeleri,*
- 7. İttihat ve Terakki Cemiyeti mensubu olmadığına olan inançları,*
- 8. Mustafa Kemal Paşa'nın şahsi hırsları ve ileri görüşlü - lüğü,*
- 9. Bâbîâîlînin, O'nu İstanbul'dan göndererek muhalif olma - sını engelleme tavrı,*
- 10. Onun için Bâbîâîlînin İngilizlere teminata bulunması".⁴¹*

41 Bk., Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 12.

XVII

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN IX. ORDU (III. ORDU) MÜFETTİŞLİĞİNE ATANMASI, İSTANBUL'DA ASKERİ VE MÜLKÎ MAKAMLARLA İLİŞKİLERİ

Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'da 1918 yılı Kasım ayından itibaren sürdürülen çabalar nihayet 1919 yılı Nisan ayı sonunda meyvesini vermeye başladı. Bu neticeye ulaşılmasında asıl neden Orta Karadeniz bölgesinde artan asayişsizlik yani Rum ve Ermeni azınlıkların kurdukları çeteler aracılığıyla sürdürdükleri eşkıyalık hareketleri idi. Bu eşkıyalık hareketlerine karşı Türkler de bölgede örgütlenerek kendilerini savunmak durumunda kaldılar. Bölgede ileri gelen asker-sivil vatanseverlerin kurdukları Kuva-yı Milliye örgütleri, Rum ve Ermeni çetelerine karşı masum halkı savunma görevini üstlenmek durumunda kaldı.

Bu sırada, İstanbul'da Sarayın ve hükûmetin bölgede çıkan sorunlara çözüm arayışları sürerken, İngiliz İşgal Orduları Komutanı Amiral Galdrop (Galthorpe), 21 Nisan 1919 tarihinde hükûmete bir rapor sunarak, Orta Karadeniz Bölgesindeki asayiş sorununun en kısa zamanda halledilmesini istemişti. Amiral Galdrop bununla da kalmamıştı. Daha da ileri giderek tehditvari çıkışlarda da bulundu. Dediklerinin yapılmadığı takdirde İngilizlerin bölgeye asker çıkaracakları tehdidinde de bulunmuştu.¹

Hükûmetle, İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı arasında bu gelişmeler olurken, Mustafa Kemal Paşa da memuriyetiyle ilgili

¹ Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 12.

karşılaştığı sorunların çözümü için hemen harekete geçmişti. Kendisiyle daha önceleri de sık sık görüştüğü, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti İkinci Başkanı olan Kâzım (İnanç) Paşa ile birlikte, ileride işini kolaylaştıracak yetkileri alabilmek için istediği talimatnameyi hazırlamakla meşgul idi. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa ile birlikte diğer müfettişlerin yeni görevlerine atanmaları hususunu içeren resmi yazışmalar o zamanın bürokrasi trafiğini takip ederek Harbiye Nazırı'na ve oradan da sadrazamlık makamına² kadar ulaştırılmıştı. İşte bu çalışmaların yürütülmesinin ardından, 30 Nisan 1335 (1919) tarihli irade-i seniyye (padişah buyruğu) ile Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanması gerçekleştirilmiş oldu.³ Diğer üç ordu müfettişliğine (I. II. ve Rumeli Kıt'aları Müfettişliği) de atamalar aynı zamanda yapılmıştır.

Aynı gün Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından sadaret makamına, Padişah tarafından müfettişliklere yapılan atamalar hakkında bilgi verildi.⁴ Bu arada Kâzım (İnanç) Paşa ile Mustafa Kemal Paşa, müfettişlik talimatnamesinin hazırlanması ile meşgul idiler. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı taslak metinde yer alan yetkileri çok geniş bulan Kâzım Paşa, bunların Harbiye Nazırı tarafından imzalanmayacağı endişesini gayet açık yüreklilikle dile getirmiştir. Gerçekten de talimatnamenin son şekli Harbiye Nazırı'na imzaya götürülünce Şakir Paşa, diğer ordu müfettişliklerine göre daha geniş yetkilere sahip olan IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği hakkında Kâzım Paşa'ya:

‐Paşa oğlum! Siz IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği değil, bütün Anadolu'da sahib-i nüfuz (geniş yetkili) bir müfettişlik ihdas

2 Hükûmeti temsil eden, bugünkü anlamda başbakanlık makamını temsil eden kurumdur.

3 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 342765; BOA. DUT., nr: 68 / 11.

4 Gnkur.ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1; BOA. Harbiye Nezareti, Terfiat ve Tevcihat nr: 67 / 5.

etmişsiniz (kurmuşsunuz). Bu nasıl şey?!" diyerek uyarıda bulunmuştur. Kâzım Paşa'nın tüm açıklamaları Şakir Paşa'yı tatmin etmemiş olacak ki, müfettişlik talimatnamesini imzalamak yerine, mührünü basmayı tercih etmiştir.⁵ Mühür de imza yerine geçtiğinden bahse konu evrakın resmi işlemi tamamlanmış oluyordu. Gerçi bu sırada Şakir Paşa'yı müfettişlik talimatının imzalanması konusunda ikna etmek üzere Cevat (Çobanlı) Paşa ile Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa da epeyce gayret sarfetmişlerdi.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin teklifi, Dahiliye (İçişleri) Nezareti ve Sadrazamlık makamının onayını müteakip Padişahın da iradesi alındıktan sonra, Harbiye Nazır Şakir Paşa 6 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben resmî bir yazı gönderdi. Bu yazıya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından -aslında büyük bir bölümü Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Kâzım Paşa tarafından- kaleme alınan bahse konu talimatname de eklendi⁶. Gotthard Jaeschke (Yaşke)'ye göre bir diplomasi şaheseri⁷ olan bu talimatnâme'ye göre⁸, müfettişlikler konusunda mülkiyeden icap edenlere haber verilmesi isteniyordu⁹. Öte yandan bu sırada Harbiye Nazır Şakir Paşa tarafından imzalanan Mustafa Kemal Paşa'nın görevlerine dair talimatnamede ana hatlarıyla yapılacaklar üç maddede toplamıştı. Bunlar bölgede asayişin temini, Mondros Ateşkes Antlaşması gereği ötede beride bırakılmış olan Osmanlı ordusuna ait silahların toplatılması ve

5 Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 13-14.

6 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Aynı dosya, F: 1-1, 1-2; *BOA.BEO*.Harbiye Giden nr: 342984, lef: 1-2.

7 Gotthard Jaeschke, "Atatürk", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi (BTDD)*, Sy: 34, (Aralık 1987), s. 12.

8 Talimatnamenin tam metni için bk. *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 3; EHUR Fevzi Paşa'nın en büyük yardımcısı olan ve EHUR ikinci başkanlığı görevini yürüten Kâzım (İnanç) Paşa yetkilerin geniş tutulmasında rol oynamıştır.

9 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 342984; ayrıca bk. Münir Sirel, "19 Mayıs ve Atatürk", *BTDD.*, Sy: 2, (Kasım 1967), s. 3-13.

uluslararası komisyonlara teslim edilmesi, gayri resmi olarak toplanan şûraların yani milli amaçlı teşekküllerin dağıtılması şeklinde tespit edilmişti.¹⁰

Harbiye Nazırı Şakir Paşa, IX. Ordu Kıtaları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın görev ve yetkilerini belirten talimatnâmenin bir suretini 7 Mayıs tarihinde Hey'et-i Vükelâ'ya (Bakanlar Kurulu) gönderdi. Hey'et-i Vükelâ'da görüşülen talimatnameye bir takım itirazlar oldu. Hatta bu sırada Maliye Nazırı bulunan Mehmet Tevfik Bey, askerî yetkilerin dışında verilen geniş mülkî yetkilere karşı itirazda bulunmuştur.¹¹ Bu yüzden görüşmeler çok uzamış ve Hey'et-i Vükelâ'da yapılan 17 Mayıs 1335 (1919) tarihli müzakerede Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın müfettişlik için Nezaretçe hazırlattığı yetki belgesi ile buna bağlı olan talimatnâme uzun tartışmalardan sonra onaylanmıştır.¹² Hey'et-i Vükelâ'da yapılan müzakerelerden sonra konu hakkında Dahiliye Nezareti'ne bağlı birimlerin bilgilendirilmesi de istenmiştir. Dahiliye Nezareti birimleri bu durumdan haberdar olduktan sonra, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği'nin iâşe ve ikmâli için vilayetlerle yazışma başlatılmıştır.¹³ Mustafa Kemal Paşa'nın Hey'et-i Vükelâ'nın kararını öğrenmesi ise İstanbul'dan müfettişlik bölgesine hareketinden bir gün sonradır. Nitekim bu sırada, vilayetlere yazılan telgraflarda, her livanın (sancak: bugünkü anlamda kaza) köy ambarlarında bulunan hububatın bir

10 Bk. BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 342984; Gnkur. ATASE Arşivindeki bir belgeye göre, Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek olan talimatnamenin müsvede nüshasının tarihi 4 Nisan 1335 (1919) olarak gösterilmesi çok ilginçtir. Bk., Kls: 11, Ds: 164, F: 1-1, 1-2.

11 Mehmet Tevfik Bey, *Bir Devlet Adamının, Mehmet Tevfik (Biren) Bey'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Yay.Haz. F. Rezan Hürmen), c.II, İstanbul 1993, s. 171.

12 BOA.MVM., nr: 215, s. 115.

13 BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 55; ayrıca bk. Midhat Sertoğlu, "Millî Mücadelede M. Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", BTDD., Sy: 14, (Kasım 1968), s. 5-41.

miktarının ordu müfettişlik merkezleri ile iskelelere gönderilmesi isteniyordu.¹⁴

Mustafa Kemal Paşa ise, müfettişlik makamına yönelik atama işlemi gerçekleştikten sonra gerekli hazırlıklara başladı, bölgenin arazi haritalarını ve asker sayısını gösteren cetvelleri, bölgedeki halkın genel durumuna dair istihbari bilgileri, hareketla ilgili hususlar ile kendisi ve müfettişlik teşkilatı için gerekli her türlü bilgiyi Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden aldı. Bu arada jandarma miktarını öğrenmek üzere 6 Mayıs 1919 tarihinde üst makamlara müracaatta bulundu.¹⁵ Bütün bu resmi yazışmaların ardından, Şakir Paşa'nın mühür ve imzasının yer aldığı talimatname kendisine verildi.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa, 12 Mayıs 1919 tarihinde müfettişlik mıntikasındaki askerî ve mülkî (idarî) makamlara gönderdiği telgrafta, eşkiyalığın önlenbilmesi için bunlar hakkında doğru bilgilerin kendisine iletilmesini; ayrıca, bunların âdi bir eşkiyalık mı, yoksa siyasî bir amaca yönelik hareket mi olduğunun açıklanmasını istedi¹⁷. Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey ise Trabzon, Erzurum, Sivas, Van, Diyarbakır, Bitlis, Mamüretlaziz (Elazığ), Ankara ve Kastamonu vilayetleriyle Erzurum ve Canik livalarına gönderdiği gizli kayıtlı şifre telgrafta, Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesinin sadece askerî olmayıp, aynı zamanda da mülkî olduğunu, Hey'et-i Vükelâ'da bu yolda bir talimatnâme hazırlandığını ve bunun onaylanarak kendisine verildiği ifade ediliyordu.¹⁸ İşte Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a olağanüstü yetkilerle ve Anadolu'nun büyük bir kesimini içine alacak görevine dair atama işlemi bu şekilde gerçekleştirilmiş oluyordu.

14 BOA. BEO., Dahiliye Giden, nr: 342984.

15 Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 7, 8.

16 Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Aynı dosya, F: 12.

17 BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 137; ayrıca bk. Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 14, 14-1.

18 BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 175, 99 / 231 , 99 / 319, 99 / 328; Ayrıca bk. HTVD., Sy: 1, (1952), vesika : 12-13.

XVIII

IX. ORDU KİT'ALARI MÜFETTİŞLİĞİNİN MALİ KAYNAKLARININ ÇÖZÜMLENMESİ SORUNU

IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanan Mustafa Kemal Paşa'nın görevlendirilmesiyle ilgili talimatnamede emri altında bulunanların yolluk ve harcırahlarının Harbiye Nezareti bütçesinden karşılanacağı belirtilmekte idi. Öte yandan, Paşa'nın askerî işlerden başka, eşkiya takibi ve sair vazifeleri de yapması gerekeceğinden, fevkalâde masrafların ortaya çıkması pek muhtemeldi. Bunun için kendilerine maaşlarının yarısı kadar bir zam yapılması Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından uygun görülmüş ve bu durum Maliye Nezareti'ne bildirilerek gerekli ödemelerin yapılması istenmişti.¹ Şakir Paşa'nın 12 Mayıs tarihli bu isteklerince Maliye Nezareti'nin hemen cevap vermemesi, Osmanlı hükûmetinin bu sırada malî yönden büyük bir kriz içerisinde bulunduğunu gösteriyordu. Gerçekten de malî yönden devlet, büyük bir sıkıntı içerisinde bulunuyordu.

Harbiye Nezareti ile devamlı irtibat halinde bulunan Mustafa Kemal Paşa, görev bölgesine gitmezden evvel, kendisine bir kaç nüsha Mondros Ateşkes Antlaşması tam metninden verilmesini², ayrıca müfettişlik mıntıkasındaki jandarma sayısının da kendisine ayrıntılı olarak tbbliğ edilmesini istedi.³ Bu arada, müfettişlik sahasındaki istihbaratla ilgili bir takım gizli bilgiler de kendisine

1 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden: 343211, bu belgeden anlaşıldığına göre, M. Kemal Paşa'nın aylık tahsisatının yarısı 57.269 kuruş olarak tesbit edilmişti.

2 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 8; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 9.

3 *HTVD.*, Sy: 1, vesika nr: 10.

iletildi.⁴ Cevat Paşa'nın, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ile müfettişlik arasında doğrudan haberleşmeyi temin etmek üzere, 15 Mayıs'ta Mustafa Kemal Paşa'ya teslim ettiği şifre anahtarının da büyük bir değeri vardı⁵. Verilen bu şifre anahtarı Mustafa Kemal Paşa'nın Osmanlı Gençlik Kurumunda görevli arkadaşları ile doğrudan irtibat kurmasını büyük ölçüde kolaylaştıracaktı. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa, Kurtuluş Savaşı bittikten sonra İzmir'de kabul ettiği gazetecilerin, Paşa hazretleri, bu zaferi ne ile kazandınız sorusuna, telgraf telleriyle cevabını vermesi oldukça ilginçtir.⁶ Bu cevabı vermesindeki amaç, Kurtuluş Savaşı'nda düşmana karşı yürütülen bütün faaliyetlerde şifreli haberleşmenin önemine vurgu yapmak istemesindendir. Nitekim, bu süreçte Türk devletinde görevli telgrafçıların duyarlılıkları sayesinde ki, Mustafa Kemal Paşa ile milli mücadele önderleri arasındaki haberleşme düşmana sezdirilmeden gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan IX. Ordu Kıtaları Müfettişliğine tayinden sonra maiyeti ile beraber⁷ yoğun bir faaliyet içine giren Mustafa Kemal Paşa, 13 Mayıs'ta Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda, gerekli para ile en az iki otomobil ve diğer ihtiyaçlarının üç gün içerisinde kaşılmasını istedi. Paşa dilekçesinde ayrıca, bir haftadan beri maiyetiyle beraber bürokratik işlerle uğraştığını ifade ederek, bir an evvel bunların sonuçlandırılması gerektiği yolun-

4 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 13.

5 TV., nr: 3549, 14 Mayıs 1335; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 14.

6 Millî Mücadele devri Türk basınının önde gelen simaları bu görüşme ile birlikte Yunan faciasını ve zaferin kazanılmasını konu eden yazılarını bir arada neşretmişlerdir. Bk. Halide Edip, Yakup Kadri, Falih , Mehmet Asım, *İzmir'den Bursa'ya*, Dersaadet 1338 (1922).

7 M.Kemal Paşa'nın maiyetinde 18 kişi bulunuyordu. Bk. Miralay Mehmet Arif, *Aynı eser*, s.25; ayrıca bk. Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987, s. 16; Öte yandan belgelerde M.Kemal Paşa'nın kadrosunda 20 zabitan, 5 memur, 50 silahlı küçük zabıt, 51 silahsız küçük zabıt, 19 rovelvörlü olmak üzere, 17 binek hayvanı, 39 miri, 49 mekkâri, 4 otomobil olacaktır şeklinde bir liste hazırlanmıştır. Bk. *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 33, Ds: 86, F: 9-3.

daki isteklerini tekrarladı.⁸ Harbiye Nezareti'nden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne hitaben yazılan bir yazıdan anlaşıl-
dığına göre, ilk etapta 3.000 liralık avans verilmesi için Maliye
Nezareti'nden vize alınmaya çalışıldığı ve ondan sonra ödeme-
nin yapılacağı açıklanıyordu.⁹ Mustafa Kemal Paşa ise ilgililere,
karargâhının hali hazırda bir harp karargâhı olduğunu ifade ede-
rek¹⁰, vazifesinin önem ve derecesinin dikkate alınarak ona gö-
re ödenek ayrılmasının lazım geldiğini belirtiyordu. Ayrıca so-
rumluluğu ağır olan bu görevi herhangi bir maddî ölçü ile ölç-
mek istemediğini de ifade ederek hiç olmazsa daha evvel ordu
komutanlığı döneminde almış olduğu tahsisatın (15.000 kuruş)
ödenmesini rica etti¹¹. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne
bağlı olan Muhasebât Dairesi ise verdiği cevapta, Mirliva rütbe-
sindeki ordu müfettişlerine 11.000 kuruş maaş tahsis edildiğini
hatırlatarak, bunun üstünde bir meblağın ödenmesine imkân bu-
lunmadığını açıkladı.¹² Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın gi-
rişimleri bir sonuç vermiş olmalı ki, Erkân-ı Harbiye-i Umumi-
ye Riyaseti'nden Muhasebât Dairesine 14 Mayıs 1919 tarihinde
yazılan bir tezkirede, askerî ve mülkî vazifeyi haiz bulunan IX.
Ordu Kıt'aları Müfettişliğinin seyyar ve harp karargâhı halinde
olacağı açıklanarak gereğinin yapılması isteniyordu.¹³ Harbiye
Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin, müfettişli-
ğin para konusundaki isteklerini olumlu karşılamasına rağmen,
bu konuda yapılan girişimlerden bir sonuç alınamadığı anlaşıl-
maktadır. Mustafa Kemal Paşa'ya Samsun'a giderken Padişah ta-

8 Mustafa Kemal Paşa'nın bu arzı 13 Mayıs 1919 tarihli idi. Anlaşıldığına gö-
re 16 Mayıs 1919 tarihinde hareket edeceğini belirtiyordu. *Gnkur. ATASE*
Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 16.

9 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 16-1.

10 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 15-1.

11 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 15.

12 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Aynı dosya, F: 15-1.

13 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Aynı dosya, F: 17.

rafından örtülü ödenekten 60.000 Osmanlı altını verildiği yolundaki bilgiler Mütareke Döneminde Teşkilat-ı Mahsusa Başkanlığı görevinde bulunmuş olan Süvari Albayı Hüsamettin Ertürk'ün anılarında geçmekte ise de bizim yaptığımız arşiv çalışmalarında bu iddiayı doğrulayacak bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır.¹⁴ Sultan Vahideddin yanlısı yayınlar yapan "*halife-sultan*" sempatiizanlar tarafından bu tür iddialar sık sık gündemlere taşınarak zihinler bulundurulmaya çalışılmaktadır.

Nitekim Sultan Vahideddin'in, Mustafa Kemal Paşa'ya kendi kesesinden 40.000 Osmanlı altını, devlet hazinesinden de 360.000 olmak üzere toplam 400.000 altın lira ile 400.000 kağıt lira verdiği yolundaki iddiaların ise hiçbir şekilde gerçekleşmesi bulunmamaktadır. 1919 yılında alınıp satılan bir Osmanlı altın lirası 7,2 gr. gelmektedir. 400.000 altın lira toplam 2.880 kg (2,88 ton) yapmaktadır ki, 40'ar kiloluk 72 sandık içerisinde ancak muhafaza edilebilirdi. Kağıt paraların da bu şekilde taşınması için muhafaza altına alındığı düşünülürse yaklaşık 70 sandık civarında olması gerekirdi. Altın ve kağıt paraların toplamı 142 sandık eder ki, bunlar oldukça geniş bir yer işgal eder. Mustafa Kemal Paşa'nın bu kadar sandık dolusu parayı yanında taşıması kesinlikle mümkün değildi. İşgalcilerin her yerde sıkı kontroller yaptığı bir dönemde böyle bir eylemin gerçekleştirilmesi son derece hayalci bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir. Üstelik İstanbul'dan Samsun'a hareketi sırasında Kızkulesi civarında kontrole tabi tutulduğunda İngilizlerin bu kadar parayı başkent dışına göndermelerine izin vermeleri ise hiç de mümkün değildi. Daha gerçekçi düşünmek gerekirse, memurlarının maaşlarını ödemekten aciz olan bir hükümdar ve hükûmetin bu sırada bir ordu müfettişine böyle bir mali destekte bulunması kesinlikle mümkün görünmemektedir.

¹⁴ Bk., Hüsamettin Ertürk, *Aynı eser*, s. 89-90.

Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi olarak atanmasının ardından müfettişlik bölgesine giderken kendisi ve müfettişlik karargâhı için ödenen para resmen 25.000 kağıt liradır. İşte Mustafa Kemal Paşa, bu kadar az bir para ile ama, büyük ümitleri beraberinde taşıyarak Samsun'a hareket etmiştir.¹⁵

¹⁵ Alptekin Müderrisoğlu, "Vahdettin'in Kurtuluş Savaşı'nı Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 altın ve 400.000 Kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır", *Atatürk Yolu*, Sy: 15, Mayıs 1995, s. 291-303.

XIX

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN PADİŞAH VAHİDEDDİN İLE GÖRÜŞMESİ VE İSTANBUL'DAN AYRILIŞI

Bürokratik işlemler bir yandan devam ederken, Mustafa Kemal Paşa 15 Mayıs 1919 günü Yıldız Sarayı'nda Padişah Vahideddin ile görüşme yaptı. Padişah Vahideddin, 23 Eylül 1918 tarihinde imzaladığı irade-i seniyye (padişah buyruğu) ile "Ya - verân-ı Hazret-i Şehriyârî"¹ unvanını verdiği Mustafa Kemal Paşa'yı, şehzadeliliği döneminden beri tanıyordu.² Almanya seyahatine beraber gitmişler, böylece birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulmuşlardı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, Sultan tarafından verilen bu yaverlik unvanını özellikle IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği döneminde devlet merkezine gönderdiği resmî evraklarda imzasının altına yazmayı ihmal etmemiştir. Bu uzun sürmemiş Mustafa Kemal Paşa'nın yaver unvanı, 9 Ağustos 1919 tarihli Padişah Vahideddin'in iradesiyle geri alınmıştır.³

Mustafa Kemal Paşa'nın Padişah Vahideddin ile görüşme yapmaya gittiği gün çok önemli bir gündü. İzmir o gün yani 15 Mayıs 1919 tarihinde Yunan orduları tarafından işgal edilmişti. Yunanlıların en büyük destekçileri ise İngilizler ve Amerikalı-

1 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 340050, 23 Eylül 1334 (1918).

2 Mustafa Kemal Paşa, 15 Aralık 1917 tarihinde Şehzade Vahideddin ile birlikte Almanya'ya seyahate gitmiş, 05 Ocak 1918'de İstanbul'a dönmüştür. Alman generalleri Hindenburg ve Ludendorf'la bu seyahat esnasında tanışmıştır. Vahideddin'in faaliyetleri için bk., Murat Bardakçı, *Şahbaba*, İstanbul 1998, s. 86-87.

3 BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 343882, 9 Ağustos 1335 (1919).

lardı. İşgalcileri İzmir'de İngiliz ve Amerikan bayraklarıyla karşılayanlar yerli işbirlikçiler yani Rum, Ermeni ve Musevilerle İzmirli Levantenlerdi. 15 Mayıs 1919 tarihindeki İzmir'in işgal olayı başkentte önemli yankı uyandırmıştı. İşte böyle bir atmosferde Mustafa Kemal Paşa Yıldız Sarayı'na gitmişti.

Mustafa Kemal Paşa, anılarında bu veda ziyaretinde Padişah Vahideddin'in kendisine; "...Görüyorsun, ben artık memleketi ve milleti nasıl kurtarmak lazım geldiğini tasavvurda tereddüde düşürüyorum", dediğini ve ellerini havaya kaldırarak sözlerine şunları eklediğini ifade eder: "...İnşallah millet mütenebbih (akıllı) ve müteyakkız (uyanık) olur; bu vaziyet-i elîmeden (kötü durumdan) gerek beni -yani saltanatı- ve gerekse kendini tahlîs eder (kurtarır)".⁴ Mustafa Kemal Paşa, Padişah ile yaptığı bu görüşmenin ardından ertesi gün de müfettişlik mıntıkasına hareketinden evvel saraya padişahla görüşmede bulunmak amacıyla davet edilmiştir.

Ertesi günü, yani 16 Mayıs 1919 tarihinde Yıldız Sarayı Camisinde yapılan "*Cuma Selamlığı*"na⁵ katılan Mustafa Kemal Paşa, Cuma namazından sonra Yıldız Sarayı'na gitmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Padişah Vahideddin ile Yıldız Sarayı'ndaki selamlık bölümündeki masa başında karşılıklı oturarak son görüşmesini yapmıştır. Bu görüşmenin son bölümünde Padişah Vahideddin, Mustafa Kemal Paşa'nın yüzüne bir süre baktıktan son-

4 ASD., c.I, s. 15; Selahattin Tansel bu konuşmanın 16 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştiğini yazar. Bk., *Mondrostan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 233; Jaeschke ise bunu 15 Mayıs olarak gösterir, bk. *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 116.

5 Osmanlı Devletinde "*Cuma selamlığı*" halife-sultanın bir nevi halkla buluşması, görüşmesi anlamını da taşıyan törensel bir eylemdir. Padişahlar her Cuma günü büyük camilerden birine (selatin camisine: padişahlar tarafından yaptırılan iki minareli büyük cami)) giderek Cuma namazını kılardı. II. Abdülhamid devrinden itibaren Cuma Selamlığı genelde Yıldız Sarayı bahçesinde bulunan Hamidiye Camisinde gerçekleştirilmeye başlanmış, son padişah Vahideddin'e kadar böyle devam etmiştir. (Y.N.)

ra sağ eliyle masanın üzerinde duran kitabı göstererek; "Paşa, Paşa! Şimdiye kadar bu devlete çok hizmet ettin. Bunların hepsi artık bu kitaba (tarih kitabı) girmiştir. Bunları unutun, asıl şimdi yapacağın hizmet hepsinden mühim olabilir. Paşa, Paşa! Devleti kurtarabilirsin!" hitabında bulunmuştur.⁶

Padişah Vahideddin'in ne amaçla söylediği pek bilinmeyen bu sözlerine karşılık Mustafa Kemal Paşa, elinden gelen gayreti göstereceğini ifade ederek selamlıktan ayrılmıştır. Padişah da kendisine bu ziyaretin anısına altın işlemeli ve üzerinde kendi inisiyalleri bulunan bir kol saati hediye ederek⁷, yeni görevinde başarılar dilemiştir.⁸ Teşkilat-ı Mahsusa'nın Mütareke Dönemindeki lideri Süvari Albayı Hüsametdin Ertürk'e göre, bu önemli görevi Anadolu'da başarıyla tamamlamak üzere Padişah örtülü ödenekten Mustafa Kemal Paşa'ya yüklü bir miktarda para vermişti⁹. Halbuki bu hususla ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda ne Başbakanlık Osmanlı Arşivinde, ne Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi'nde, ne de Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Arşivi'nde her hangi bir kayıt, belge ve bilgiye rastlanmamıştır. Şurası bir gerçek ki, Hüsametdin Ertürk anılarını Kurtuluş Savaşı'ndan yıllar sonra kaleme almış olduğundan pek çok konuda hatalara, tekrarlarla düşmüş, anılarında olaylar kopuk kopuk anlatılmıştır. Ertürk'ün anıları kullanı-

6 Falih Rifkî Atay, *Atatürk'ten Hatıralar (1914-1919)*, Ankara 1965, s. 122; Jaeschke, her ne kadar bu görüşmenin 12 Mayıs'ta yapıldığını söylerse de hatalıdır. Çünkü 12 Mayıs tarihi pazartesi gününe tekabül etmektedir. Bk. *Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 30. Öte yandan 16 Mayıs 1919 tarihi cuma gününe tekabül etmesi açısından doğrudur. Bk. Gazi Ahmet Muhtar Paşa, *Takvimü's-sinin*, (Yay.Haz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Ankara 1993, (Genelkurmay Yay.), Ayrıca bk. *TBMM ZC*, c.I, s. 9.

7 Falih Rifkî Atay, *Aynı eser*, s. 123.

8 M.Kemal Paşa ise Padişah'ın bu mülakatta samimi olmadığını ifade eder. Bk. Atay, *Aynı eser*, s. 122-123; ayrıca bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İlgiliz Belgeleri*, s. 96.

9 Hüsametdin Ertürk, *Aynı eser*, s. 89-90.

lırken mutlaka dönemin belgeleri de dikkate alınarak değerlendirilmeli, belgeler kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Tarihî şahsiyetlerin, yaşadıkları dönem içinde yaptıklarından dolayı haklılıklarını ispat etmek, bir yerde de kendilerini savunmak amacıyla, duygusallık yönü ağır basan bir üslûpla kaleme aldıkları hatıralara ihtiyatlı yaklaşmakta yarar vardır. Bu tür hatıralar tercih edilerek, belgeler göz ardı edilirse koca bir tarih tek taraflı bir bakışla yorumlanır ve büyük bir milleti yanıltacak sonuçların doğmasına da zemin hazırlanmış olur.¹⁰

10 Nitekim son yıllarda ülkemizde resmi tarih karşıtı olduklarını iddia edenlerin ortaya attıkları tezlerde, belgelerden ziyade bu tür anılara rağbet artmış, tarihi olaylar bu tür anı ve söylentilerle açıklanmaya çalışılmıştır. Geçmişin hafızası olan tarihte, aslanan belgedir. Bize göre aykırı tarihçiler tarafından ortaya atılan ve bölücülük olarak değerlendirilebilecek olan resmi tarih söylemi bilimsel tarihçilikle kesinlikle bağdaşmamaktadır. Tarihin resmi veya sivil söylemi şeklinde bir ayrımın yapılmasının tarafımızdan doğru olmadığı değerlendirilmektedir. (Y.N.)

XX

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN MÜFETTİŞLİK BÖLGESİNDEKİ GÖREV VE YETKİLERİ

Daha önceki bölümlerde de anlatıldığı gibi, müfettişlik yetki belgesine göre; Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesi, Samsun ve çevresindeki eşkıyalık hareketlerini önlemek, sonra da Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beliren Kuva-yı Milliye veya şûraları ortadan kaldırmak, Mondros Ateşkes Antlaşması'ndaki hükümler gereği Türk ordusuna ait ötede beride dağınık bir halde bulunan silahları toplatmak, İtilaf Devletleri'nin istekleri dışında bir harekette bulunmamak ve onların şikâyet ettikleri olayları önlenmek şeklinde belirlenmişti.¹

Mustafa Kemal Paşa *Nutuk* adlı eserinde, ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmesi olayını İstanbul'dan uzaklaştırma, o zamanın deyişi ile bir *"nefy ü teb'id (zorla uzaklaştırma)"* olarak yorumlamakta; yani bir tür sürgün olarak değerlendirmekte idi. Nitekim *Nutuk* adlı eserinde; *"... Bu vâsi' selahiyetin (geniş yetkilerin), beni İstanbul'dan nefy ü teb'id maksadiyle Anadolu'ya gönderenler tarafından, bana nasıl tevdi' edildiği mûcib-i istigrabınız (garibinize gitmiş) olabilir! Dcrhal ifade etmeliyim ki, bana bu selahiyeti (yetkileri) onlar bilerek ve anlayarak vermediler. Herçi bâd-âbâd (ne olursa olsun), benim İstanbul'dan uzaklaşmamı arzu edenlerin icat ettikleri sebep Sam -*

1 BOA.DUT., nr: 68 / 23; Nitekim Atatürk, 8 Temmuz 1932 tarihinde Enver Behnan Şapolya'ya tutturduğu notlarında da bunları zikretmişti. Bk. Şapolya, *Kemal Atatürk ve Millî Mücadele Tarihi*, İstanbul 1958, s. 299, 302.

*sun ve havalisindeki asayişsizliği mahallinde görüp tedbir almak için Samsun'a kadar gitmek idi"*² ifadeleriyle açıklar. Ayrıca amacının İstanbul'dakiler tarafından pek anlaşılmadığı, anlaşılacak istenmediği belirtilir. Hatta, büyük bir bölümü kendisi tarafından kaleme alınan müfettişlik talimatının Harbiye Nazırı Şakir Paşa tarafından anlaşılır, anlaşılmaz bir şekilde mühürlenmediği ifade edilir.³

Bir başka görüşe göre de, Mustafa Kemal Paşa, Padişah Vahideddin tarafından Millî Mücadeleyi yürütmek ve yönlendirmek amacıyla -güya- gizlice görevlendirilmiş(!?), hatta bunun için kendisine bir hatt-ı hümayûn ve büyük miktarda para dahi verilmiştir.⁴ Fakat, yaptığımız araştırmalar sırasında veridiği iddia edilen paralar konusunda olsun, hatt-ı hümayûn konusunda olsun her hangi bir belgeye rastlanmamıştır. Belirtilen bu hatt-ı hümayûndan ilk bahseden kişi ise Mevlan-zâde Rıf'at'tır.⁵ Diğer kaynakların tamamına yakını hatt-ı hümayûn meselesini bu kaynaktan iktibas ederek vermişlerdir.⁶ Bundan başka, Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı ve eski Bitlis valisi olan Mazhar Müfit

2 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 9.

3 *Nutuk*, c.I, s. 9-10.

4 Necip Fazıl Kısakürek, *Vahidüddin*, İstanbul 1968, s. 164-184; Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 211-214; Kadir Mısıroğlu, *Osmanoğullarının Dramı*, Tarihsiz (Üçüncü baskı), s. 84 vd.; Tank Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahidettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969, s. 269; Nitekim bu eserlerdeki bilgilerin bir belgeye dayanmaması inandırıcılık özelliğini kaybettirmektedir. Bk. Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 293; öte yandan Mevlan-zade Rıfat, Mustafa Kemal Paşa'nın padişah ve sadrazam tarafından özellikle görevlendirilmiş olduğu konusunda ısrarlıdır. Bk. *Türkiye İnkılabının İç Yüzü*, (Yay. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 234.

5 Mevlanzade Rıfat, aykırı fikirleri ile bilinen bir kişidir.

6 Osmanlı Devleti'nde yüksek rütbedeki devlet görevlilerinin memuriyetlerine giderken yollarında padişah fermanı olması gelenekten idi. Bu geleneksel uygulamadan hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın da böyle bir hatt-ı hümayûn almış olması ihtimali akla gelebilir. Çünkü o dönemdeki bürokratik anlayışa göre böyle bir belgenin verilmesi olağandır. Yoksa taşradaki birimlerin ve halkın gelen görevlileri kabulü imkânsız olmaktadır. Sadece Mevlan-zade

(Kansu) Bey, "*Mustafa Kemal'in sadece askerî değil, mülkî yetkilerle de donatılmış olarak tayin edildiğini öğrenince, O'nu Damat Ferid'in adamı sandım*" demekten kendini alamamıştır.⁷ II. Ordu veya Yıldırım Kıt'aları Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın yaveri Cevat Rifat (Atılhan) Bey ise, Mustafa Kemal Paşa'ya verilen geniş yetkilerin Mersinli Cemal Paşa'ya verilmemesinden dolayı Paşa'nın bu duruma çok içerlediğini ve bu yüzden yetki konusunda sadarete bir şifre yazdığını belirtir. Bu şifreye, sadaretten verilen cevapta ise, geniş yetkilerin verilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın, daha şehzadelik döneminden itibaren Padişah Vahideddin ile olan yakın dostluk ve samimiyetinin rolü olduğu ifade edilmiştir.⁸ Kâzım Karabekir Paşa ise, böyle yetkilerin verilmesini son derece doğal karşılayarak, Padişah'ın genç komutanlara olan güvenini 1919 yılı Nisan ayı başında yaptıkları bir Cuma selâmı görüşmesinde şöyle dile getirdiğini açıklar: "*Si-*

Rifat'ın eserinde metni bulunan hatt-ı hümayûn 14 Mayıs 1919 tarihli olup aşağıdaki ifadeleri içermektedir :

"Mustafa Kemal Paşa'ya;

Harb-i Umûmînin mütteliklerin hesabına ziyâ üzerine tahassül eden ve ziyet-i siyasiye ecad-ı izamın mülkünü ve makam-ı hilafet ve saltanatı müşkil ve tehlikeli bir sahaya sürüklendiğinden hükümet-i seniyyemin kararları vechile tayin olunduğun mîntıkada asayişî temin ve arzu-yu şahane me mugayir (karşı) ahvalin hüdüsunu (ortaya çıkan olayları) men ile cüm leten def-i sâl ile bezl ü cehd (ortadan kaldırmak için çaba harcamak) ve gayret eder, milletin masuniyetini (dokunulmazlığı) teyid ve mülkümün azade-i mütecarizinden (saldırdan korunması) tahlisi için yek-vücut olarak hareket edilmesini selam-ı şahanemle asakir-i memurîn ve ahaliye tebliğini irade ettim."

Bk. Mevlan-zade Rifat, *Aynı eser*, s. 238. Ancak, bizim yaptığımız arşiv araştırmalarında yukarıdaki hatt-ı hümayun metnine veya benzerine rastlayamamış olmamız yazarın eserinde metnini verdiği ve kesin olarak verildiği iddiasını ileri sürdüğü bu belgenin gerçek olmadığının delilidir. (Y.N.)

7 Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.1, Ankara 1986, s. 11.

8 Bu hususta bilgi için bk., Cevat Rifat Atilhan, *Büyük Cihat Dergisi*, Sy: 21, 3 Ağustos 1951.

zin gibi genç, mert ve şayan-ı itimad (güvenilir) kumandanlara mâlik (sahip) olan bir millet, elbette zeval bulmaz (yok olmaz). Berhudar olun! Sizin gibi genç kumandanlara mâlik (sahip) olmakla ben ve milletim iftihar eder." ⁹ Bir başka ifade ile Padişah, devletin çöküntüden kurtarılmasını iyi niyetli, vatanperver kumandanların varlığına bağlamaktadır. Nitekim bu sırada Padişah'ın, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmede tarihe geçecek olan "*Devleti Kurtarabilirsin!*" sözünü söylediği bilinmektedir. Padişah'ın Mustafa Kemal Paşa'ya devleti kurtarabilirsin sözünü söylediğinde Güzel İzmir, İngilizlerin desteğinde hareket eden Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. ¹⁰ Bundan dolayı, devleti kurtarabilirsin sözünü o günlerin şartlarını da göz önünde bulundurarak yorumlamak gerekir. Bu dönemle ilgili kaynakların ifadesine bakılırsa, Padişah, söz konusu konuşmasını son derece heyecanlı bir şekilde yapmıştır ¹¹. Mevcut kaynaklardan çıkarılan sonuca göre, Mustafa Kemal Paşa'yı Anadolu'ya Padişah, Sadrazam, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bilerek seçip göndermişlerdi. Onlar, Çanakkale Savaşları sırasında kendisini kanıtlamış olan Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın seçkin bir komutan olduğunu biliyorlar ve Anadolu'daki sorunları genel istekler doğrultusunda çözebileceğine inanıyorlardı. ¹² Öte yandan başkentte padişah ve hükûmet üyeleri Mustafa Kemal Paşa'nın *Nutuk*'ta belirttiği gibi, Mütareke döneminde olan bitenler karşısında büyük bir şaşkınlık ¹³ ve aymazlık

9 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 8.

10 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 284.

11 ASD., c.I, s. 15'te bu konuşmaya yer verilmektedir.

12 Osmanlı yöneticilerinin Mustafa Kemal Paşa hakkındaki olumlu düşünceleri için bk. Ş.Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, c.I, (1969), s. 391; Selahattin Tansel, *Mondroştan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 232-235; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 108 vd.; Lord Kinross, *Atatürk*, s. 242; Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da*, c.I, s.35.

13 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 9.

içinde idiler.¹⁴ Şurası bir gerçek ki, İstanbul'da ne saray, ne hükûmet ve ne de askeri kanatta bir kaç hariç Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek amacını bilmiyorlardı. Bir başka görüşü savunanlara göre ise, Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan uzaklaştırılmak amacıyla IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanmıştı.¹⁵ Bu yaklaşım pek inandırıcı olmadığı gibi, tutarlı da değildir. Uzaklaştırmak amacıyla gönderilmiş olsaydı, bu ölçüde geniş yetkiler vermeyecekleri gibi¹⁶, hemen tutuklatırlar veyahut da, İngilizlere tutuklattırabilirlerdi. Bilindiği gibi, Mustafa Kemal Paşa Anadolu'ya geniş hükûmet yetkisiyle gönderilmekte idi.¹⁷

Öte yandan Şevket Süreyya Aydemir'e göre ise, ne İngilizler, ne de Padişah ve hükûmet; Mustafa Kemal Paşa'nın yakınları olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye İkinci Reisi Kâzım (İnanç) Paşa'ya, Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa'ya verdiği ipuçlardaki düşüncelerini bilmiyorlardı.¹⁸ Gerek İstanbul'daki hükûmet, gerekse Saray şimdilik Mustafa Kemal Paşa'yı destekliyorlardı.¹⁹ Nitekim, Yunanlı tarihçi Sakellaropulu'ya göre, Mustafa Kemal Paşa, işgalcilere karşı örgüt kurmak maksadıyla, bizzat Osmanlı hükûmeti tarafından Anadolu'da görevlendirilmişti.²⁰

14 Yunus Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978, s. 82.

15 Bu görüşü paylaşılanlar Hamza Eroğlu (*Devrim Tarihi*, Ankara 1977, s. 44-45), Y. Hikmet Bayur (*Atatürk Hayatı, Eseri*, c.I, İstanbul 1963, s. 291 vd.), Tevfik Bıyıklıoğlu (*aynı eser*, s.36), Laurence Ewans (*Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924*, (Çev.Tevfik Alanay), İstanbul 1972, s. 173)'dır. Jaeschke bu düşüncede değildir. İsteseler tutuklatabilirlerdi der. Bk. *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 36; Öte yandan Selahattin Tansel ise bu konuda bir yorum yapmak istemez. Bk. *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 239.

16 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 342984; HTVD., Sy: 1, (1952), vesika nr: 3.

17 BOA.MVM., nr: 215, s. 115; *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 1, 1-2.

18 Aydemir, *Tek Adam*, c.I, s. 394; Bıyıklıoğlu, *Aynı eser*, c.I, s. 102; Kinross, *Aynı eser*, s. 252.

19 Naşit Hakkı Uluğ, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1973, s. 30, 40.

20 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, s. 70-71, dipnot 30.

Resmî görüşmeleri tamamlayan, büyük bir kısmını da çözümlleyen Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya hareketini annesi Zübeyde Hanım ile kardeşi Makbule Hanıma da usulünce anlattı. Ordu müfettişliğinin sabit bir yeri olmadığından, devamlı seyyar vaziyette Anadolu'yu dolaşacağından onları yanında götüremediğini izah etmeye çalıştı. Zübeyde Hanım, onun çok değerli, şurada yedi ay evvel İstanbul'a gelişine ne kadar da çok sevinmişti. Hatta oğlunun gelişiyile birlikte, kendisini öyle umutlandırmıştı ki, bundan sonra "*Sarı Paşa*"sıyla birlikte ömrünü sürdüreceğini düşünüyordu. Fakat oğlunun bu göreve gitmekteki kararlılığını işitince, tekrar düşüncelere daldı. Yaşlı ana yüreğiyle olayları duygusalca değerlendirdi, kendince yorumlar yaptı, sorular sordu. Mustafa Kemal Paşa'dan başka adam yok muydu sanki Anadolu'ya gönderilecek diye, sordu durdu. Mustafa Kemal Paşa'nın imdadına kızkardeşi Makbule ile aileden biri olarak evde kalan Fikriye Hanım yetişti. Her ikisi de, Paşa'nın yeteneklerinden dolayı bu göreve seçilmiş olduğunu açıklamaya gayret ettiler. Ayrıca, Zübeyde Hanım'a, müfettişlik görevinin kısa süreli olacağını, oğlunun pek yakında yine geri döneceğini söylediler. Bütün bu olanlar karşısında metanetini yitirmeyen Mustafa Kemal Paşa, annesi Zübeyde Hanıma sınıksız sarıldı. Daha sonra annesine hitaben, "*Anacığım merak etme, oğlun ilk fırsatta seni yanına alacak, hele bir işleri yoluna koya - lım*" diyerek teselli edici sözler söyledi.

Saat gecenin 11.00'ne geldiğinde herkes odasına çekilirken, Mustafa Kemal Paşa her zamanki gibi ana caddeye bakan salonun penceresinden gökyüzündeki yıldızları seyre daldı. Bir bahar akşamı İstanbul, yıldızların altında ne kadar da güzel görünüyordu. Boğaziçi'nde ayın denizde oluşturduğu yakamozlar, Beşiktaş kıyılarından Marmara adalarına doğru uzayıp gidiyordu. Evet, İstanbul'a yine bahar gelmişti ama işgal acıları her yanı sardığından kimse baharın gelişine sevinememişti. Her yerde

işgalcilerin kontrol ve baskıları hissediliyordu. İstanbul halkı her yıl 6 Mayıs tarihinde olduğu gibi, bu yılki Hıdrellez şenlikleri için mesire yerlerine pek rağbet etmemişti. Sanki bu bahar, gelecek olan yaz mevsiminin habercisi değildi.

Geceleri zaten az bir uyku ile yetinen Mustafa Kemal Paşa, yaklaşık bir saatten çok gökyüzünü seyretti. O, bu zaman zarfında koskoca gökyüzünde gecenin karanlığı içinde kendi talih yıldızını acaba hangisi diye merakla aradı. Onun talih yıldızı acaba hangisiydi, bahtını belirleyecek olan talih yıldızı? Mustafa Kemal Paşa, bir ara uyku ile uyanıklık arasında ufka, Boğaziçi'nin yakamozları arasından derinlere daldı. Manastır Askeri Lisesi'nde öğrenci iken edebiyat öğretmeninden duyduğu zümridi anka hayalinde canlanıverdi. Önünde denizin üzerinden ufka doğru giden dümdüz parıltılı bir yol uzanıyordu. Bu yol boyunca sıralanmış olan kalabalıklar kendisini selamlıyorlar; *"Hoş geldişler ola Mustafa Kemal Paşa!"* nidalarıyla avazı çıktıkları kadar bağırdıkları gibi büyük bir içtenlikle onu kucaklayıp bağır-larına basıyorlardı. Mustafa Kemal Paşa, bir an zümridi anka tarafından gökyüzüne yükseltildi. Yükseklerden Anadolu'ya baktı. Her yerde yanan çoban ateşleri görülüyordu. Bu ateşlerin birileri tarafından birleştirilmesi gerekiyordu. Herkes bu işi Mustafa Kemal Paşa'nın yapmasını istercesine, O'nu hararetle Anadolu'ya beklediklerini söylüyorlardı.

Zübeyde Hanım'ın salona girmesiyle Mustafa Kemal Paşa, bu tatlı hülyalardan sıyrılıp uzaklaştı. Gaz lambasının ışığı altında Boğaz'ın ayışığı altında ufka daldığında hayal meyal gördüklerini bir bir anlattı. Zübeyde Hanım, bütün bunları hayra yor-duktan sonra Sarı Paşasına şunları söyledi: *"Uglum, zümridi anka talihini belirlemiş senin. Allah yardımcın olsun. Ben inanın Sarı Paşama. Diyerim ki, sen Anadolu'ya vardığında, er bi kişi seni sevip sayacak, peşından gidecek. Çünkü sen dugruları yaparsın. Ben uglumu yanlış yaparken iç görmemişim. Bilir mi -*

sın bu dedıklarına göre, erkez senin ardından gidecek. Ben bu üryayı böyle ayırlı şeylere yormak istedim. Sen de ayra yor ki uglum, ayırlı ulsun. Yarın sabah madem erken gideceksin. Adi bakalım sen de yat artıkn. Allah ırrahatlık versin epimize. Ayde bakalım eyi geceler Sarı Paşam!.."

Mustafa Kemal Paşa, anasına bir kez daha tebessüm ederek baktı. Ana oğul birbirlerine en içten duygularla sarıldılar. Zübeyde Hanım, oğlunun saçlarını okşarken bir taraftan da onu içine çekerek kokladı bağrına bastı. Kimbilir bir daha ne zaman görüşebileceklerdi Sarı Paşa ile? Mustafa Kemal Paşa son derece karmaşık duygular içerisinde salondaki sedirin üzerinde açılan yatağa uzandı. Saat gece yarısını çoktan geçmişti. Ana oğlun konuşmasını işiten kızkardeş Makbule de uyanmış onların yanına gelmişti. Makbule, annesini odasına götürürken, ağabeyine iyi geceler dileyerek salondan kendi odasına geçti.

Mustafa Kemal Paşa'nın endişesi, Anadolu'ya yönelik olarak yapacağı bu sonu olmayan yolculuğun ardında bıraktığı annesi ve kız kardeşi ile artık aileden biri olan Fikriye'nin durumu idi. Bu yüzden İstanbul'daki son gecesini (15/16 Mayıs 1919) annesi, kız kardeşi ve Fikriye'yle birlikte Akaretler'deki apartman dairesinde geçirdi. Mustafa Kemal Paşa, 16 Mayıs sabahı erkenden annesinin elini öperek aile bireyleriyle vedalaştıktan sonra idealleri uğruna uzun ve bir o kadar da sıkıntılarla dolu kutsal bir yolculuğa çıkmıştı.²¹

21 Şemsi Belli, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, (Anlatan: Makbule Atadan), Ankara 1959, s. 37-38.

XXI
SAMSUN'A UZANAN YOLCULUK:
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN SAMSUN'A ÇIKIŞI

15 Mayıs 1919 günü veda için Bâbıâli'ye (hükûmet merkezi) giden Mustafa Kemal Paşa, orada, İzmir'in işgal haberini aldığı anda hükûmet üyelerini büyük bir telaş içerisinde buldu. Oradan, bugünkü İstanbul Üniversitesi merkez binasında bulunan Erkân-ı Harbiye Riyaseti karargahına gitti. Karargâhtakilerle de vedalaştıktan sonra Beşiktaş'a gitti. Oradan Akaretler'de annesine uğradı. O akşam, annesinin misafiri oldu. Ertesi gün sabah erkenden evden ayrıldıktan sonra Yıldız Sarayı'na gitti. Yıldız Sarayı'nda 16 Mayıs 1919, Cuma günü yapılan selamlık törenine Bahriye Nazırı Avni Paşa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ile birlikte katıldıktan sonra¹, Padişah Vahideddin ile görüşüp vedalaştı.

Mustafa Kemal Paşa 16 Mayıs 1919 günü öğleden sonra saat 16.00'da *Bandırma* Vapuru'na binerek müfettişlik karargâhında görevlendirilenlerle birlikte², Samsun'a hareket etti³. *Bandırma* Vapuru'nda Mustafa Kemal Paşa ile birlikte maiyetinde III.

1 ASD., c.I, s. 15; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 32; bir kısım kaynaklarda selamlık görüşmesinin 15 Mayıs'ta yapıldığı belirtilmektedir. Bk. *İkdam* nr: 7998, 16 Mayıs 1335; Yusuf Hikmet Bayur, *Atatürk*, c.I, Ankara 1970, s. 303.

2 Miralay Mehmet Arif, *Aynı Eser*, s. 25; Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s. 16.

3 *Alemdar*, nr: 86-1396, 17 Mayıs 1335; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İn - giliz Belgeleri*, s. 117.

Kolordu Komutanı Erkân-ı Harp Miralayı (Kurmay Albay) Re'fet (Bele Paşa) Bey⁴, Müfettişlik Kurmay Başkanı Erkân-ı Harp Miralayı Manastırlı Kâzım (Dirik Paşa) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkanı Tabip Miralay İbrahim Talî (Öngören) Bey, Kurmay Başkanı yardımcısı Erkân-ı Harp Kaymakamı (Kurmay Yarbay) Mehmet Arif Bey (Ayıcı), Karargâh Erkân-ı Harbi ve İstihbarat ve Siyasi Şube Müdürü Erkân-ı Harp Binbaşısı Hüsrev (Gerede) Bey, Müfettişlik Topçu Kumandanı Topçu Binbaşı Kemal (Doğan) Bey, Müfettişlik Sağlık Daire Başkan yardımcısı Tabip Binbaşı Refik (Saydam) Bey, Müfettişlik Başyaveri Yüzbaşı Cevat Abbas (Gürer), Dr. Yüzbaşı Behçet Efendi, Kurmay mülhakı Yüzbaşı Mümtaz (Tünay), Kurmay mülhakı Yüzbaşı İsmail Hakkı (Ede), Müfettişlik emir subayı Yüzbaşı Ali Şevket (Öndersev), Karargâh Komutanı Yüzbaşı Mustafa Vasfi (Süsoy), Mülhak Yüzbaşı Rauf, Yüzbaşı Hersekli Ahmet Efendi, Kurmay Başkanı Emniyet Subayı Üsteğmen Hayati, Kurmay mülhakı III. Kolordu Komutanı yaveri Üsteğmen Arif Hikmet (Gerçekçi), İaşe subayı Üsteğmen Abdullah (Kunt), Mülhak Teğmen Zebur, Müfettişlik İkinci yaveri Teğmen Muzaffer (Kılıç), Emir subayı Teğmen Ruhsat, Adli müşavir Ali Rıza Efendi, Tabur Hesap memuru Rahmi Efendi, Tabur hesap memuru Ahmet Nuri Efendi, Birinci sınıf kâtip Faik (Aybars) Efendi, Dördüncü sınıf kâtip Memduh (Atasev) Bey, Zabıt Vekili Tahir Efendi, Alay Kâtibi Yahya Efendi, Tabur Kâtibi Süleyman Fehmi Efendi, Hesap memuru Şükrü Efendi, Kıdemli çavuş Osman Nuri oğlu Ali Faik, Kıdemsiz çavuş İbrahim İzzet oğlu Atıf, Çavuşlar Mustafa oğlu Kemal, Kemal oğlu Mustafa, Onbaşılar Tevfik oğlu Adem, Ali oğlu Refet, Abdullah oğlu Ali, Neferler Hüseyin oğlu Mehmet, Ahmet oğlu Emin, Mustafa oğlu İsmail, İbrahim oğlu Ömer, Kerem oğlu Mehmet,

4 Refet Paşa hakkında geniş bilgi için bk., Mehmet Özdemir, *İstiklal Harbi Komutanlarından Refet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

Mehmet oğlu Mehmet, Hasan oğlu Ulvan, Mehmet oğlu Durmuş, Mehmet oğlu Ali, Şakir oğlu Nuri, Hasan oğlu Hüseyin, Abdullah oğlu Mehmet, Abdullah oğlu Musa, Mehmet oğlu Hasan, Bekir oğlu Mahmut, İhsan oğlu Mehmet Lütfi, Ali oğlu Musa olmak üzere toplam 55 kişi bulunuyordu⁵.

Mustafa Kemal Paşa ve hey'eti, Kızkulesi yakınlarında İngilizler tarafından kontrole tabi tutuldu⁶. Diğer taraftan İngiliz istihbaratının pasaport servisi, İstanbul'dan Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareket edebilmesi için vize vermekte bir ara tereddüt etti. Mütareke döneminde İstanbul'dan ayrılacak herkes için İngilizlerden vize alma mecburiyeti getirildiğinden, Mustafa Kemal Paşa ve karargâhı için de böyle bir başvuru yapıldı. Şişli'deki konağa yerleştikten sonra Mustafa Kemal Paşa'yı devamlı takip eden İngiliz İstihbarat Yüzbaşısı Benet aynı zamanda İstanbul'dan ayrılanlara belge veren Pasaport Şubesinde de görevli idi.⁷ Yüzbaşı Benet, Samsun'a gidecek heyetin listesine baktığında, bunların, kendisinde barış yapacak bir kuruldan çok, savaş için hazırlanmış bir heyet izlenimi bıraktığını bağlı bulunduğu istihbarat birimine aktarmıştır.⁸ İstihbarat subaylarından Dcedes de bu bilgileri İngiliz İşgal Orduları Komutanlığına bildirmiştir. İn-

5 Atatürk'le birlikte Samsun'a çıkanların tamamının ismini bir eserde bulmak mümkün değildir. Tevetoğlu, eserinde sadece 18 kişiden bahseder, bunların dışında başka kimse yoktu der. Bk., Fethi Tevetoğlu, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s. 16; Enver Konukçu, "Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu 20-22 Mayıs 1999 Bildiriler*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Yayını, Samsun 2000, s. 236-239; Samsun'a çıkanların tamamının listesi için bk., Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 22-24.

6 M. Kemal Paşa ve hey'eti İngiliz İstihbarat Yüzbaşısı Benet tarafından aranmış ve Karadeniz'e çıkmalarına ruhsat verilmişti. Benet bilahare hatıralarını yazmıştır.

7 Yüzbaşı Benet, yıllar sonra Nezh Uzel'in kendisiyle yaptığı mülakatta bütün bu gelişmeleri hatırlayabildiği kadanyla anlatmıştır. Bk., Nezh Uzel, *İngiliz İstihbarat Subayı Bennet Anlatıyor: Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, İstanbul 2008, s. 115-156. (Benet anlatımında verilen tarihlerde yanlışlıklar vardır Y.N.)

8 John Godolphin Bennet, *Witness*, London 1961, s. 23 vd. Bennet notlarını çok sonraları yazdığından tarih ve bilgi hatası yapmıştır.

giliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığına sunduğu raporunda Deedes her ne kadar endişelerini dile getirmişse de⁹, bu sırada Padişah'ın ve sadrazamın güvenine layık olmuş bir heyetin karşılarında olduklarını gördüklerinden bunun bir sorun teşkil etmeyeceğine karar vermişlerdi.¹⁰ Deedes'e göre, Mustafa Kemal'in Samsun'a doğru yola çıkışının en büyük maksadı, barış konusunda Türkiye'ye kabulü imkânsız şartların ileri sürülmesi durumunda memleket çapında direniş göstermektir. Bu direniş için gerekli güç ise, büyük ölçüde Türkiye'nin ortasında ve doğusunda işgal edilmiş bölgelerde bulunan Osmanlı birliklerinden oluşmakta idi.

Mustafa Kemal Paşa, henüz Karadeniz'de yol alırken, İngilizler yukarıda belirtilen endişelerden dolayı 16 ve 17 Mayıs 1919 günleri Samsun'a asker ve malzeme çıkardı.¹¹ Mustafa Kemal Paşa üç günlük yorucu fakat son derece ümitvar bir yolculuktan sonra 19 Mayıs 1919 sabahı saat 06.00'da Samsun'a ulaştı. IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği karargâhı kıyıda bekleyen mülkî ve askerî yetkililerce karşılandı ve kendilerine ayrılan Mıntıka Palas Otel'i'ne yerleşti.

Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkışıyla başlayan Türk İstiklâl Mücadelesi, XX. yüzyıl Türk Tarihinde önemli bir yere sahiptir.¹² Her toplum, buhranlı zamanla-

9 İngiliz istihbaratının Osmanlı'lar konusundaki uzmanı Wyndham Deedes, M.Kemal'in yola çıktığı saatlerde Babialiye giderek sadrazamı uyarmak istemişse de başarılı olamamış; çünkü ordu müfettişi çoktan yola çıkmıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa kişisel kabiliyeti ve padişahın verdiği yetkilerle donanmış olarak Samsun'a gitmişti. Yine bu görüşe göre de Paşa bu birliklerin başına geçmeyi planlıyordu. Bu yorumlar için bk., David Fromkin, *Barışa Son Veren Barış*, s. 404.

10 Nitekim İngilizler, M.Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışından sonra süpheye kapılmışlar; fakat çoktan iş işt en geçmiş idi. Bk., Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 117.

11 HTVD., Sy: 4, (1953), vesika nr: 68; Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, s. 33.

12 Atatürk'ün Samsun'a çıkışı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Ankara 2002, s. 58-107.

rında, ferdî iradeleri bir tek hedef etrafında toplayarak dayanışma duygusu ile hareket etme mecburiyetini duyar. Bu, toplumların kendi özgürlüğünü savunma ihtiyacının bir sonucudur. Böyle bir dayanışma mecburiyeti ile kendiliğinden harekete geçen toplumun birleşik iradesi, çok defa enerjisi, bilgisi, ileri görüşü, sevk ve idarî kabiliyeti önder bir şahsiyette sembolleşir. Türk milleti, 1919 yılının o bunalımlı döneminde millî iradesinin sembolünü Mustafa Kemal Paşa'da bulmuş, Türk istiklâl mücadelesinde kaderini onun kudretli ellerine teslim etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, tarafımızdan Osmanlıca aslından çevrilip yayıma hazırlanan, biz-zat kendi el yazısıyla kaleme aldığı not defterlerinden birinde Samsun'a çıkış sürecindeki gelişmeleri şöyle yazmıştır:

Hatura:

Samsun'a çıktığım 18 Mayıs (13)35 (1919) tarihinden¹³ itibaren bütün memlekette mevcut millî teşekküllerle te - masa gelmeye ve her yerde teşkilâtın takviye ve tevsîine başladım. Bu hususatı evvela tek mil orduları (kendi ku - mandama dahil olan ve olmayan) tenvir ve millî maksat ve teşkilat için tahrîk ettim. Bu babda 13 ncü Kolordu, 15. Kolordu, 20 nci Kolordu, 3 ncü Kolordu ve Ordu 2 nci Müfettişliği ve bu müfettişliğin Konya'da bulunan 12 nci Kolordu ve Bursa'da bulunan 14 ncü Kolordu ve hasebü'l- icap doğrudan doğruya bazı fırka kumandanlıkları da uzun uzadıya muhaberât ccreyan etti. Umum ordu ile temas ve bu vasita ile temin-i teşkilat."¹⁴

13 Burada geçen 18 Mayıs 1335 tarihi, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun önle- rine *Bandırma* Vapuru ile demirlediği tarihtir. O ertesı günü yani 19 Mayıs 1919 sabahı yanında kurmay heyeti olduğu halde Samsun'a ayak basmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 89-93.

14 *Gnkur. ATASE Arşivi, ATAZB, K: 17, G:107. Atatürk'ün Not Defterleri*, c. VIII, Ankara 2008. Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı'na ait hatırlarının yer aldı- ğı bu not defteri de tarafımızdan oluşturulan bir çalışma gurubu ile yayıma hazırlanmıştır. (Y.N.)

Mustafa Kemal Paşa yıllar sonra, 1 Nisan 1937'de Samsun'a çıkış sürecini, bu dönemdeki kendi ruh halini, Türk milletine duyduğu büyük güveni, Türk gençlerine yaptığı bir konuşmasında şu sözlerle ifade etmiştir: *"Ben 1919 sene Mayısının 19'da Samsun'a çıktığım gün elimde hiç bir kuvvet yoktu. yalnız büyük Türk milletinin asaletinden doğan ve benim vicdanımı dolduran yüksek ve manevi bir kuvvet vardı. İşte ben, bu millî kuvvete, bu Türk milletine güvenerek işe başladım."*¹⁵

Samsun'a çıktıktan sonra, bir taraftan sivil kuruluşlarla temas kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat Paşa gibi idealist, cesur ve gayretli kolordu komutanlarıyla temasa geçerek orduyu kontrol altına alma gayreti içerisine giren Mustafa Kemal Paşa; böylece ordu-millet kaynaşmasının temellerini Samsun'da atmaya gayret gösterdi.¹⁶

Mustafa Kemal Paşa ilk iş olarak müfettişlik mıntıkasında bulunan Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretlaziz (Elazığ), Diyarbakır vilayetleri ile Erzincan müstakil mutasarrıflığı ve 15. ve 20. Kolordu komutanlıklarına iki numaralı tebligatını yaptı. Mustafa Kemal Paşa bu tebligatında, Samsun'da bir kaç gün kalacağını belirttikten sonra, memleketteki asayişsizlik ve eşkıyalığın sebepleri hakkında gerekli bilgiyi toplamaya çalışacağını, bu konuda valilerin kendisine yardımcı olmaları gerektiğini hatırlatmakta idi¹⁷. Mustafa Kemal'in Samsun'da bulunduğu 24 Mayıs tarihine kadar, müfettişlik ile hükûmet arasındaki yazışmaların gayet normal bir şekilde devam ettiği fakat, zaman zaman görüş ayrılıklarının ortaya çıktığı görülmüyordu. Havza'ya geçişinden sonraki günlerde görüş ayrılıklarının daha da arttığı dikkati çeker. Mustafa Kemal Paşa, Samsun'daki işgal hadisesi ile İzmir'in işgaline karşı duyulan tepkiyi

¹⁵ *Cumhuriyet Gazetesi*, 1 Nisan 1937.

¹⁶ Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 33-34.

¹⁷ Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 22, 19 Mayıs 1919.

20 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği iki ayrı telgrafı ile sadarete bildirdi¹⁸. Paşa yazdığı telgraflarında, bu tür saldırıların Bâbüâlîce önlenmesi için gerekli tedbirlerin alınmasını ve kendisinin de bunlardan haberdar edilmesini istiyordu¹⁹. Sadrazam Damat Ferit Paşa ise cevabî telgrafında, gerekenin yapılacağını belirttikten sonra, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a esenlikle varmasından dolayı mutluluk duyduğunu belirtmekte idi²⁰.

Mustafa Kemal Paşa 22 Mayıs 1919'da İstanbul'a gönderdiği iki raporda Samsun bölgesindeki eşkıya faaliyetleri hakkında bilgi verdi. Bundan başka, İzmir'deki Yunan işgalinin kendi mıntıkasında dahi tahammül edilemediğini belirterek, bu zamanda tek-vücut olmanın önemini dile getirdi²¹. Nitekim, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği telgraflar, Bakanlar Kurulunda ele alınmış ve Damat Ferit, 22 ve 24 Mayıs 1919 günleri Mustafa Kemal'e bunları görüşüldüğünü bildirerek kendisini teşekkür de etmişti. Mustafa Kemal ise, verdiği cevapta sadrazam tarafından telgrafta belirtilen bu övücü sözlerden gururlandığını ifade ederek, bu son derece zor günlerde her türlü vatanseverlik gayreti ile dolu olarak milletin başında bulunanların zafere ulaşmasını dilemişti²². Mustafa Kemal Paşa, 25 Mayıs tarihinde kaplıca tedavisi bahanesiyle karargâhını geçici olarak Havza'ya taşıdı. Bu şekilde hareket etmesinde, iç bölgelerden gelen şikâyetleri yakından incelemek istemesi kadar, İngiliz kuvvetlerinin bulunduğu Samsun'da gü-

18 *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1982, Belge nr: 25; M. Kemal Paşa aynı yoldaki telgrafları Harbiye Nezareti'ne de göndermişti. Bk. *HTVD.*, Sy: 4, (1953), vesika nr: 68. İzmir'in işgali üzerine devlet merkezine gönderilen raporlar için ayrıca bk., Zekerîya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2000.

19 Bilgi için bk., Mithat Sertoğlu, "Millî Mücadelede Ata'nın Bilinmeyen Bir Telgrafı", *BTTD*, Sy: 5, s. 9.

20 *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343076.

21 *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden nr: 343090, lef 1-2.

22 *BOA.BEO.*, Dahiliye Giden, aynı belge.

venlik içinde çalışamayacağını görmesi de etkili olmuştu²³. O, bundan böyle müfettişlik mıntıkasındaki asker ve sivil yöneticilerle haberleşme ve millî bir direniş oluşturma yolunda faaliyetlerini geliştirmeye çalıştı. Mustafa Kemal Paşa, bir taraftan sivil kuruluşlarla temas kurmaya çalışırken, diğer taraftan da Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat Paşa gibi vatansever, idealist, cesur, gayretli kolordu komutanlarıyla temasa geçip orduyu kontrolü altına alma gayreti içinde bulundu.²⁴ Böylece ordumillet dayanışması ve kaynaşmasının temellerini Samsun'da atmaya çalıştı. Buna mukabil, müfettişlik bölgesindeki faaliyetlerinden dolayı İngilizlerin hükûmet üzerindeki baskılarının giderek artması hükûmetle Mustafa Kemal Paşa arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilediği gibi kopma noktasına getirdi. Bundan sonra, Damat Ferit hükûmeti ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüş ayrılıkları daha da derinleşerek kısa bir süre sonra sert bir sürtüşmeye dönüştü.

Bu sırada başkentte de önemli gelişmeler oluyor; İngiliz İşgal Orduları Komutanlığının Orta Karadeniz bölgesindeki gelişmelerden dolayı endişelri giderek artıyordu. Nitekim, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın geniş bir subay kadrosu ile Samsun'a gitmesinden ve orada millî galeyana sebep olmasından dolayı İngilizlerin kuşkusu giderek artmakta idi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Karadeniz Ordusu Komutanı General Milne, 19 Mayıs 1919 günü Harbiye Nazırına gönderdiği şifre telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerinden dolayı duydukları kuşkuları anlattı. General Milne, mütareke hükümleri gereği IX. Ordu Komutanlığı dağıtıldığı halde ona bağlı birlikler için geniş yetkilerle bir müfettişin kalabalık bir kurmay heyetiyle gönderilmesinin asıl maksadının ne olduğunu hükûmet yetkililerinden öğrenmek istiyordu. Milne ayrıca, bu hey'etin, niçin Si-

23 HTVD., Sy: 4, (1953), vesika nr: 72.

24 Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, İstanbul 1993, s. 215.

vas'a doğru hareket etmekte olduğunu soruyor; Mustafa Kemal Paşa ve müfettişlik konusunun açıklanmasını da istiyordu²⁵.

Nitekim, İngilizlerin yukarıda açıklamaya çalıştığımız tepkilerine karşı Osmanlı hükûmeti ile Harbiye Nezareti tarafından iki ayrı cevap verildi. İngilizlere ilk cevap, Harbiye Nezareti tarafından verildi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın imzası olan bu belgede IX. Ordu Müfettişliği'nin Konya'da kurulan Yıldırım Kıt'aları (II. Ordu) Müfettişliği'nin benzeri olduğu fakat belirli bir merkezinin bulunmadığı, seyyar bir şekilde görev yapacağı açıklandı. Müfettişlikten beklenen görevler ise şu şekilde sıralandı: Geniş bir bölgeye dağılmış olan birliklerin genel durumlarını yerinde incelemek, bölgedeki tüfek, sürgü kolu ve top kamalarının toplanıp, mütareke hükümleri gereği belirlenen yerlere gönderilmesini sağlamak, bölgede her hangi bir asayişsizlik olayına yer vermemek²⁶. Cevat Paşa'nın İngilizlere verdiği bu cevaba bakılırsa Mustafa Kemal Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi tarafından korunduğu anlaşılmaktadır.

Öte yandan, Sadrazam Damat Ferit Paşa ise, aynı zamanda Hariciye Nazırı sıfatı ile 25 Mayıs'ta Fransızca olarak Milne'ye verdiği cevapta; Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da görevlendirilmesinin ilk sebebinin Galdrop'un 21 Nisan 1919 tarihli notası olduğunu vurguladıktan sonra, ülkedeki asayişsizlik, sükûn ve asayişin her hangi bir sebeple bozulmasını önlemek maksadıyla bu ordu müfettişliğinin kurulduğunu ve bu ordu müfettişliğinin doğu vilayetlerinde görev yapacağını belirtmekte idi²⁷.

Samsun'da bulunan İngiliz istihbarat subayları ise, İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiserliğine, Mustafa Kemal Paşa'nın

25 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 29; *HTVD*, Sy: 1, vesika nr: 15; ayrıca bk. Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 269-270.

26 *HTVD*, Sy: 1, vesika nr: 16.

27 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 267-269.

Samsun'a gelişinden itibaren ordu müfettişliğinin çalışmaları hakkında devamlı raporlar veriyorlardı. Yüzbaşı Hurst, 21 Mayıs tarihli raporunda Samsun yöresindeki çete faaliyetlerinden ve şehre Rusya'dan 500 Rum'un getirilip yerleştirildiğinden bahsettikten sonra, Mustafa Kemal'in bölgeye varışı ve teftiş gezileri hakkında mühim bilgiler aktarıyordu²⁸. Samsun'da kaldığı altı gün zarfında Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'ya gönderilme gerekçelerini aşan faaliyetlerde bulundu. O gelecek için düşündüklerinin önünü açmak için elindeki imkânların tümünü kullanmaya çalışmıştır. Bu tavır ve düşünceleri ve bölgedeki faaliyetleri Samsun'a çıktığı andan itibaren İngiliz istihbaratı tarafından da takip edilmiştir.²⁹ İngilizlerin takibine rağmen, Mustafa Kemal Paşa da, sadarete gönderdiği raporlarında İngilizlerin bölgedeki faaliyetleri hakkında bilgiler vermekte idi³⁰. Nitekim Mustafa Kemal Paşa, asayişsizlik hakkında 21 Mayıs 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında Ermeni ve Rum çetelerinin faaliyetlerini sıralamakta idi³¹.

Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği 22 Mayıs 1919 tarihli raporda ise önemli bilgiler sıralanmıştı. Bu raporda Samsun bölgesinde görevli İngiliz istihbarat subayları Yüzbaşı Hurst Zolhister ve Rehoa ile yaptığı görüşmelerden elde ettiği bilgileri aktararak bir yerde İstanbul hükûmetini de uyarmakta idi. Mustafa Kemal Paşa bu raporunda madde madde belirtmek gerekirse şunlara dikkat çekiyordu:

28 Yüzbaşı Hurst'tan Amiral Galthorpe'a gönderilen bu mufassal rapor için bk. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1992, s. 4-5.

29 HTVD., Sy: 4 (1953), vesika nr: 73. Hatta, böylesine bir ortamda kendini güvencede görmeyen Mustafa Kemal Paşa "*daha rahat edebilmek ve düşün-düklerini gerçekleştirebilmek için Anadolu'nun iç kesimlerine gitmek ve halkla yakından temasa geçmek gereğine*" inanmıştır. Bu amaçla karargâhını bir an önce her açıdan güvenli iç bölgelere nakletmek istemiştir. Bilgi için bk., Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I, s. 238.

30 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343451.

31 HTVD., Sy: 5, (1953), vesika nr: 77.

- "1. Asayişin ancak Ermeni ve Rumların siyasî emellerin - den vazgeçmeleri halinde düzelceği,*
- 2. Asırlardır bağımsız yaşamış Türk milletinin hiçbir ya - bancının idaresi altında yaşamaya tahammülü olmadığı,*
- 3. İzmir'in bir oldu bittiyle Yunanistan'a bırakılamayacağı ve işgalin geçici olduğu,*
- 4. Bütün zorluklara karşı millet tek vücut olup, milli haki - miyet esasına göre yeniden şaşalı bir hayat süreceği,*
- 5. Türklük duygusunun hiç kaybolmadığını tam tersine ya - şanılan zorlukların bu duyguyu kamçıladığı"³² belirtili - yordu.*

Mustafa Kemal Paşa 24 Mayıs tarihinde de ayrıntılı bir rapor gönderdi³³. Bu raporunda jandarma kuvvetinin takviye edilmesini istedi; Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 26 Mayıs 1919 tarihli cevabî telgraflında bunu yapacağını vaat ediyordu³⁴. Bu yazışmalar sırasında Mustafa Kemal Paşa, ülkede asayişin sağlanabilmesi için devletçe jandarma sayısının 75.000 kişi olarak gösterildiğini ve kendi teklifinin de buna uygun olduğunu belirtiyordu³⁵.

Halbuki mütareke hükümleri gereği jandarma sayısının 43.000 kişi civarına indirilmesi gerekiyordu. Ayrıca Canik livasında asayişin sağlanabilmesi için de, halktan bir kaç bin neferin silah altına alınmasını teklif eden Paşa, bu durumun İtilaf temsilcilerine kabul ettirilmesini de istiyordu³⁶. Nitekim bu istekler, 28 Mayıs 1919 tarihinde gerçekleştirilen Hey'et-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) toplantısında etraflıca görüşüldü ve uygun

32 Bk., Mithat Sertoğlu, "Mustafa Kemal'in Samsun'dan Gönderdiği İki Mühim Rapor", *BTTD.*, Sy: 14, (Kasım 1968), s. 8-9.

33 *HTVD.*, Sy: 4, (1953), vesika nr: 69, 71; *ASD.*, c.IV, nr.: 12.

34 *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 78, 82.

35 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343181; *HTVD.*, Sy: 4, aynı vesikalar.

36 *Gnkr.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 48-1; *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343181.

bulunarak³⁷, alınan karar aynı gün Damat Ferit tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya şifre telgrafla tebliğ edildi. Damat Ferit Paşa şifre telgrafında, jandarmanın arttırılması konusu ile ilgili olarak şu açıklamayı yapmakta idi:

*"...Devletin halen muhtaç olduğu jandarmaya kayıt keyfi - yetinin de bir vazife-i vataniyye ifâsından ibaret olduğunun, icap eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifhâmı (açıklanması) temin-i maksada hâdim olacağına binâen, cihet-i mülkiyye ve askeriyye tarafından ana göre tedâbir (tedbirler) ve teşebbüsât-ı lazimenin ifâsıyla (gerekli teşebbüslerin yapılması) icabı miktar jandarmanın kayd ve istihdâmı esbâbının (sebeplerinin) istikmâli (çözümlemesi), Hey'et-i Vükelâ'ca (Bakanlar Kurulunca) kararlaştırılmış ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine tebligât yapılmıştır."*³⁸

Bu sırada Mustafa Kemal Paşa'dan öğrenilmek istenen bir diğer konu da, "*Şûralar Mes'ele*" idi³⁹. Osmanlı ordusunun terhisi ve birliklerin tahliyesinden sonra teşekkül etmiş olduğu haber verilen millî şûralar hakkında Harbiye Nazırı Şakir Paşa, 30 Nisan'da (1919) Kâzım Karabekir Paşa'dan rapor göndermesini rica etmişti⁴⁰. Bir müddet sonra bu konu ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'dan sorulunca, o da bu durumu 20 Mayıs tarihinde Karabekir Paşa'ya hatırlatmış; Karabekir Paşa da 24 Mayıs'ta gönderdiği telgrafta, hiç bir yerde şûralar teşekkül etmediğini, kanun hilafına asker toplanmadığını bildirmişti⁴¹. Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği bir

37 BOA.MVM., nr: 215, s. 132.

38 BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 385.

39 Şûralardan kasıt ötede beride millî teşkilatlanmanın olup olmadığını tespit idi. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti her ne kadar lağvolunmuş olsa da, özellikle Karadeniz bölgesinde ve Kuzeydoğu Anadolu cihetinde şûra faaliyetleri devam ettirilmekte idi.

40 HTVD., Sy: 4, vesika nr: 66.

41 HTVD., Sy: 4, vesika nr: 67.

başka telgrafta, Mayıs ayının 21'den itibaren asayişsizlik yüzünden Samsun'da bir kaç gün kalmasının zaruri olduğunu belirttikten sonra⁴², Mayıs ayının 23'de kamuoyunun geniş katılımı ile mitingler akdedilmesini ve İzmir'in haksız yere işgalinin protesto edilmesini istedi⁴³. Bu arada Samsun'da kalmasının istihbarat açısından uygun olmadığını belirten Mustafa Kemal Paşa, - Anadolu içlerinde daha güvenli yerlere gitmek amacıyla- Harbiye Nezareti'ne ertesi günü (24 Mayıs 1919) gönderdiği telgrafta Havza'ya geçeceğini bildirdi⁴⁴. Mustafa Kemal Paşa ve müfettişlik karargâhı 25 Mayıs 1919 günü Havza'ya naklolundu. Müfettişlik heyetini Kaymakam Fahri Bey, Belediye başkanı İbrahim Bey bir kıt'a asker ve kalabalık bir halk grubu ile karşıladı. Karşılama törerinden sonra Mustafa Kemal Paşa ve heyeti kendilerine ayrılan Mesudiye Otel'i'ne çekilmişlerdir.⁴⁵

24 Mayıs günü Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından Hüseyin Rauf (Orbay) Bey de İstanbul'dan hareketle Bandırma üzerinden Anadolu'ya geçer⁴⁶. Rauf Bey, Bandırma üzerinden Afyon'a gelir. Oradan Ali Fuat Paşa'ya yazdığı telgrafta beraberinde bulunan heyetle Ankara'ya geleceğini bildirir. Bütün hayatını memleket hizmetinde geçiren Rauf Bey gibi bir şahsiyetin, Ankara'ya gelişinden memnuniyet duyacaklarını belirten Ali Fuat Paşa, "...kendilerini hararetle beklediklerini" belirten bir telgraf çeker. Nihayet Rauf Bey, İzmit eski Mutasarrıfı Süreyya (Yiğit), Yüzbaşı Osman (General Osman Tufan), Hintli İhtiyat Zabiti Abdurrahman (Balkan Harbi, I. Dünya Harbi ve İstiklal Harbi'ne gönüllü olarak katılmıştır.) Beyler olduğu

42 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 10.

43 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 122.

44 *Gnkr. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 51; *HTVD.*, Sy: 4, vesika nr: 72; Zübeyroğlu Mehmet Fuat, *Yurdumuz Havza*, 1925, s. 34.

45 Hasan İzzettin Dinamo, *Kutsal İsyan-Millî Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi*, c.II, İstanbul 1973, s. 348.

46 Rauf Orbay, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, c.I, s. 235 vd.

halde Ankara'ya vardı ve Akköprü'de Ali Fuat Paşa tarafından karşılandı⁴⁷. Rauf Bey'in Anadolu'ya gelişi ve geçtiği yerlerdeki faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine gizli tutuldu⁴⁸. Böylece millî mücadelenin lider kadrosu birer birer Anadolu'da toplanmaya başladı. O dönemin canlı şahitlerinden olan Kâzım Karabekir Paşa, bu sırada Kuva-yı Milliye liderlerinin Anadolu'da toplanması ve meydana gelen gelişmeleri, hatıralarında şu şekilde dile getirmektedir:

*"...Gelenler içinde ümit ettiğim daha bir çok arkadaşlar yoktu. Halbuki vaziyet bizi bir Anadolu hükûmeti kurma - ya sevk ediyordu. Askerî ve mülkî ciheti kimler idare edecekti? Ben doğuyu sonuna kadar tutabilirdim. Şu halde ke - sin zafere kadar yerime bağlı idim. Mustafa Kemal Paşa'yı başa geçirmek ve bunu bütün kuvvetime tutmayı daha İs - tanbul'da iken düşünmüştüm; fakat, memleketin batısı, gü - neyi de kendi muhiti de güvenilir eller isterdi...Benimle bir an evvel buluşması pek muvafık ve lazımdı. Esasen İs - tanbul'da kendisine rica ettiğim bu idi. Hususiyle bir aydan beri doğu, her şeyi yapmaya azmetmiş, hazırlanmıştı."*⁴⁹

Bundan da anlaşıldığı gibi, komutanların Mütareke Döneminde İstanbul'da iken *Üçler Misâkı*'nda hazırladıkları ve uygulamaya koymayı amaçladıkları plan, Anadolu'da uygun bir ortam bulunarak şimdi icraya konulmak üzere idi. Mustafa Kemal Paşa da, Kâzım Karabekir Paşa'ya hitaben yazdığı 21 Mayıs 1919 tarihli telgrafta bir an evvel Karabekir Paşa'ya *"mülâki olmak (kavuşmak)"* arzusunda olduğunu belirtmekte ve şunları ifade etmekte idi:

"Ahval-i umumiyeimizin (genel durumumuzun) almakta ol - duğu şekl-i vahimden pek müteallim ve müteessirim (clem

47 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 66; Rauf Orbay, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c.III, İstanbul 1962, s. 18.

48 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 70.

49 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 29.

ve üzüntülüym). Millet ve memlckete medyun (borçlu) olduğumuz en son vazife-i vicdaniyeyi yakında mesai-i müştereke (ortak çalışma) ile en iyi ifa etmek mümkün ola - cağı kanaatiyle bu son memuriyeti kabul ettim. Bir an ev - vel zat-ı âlinizle mülaki (buluşmak) olmak arzusundayım. Ancak, Samsun ve havalisinin vaziyet-i asayişsizliği birkaç gün kalmak zaruret-i vardır. Bendeniz şimdiden tenvire (ay - dınlanmaya) medar olacak hususat var ise iş'arını (bildiril - mesini) rica eder ve gözlerinizden öperim. Kardeşim." 50

Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'ya hareketine kadar hükû - metle münasebetlerinde her hangi bir çatışmaya rastlamak mümkün değildir. Bilakis hükûmet, isteklerinin tamamına yakı - nını yerine getirme gayretinde görünüyordu. Hatta O'nun, mül - kî idarecilerin değiştirilmesi teklifine dahi olumlu bakıyordu. Nitekim Mustafa Kemal, bu sırada samimiyetine güvendiği Da - hiliye Nezareti müsteşarlarından Hâmid Bey'in Samsun muta - sarıfı olmasını teklif etmiş⁵¹; sadaret de bu teklifi uygun bulup gerekli tayin işlemini yapmıştı⁵². İstanbul'da gerekli işlemlerin yapılmasından sonra Hamid Bey, 27 Mayıs 1919 tarihinde bir İngiliz harp gemisiyle Samsun'a hareket etmiş ve 29 Mayıs tari - hinde Samsun'a varmış; III. Kolordu Komutanı Refet Bey tara - fından karşılanmış ve ertesi günü görevine başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa, bu sırada XX. Kolordu Komutanı bu - lunan Ali Fuat Paşa ile ilk teması 22 Mayıs 1919 tarihinde gön - derdiği telgrafla sağladı. Mustafa Kemal bu telgrafında, Ali Fu - at Paşa ile daha sıkı bir diyalogda bulunmak istediğini belirte - rek, İzmir ve havalisine dair bilgi istedi⁵³. İzmir cephesine ait

50 Bk., Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 10; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul 1990, s. 49.

51 BOA., BEO., Dahiliye Gelen nr: 343077.

52 BOA.DH.ŞFR., nr: 99 / 305; 99 / 308; 99 / 319.

53 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 17; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıra - ları*, İstanbul 1953, s. 65.

bilgileri Afyon'daki 23. Tümen Komutanı vasıtasıyla alan Ali Fuat Paşa, 26 Mayıs tarihli cevabî telgrafında Manisa'nın da iş-gale uğradığını haber verdi. Paşa ayrıca, 20. Kolordu'nun Ereğ-li (Konya)'de kalan son birliklerinin de yaya olarak Ankara'ya gelmekte olduğunu bildirdi⁵⁴. Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki bu telgraf haberleşmeleri daha sonra da kesinti-siz olarak devam etti. Mustafa Kemal Paşa açısından bakıldığın-da İstanbul'dan ve Batı Anadolu'dan bir çok hususta alınacak bilgilerde Ali Fuat Paşa ve kolordusu aracı olacaktı.

Bu sırada Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Anado-lu'daki ordu müfettişleri arasında karşılıklı diyalogun gayet iyi bir şekilde devam ettiği yapılan yazışmalardan anlaşılmakta idi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Yıldırım Kıt'ala-rı Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya gönderdiği 23 Mayıs tarih-li çok gizli kayıtlı şifre telgrafında İzmir'in işgal hadisesinin bü-tün memleketi üzüntüye boğduğunu belirtiyor, bu nazik dönem-de birlik içerisinde olmanın önemini vurguluyordu⁵⁵. Öte yan-dan Mustafa Kemal Paşa, 27 Mayıs'ta Havza'dan II. Ordu Mü-fettişi Cemal Paşa'ya⁵⁶ gönderdiği şifre telgrafta, İtilaf Devlet-leri kuvvetlerinin Manisa'yı da işgal ettikleri haberinin alındığını belirterek, bu konu hakkında kendisine bilgi verilmesini isti-yordu. Mustafa Kemal Paşa telgrafında ayrıca, Afyon'da bulu-nan fırkanın kuvvetini arttırmaya maddî imkânların yetip yet-meyeceğini, ayrıca bugünkü kritik durumda bu fırkaya nasıl bir görev verilebileceğini soruyordu. Bunlara ilaveten Konya'da bir "*Vatan Ordusu*" teşkil edilmekte olduğuna dair bazı duyumlar alındığından, bunun içeriğini ve teşkilatı ile bu konuda yapılan çalışmalardan kendisinin aydınlatılmasını istiyordu⁵⁷. Mustafa

54 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 5-3516, Kls: 327, Ds: 50 (4), F: 40; *Nutuk* c.1, s. 18.

55 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 21-2.

56 Daha önceleri Yıldırım Kıt'aatı Müfettişliği adıyla anılan bu makam 21 Hazi-ran 1919 tarihinden sonra II. Ordu Müfettişliği adıyla anılmaya başlanmıştı.

57 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29.

Kemal'in bu telgrafına geciktirmeden (27-28 Mayıs gecesi) cevap veren Mersinli Cemal Paşa, madde madde istenen bilgileri sıraladı. Cevabî telgrafta, Manisa'nın Yunanlılar tarafından işgale uğradığı, Afyon'daki fırkanın kuvvetlerinin artırılmaya çalışıldığı, Rum olan mutasarrıfının değiştirildiği, Konya'da "*Vatan Ordusu*" kurulması için kuvvet hazırlanmaya çalışıldığı, şimdilik sadece bir isim ve ünvan verildiği, fakat henüz tam teferuatlı kuruluşunun tamamlanamadığı izah edildi⁵⁸. Cemal Paşa'nın bu şifre telgrafına bakılırsa, geniş yetkilerle Anadolu'da görevlendirilmiş olan ordu müfettişleri bir şeyler yapmak azim ve inancında bulunuyorlardı. Zaten bunlar arasındaki düşünce birliği Anadolu'daki son ordu ve birlik komutanlarının bir araya gelerek güçlü bir kadro kurmalarına ve orduyu yeniden teşkilatlandırmalarına zemin hazırlamakta idi. Yukarıda Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadelerinden de anlaşıldığı üzere, "*mutlak istiklal*"ın kazanılması için bu kadronun kurulması en başta gelen şartlar arasında idi. Anadolu mıntıkasında, -özellikle işgal edilmiş yerlerde- görevlendirilmiş olan seçkin subay kadrosunun faaliyetlerinden de anlaşıldığı gibi, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin son derece doğru ve isabetli bir karar vererek bunların Anadolu'da vazife almalarını sağlamış olduğu daha açık bir şekilde ortaya çıkıyordu.

Anadolu'da millî istiklal davasının yürütülmesi için Mustafa Kemal Paşa ile Mersinli Cemal Paşa arasındaki muhabere kesilmeksizin devam etti. Mustafa Kemal Paşa 28 Mayıs günü Hava'dan, Yıldırım Kıt'aları Müfettişliği'ne yazdığı şifre telgrafta, İzmir Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetlerinin merkez

58 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 29, 29-1; Cemal Paşa'nın cevabını yazılı olduğu kısımda dört madde vardır. Dördüncü maddenin altında da muhtemelen yazılar bulunuyordu, fakat bu kısmın koptuğu anlaşılmaktadır. Atatürk'ün *Nutuk*unda da 20. Kolordu komutanının "*Konya'da Vatan Ordusu teşkilinden haberdar olmadığı*"nı belirtilir. Krş., *Nutuk*, c.I, s. 19.

heyetinin nerede olduğu hakkında bilgi verilmesi istedi⁵⁹. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa'ya gönderdiği telgrafa ayrıca kendi mıntikasındaki vilayet ve mutasarrıflıklara yazdığı tamim suretlerini de eklemeyi unutmadı. Cemal Paşa'ya hitaben de: "...Tamamiyet-i mülkiyemizin muhafazası için tezahürât-ı mil - liyenin daha canlı olarak izhâr (ortaya konması) ve idâmesi (de - vâmı) lazımdır. Hayat ve istiklal-i millîyi rehnedâr (zedeleyen) eden işgal ve ilhak gibi hadiseler bütün milleti dilhûn (gönlünü yaralamaktadır) etmektedir. Teessürât (üzüntüler) zabt oluna - mıyor. Bunun için memleketin her yerinde büyük mitingler ya - pılması gerekmektedir..."⁶⁰ tarzında bir telgraf yazarak siyasî yoldan medeni dünyanın anlayabileceği faaliyetlerin biran ev - vel icra edilmesini isteyerek; kamuoyunun harekete geçirilmesi gereğini dile getiriyordu.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, bu sırada or - du müfettişlerine gönderdiği gizli kayıtlı bir telgrafta, İngilizle - rin Hindistan'da 600.000 kişilik bir Hint-Afgan ordusuyla mü - cadele etmek durumunda kaldıklarını belirterek, İngiliz istihba - ratının yaptığı propagandaya istinaden Anadolu'ya sanıldığı ka - dar kuvvet yığamayacaklarını açıklıyordu. Cevat Paşa ayrıca, ordu müfettişlikleri ile kolordular arasında sıkı bir münasebet kurulmasını, askerî telgraf ve muhabere hatlarının yanında ge - gerekirse, sivil hatların da kullanılarak topyekûn bir hareket icra - sını ve birlik içerisinde bulunmalarının lüzumlu olduğunu em - retmekte idi⁶¹. Nitekim, İtilaf kuvvetlerinin Anadolu'da işgalle - ri yoğunlaştırdıkları bir sırada, Mustafa Kemal Paşa'nın "*mi - tingler akdiyle tezahürât-ı milliye (mitingler yapılmasıyla milli galeyanda*)"de bulunulması için yaptığı çağrı, Mayıs ayının

59 Gnkur.ATASE Arşivi: 4-8065, Kls : 239, Ds: 20, F: 31.

60 Gnkur.ATASE Arşivi: 4-8065, aynı dosya, F: 32.

61 Gnkur.ATASE Arşivi: 4-8065, aynı dosya, F: 34.

28'nde azamî noktaya vardı⁶². Hatta bu sırada Diyarbakır'dan gönderilen sert bir tepki telgrafında İzmir'in işgali protesto edilerek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da da muhtemel işgal hadiselerine karşı uyanık bulunulması gereği hatırlatılarak, Damat Ferit Paşa'ya hitaben "*Vilayât-ı Şarkıye Arnavut babanızdan kalmış mülk-i mevrusunuz değildir ki, Ermenilere peşkeş çeki-yorsunuz*" deniliyordu.⁶³ Öte yandan çeşitli vilayetlerde gerçekleştirilen mitingler, bazı yerlerde azınlıkların taşkınlıklarda bulunmalarına sebep oldu.⁶⁴ Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa'ya gönderdiği 29 Mayıs tarihli şifre telgrafında, yapılan mitinglerin İtilaf Devletleri'nin, Türk milletinin izzet-i nefsine ve meşru haklarına tecavüz etmelerinden kaynaklandığını belirtiyordu. Ayrıca bu heyecanın memleketin en ücra köşesini dahi içine alacak şekilde genişlediğini, hükûmet memurları ile askerlerin şimdilik tamamen tarafsız kaldıklarını ve metanetlerini muhafaza ettiklerini açıklıyordu⁶⁵.

Bölgelerinde bu faaliyetler yürütülürken, müfettişlerin haliyle bir takım masrafları da oluyordu. Kıt imkânlarla mıntıkalarına varan müfettişler, zaman zaman malî sıkıntıyla karşı karşıya kaldılar. Nitekim, müfettişlik mıntıkasında yapılan masraflar için paraya ihtiyaç duyulduğunu belirten Mustafa Kemal Paşa, sadarete yazdığı bir şifre telgrafta tahsisat-ı mestûreden (örtülü

62 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 22.

63 Mehmet Şahingöz, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 32, (Temmuz 1995), Ankara 1995, s. 419.

64 *Nutuk*, c.I, s. 23 'de Kâzım Karabekir'in izahatına göre, Trabzon'da Rumların hadise çıkarmak niyetinde oldukları belirtilmektedir. İzmir'in işgali üzerine yapılan mitingler ve devlet merkezine gönderilen raporlar hakkında bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2000; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, "Millî Mücadele'de İstanbul Mitingleri", *Askerî Tarih Bülteni*, Sy: 48, Ankara, Şubat 2000, s. 129-141.

65 HTVD., Sy: 5, (1953), vesika n: 92.

ödenek) kendisine acilen para gönderilmesini istemekte idi⁶⁶. Bu istekleri dikkate alan Sadrazam Damat Ferit Paşa, 29 Mayıs 1919 tarihli cevabî telgrafında, gerekli meblağın tahsisat-ı mestûreden ayarlanarak mahallerine gönderilmesi için Meclis-i Vükelâ'dan bu yolda karar çıkartılarak, bu konuda Dahiliye Nezareti'ne bilgi verileceğini açıklamakta idi⁶⁷. Lâkin, Meclis-i Vükelânın 1 Haziran 1919 tarihli oturumunda istenen meblağın adı geçen ödenekten ödenmesi konusunda fikir birliğine varılmışsa da, Maliye Nezareti'nin bildirildiğine göre bunun ödenmesi mümkün görülmemektedir. Maliye Nezareti'nce bunun gerçekleşmemesinin nedenleri arasında, memleketin bu sırada malî bir buhran içerisinde olması gösteriliyordu⁶⁸. Nitekim, bütün maddî sıkıntılara rağmen her şeye göğüs geren müfettişler vazifelerini aksatmadan yürütmeye gayret ettiler. Mustafa Kemal Paşa mıntıkasında bulunan vali ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgraflarda, mıntıkalarında emniyet ve asayişin temini için, komitelerin faaliyetlerini susturmak amacıyla müfrezelerde ve casusluk teşkilatında çalışarak son derece yararlılık gösterenlere mestûreden münasip bir miktar para ödenmesi konusunda devlet merkezi ile de görüştüğünü, hatta bu konuda mutabık kaldığını belirtiyordu. Paşa, bunun için gereken meblağın gönderilmesi yolunda 29 Mayıs 1919'da meclisin kararının çıktığı ve Dahiliye Nezareti'nin de bu yolda bir yazıyı gönderdiğini ifade ediyordu⁶⁹. O günlerde kabinede Dahiliye Nazırı olarak bulunan Mehmet Ali Bey, yurt dışına çıktıktan sonra, Paris'te hatıralarını yayınladığı *Zincirlenmiş Cumhuriyet (La Republique Enchene)* adlı gazetede, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya Samsun'a giderken 25.000 lira verdiğine dair bir belge

66 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 61.

67 *BOA.DH.ŞFR.*, nr: 99 / 387; *HTVD.*, Sy: 5, (1953), vesika nr: 88.

68 *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 6.

69 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 42.

neşretmiştir. Eğer Mehmet Ali Bey'in ifadeleri gerçekse, Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya götürdüğü bütün paranın bundan ibaret olduğu sonucu ortaya çıkıyor.⁷⁰

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Havza'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgrafta, matbuatın endişeye meydan verecek yayınlarda bulunmamasını, basının da her şeyi tenkit etmemesini istiyordu⁷¹. Harbiye Nazırı Şevket Turгут Paşa'ya çekilen telgrafta ise, Anadolu'dan İstanbul'a yazılan telgrafların, "*sine-i millet*"ten çıktığı ve bütün bu yazılanların İtilaf Devletleri'nin kötü uygulamalarından kaynaklandığı ifade ediliyordu. Devlet görevlileri ise, Paşa'nın ifadesine göre olaylardan uzak durmasını biliyorlardı⁷². Mustafa Kemal Paşa müfettişlik mıntıkasında ihtiyaçların bitmediğini belirterek, bu sırada şiddetle benzine ihtiyaç duyulduğundan şimdilik acilen 1000 litre benzin gönderilmesini istiyor; aksi takdirde seyyar olan bu müfettişliğin nakil vasıtalarının çalışmamasından dolayı atıl kalacağını ifade ediyordu⁷³. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ise, istenen benzinin Erzurum'a gönderileceğini bildirdi⁷⁴. Netice itibarıyla bu dönemde bir yandan istekler, diğer yandan dilekler karşılıklı telgraf haberleşmeleriyle dile getirilmekte, çözüm yolları aranmakta idi.

Mustafa Kemal Paşa, Havza'da iken 29 Mayıs 1919 tarihinde Topal Osman Ağa ile de görüşmüştür. Mustafa Kemal Paşa bu görüşmede Topal Osman'a bundan böyle birlikte hareket etmeyi teklif ederek; memleketin istikbali için elele çalışmaları-

70 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, s. 135. Fakat yaptığımız araştırmalarda Mehmet Ali Bey'in bu ifadesini doğrulayacak bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. (Y.N.)

71 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 65; Mustafa Kemal, yakında muhalif basının aleyhte propagandaya başlayabileceği tahmini ile bu konuya dikkati çekmek istiyordu.

72 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 66.

73 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Aynı dosya, F: 73-2.

74 *Gnkur. ATASE Arşivi*: 1-1, Aynı dosya, F: 73-4.

nın daha doğru olacağını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa ayrıca, Topal Osman Ağa'nın derme çatma kuvvetlerle değil, düzenli birliklerle mücadele etmesini öğütleyerek, kendisinin bir alay teşkil etmesini ve bu alayın başına geçmesini istedi. Osman Ağa bu talimatı aldıktan sonra teşkil ettiği Giresun Alayı ile Kurtuluş Savaşı'nın sonuna kadar gayret göstererek ülkenin kurtarılması için elinden geleni yaptı.⁷⁵

⁷⁵ Topal Osman Ağa'nın Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi hakkında bilgi için bk., Erden Mentешеoğlu, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlu - lar*, Giresun 1997, s. 79-80. Mustafa Kemal Paşa ile Osman Ağa'nın buluşmadığına dair ileri sürülen görüş için ayr. bk. Süleyman Beyoğlu, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa (yayınlanmamış belge ve bilgiler - le...)*, İstanbul 2009, s.59-66.

XXII
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN
MÜFETTİŞLİK MINTIKASINDAN
GERİ ÇAĞRILMASINA YOL AÇAN GELİŞMELER

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a gidişinden sonra İngilizler kendisinden şüphelenmeye başladılar. Mustafa Kemal'in müfettişlik mıntikasındaki tutumu, İngilizlerin kuşkularını daha da arttırdı. İngilizler, Sadrazama ve hükûmete baskı yaparak önlemler alınmasını istedi. Bu sırada memleketin çeşitli yerlerinden gelen telgraflar, hükûmete güven duyulmadığını belirtiyordu. Nitekim, bu haksız işgal olayları karşısında pasif davranan hükûmete ise halkın iyi gözle bakması beklenemezdi. İtilaf Devletleri ile yapılacak olan barışı görüşmek üzere bu sırada Paris'e giden Sadrazam Damat Ferit Paşa, yerine vekil olarak Mustafa Kemal Paşa'nın ordu müfettişliğine atanmasına başından beri karşı çıkan Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'yi bırakmıştı.¹ Bu durumdan istifade etmek isteyen İngilizler, hemen devreye girerek Mustafa Kemal'in geri çağırılması yolunda hükûmete uyguladıkları baskıyı daha da arttırdılar.

3 Haziran 1919 günü Mustafa Kemal Paşa önemli bir girişimde bulundu. Osmanlı murahhaslarının 1 Haziran'da Paris Barış Konferansı'na çağırıldığının, hükûmet tarafından tamim edil-

¹ Mustafa Sabri Efendi Mart 1919'da şeyhülislamlık makamına getirilmiş yaklaşık yedi ay kadar bu görevde kalmıştır. Damat Ferid Paşa ile fikren uyum içinde çalışmıştır. Kuva-yı Milliye hareketine karşı çıkarak, Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki hareketi İttihatçılık şeklinde yorumlayan bir din adamıdır. 1922 yılında Türkiye'den ayrılmış, ölümüne kadar Mısır'da yaşamıştır. (Y.N.)

mesi üzerine müfettişlik mıntıkasındaki kumandan ve valilere "zâta mahsus (kişiyeye özel)" olarak bir telgraf çekti. Bu telgrafında, halkın tepkisinin İtilaf Devletleri tarafından dikkate alınmak mecburiyetinde olduğu, yapılan miting ve sairinin hedefine ulaştığı belirtiliyordu. Ayrıca Yunanlıların İzmir'i işgal ettikleri bir zamanda milletin istekleri ile Paris Konferansı'na gidecek hey'etin istekleri arasında bir uygunluk bulunması gerekiyordu².

Öte yandan, bu konferanstan kısa bir süre önce 26 Mayıs 1919'da Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şûrası'nda başta sadrazam ve kabine üyeleri olmak üzere, bir çok asker ve devlet adamı, üniversite hocaları ile cemiyet temsilcileri yer almıştı. Yıldız Sarayı'nda toplanan Saltanat Şûrası'na böylesine geniş bir davetli gurubunun katılmasından da anlaşılacağı üzere, halkın sosyal psikolojisi etki altına alınmak istenmişti. Yapılan bu geniş katılımlı toplantıda hemen herkes millî bağımsızlığın korunması ve millî mukadderatın bir millî şûraya verilmesini istediği halde³, hükûmetin sırtını dayadığı Hürriyet ve İtilaf Partisi adına konuşan (Miralay) Sadık Bey, İngiltere himayesini teklif ediyordu.⁴ Saltanat Şûrası'nda pek çok konu tartışmaya açılmışsa da hükûmet kanadının olumsuz etkisinden dolayı önemli bir karar alınamamış; hatta basında çıkan haberlere göre toplantıda hiçbir önemli karar alınamamış, her şey boşa çıkmıştı.⁵

Öte yandan Saltanat Şûrası'nda önemli bir karar çıkmamasına rağmen, kişisel olarak ortaya konulan tavsiyeler, basına - özellikle hükûmet yanlısı yayın yapan basına- Damat Ferit Paşa'nın aldığı kararlar şeklinde yansıtılmış, kamuoyunun hükûmete güven duyması yönünde taraflı yayınlar yapılmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu durumu 27 Mayıs 1919 tarihinde Havza'dan

2 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 27-29.

3 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 95-119.

4 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 339-340.

5 *İleri*, 28 Mayıs 1919.

gönderdiği bir telgraf ile Damat Ferit'ten öğrenmek istemiş, telgrafta şunları yazmıştı:

"Makam-ı Celil-i Sadaret-i Uzmâ'ya, (Yüksek Sadaret Makamı'na)

27 Mayıs sene 1335 (1919) tarihli (Türkiye, Havas Roy - ter) Ajansı, Şûra-yı Saltanat'ta Hey'et-i Umumiyyenin fikri Türkiye'nin tamamîyet-i mülkiyesini muhafaza şartıyla Düvel-i Muazzama'dan birinin müzaheretini temin merke - zinde olduğunu kayıt ve ihbar ediyordu. Şûra-yı Saltanat müzakeratını aynen neşreden 27 Mayıs sene 1335 tarihli İstanbul gazetelerinin tevzihatına nazaran yalnız Sadık Bey'in ifade-i tahrirîyesinde İngiltere himayesinin teklif olduğu ve bunun heyet-i umumiyyenin fikri bulunmadığı anlaşılıyor. Ajans ile gazetelerin neşriyatı arasındaki tezat bazı taraflarca nazar-ı dikkati calip ve ajansın tahrif-i ha - kikat salahiyetine cür'et-i cay-ı sual görülmüştür. İçinde bulunduğumuz bu hassas devirde artık her hakikati kema - liyle müdrik ve bütün avakıb-ı meş'umeye karşı en son fe - dakarlığı göze aldurarak muhafaza-i istiklaliye-i milliyeye azim olan milletin mazhar-ı sükûnet ve tesliyet olması merkez-i hilafet ve saltanattan vasıl olacak iş'arat-ı sahiha ve samimiyyeye vabeste olduğu kanaatindeyim. Vicdan-ı milliyi temsil etmeyen ihbarat, şayan-ı endişe akisler tev - lid edebileceği cihetle bu babda tenvir ve iş'arat buyur - maklığımı hassaten istirham eylerim.

*Üçüncü Ordu Müfettişi ve
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyârî
Mustafa Kemal" 6*

6 Bilgi için Bk., *TBMM. ZC.*, c.1/1, Ankara 1959, s. 9-10.

Nitekim bütün bu gelişmelerin ardından kamuoyu tarafından da işin gerçeği öğrenildikten sonra, İstanbul'daki bu tartışma ve belirsizliklere en sert tepkiyi yine milleti arkasına almış bulunan Mustafa Kemal Paşa göstermiştir.

Şunu da belirtmek gerekirse, Mustafa Kemal'in 3 Haziran'da Havza'dan Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraf, İtilaf Devletleri temsilcileri istekleri doğrultusunda hareket etmek durumunda kalan hükûmete bir başkaldırı niteliğinde idi. Mustafa Kemal Paşa bu telgrafında; "...İtilaf Devletleri milletimizin hukuk ve istiklaline riayetkâr (bağlı) kalmadıkça ve millet ve devletin tamami-i masuniyetinden emin bulunmadıkça... tezahürât-ı milliyeyi men' ve tevkîf için nefsimde ve hiç kimsede kudret ve takat göremeyeceğim gibi, bu yüzden çıkacak olay ve gelişmeler karşısında sorumluluk kabul edecek ne kumandan, ne mülkiye memuru ve ne de hükûmet tasavvur edemiyorum..."⁷ diyordu.

Bu sırada İngiliz istihbaratından Yüzbaşı Hurst ise, Merzifon'dan Amiral Galthorpe'ye gönderdiği şifre telgrafta, III. Ordu Müfettişinin faaliyetleri birer birer sıralıyordu. Hurst, Mustafa Kemal'in "telgrafhaneleri âdetâ tekeline almış olduğunu" ifade ediyordu⁸. Hurst'tan gelen bu raporlar, İngiliz işgal kuvvetleri komutanlığını harekete geçirdi. General Milne, 6 Haziran 1919'da Harbiye Nezareti'ne verdiği notada Mustafa Kemal Paşa ile maiyetinin derhal İstanbul'a çağrılmasını istemişti. İngiliz komutana göre, o günün kritik şartları içinde tanınmış bir Türk generalinin, emrindeki subaylarla birlikte Anadolu'da do-laşması huzursuzluk yaratacak nitelikte idi. Ayrıca askerî yön-den bir faaliyette bulunmasına da gerek yoktu⁹. Milne'in bu emri yanında Galthorpe da 8 Haziran (1919) tarihinde Harbiye Ne-

7 HTVD, Sy: 5, (1953), vesika nr: 95; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.1, s. 26.

8 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.1, s. 15-23.

9 HTVD, Sy: 1, vesika nr: 17; vesikanın İngilizce metni için bk. HTVD, Sy: 19, (1957), vesika nr: 494.

zaret'i'ne gönderdiği şifre telgrafta, Samsun mıntıkasından iç kesimlere gitmek için hazırlanan Mustafa Kemal Paşa'nın geriye çağrılmasını istedi¹⁰. Bu maksatla İngiliz Askerî Ataşesi Deedes, 8 Haziran'da Sadrazam ve Dahiliye Nazırı Vekili Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi ile bir görüştü. Bu görüşmede Mustafa Sabri Efendi, Mustafa Kemal'in geri çağrılması yolunda istekte bulundukları için İngilizlere teşekkür dahi etti. Sadrazam Vekiline göre, Anadolu'da müfettişlerin başlatmış oldukları hareketin ardında Harbiye Nezaret'i'nin bulunduğu bir gerçektir. Deedes, Anadolu'daki milliyetçi hareketin bir İttihatçılık hareketi olarak yorumlanması konusunda Mustafa Sabri Efendi ile hem fikir idi. İngiliz Generali bu sırada İngiliz Muhipler Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer alan Sait Molla ile de bu konuda görüş alışverişinde bulunuyordu¹¹.

Bu gelişmelerin olduğu esnada, İngilizlerin kararlı tutumları karşısında şaşkına dönen Osmanlı hükûmeti, çelişkili tavırlar sergilemeye başladı. Hükûmetin sivil kanadı İngiliz görüş ve istekleri doğrultusunda bir politika izlerken, askerî kanada bakılırsa, farklı bir görüş içinde bulundukları anlaşılır. Nitekim, Er-kân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa, Milne'nin notasına 8 Haziran 1919 tarihinde şu cevabı verdi:

"Mustafa Kemal Paşa'nın IX. Ordu Kıt'aları müfettişliğine tayininde en etkili sebeplerden biri İngiltere Devleti mü - messilinin Bâbiâliye verdiği bir nota olmuştur. Bu nota üzere Sadrazam (Damat Ferit), siyasî mümessil ile görüşmüş ve bir müfettiş gönderileceğini söylemiş, her hangi bir itiraz maruz kalmamıştır. Hususiyle o sıralarda silahların toplanmadığı ve nakledilmediği hakkında bir çok şikâyetler de vardı. Binaenaleyh şikâyetin önünü almak, hem de hükûme -

10 BOA.DH.KMS., Ds: 53-1, nr: 43, F: 2; Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 10.

11 Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 11-14.

tin mütareke hükümleri gereği mes'ul olduğu asayiş ve inzi - batı temin etmek amacıyla hükûmetin kararı ile ülke üç ay - rı müfettişlik mıntıkasına taksim edilmiş, her mıntıkaya da bir müfettiş tayin olunmuştur. Mustafa Kemal Paşa da bun - lardan biridir. Talep ve tasvip buyurduğunuz şekilde Yakup Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak barış kadrosu olduğundan ordu komutanı değil, ordu müfettişi ünvânına sahiptir...Böyle bir müfettişin vilayetleri dolaşmasının hal - kı rahatsız mı, yoksa teskin mi edeceğinin takdirini memle - ketin tecrübeli bir asker evlâdı ve mes'ul nazırı olarak aciz - lerine terk edilmesini rica eder ve sekiz aydan bu yana de - vam eden bir mütarekeden sonra artık Türkler ve Müslü - manlara lütfen güven duymanızı rica ederim..."¹²

Cevat Paşa'nın cevabından da anlaşıldığına göre, bu görevlendirmede yani müfettişlik mes'ulesinde İngiliz temsilcilerinin Orta Karadeniz kesiminde asayişin sağlanması yolundaki arzu - suna uyulmuş; öte yandan, Sadrazam Damat Ferit Paşa, İngiliz siyasî mümessili ile de Ryan vasıtası ile görüşüp anlaşmışlardı.

Kendisi hakkında başkentte bu gelişmeler olurken Havza'da bulunan Mustafa Kemal, buradaki faaliyetlerinden dolayı, İngi - lizlerin kuşkularını daha da arttırmakta idi. Paşa tarafından Sad - razam ve hükûmete gönderilen telgraflarda Türkler aleyhinde faaliyetlerde bulunan İngilizlere karşı her türlü önlemlerin alın - ması isteniyordu. İşte İngilizlere karşı bu tavırlarından dolayı Mustafa Kemal Paşa ile hükûmet arasında ilk kovalamaca ve si - nir savaşı başlamış oldu. Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise bu sırada, İngilizlerin isteğini kabul eden Meclis-i Vükelâ kara -

12 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 11, Ds: 164, F: 76, 76-1, 76-2; Ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 18-a, b, c; Gotthard Jaeschke, Milne'in no - tasına Harbiye Nazırının cevap verdiğini söyleyerek hataya düşmüştür. Hal - buki cevabı veren imzasından da anlaşıldığı üzere Cevat Paşa'dır. Krş., *Kur - tuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 125.

rına uyararak Mustafa Kemal Paşa'dan 8 Haziran'da, "...elindeki istimbottlardan biri ile hemen İstanbul'a dönmesini" istiyordu¹³.

Öte yandan, Damat Ferit Paşa hükûmetinin sivil kanadının Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a hemen dönmesi yolundaki çabaları karşısında, Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal'in başkente dönmesi hakkında hiç bir açıklamada bulunmuyordu. Mustafa Kemal Paşa ise gönderdiği telgrafta, çağrılma sebeplerini sorduktan sonra, kömür ve benzin sıkıntısından dolayı gecikebileceğini ileri sürerek¹⁴, geri çağrılmasındaki gerçek sebebi öğrenilebilmek için de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'ya başvurmayı daha uygun bulmuştur.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa tarafından 11 Haziran 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen son derece gizli kayıtlı telgrafta, İstanbul'a çağrılma mes'elesinin gerçek sebebi şöyle açıklanmıştı:

*"Sizin gibi kıymetli bir generalin Anadolu illerinde dolaşması kamuoyunda iyi bir etki uyandıracığından bahisle İstanbul'a çağrılmanızı İngilizler istedi."*¹⁵

Diğer taraftan Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa ise, Mustafa Kemal'e aynı tarihte (11 Haziran) gönderdiği telgrafında; *"İstanbul'a davetiniz hükûmetin kararı sonucudur"* diye açıklamada bulunuyordu.¹⁶ Bu yazışmalar devam ederken, Hariciye Nezareti Vekâletinden Dahiliye Nezareti'ne yazılan bir tezkireden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal'in görevine Meclis-i Vükela kararı ile son verileceği belirtiliyor; ayrıca bütün mülkiye memurlarının, bundan haberdar edilmeleri gereği üzerinde duruluyordu.¹⁷

¹³ HTVD., Sy: 1, vesika nr: 19.

¹⁴ HTVD., Sy., 1, vesika nr: 20.

¹⁵ ATTB., c.IV, Ankara 1964, s. 29.

¹⁶ HTVD., Sy: 1, vesika nr: 22.

¹⁷ BOA.DH.KMS., Ds: 53-1, nr: 43, F: 2.

Böylece hükûmet ilc müfettişlik ünvan ve yetkilerini bırakmak istemeyen Mustafa Kemal Paşa arasında zamanla giderek şiddetlenen yeni bir yazışma dönemi başladı ve bu tam bir ay sürdü. İngilizlerin kesin ve ısrarlı istekleri karşısında, Mustafa Kemal Paşa'nın görevinden azledilmesi an mesclesi haline geldi. O, hükûmetin İngiliz istekleri karşısında boyun eğdiğini görünce, bir telgrafla padişaha müracaat etti. Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı gayet uzun yazılmış bir şikâyetname idi. Bu telgrafında sık sık saltanata bağlılığını vurgulamakla birlikte, Anadolu'daki millet, kumandan ve memurların düşüncelerine nüfûz ettiğinden milletin baştan aşağıya uyanık bulunduğunu, devletin istiklalini, saltanat ve hilafet haklarını korumak için güçlü bir azim ve imanla donanmış olduğunu belirtiyordu. Öte yandan bu sırada yayınlanmış olan padişah'ın son hatt-ı hümayûnu, milletin azmini arttırmıştı. Mustafa Kemal'e göre, İstanbul'da bulunan korkakların ahlâkından yararlanmasını bilen yabancılar; devlet, millet ve padişahına bağlılık ve fedakârlıkla hizmet kabiliyetinde olanları ortadan kaldırmak istiyorlardı. Şayet kendisi başkente dönecek olursa; Ali İhsan Paşa, Yakup Şevki Paşa, Fethi Bey ve diğer kumandan arkadaşları gibi İngilizler tarafından tutuklanacağından kuşkulanıyordu. Mustafa Kemal Paşa'ya göre hükûmet, kendisini aldatarak merkeze çekmek istiyordu. Mustafa Kemal Paşa telgrafında ayrıca şu açıklamalarda bulunuyordu:

"...Eğer (istifaya) icbâr edilirse (zorlanırsam), memuriyet-i âcizânemden istifa ederck kemâgân (eskiden olduğu gibi) Anadolu'da ve sine-i millette kalacağım ve vezâif-i vataniyyeme bu kere daha sarîh hatvellerle (açık adımlarla) devam edeceğim. Ta ki, millet mazhar-ı istiklâl ve saltanat ve hilafet-i muazzama-i hümayûnları masun-ı indiras [mahvolmaktan kurtulsun]) olsun..."¹⁸

18 ASD., c.I, s. 15-17.

Bu telgrafın Mustafa Kemal Paşa'nın azlini geciktirmek yanında bir faydası da, kendisini Padişah Vahideddin'e millî direnişin sözcüsü olarak tanıtmak oldu.¹⁹

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun ve Havza'da yapmış olduğu faaliyetler, hem Bâbîâlî'yi, hem de İngilizleri rahatsız etmişti. Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu bu millî uyanış hareketine inanmayan, onu hayalperestlikle suçlayan kimi İstanbul basını da Anadolu'daki gelişmeleri İngilizlere jurnallemede idiler. Kimi gazeteciler ise Paşa'nın müfettişlik görevinden azledildiği yolunda asılsız haberler yayınlamakta idi. Nitekim, *Vakit* gazetesi 11 Haziran 1919 tarihli nüshasında Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden azledildiği haberini yayınlamıştı.²⁰ Bu asılsız haberlerden son derece rahatsız olan Mustafa Kemal Paşa ise Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği telgraflarda, basın organları tarafından Anadolu'daki faaliyetlerinden dolayı tenkit edilmesinden duyduğu rahatsızlığı bildirerek, Dahiliye Nezaretî'nin de bu konuda üzerine düşeni yapması gerektiğini hatırlatıyordu.²¹ Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, 19 gün kaldığı Havza'da ayrılacağı son güne kadar, müfettişlik muntakasında alınması gereken tedbirlerle uğraştı. Paşa Havza'da iken, o sırada Merzifon'da görevli bulunan İngiliz İrtibat Subaylarından Solter'in kendisini ziyaret edeceğini öğrendi. İngiliz İrtibat Subayını makamına kabul eden ve Türklere karşı her türlü mezalimi icra eden Rum ve Ermenilerin taşkınlıklarını görmezden geldiklerinden dolayı sert bir üslupla azarlayan Mustafa Kemal Paşa; bu görüşmede ayrıca İngilizlerin artık azınlıkları himayeden vaz geçmelerini de istemişti.²²

19 Sina Akşin de bu görüştedir. Bk. *Aynı eser*, s. 346.

20 "*Şark Orduları Müfettişliğine tayin edilen Mustafa Kemal Paşa memuriyetinden azledildi.*" Bk., *Vakit*, 11 Haziran 1919.

21 *HTVD.*, Sy: 5, (Eylül 1953), vesika nr: 91; ayrıca bk., Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 79.

22 Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 79-80.

Mustafa Kemal Paşa 11 Haziran tarihinde Erzurum'da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifre telgrafta ise, bütün bu gelişmeleri anlatmış ve "*milletin hukuk ve istiklalini tayin uğrunda millet ile beraber çalışmak - tan*" yana olduğunu belirtmişti. Ayrıca kendisinin, mümkün olduğunca zaman kazanmak ve karargâhını memleket dahiline sokmak amacıyla olduğunu ifade etmiştir²³. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, 13 Haziran 1919 tarihinde Havza'dan hareketle Amasya'ya hareket etti. Amasya'da kalabalık bir halk kitlesi tarafından karşılandı. Amasya müftüsü Hacı Tevfik Efendi, Havza-Amasya yol güzergâhındaki köylere gönderdiği haberde eşraf ve ayan tarafından müfettiş paşanın en iyi şekilde karşılanması ve ağırlanması öğütlemişti.²⁴ Mustafa Kemal Paşa, Amasya'da iken, Edirne'de I. Kolordu Komutanı olarak bulunan Cafer Tayyar Bey ile de temasa geçmiş; Anadolu'da başlatılmış olan Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye hareketi ile birlikte çalışmasını istemişti.²⁵

Bu sırada Şevket Turgut Paşa, 15 Haziran'da Mustafa Kemal Paşa'ya "*İstanbul'a davetiniz hükûmetin kararıdır*" mealindeki telgrafını tekrar göndermişti.²⁶ Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, adeta bu işten yani Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a çağırılması meselesinden nezaretinin sorumlu tutulmamasını istercesine, bu çağırının hükûmet tarafından yapıldığını tekrarlıyordu. Sanki, Paşa'nın telgrafında, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşüne karşı isteksizce bir çağrı ifadesi gizli idi. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, Mustafa Kemal Paşa'nın hareketi ordu mensupları tarafından kalben destekleniyordu.

23 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 44.

24 Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 81-84; Amasya müftüsü Hacı Tevfik Efendi ve faaliyetleri hakkında bilgi için ayrıca bk., Ali Sankoyuncu, *Millî Mücadele'de Din Adamları*, c.I, Ankara 1995, s.186vd.

25 Atatürk'ün *Özel Arşivinden Seçmeler*, c.IV, Ankara 1996, s. 54-55.

26 HTVD., Sy: 1, vesika nr: 22.

Bütün bu gelişmeler olurken, hükûmet, bu defa Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyetlerinin hükûmete ve İtilaf Devletleri temsilciliklerine hitaben işgali protesta için yazdıkları telgraflarının işleme konmasını yasakladı. Posta ve Telgraf Müdürü Refik Halit (Karay) Bey, 16 Haziran tarihinde bütün posta teşkilatına yayınladığı genelgesinde, bu derneklerin telgraflarının kabul edilmemesini tebliğ etti. Dahiliye Nazırı Ali Kemal ise, işgallerden dolayı duyulan üzüntü ne kadar büyük olursa olsun, bu aşamada hükûmetin ne Yunanlılarla, ne de başkalarıyla savaşabilecek bir gücü olmadığını, bu sebeple "*Kuva-yı Milliye*" adıyla birlikler hazırlamanın felaketlere sebep olacağını ileri sürmekte idi²⁷.

Ali Kemal 17 Haziran 1919 tarihinde vilayet ve mutasarrıflıklara gönderdiği telgrafında şöyle diyordu: "*İşgallerden ne derece müteessir ve müntail olursa olsun Osmanlı hükûmeti bu sıralarda harp ve darba tutuşamaz. Çünkü bugün varlığını ancak siyaseten müdafaa edebilir bir vaziyettedir...Murahasalarımızın böylece vatanın asıl parçalarını kurtaracaklarına ümidimiz günden güne artmaktadır.*" Ali Kemal bu arada Mustafa Kemal Paşa hareketine dikkat çekerek telgrafında şu şekilde devam ediyordu: "*Bu vaziyeti güçleştirecek ve hatta imkânsız kılacak bir felaket için bilhassa nazar-ı dikkatinizi ve hamiyetinizi celbederim. O felakette milli ordu teşkil etmek, milli müdafaayı hazırlamak gibi endişelerle şu sıralarda son derece muhtacı olduğumuz memleket asayişini bozmak..*" isteyenlerin olduğunu belirterek, "*mülki amirlerin devletin selameti için ne yapmak lazım gelirse yapmaktan çekinmemelerini*"²⁸ istemekte idi.

Ali Kemal ayrıca Paris'te toplanmış olan sulh konferansında lehimize bir kararın çıkması muhtemelken, asayişsizliğe sebebiyet verecek hareketlerden sür'atle kaçınılması gerektiğini hatırl-

27 Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul 1992, s. 156-159.

28 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, c.I, s. 143.

latıyordu.²⁹ Dahiliye Nazırı Ali Kemal bu sırada Anadolu'ya eski Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in başkanlığında bir Tahkik Heyeti de gönderilmesi kararını da aldırmişti. Bu haber basına da yansımıştı.³⁰ Teşkil edilen bu Tahkik Heyetinin görevi ise, Doğu vilayetlerinde mülkî amirlerin yaptıklarını denetlemek şeklinde belirlenmişti. Mehmet Ali Bey'in doğu illerine gelecek olan Tahkik Heyeti içerisinde yer aldığını öğrenen Mustafa Kemal Paşa 20 Haziran 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında, bu görevin şahsına ve vatan ve millete karşı bir hareket olarak telakki ettiğini belirttikten sonra, "...*Şekil ve netice ne olursa olsun milletin istiklali ve devleti ve saltanatın masuniyeti bilfiil temin edileceği güne kadar Anadolu'da ve sine-i milletten ayrılmamağa bütün millete hitaben mukaddesatım namına söz veriyorum*" diyerek, Mehmet Ali Bey'i daha görevinin ilk günlerinde müşkil durumda bırakmak istemediğini ifade ederek, -bir yerde usulünce- Ali Kemal'e alet olmamasını hatırlatıyordu.³¹ Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'ya gönderilmesinde Mehmet Ali Bey'in önemli rolü olmuştu. Şimdi ise bu iki dost, Ali Kemal'in politikası ile karşı karşıya getirilmek isteniyordu. Nitekim, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın kararlı tutumu karşısında Tahkik Heyeti'nin Anadolu'ya gönderilmesi askıya alınmıştır.³²

Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in bu dönemde politikası genel olarak Kuva-yı Milliye karşıtı -bir yerde haince- ve bekle gör, olanları kabul et şeklinde idi. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa, Posta ve Telgraf Müdüriyetine gönderdiği 20 Haziran 1919 tarihli şifre telgrafında bu gelişmelerden dolayı hükûmeti protesto etmişti. Posta ve Telgraf mdürü Refik Halit (Karay) Bey'in

29 BOA., DH. KMS., Ds: 53-2, nr: 74.

30 İkdam, 12 Haziran 1919.

31 Gn. Kur. ATASE Arşivi, Kls: 323, Ds: 60-4, F: 14.

32 Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 88.

ifadesiyle; "...Anadolu'da o şiddetli müdahale, İstanbul'da bu acele mukabele (karşılık)..." IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi Mustafa Kemal Paşa ile bağların kopmasına zemin hazırladı³³.

³³ Refik Halit Karay, *Aynı eser*, s. 160-161; Karabekir, *Aynı eser*, s. 48 vd; ayrıca geniş bilgi için bk., Metin Ayıışı, *Aynı eser*, s. 204-205.

XXIII

HÜKÛMET İLE MUSTAFA KEMAL PAŞA ARASINDAKİ TELGRAF SAVAŞI VE SONUÇLARI

Haziran ayından itibaren İngilizlerin Osmanlı hükûmetine yaptıkları baskılar sonucu, Anadolu'daki ordu müfettişleri ile hükûmet arasındaki ilişkiler kopma noktasına geldi. Öte yandan hükûmet ise, acziyetinden dolayı, İtilaf Devletleri'nin her isteğine boyun eğmek durumunda kalıyordu. Nitekim hükûmet, bu sırada İngiliz baskısından dolayı kimi mülkî idarecileri değiştirmeye dahi kalkıştı. Dahiliye Nezareti Mustafa Kemal Paşa ile devamlı irtibat halinde bulunan Erzurum valisi Münir Bey ile Van Valisi Haydar Beylerin değiştirilmesini kararlaştırdı. Oysa bu valilerin faaliyetleri, doğuda kurulması düşünülen hayali Büyük Ermenistan devleti fikrine karşı idi. Adı geçen valilerin ülkenin bütünlüğü yolundaki faaliyetleri Mustafa Kemal Paşa tarafından da kabul gördüğünden, yerlerinde bırakılmaları yolunda tepkilere sebep oldu. Mustafa Kemal Paşa 18 Haziran'da Amasya'dan Dahiliye Nazırı'na gönderdiği şifre telgrafta adı geçen valilerin görevde kalmalarının memleketin yüce menfaatleri için gerekli olduğunu belirtti¹. Mustafa Kemal Paşa, hükûmetin böyle davranışlardan dolayı, millet nazarında güveninin sarılacağına da dikkat çekerek²; halkı üzmeyecek tavırlar sergilemesinin gerekli olduğunu ifade ediyordu. O, bu şikâyetlerle de kalmayıp, kendi mıntıkasında görevli valilere, kolordu komu-

1 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343451.

2 ASD., c.I, s. 18 vd.

tanlarına gönderdiği 20 Haziran tarihli telgrafında, muhabere ile ilgili sorunlar çıkaran Posta ve Telgraf Müdüriyetini protesto edip, kararlarına kesinlikle uymamalarını istedi³.

Bu arada İngiliz askeri ataşesi ve sefaret baştercümanı Sör Endruv Rıyan, 21 Haziran 1919 tarihinde Dahiliye Nazırı Ali Kemal'i ziyaret ederek, ülkenin genel durumu hakkında düşüncelerini aktarmışlardı. Dahiliye Nazırı yapılan bu görüşmede, yabancı işgaline karşı millette direnme azminin gittikçe arttığını, bunun önüne geçmenin mümkün olmadığını, Yunanlıların ilerleyişi durdurulamazsa kendisinin istifade etmekten başka çaresi olmadığını belirtiyordu.⁴

Diğer taraftan, Mustafa Kemal Paşa'nın hükûmetin uygulamalarına devamlı karşı çıkması üzerine Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, 21 Haziran 1919 tarihinde Kâzım Karabekir Paşa'yı vekâleten Mustafa Kemal Paşa'nın yerine III. Ordu Müfettişliğine tayin etmek istedi. Fakat Karabekir Paşa, bu sırada böyle bir atamanın yapılmasını kesinlikle doğru bulmuyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevinden alınmasını isabetli bir karar olarak görmüyordu⁵.

Mustafa Kemal ise, başkentte hakkında cereyan eden bütün gelişmeleri umursamaz bir tavırla karşılayarak bu sırada Dahiliye Nezaret'i'ne gönderdiği telgrafta müfettişlik bölgesinde yapılmasını istediği bir takım isteklerini sıralıyordu. Dahiliye Na-

3 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343451, lef: 1-3; ayrıca bk., *Gnkur. ATASE Arşivi*, Kıs: 323, Ds: 60-4, F: 4.

4 Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 109-110.

5 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 51-52: Öte yandan Karabekir Paşa 1339/1923 senesinde İstanbul'da Şevket Turgut Paşa ile görüştüğünde kendisine şu izahatı yaptığını açıklar: "*Senin Erzurum Kongresinin millî birlik ve millî mukavemet hazırladığını biliyordum. Kemal Paşa'nın seni istirkabla (çekememek) işi bozacağına ve şahsını esas tutarak " benden sonra tufan " düstûruyla çalışacağına yalnız ben değil. Fevzi Paşa da iman ettiğimizden Kemal Paşa'yı da İngilizler istediğinden, seni müfettişliğe getirmeyi düşün - müştük*", bk. *Aynı eser*, s. 52 dipnot 1.

zırı Ali Kemal, Mustafa Kemal'in bu isteklerini içeren telgrafını 22 Haziran'da sadarete sundu. 23 Haziran 1919'da Sadrazam vekili Mustafa Sabri Efendi başkanlığında toplanan kabine, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal'in Harbiye Nezareti'nin buyruğuna uyup İstanbul'a gelmediği ve halkı hükûmete karşı kıskırttığı gerekçesiyle görevinden alınması yönünde bir karar çıkarılması için kabine üyelerine teklifte bulundu⁶. Uzun tartışmalardan sonra sadrazam vekilinin bu teklifi kabul edilerek imzalandı. Bu karara imza atanlar arasında Mustafa Kemal Paşa'nın tayininden bu yana gizli de olsa onu destekleyen, fakat son gelişmelerden sonra bu fikrinden vazgeçen Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa da bulunuyordu⁷. Bu sırada hiçbir resmî sıfatı kalmayan Mustafa Kemal Paşa'nın yerine eski Bahriye Nazırı Hürşit Paşa'nın atanması teklif edildi. Ayrıca sadarettten Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerince gönderilen yazıda bu durumun bütün vilayet ve kolordulara tebliğ edilmesi de istendi⁸. Nitekim hükûmeti buna zorlayan bir takım sebepler vardı. Tam bu sırada, Mustafa Kemal Paşa da memleket ölçüsünde ilk büyük kararı almış bulunuyordu. 19 Haziran 1919 tarihinde de Rauf Bey ile Ali Fuat Paşa da Amasya'ya gelmişlerdi. Bu durumdan XV. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa da haberdar edilmişti. Refet Bey ise 21 Haziran'da gelebilmişti. Bağımsızlık bildirisi, mukaddes ittifak ve kumandanlar toplanatısı olarak da tarihe geçen ve 21-22 Haziran 1919'da gerçekleştirilen bu toplantıda Millî Mücadele tarihi açısından son derece önemli olan Amasya Tamimi kabul edildi.⁹ Tamim bir anlamda millî mücadelenin plan ve programını belirlemekte idi. Bu tamimde Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa, Refet Bey ve Rauf Bey tarafından

6 *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 54, karar nr: 317.

7 *TBMM. ZC.*, c.I, Ankara 1981, s. 10-11.

8 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343446.

9 Tamimin maddeleri hakkında bilgi için bk., Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1993, s. 73-74.

memleketin tamamını ilgilendiren önemli kararlar alındı¹⁰. Amasya Tamimi, milli mücadele açısından bir dönüm noktasıdır. Türk milletinin makus talihinin yenilmesi gerektiği hususunda karara varmış olan Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları ilk kez milli direniş ilkelerini bir protokol halinde hazırlayarak Türk yurdunun bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü sağlamak için işbirliği yapmaya yemin etmişlerdi¹¹.

Amasya'daki bu gelişmelerden büyük endişe duyan Dahiliye Nazırı Ali Kemal, 23 Haziran tarihinde vilayetlere yazdığı ve acele kayıtlı şifre telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'nın büyük bir asker olduğunu, zamanın siyasetine o derece vakıf olmadığı için pek fazla gayret ve hamiyetine rağmen, yeni memuriyetinde asla muvaffak olmadığını, İngiliz Fevkalade Mümessilinin talep ve ısrarı ile azledildiğini, bilahare yaptıkları ve yazdıkları ile kusurlarının daha çok arttığını belirtiyordu. Ali Kemal böylesine tepki çekecek bir kararın alınmasında "*İngiliz Mümessili Fevkaladesinin talep ve ısrarıyla azledildiğini*" söylemesi ise son derece dikkat çekicidir. Ali Kemal bu beyanında ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın emirlerinin dinlenmemesini istiyordu.¹² Ali Kemal bir gün sonra gönderdiği tamiminde ise, hükûmetin şu sırada ne Yunanistan ile ne de başka bir devletle harbe girecek bir durumda olmadığını; sulh konferansına gidenlerden ümitli olduğunu belirterek, hükûmetin emirlerine karşı gelenlere sert davranılmasını istiyordu.¹³ Ali Kemal'in bu tamimi o günlerde vali ve mutasarrıfları zor durumda bırakmıştı. Bütün bu olanları umursamaz bir şekilde takip eden Mustafa Kemal Paşa ise görevinin başında çalışmalarına devam ediyordu. Hal-

10 Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken*, s. 145-148.

11 Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Ankara 1995, s. 80-81.

12 BOA., DH.ŞFR., nr: 109/174.

13 Tarık Mümtaz Göztepe, *Osmanoğullarının Son Padişahı Vahdettin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1994, s. 196.

buki Ali Kemal, telgrafında ayrıca, Mustafa Kemal'in görevden alındığını ve hiç bir resmî sıfatının kalmadığını, halkın barış konferansı kararlarını beklemesi gerektiğini de ilave ediyordu¹⁴.

Bundan başka, Dahiliye Nazırı Ali Kemal Bey 26 Haziran tarihinde vilayetlere yayınladığı şifre telgrafında; millî ordu teşkil etmenin ve Müdafaa-i Milliye hazırlamak gibi faaliyetlerin bir felaket olacağını ilan ediyordu. Telgrafında ayrıca, ordu müfettişlerinin seferberlik hazırlığı yapmakla, mütarekeye aykırı hareket ettiklerini bildiriyor ve şunları ekliyordu:

*"...Ordu müfettişleri bu seferberliği hazırlamağa kalkışır - larken düşünmüyorlar mı ki, silah ve techizât son derece mahdut ve mütareke hükümleri gereği elimiz, ayağımız bağlıdır. Biz bugün her hangi bir devletle olursa olsun, harbe giremeyiz. Girsek hem halkı ezdirir, hem de dava - mızı siyaseten kaybederiz."*¹⁵

Ali Kemal'in ifadelerine dikkat edilirse, her şeyin yitirildiği ve bütün ümitlerin yok olduğu sonucu ortaya çıkıyordu.

Öte yandan hükûmet tarafından Mustafa Kemal Paşa'nın azledilerek, yerine III. Ordu Müfettişliğine atanması kararlaştırılan Hurşit Paşa'nın işlemleri yürütülemedi. Mustafa Sabri Efendi'nin gücünü gösterememesi ve kabine üyelerinden Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, Mustafa Kemal Paşa'ya istediği zamanı kazandırdı. Ali Kemal, İngiliz ataşesi Deedes ve tercüman Ryan'la yaptığı görüşmede, Anadolu'daki millî hareketin Harbiye Nezareti'nce desteklendiğini öne sürdü. İngiliz temsilci de O'na, *"...meydanın milliyetçilere boş bırakılmamasını"*

14 BOADH.ŞFR., nr: 100 / 174. Ali Kemal her ne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın azl edildiğini tamim ediyorsa da, Paşa'nın azledildiğine dair ortada bir padişah iradesi bulunmuyordu. Sorumlu olan bakan imza atmadıkça, sadece sadrazam veya vekilinin kendiliğinden böyle bir karar alması Osmanlı meşrutî sistemine aykırı idi. Bk., Refik Halit Karay, *Aynı eser*, s. 170.

15 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343541, lef: 1-4.

öğütledi¹⁶. Nitekim, Harbiye Nezareti 28 Haziran'da 3. ve 15. Kolordulara gönderdiği şifre telgrafta, kolorduların bundan böyle her konuda merkezle doğrudan temasta bulunacaklarını bildirdi. Bu suretle III. Ordu Müfettişliğinin bir kısım yetkileri -kâğıt üzerinde- geri alınmış oldu¹⁷.

Bu arada Ali Kemal ile Şevket Turgut Paşa arasındaki çekişme, Damat Ferit Paşa'nın Paris'ten dönüşünden sonra adı geçen nazırların istifaya zorlanarak kabine dışında kalmalarına sebep oldu.¹⁸ Yapılan bu değişiklik 29 Haziran 1919'da Dahiliye Nazırlığı'na Edhem Bey, Harbiye Nezareti'ne de Ali Ferit Paşa atandı¹⁹. Ali Ferit Paşa'nın bu göreve atanması son derece önemli idi. Bu görevlendirmenin yapılması bir yerde, Mustafa Kemal Paşa'nın ne pahasına olursa olsun İstanbul'a getirilme çabasının bir sonucu idi.²⁰ Öte yandan Şevket Turgut Paşa, gider ayak Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesini 28 Haziran tarihinde tekrar rica etmişse de²¹, Mustafa Kemal bütün bunları ve azline dair olan kararları görmezlikten gelerek, III. Ordu Kıt'aları Müfettişi sıfatıyla Harbiye Nezareti'ne yazdığı şifre telgrafında Ali Kc-

16 Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 24-26.

17 HTVD., Sy: 2, (1952), vesika nr: 26.

18 Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın tayin konusunda olduğu gibi, rahat çalışmasında da son derece etkili olan kişilerden biri idi. Şevket Turgut Paşa ayrıca, Mustafa Kemal'in Anadolu'ya gönderilmesinde başından beri karşı çıkanların çoğunlukta olduğu hükümette, azl isteklerine karşı çıkarak yeni bir hükümet krizi meydana getirmeyi de devletin yüce menfaatlerine aykırı bulmaktadır. Kimi araştırmacılara göre Paşa kerhen azil belgesini imzalamıştır. Bk., Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 112.

19 TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335; Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İsttiklerim*, s. 230-232; Tayyip Gökbiçgin'e göre yeni Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa M.Kemal Paşa'yı seven ve tutan bir komutandı. Bk., *Aynı eser*, s. 151; ayrıca bu sırada görüşmeler hakkında daha geniş bilgi için bk., Metin Ayışığı, *Aynı eser*, s. 203-205.

20 Ali Ferit Paşa ile Mustafa Kemal Paşa önceden tanışıyorlardı. Aynı rütbede olmalarına rağmen Ali Ferit Paşa bu sırada 61, Mustafa Kemal Paşa ise 38 yaşındadır.

21 Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 130-131.

mal'in görevden alınmasından dolayı memnuniyetini dile getiriyor; fakat kendisinin azledildiğine dair nezaretten her hangi bir yazı gönderilmediğini ifade ediyordu²². Bu ifadelerden de anlaşıldığı gibi, Harbiye Nezareti ile Dahiliye Nezaretleri arasındaki anlaşmazlık had safhaya varmıştı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa da, bu fırsatları çok iyi değerlendirerek Anadolu'daki konumunu daha da kuvvetlendirmeye çalıştı. Bu gelişmeler olurken, milli mücadele çağrısı yapan Mustafa Kemal Paşa'nın samimi gayretlerine her taraftan olumlu cevaplar geldi. Bu sırada Anadolu'ya geçen Bekir Sami Bey de kendisi ile irtibata geçti.²³

Hükûmet 1919 yılı Haziran ayında Mustafa Kemal Paşa meselesi ile uğraşırken, Hariciye Nezareti'nden sadarete gelen bir yazıda ise, Batı Anadolu'da gönüllü asker kaydedildiği belirtilerek mütarake hükümlerine aykırı kabul edilen bu gelişmelerden dolayı hükûmetin dikkati çekilmeye çalışılıyordu. Ayrıca gönüllü asker toplanmasının İtilaf Devletleri'nin harekete geçmesine neden olacağını ve ülkenin işgale uğramış bölgelerini de işgal tehdidi altına alacağı ifade ediliyordu²⁴.

Nitekim, Damat Ferit ile ona vekâlet eden Mustafa Sabri Efendi, hiç bir şans tanımadıkları Kuva-yı Milliye'nin mücadelesini kabul etmemelerine rağmen, Kuva-yı Milliye'nin bu başlatmış olduğu mücadeleden mânen haklı olduğunu da red edemiyorlardı. Damat Ferit Paşa, bununla ilgili olarak 23 Haziran 1919'da Paris'te vermiş olduğu bir notada şöyle diyordu:

"Hiçbir hükûmet halkın iradesine karşı gelemmez, vilayetlerde kurulmuş olan büyük sayıda vatanperver komitelerin gösterilerinden ve başkentte yapılan mitinglerden yalnız

²² HTVD., Sy: 2, (1952), vesika nr: 27-a, b, c.

²³ Bekir Sami Bey'in Milli Mücadeledeki faaliyetleri hakkında bilgi için bk., Hamdi Gürler, *Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Günsav*, Ankara 1994.

²⁴ BOA.BEO., Hariciye Giden nr: 343541.

*tek ve değişmez bir düşünce ortaya çıkmaktadır: Birlik ve İstiklal!*²⁵

Bu beyanatından da anlaşıldığı üzere hükûmet, millî hareketi haklı bulmakta, lakin dış baskıların şiddetinden dolayı bunu sözle veya yazıyla açıktan açığa ifade etmekte gerekli medeni cesareti gösteremiyordu.

²⁵ Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 132'den naklen *Notes de la Delegation Ottomane*, Paris 1919, s. 14.

XXIV
MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ERZURUM'A GİDİŞİ
MÜFETTİŞLİK GÖREVİNE SON VERİLMESİ VE
KONGRE ÇALIŞMALARI

23 Haziran 1919 tarihli Bakanlar Kurulu kararı Mustafa Kemal Paşa tarafından pek önemsenmemişti. Zaten hükûmet üyeleri bu kararı alırlarken hemsi fikir birliğinde de değillerdi. Yapılan yazışmalardan çıkan sonuca bakılırsa, Mustafa Kemal'in görevden alınması yolunda İngilizler tarafından baskı yapıldığından -ve İngilizlere de bu yönde olumlu bir cevap verilmesi gereği hissedildiğinden- belirtilen bu karar çıkmıştı. Nitekim bu mesele, hükûmet buhranına sebep olmuş; kabinede birkaç bakan değiştirilerek bunalım giderilmek istenmişti.

Kabinedeki bu değişikliğin ardından, Harbiye Nezareti'ne atanan Mirliya Ali Ferid Paşa¹, bu makama gelir gelmez sefeli döneminde devamlı olarak III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan çağrılardaki üslûbu yumuşatmaya çalıştı. Nitekim, Ali Ferid Paşa, III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya samimi hitaplarda bulunan uzun bir telgraf gönderdi.

Ali Ferid Paşa 30 Haziran tarihli telgrafında; Mustafa Kemal Paşa'ya kalbî duygular beslediğinden bu görevi kabul ettiğini, hükûmeti epeyce müşkil bir vaziyette bulduğunu belirttikten sonra, iddia edebilirim ki sizi, benim gibi ruhunun derinliklerine kadar anlayabilmiş bir ferd yoktur diyordu. Paşa bundan baş-

¹ TV., nr: 3588, 3 Temmuz 1335.

ka, "...nasıl bir sebeple hükûmetle, Mustafa Kemal Paşa arasın - da bir anlaşmazlık çıktığını anlayamadığını, ...bu işte, İngiliz isteklerinin herhalde etkili olduğunu" belirttikten sonra, "...hak - kınızda pek ziyade teveccühte bulunan Padişah'ın bu meselenin iyi bir şekilde halledilmesi konusunda müzakere buyurduğunu" ifade ediyordu. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa, bununla beraber, "...sıhhî mazeretten dolayı arzu ettikleri bir yerde tebdil-i hava - ya müsaade edileceğini, Harbiye Nezareti'nce de lazım gelen yardımın yapılacağını taahhüt ederek, hemen cevap vermesi"ni istiyordu². Nitekim, Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'nın kendine göre, iyimser -bir ölçüde de kandırmaca tarzında- yaklaşım sergileyen müracaatlarının -gelişmelere bakılırsa- Mustafa Kemal Paşa üzerinde pek etkisi olmadığı görülmektedir.

Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, 26 Haziran'da Amasya'dan ayrılarak³, Tokat üzerinden Sivas'a oradan da Erzincan üzerinden yola devam ederek 3 Temmuz 1919'da Erzurum'a vardı⁴. Mustafa Kemal'in yol güzergâhı olan Sivas'ta, sabık Dahiliye Nazırı Ali Kemal'in görevlendirdiği Erkân-ı Harp Miralayı Ali Galip ile bir problem yaşandı. Mamûretilaziz (Elazığ) Valiliği'ne tayin edilen Ali Galip, Dahiliye Nezareti'nin Mustafa Kemal'in tutuklanması yolundaki emrini yerine getirmek istemişse de, Dahiliye Nezareti'nden istifa etmiş bulunan Ali Kemal'in bu emrini Sivas Valisi Reşit Paşa yerine getirtmedi⁵.

Ali Galip olayında olduğu gibi, hükûmeti bu şekilde harekete zorlayanlar ise İstanbul'daki -İtilaf Devletleri'nden- İngiliz Yüksek Komiserliği idi. General Milne 30 Haziran'da Harbiye Nazırı Ali Ferid Paşa'ya yazdığı telgrafında; Sivas ve Konya ta-

2 HTVD., Sy: 2, (1952), vesika nr: 28.

3 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 39-40.

4 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 43.

5 Ali Galip olayı hakkında M.Kemal Nutuk'ta geniş izahatta bulunmuştur. Bk., *Nutuk*, c.I, s. 38-43; Ayrıca bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Cevdet R. Yularkıran, *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1939, s. 46-61.

raflarında silahlı çeteler kurularak müttefiklerin menfaatlerine aykırı hareket edildiğini; bu faaliyetlerde İttihatçılık fikrinin hakim olduğunu ve maksatlarının Osmanlı hükûmetinden ayrı hedefler güttüğünün tesbit edildiğini, bu hareketin başlıca teşvikçilerinin Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa, Konya'da ise Ferik Mersinli Cemal Paşa olduğunu ve her ikisinin de müfettiş olarak atandığını ifade ederek hükûmetin dikkatini bu yöne çekmekte idi. Milne, diğer yandan Mustafa Kemal'in vazifesine son verilmesi için 8 Haziran'da Osmanlı hükûmetine çağrı yaptıklarını fakat buna hükûmetin pek itibar etmediğini hatırlatarak, konuya hassasiyet göstermelerini bir kez daha ikaz etti⁶. Bu sırada hükûmet ise, Dahiliye Nezareti vasıtasıyla neşrettiği bir tamimde, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Beylerin hükûmetin tebligatına karşı olan hareketlerinden dolayı tutuklanmalarını emrediyordu⁷. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyler, hükûmetin bu kararlarına pek aldırış etmediler. Nitekim Rauf Bey, İstanbul toplanacak olan -son- Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na katılincaya kadar (yaklaşık yedi ay) Mustafa Kemal Paşa ile Anadolu'da kalarak beraber çalıştı⁸.

Bu sırada İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Galdrop da iki gün evvel General Milne'in hatırlatmalarına dikkat çekerek Osmanlı Hariciye Nazırı Safâ Bey'e verdiği 2 Temmuz 1919 tarihli notada isteklerini şöyle sıralıyordu:

1- Sivas ve Konya vilayetlerinde silahlı çeteler kurma, İtilaf Devletleri çıkarlarına karşı çalışma yolunda ciddi bir hareketin bulunduğu.

2- Hareketin başlıca kışkırtıcılarının Mustafa Kemal ve (Mersinli) Cemal Paşalar olduğu,

6 *Documents On British Foreign Policy 1919-1939*, First Series, c.IV, nr: 460; ayrıca bk. Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 35.

7 BOA.BEO., Dahiliye giden nr: 343763.

8 Miralay Mehmet Arif Bey, *aynı eser*, s. 27.

3- Mustafa Kemal'i İstanbul'a geri çağırmak için yapılan teşebbüslerin bir sonuç vermediği. Ayrıca aynı konuda 17 Haziran'da Osmanlı hükûmetine verilen notaya cevap dahi alınmadığı.

4- Konunun öneminden dolayı, Mustafa Kemal ve Cemal Paşaların derhal ve kayıtsız şartsız İstanbul'a çağrılmaları gerektiği,

5- Bir örneği de İngiltere hükûmetine sunulan bu nota üzerine, ne şekilde hareket edileceğinin derhal bildirilmesi isteniyordu⁹.

Milne ve Galdrop'un notalarına bakılırsa, Osmanlı hükûmeti bunları o zaman için geçiştirdiği gibi, uygulamaya koymadığından; İngilizlerin endişesini daha da artırmıştı. Böylece ilk defa olarak bir İngiliz yetkilisi -Amiral Galdrop- tarafından, Anadolu'da doğmakta olan millî mücadele fikri; "*İttihatçılık*" damgası ile damgalanmakta idi¹⁰. Nitekim, Millî Mücadele hareketinin altyapısı incelendiği zaman bu fikrin büyük ölçüde doğru olduğu ortaya çıkar.¹¹

Mustafa Kemal Paşa'nın 2-3 Temmuz 1919 gecesini Tercan'da iken Saray'dan aldığı bir telgrafta, derhal İstanbul'a dönmesi isteniyordu¹². Bu telgrafta Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetleri Padişah tarafından "*yurtseverce duyguların bir sonucu*" olduğu kabul ediliyor; fakat, devletin durumunun taşradan gözlemlendiği gibi endişe verici olmadığı ileri sürülüyordu. Padişah, Paşa'nın istifa edip İstanbul'a gelmesini -yabancıların kendine haysiyet kırıcı bir işlem yaptırırlar endişesi ile- doğru bulmadığı gibi, az-

9 Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 36; ayrıca bk., Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev., Cemal Köprülü), Ankara 1991, s. 134.

10 Millî Mücadele hareketini bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlayanlar sadece İngilizler değildi. Bir ara Osmanlı hükûmeti de bu isnatta bulunmaktan geri durmayacaktı. Millî Mücadele hareketini bir ittihatçılık hareketi olarak yorumlayanların başında Erich Jan Zürcher gelir. Bk. *Millî Mücadele İttihatçılık*, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul 1987, s. 127-210.

11 Millî Mücadele döneminde ittihatçılık fikirleriyle ilgili bilgi için bk., Feroz Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizm'e*, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul 1986.

12 ASD., c.1, s. 21-22.

ledilmesini de uygun görmediğinden Harbiye Nezareti'nden iki ay hava değişimi istenilerek, durum belli oluncaya kadar istediği kent ya da kasabada dinlenmesinin en uygun çözüm yolu olacağını ifade ediyordu¹³.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, 2 Temmuz'da Erzin-can'dan Erzurum'a doğru hareket edeceği esnada, saraydan Başkâtip Ali Fuat (Türkgeldi) Bey imzalı bir telgraf aldı. Ali Fuat Bey bu telgrafı bizzat padişah adına çekmişti. Telgrafta özetle, Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuk esnasında yapmış olduğu değerli hizmetleri takdirle karşıladığını, fakat İngilizlerin faaliyetlerinden dolayı son derece rahatsız olduklarını, hükûmetin kendisini azletmesini tasdik etmediğini, ama istifa ederek iki aylık bir hava değişimine çıkmasının uygun olacağını bildiriyordu.¹⁴ Mustafa Kemal Paşa, padişahın bu isteğine olumlu cevap vermemiş, Erzurum'a doğru yolculuğuna devam etmiştir. Öte yandan Londra'da yayımlanan Taymıs (*Times*) gazetesinin 2 Temmuz 1919 tarihli nüshasında yer alan haberde, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmeyerek padişaha saygısızca bir telgraf gönderdiğini ve Erzurum'da yerel bir kongre toplamak amacında olduğunu yazıyordu.¹⁵

Bu sırada padişah Vahideddin tarafından Dahiliye Nazırı Ali Kemal'e hitaben gönderilen bir yazıda, kendisini bu karışık dönemde yalnız bırakmayacağından emin olduğunu bildiriyor; sarayla, Refik Halit (Karay) Bey vasıtasıyla her zaman irtibat kurmasını ve ortak çalışmayı sürdürmesini tavsiye ediyordu¹⁶. Padişah, bu tavrı ile bir yerde merkezden gönderilen talimatname-

13 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 37; Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, s. 135; Kinross, *Atatürk*, s. 278; Bu telgraf metninin tamamı için bk. Tahsin Ünal, "Millî Mücadale Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, Sy: 73, Ankara Kasım 1968, s. 47.

14 *TBMM. ZC.*, c.I/1, s. 413.

15 *Times Gazetesi*, 7 Temmuz (July) 1919.

16 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 37, vesika 28.

lerle -kendince- taşırayı kurtarmayı tercih ediyordu. Bu ise, daha önceleri Osmanlı Devleti'nde uygulanagelen mutlakiyetçi bir zihniyetin sonucu idi¹⁷.

Ordu Müfettişliklerinin lağv edilmesini isteyen işgal güçlerinin baskıları sonucu¹⁸ Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezaret'i'nden 10 günlük bir izin alarak 1 Temmuz (1919)'da Konya'dan hareketle Eskişehir üzerinden İstanbul'a geldi¹⁹. Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nezaret'i'nin emrine uyarak İstanbul'a gelişi İngilizlerin işini kolaylaştırmış; ardından da müfettişlik görevinden alınmasına zemin hazırlamıştır. Paşa'nın İstanbul'a gidişi Anadolu'daki komutanlar üzerinde adeta bir şok tesiri yaptı.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa *Nutuk* adlı eserinde, bu kritik dönemde Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişini üzüntü ile karşıladığını ifade ederek akıl kârı bir şey olmadığını açıklar.²⁰ Diğer taraftan, Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a dönmesi ile birlikte, Anadolu'da III. Ordu Müfettişi sıfatı ile en kıdemli komutan olarak Mustafa Kemal Paşa kaldı. Kendisini, kıdem itibarıyla Kâzım Karabekir ve Ali Fuat Paşa takip etmektedir. Öte yandan Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'a geldikten bir süre sonra Askerî Mektepler Müfettişliğine getirildi²¹ fakat, kısa bir süre sonra bu görevden de alınarak yerine Ferik Esat Paşa getirildi. Böylece Anadolu'da görevli bulunan iki ordu müfettişinden birisi İstanbul'a çekilmiş oldu. Harbiye Nazırı ise, bu sırada bir telgraf daha çekerek Mustafa Kemal'in de geri dönmesi yolunda çağrıda bulundu. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa bu sırada Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta, İngiliz baskısından

17 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 356.

18 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 35-36.

19 BOA.BEO., İsti'zan-ı Irade-i Seniyye nr: 343557; Bilal Şimşir, *Aynı eser*, c.I, s. 46.

20 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 48-49; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 64; Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümünü Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I, Ankara 1966, s. 52.

21 BOA.BEO. Harbiye Giden nr: 343726.

bunalıldığını ifade ettikten ve mütareke döneminin acı gerçeğini ortaya koyduktan sonra, "...*mağlubiyyetin devasız bir illet oldu - ğunu*" söyleyerek kendilerine bu kritik dönemde yardımcı olmalarını istiyor ve samimi cümlelerle telgrafını noktalıyordu²². Harbiye Nazırı, 5 Temmuz(1919)'da Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifre telgrafta ise, İstanbul'a hareketini hızlandırmasını istiyordu²³. Ali Ferit Paşa, Mustafa Kemal'e İstanbul'a döneceğine dair Padişah ve siyasî temsilciliklere taahhütte bulunduğu ve bu konuda onlar nazarında mahcup duruma düşürülmeyeceğinden emin olduğunu bildiriyordu.

Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa cevabî telgrafında, böyle bir söz vermenin şimdilik doğru olmadığını belirterek, Batı Anadolu'da işgallerin sürdüğünü, Doğu Anadolu için de böyle bir tehlikenin var olduğunu hatırlatarak, hükûmet mensuplarının yeni bir hıyanetine araç olmaktansa, kendisinin sade bir vatandaş olarak halkın saflarına katılmasının örnek alınacak bir vatanperverlik olacağını ifade ediyordu. Bu sırada, Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönmesi yolundaki İngiliz istekleri de bütün şiddetiyle devam etmekte idi²⁴.

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa ise, 7 Temmuz'da Miralay Re'fet (Bele) Bey'e çektiği telgrafta, İngilizlerin bu sırada Sam-sun ve civarına asker çıkarmalarının sebebinin Mustafa Kemal'in "...*asayiş ihlâl suretindeki davranışlarında*" aranması gerektiğini belirtiyor; "...*eğer vatanını seviyorsa, Mustafa Kemal Paşa'nın dönmesini*" istiyor ve bu konuda III. Kolordu komutanı Re'fet Bey'den de yardım talep ediyordu²⁵. Refet Bey, verdiği cevapta Mustafa Kemal Paşa'nın zararlı faaliyetlerde bulunmadığını, ondan işgal kuvvetlerine karşı direnme konu-

22 HTVD., Sy: 2, (1952), vesika nr: 28.

23 HTVD., Sy: 2, vesika nr: 29.

24 *Documetns On British Foreing Policy*, c.IV, nr: 448.

25 Refik Halit Karay, *Minel Bâb İlel Mihrap*, s. 182-187.

sunda her hangi bir talimat da almadığını belirtiyordu²⁶. Bu açıklamalardan dolayı bir süre sonra Refet Bey de hükümetin kararı ile -İngilizler tarafından- yapılan baskılar sonucu azledildi. Yerine Harbiye Dairesi şube müdürlerinden Miralay Selahtin Bey'in atanması kararlaştırıldı²⁷. Aslında bu sırada Refet Bey, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği telgrafta İstanbul'a gitmeyecekse Erzurum'da kalmasını ve Sivas Kongresi'ne de katılmaması gerektiğini bildirdi.²⁸ Refet Bey'in bu istekleri Mustafa Kemal Paşa başta olmak üzere arkadaşları tarafından şaşkınlıkla karşılandı. Refet Bey'in bu karşı çıkışı kendisinin bu sırada -hâlâ- saltanat yanlısı olmasına ve Amasya Tamimi'ndeki bazı maddelere karşı çıkışına bağlamak yerinde olur.²⁹

Bu sırada kabinedeki üyeler arasındaki telgraf yazışmalarına bakılırsa, Mustafa Kemal Paşa mes'elesinde hep İngiliz baskısından söz edildiği göze çarpar. Bu gelişmeler sırasında Hariciye Nazırı Vekili Safvet Bey tarafından sadarete çekilen 3 Temmuz 1919 tarihli gizli telgrafta; Mustafa Kemal Paşa'nın Müslüman halkı yani Türkleri azınlıklara karşı kıskırttığı gerekçesiyle İngilizler tarafından İstanbul'a çağrıldığı açıklanmakta idi³⁰. Erzincan Mutasarrıfı Eşref Bey ise, Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'nce görevlendirildiğini belirterek, bu nezaretten her hangi bir aksi emir gelmedikçe, Mustafa Kemal Paşa'nın talimatlarını yerine getirmeye mecbur olduklarını ifade etmekte idi³¹.

Sivas Valiliği'nin telgrafında ise, Samsun'a çıkarılan İngiliz askerlerine karşı Mustafa Kemal'in askerî bir tertibat içerisinde

26 Karay, *Aynı eser*, s. 189-190. Karay bu telgrafı 8 Temmuz tarihli olarak belirtir.

27 Sina Akşin, *Aynı eser*, s. 360.

28 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, c.1, s. 102.

29 Bu yorumlar için bk., Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 132.

30 BOA.BEO., Hariciye Giden nr: 343585.

31 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343446.

bulunduğu belirtilerek, Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerinin dikkatleri çekilmeye çalışılıyordu³². Erzurum vilayetinden hükûmete çekilen telgraflarda ise, İngiliz faaliyetlerine karşı çare bulunması isteniyordu³³. 8 Temmuz tarihli Padişah'ın iradesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben bir telgraf çekilmiş, Paşa'nın memuriyetinden dolayı İngilizlerle hükûmetin arasının açılmak üzere olduğu açıklanmıştı³⁴. Nitekim Kabine üyeleri, yapılan bir toplantıdan sonra hazırladıkları bir tutanakla, Mustafa Kemal'in görevine son verilmesi konusunda Harbiye Nezaret'i'ne yaptırım uygulanmasına karar vermişlerdi³⁵.

Mustafa Kemal Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa arasında 8 Temmuz gecesi yapılan uzun telgraf görüşmelerinde, Mustafa Kemal'in görevine son verileceği konusu dile getirildi. Ali Ferit Paşa bu görüşmede, Mustafa Kemal Paşa'nın faaliyetlerini vatan müdafaası yolunda herkesin yapacağı normal faaliyetlerden olduğunu yorumluyor; ayrıca, İtilaf Devletleri'nin hükûmet üzerinde şiddetli baskılarının bulunduğunu hatırlatıyordu. Nitekim, bu sırada III. Ordu Müfettişi'nin Padişah buyruğu ile bir kaç defadır İstanbul'a davet edildiği açıklanıyordu³⁶.

Bu görüşmenin ardından Saray başkâtibi Ali Fuat Bey'in 8 Temmuz gecesi saat 10.30'daki telgrafı, Mustafa Kemal'in görevinin sona erdiğini haber vermekte idi. Bu gelişmelerin İngiliz baskısından kaynaklandığı âşikâr idi³⁷. Bakanlar Kurulu da zaten bu yolda gerekçeli bir karar çıkardı. Bu gerekçeleri içeren Bakanlar Kurulu kararını başta Mustafa Sabri Efendi olmak üzere, bakanların çoğu ve Abdurrahman Şeref Bey ile Ahmet İzzet Paşa gibi kurulda görevli âyân üyeleri de imzalamışlarken, Har-

32 BOA.DH.KMS., Ds: 54-1, nr: 12, F: 2-5.

33 BOA.MVM., nr: 215, s. 214.

34 BOA.MVM., aynı belge.

35 BOA. DUT., nr: 68 / 1, 8 Temmuz 1919 tarihli tutanak.

36 BOA. Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge nr: 51-52.

37 BOA.MVM., nr: 215, s. 214.

biye Nazırı Ali Ferid Paşa bu toplantıya katılmadığı gibi imza da atmamıştı³⁸. Daha sonra yazılan belgede Ali Ferid Paşa'nın da imzası yer aldı. Nitekim Padişah, Sadrazam Vekili Mustafa Sabri Efendi ve Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın imzasıyla bilahare yayınlanan ve görevden alındığını belirten fermanla ise şöyle denilmekte idi: "

*III. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verilmiştir. Bu Padişah buyruğunu yürütmeye Harbiye Nazırı görevlidir. 8 Temmuz 1335 (1919)*³⁹.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik görevine son verilmesinin hemen ardından Harbiye Nazırı 15. ve 3. Kolordu komutanlıklarına gönderdiği şifre telgrafta III. Ordu Müfettişliği makamına münasip birinin tayin olunmasına kadar bunların doğrudan doğruya nezarete bağlandıkları bildirildi⁴⁰. Aynı tarihte, Dahiliye Nezareti'nden çıkan bir yazıda ise, bütün Dahiliye Nezareti memurlarının millî teşkilat kurmaları engelleniyor; şayet bu tür faaliyetlerde bulunanlar olursa, en şiddetli cezaya çarptırılacakları belirtiliyordu⁴¹.

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı ile yaptığı telgraf haberleşmesini takiben Cevat (Çobanlı) Paşa ile yaptığı haberleşmenin ardından ordu müfettişliğinden azledileceği kanaatinin tüm gerçekliğiyle zihninde pekişmesinden kısa bir süre sonra, "...sine-i millette bir ferd-i mücâhit (tek başına savaşan biri) olarak kalabilmek için çok sevgi askerlik mesleğinden istifa ettiğini" açıkladı.⁴² Harbiye Nezareti'ne gönderdiği

38 BOA.DUIT., nr: 68 / 1, Bakanlar Kurulunun 8 Temmuz tarihli tutanağı.

39 BOA.DUIT., nr: 68 / 1; TV., nr: 3595, 12 Temmuz 1335; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 47; Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.I, s. 36.

40 HTVD., Sy: 2, vesika nr: 30.

41 HTVD., aynı sayı, vesika nr: 31.

42 HTVD., Sy: 2, (1952), Vesika nr: 37; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal*, s. 252.

istifa dilekçesinde sert bir üslûp kullanmamaya dikkat göstermiştir. Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgrafında şöyle diyordu:

"Harbiye Nezareti Yüce Katına,

Kutsal Saltanat ve Hilafetin korunmasını, Ulus'un bağımsızlığını vatanın savunulması hususundaki acizane girişimlerim İngilizlerce yanlış yorum anlayışlara uğratılarak Padişahlık hükümetinin baskıya uğradığı ve bu yüzden görevime son verildiğine dair Padişahlık yüksek buyrukları nı onurla aldım. Saltanat ve hilafet başkentinin ve Padişahlık hükümetinin ne gibi acılar, baskılar ve kısıtlamalar altında bulunduğu zaten herkesçe ve her yönce belli ve açık olduğu için işbu baskı ve kısıtlamanın daha çok yayılmasına yer kalmamak üzere büyük bir sevgi ile bağlı bulunduğum kutsal ve yüce askerlik mesleğimden istifamı sunar, arz-ı veda ederim. Mustafa Kemal"⁴³

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, *Nutuk* adlı eserinde istifa olayını şöyle açıklar: "

Nihayet 8/9 Temmuz 1919 gecesi, sarayla açılan bir telgraf başı muhaberesi esnasında birden bire perde kapandı ve 8 Haziran'dan 8 Temmuz'a kadar, bir aydır devam eden oyun hitama erdi. İstanbul benim o dakikada resmî memuriyeti me son vermiş oldu; ben de aynı dakikada 8/9 Temmuz 1919 gecesi saat 10.50 sonrada Harbiye Nezareti'ne saat 11.00 sonrada padişaha vaziyet-i memuriyetimle beraber silk-i askerîden (askerlik mesleğinden) istifamı müş'ir (belirten) telgrafları vermiş oldum..."⁴⁴

43 Bk., *Askerî Tarih Belgeler Dergisi*, Sy: 79, Mayıs 1981, Belge nr: 1734.

44 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 47.

Nitekim, 8/9 Temmuz 1919 akşamı devam eden görüşmelerde Rauf Bey, Mustafa Kemal Paşa'nın tavrını şu şekilde izah eder:

"Daha evvelki muhaberelerin gidişatı, neticede Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tard edilmesi ihtimalini kuvvetlendirdiğinden, böyle bir neticenin ne olursa olsun efkâr-ı umumiye üzerinde yapacağı fena tesiri önlemek için Kâzım Karabekir Paşa, Saray'a ve hükûmete tekaddümle (irtibatlaşarak) hemen askerlikten istifa etmesinin münasip olacağını söylemiş ve ben de bu teklife iştirak etmişim. Mustafa Kemal Paşa ise, böyle buhranlı zamanlarda devlet makam ve rütbesinin halk üzerinde çok tesirli olduğunu ileri sürerek tereddüt etmişti ve ediyordu. Fakat muhabereye başlayan Mabeyn Başkâtibi Ali Fuat Bey'in konuşması, tahmin ettiğimiz gibi olunca, Mustafa Kemal Paşa derhal tereddütten sıyrılarak hemen yazıverdiği birkaç satırla askerlikten istifa ettiğini bildirdi..."⁴⁵

Öte yandan Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 gecesini saat 11.00'den sonra Padişah'a gönderdiği şifre telgrafında, hükûmet ve saltanat merkezi üzerindeki İngiliz baskısını daha da artmasına, hakkındaki iyi düşüncelerin zayıflamasına razı olmayacağını belirttikten sonra askerlikten istifa gerekçesini şu cümlelerle açıklamakta idi:

"...Bundan dolayı, sadece şu anda bulunduğum görevime değil, bütün övünç sebeplerini vatan ve millet ile kutsal makamlarının feyzinden ve kurtuluşundan alan pek çok sevdiğim kutsal askerlik hayatıma da veda etmek suretiyle fedakârlıkta bulunduğumu arz ederim. Yüksek Saltanat

⁴⁵ "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz- I. Meşrutiyetten Zamanımıza Kadar*, c.III, s. 51; ayrıca bk., Kâzım Karabekir, *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, c.I, (Haz. Faruk Özerengin), İstanbul 1997, s. 148-149.

*ve Hilafet makamlarıyla asil milletlerinin, hayatımın son noktasına kadar daima koruyucusu ve sadık bir ferdi gibi kalacağıma tam bir bağlılıkla arz eder bu hususta teminat veririm. Askerlik mesleğinden istifa ettiğimi Harbiye Nezareti'ne bildirdim.*⁴⁶

Şunu da ifade etmek gerekir ki, Mustafa Kemal Paşa'nın istifa dilekçesinde Padişah Vahideddin'i suçlayıcı bir dil kullanmamaya özen göstermesi, saltanat ve hilafete bağlılıktan söz etmesi oldukça dikkat çekicidir.⁴⁷ Aslında İstanbul'daki görüşmelerinden başlayarak Padişah ile Mustafa Kemal Paşa 7 Temmuz 1919 tarihindeki yazışmalarına kadar, birbirlerine duydukları güveni belirtmeye dikkat etmişlerdi. İlk zamanlar bunda içten davrandıkları sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim, Mustafa Kemal Paşa Kuva-yı Milliye hareketini örgütlerken saltanat yanlılarını kuşkulandırmamak için Padişah Vahideddin'i baskı altında bir hükümdar olarak kabul ediyor; onu kurtarma sloganını yararlı, hatta bir yerde de mecburî görüyordu.

Mustafa Kemal Paşa'nın III. Ordu Müfettişliğinden ve askerlik mesleğinden istifası arkadaşları arasında büyük bir üzüntü yarattı. Ali Fuat Paşa, Mustafa Kemal'in 8/9 Temmuz tarihli ve *"sine-i millette bir ferd-i mücahit suretiyle bulunmakta"* olduğunu bildiren telgrafını aldığı zaman, büyük bir heyecan ve üzüntü duyduğunu belirtir. Bu duygularla Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafında; *"...vatanperver kalplerde kendini gösteren vatan ve fedakârlık hissinin başına geçerek millî irade ve azmi ortaya çıkarmaya çalışan zat-ı âlilerinin yine bu maksadı temin için as -*

46 BOA. Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge nr: 54; ASD, c.I, s. 28 vd.

47 Aslında usta bir taktik adamı olan Mustafa Kemal Paşa, toplum dengelerinin padişahıtan yana olduğu dönemlerde, padişaha yani halifeye karşı olmaktan ustalıkla kaçmış; *"padişahla nesnel koşulların zorladığı bir uzlaşma, ortak düşmana karşı ortak amaçları gerçekleştirmek için bir birleşme"* içersine girmiştir. (Y.N.)

kerî ve mülkî memuriyetinden çekilmelerinin" başta kendisi olduğu halde bütün kumandan ve mülkî memurları üzdüğünü, ancak bir *"ferd-i mücahit"* olarak çıkacakları müjdesinin bu üzüntüyü biraz olsun hafiflettiğini belirtiyordu. Ali Fuat Paşa, gerekirse *"bütün hamîyyet sahiplerinin kendisine katılacaklarını"* bildiriyordu⁴⁸. Öte yandan Mazhar Müfit Kansu'nun ifadelerine bakılırsa, 5 veya 6 Temmuz'da yapılan gizli bir toplantıya Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir, Rauf Orbay, Erzurum Valisi Münir Bey, Hüsrev Gerede, Refik Saydam, Kâzım Dirik ve Süreyya Yiğit katılmışlardı.⁴⁹ Bu şahıslar yapılan toplantıda, Mustafa Kemal'in kendilerine söylediği; *"Emirlerimin istisnasız, mafevk bir kumandan emri halinde ifasını isterim. Muvaffakiyet için bu şarttır!"* düstûrunu kabul ediyorlardı. Böylece Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da her emri kabul edilen bir lider olarak tanınmasını başarı için tek şart olarak koştı⁵⁰. Kâzım Karabekir Paşa ise anılarında, Mustafa Kemal Paşa'ya müfettişlik görevinden azledilmesinden kısa bir süre önce şunları söylediğini belirtir:

*"...Müfettişlik ya da askerlikten çekilmenize hiç teessür duymadan karar verebilirsiniz. Size mukadderâtım namına söz veriyorum. Size müfettiş olduğunuzdan daha ziyade hürmetkâr bulunurum. Sizi millete tanıtmak ve halkın ve ordunun hürmetini üzerinizden ayırmamak vazifemdir."*⁵¹

48 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 99.

49 Kurtuluş Savaşıyla ilgili eser yazarların bir kısmına göre, bu toplantı Amasya Mülakatının ikincisi gibidir. Bu toplantıda milli gayeden ne pahasına olursa olsun dönülmemesi gerektiği, hedefe varıncaya kadar herkesin büyük fedakârlıklarda bulunması yönünde sözleşildiği belirtilir. Mustafa Kemal Paşa ise 5 Temmuz gecesi yapılan bu toplantıda nihai hedefin milli hakimiyete dayalı kayıtsız ve şartsız bir Türk devleti teşkil etmek olduğunu ifade eder. Bk., Celal Bayar, *Ben de Yazdım*, c.VIII, İstanbul 1972, s. 2623; İA., "Atatürk" maddesi, c.I; Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.I, s. 30-32.

50 Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.I, s. 34.

51 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 62.

Böylece Anadolu'daki komutanlar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bu kritik dönemde büyük bir kararlılık içerisinde her türlü desteğin sağlanacağı sözü veriliyordu. Nitekim komutanlar verdikleri bu kararla, daha önce İstanbul'da Üçler Misâk'ında kabul edilen planlarını bir yerde uygulamaya koymak istiyorlardı.

Erzurum'da kongre çalışmaları öncesi yukarıda anlatılan olaylar meydana gelirken, devlet merkezinde de başka türlü gelişmeler oluyordu. Bakanlar Kurulu kararlarının ardından, 9 Temmuz 1919 tarihinde Sadarettin çıkan bir yazı ile Mustafa Kemal Paşa'nın vazifesine son verildiği belgelendi⁵². Dahiliye Nezareti de, vilayetlere gönderdiği telgraflarda Mustafa Kemal'in görevden azledildiğini belirterek, verdiği emirlerin yapılmamasını istiyordu⁵³. Dahiliye Nezareti daha sonraki telgraflarında Mustafa Kemal Paşa'nın nerede olduğunu sorduktan sonra⁵⁴, bunun yapacağı her türlü faaliyetin tehlike doğuracağını ifade ederek⁵⁵ taraftarları ile birlikte tutuklanmalarının en uygun hal çaresi olduğunu belirtmekte idi⁵⁶. Harbiye Nezareti de, Anadolu'daki askerî birimlerle bu tür yazışmaları sürdürdü. Hatta II. Ordu Müfettiş Vekili Miralay Selahattin Bey'e yazılan bir telgrafta, Mustafa Kemal'in görevinin sona erdiği hatırlatılarak, her hangi bir münasebette bulunulmaması gereği hatırlatılıyordu⁵⁷. Hatta bu sırada müfettişlik karargâhı kurmay başkanı Kâzım (Dirik Paşa) Bey de resmî sıfatı kalmadığından dolayı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında çalışmasına gerek kalmadığını hatırlatması Paşa tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştı.⁵⁸

52 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343585.

53 BOA.DH.ŞFR., nr: 101 / 19-36.

54 BOA.DH.ŞFR., nr: 101 / 19-106.

55 BOA.DH.ŞFR., nr: 101 / 19- 122.

56 BOA.DH.ŞFR., nr: 101 / 67.

57 Gnkur.ATAŞE Arşivi: 4-8065, Kls: 239, Ds: 20, F: 59.

58 Bilgi için bk., Faliş Rıfkı Atay, *Çankaya*, İstanbul 1969.

Harbiye Nezareti, ordu mensuplarının teşkilat kurmalarından endişe duymuş olmalı ki, bu sırada bütün kolordulara gönderdiği şifrede millî teşkilat kurulmasına askerî ve mülkî amirliklerin engel olmalarını istiyordu⁵⁹. Mustafa Kemal'in azlinden sonra III. Ordu Müfettişliği bir müddet kumandansız kaldı. Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşa'nın 20 Temmuz 1919 tarihli yazısı ile XV. Kolordu Komutanlığı da üzerinde kalmak üzere, vekâleten Kâzım Karabekir Paşa tayin edildi⁶⁰. Tayin olayı Harbiye Nezareti tarafından Anadolu'daki kolordulara da bildirildi. Bu konuda Dahiliye Nezareti'ne de bilgi verildi⁶¹.

Mustafa Kemal Paşa, Rauf Beyle birlikte görevine son verilmesi ve ordudan istifasının ertesi günü (9 Temmuz'da), ordulara ve millete birer beyanname neşrederek gelişmeleri Türk milletine bildirme gereği duydu. Bu bildirinin bilahare Dahiliye Nezareti tarafından suretleri çıkarılarak vatanın en ücra köşesinde bütün vatan evlatlarına aynen tebliği ve duyurulması istendi. Mustafa Kemal Paşa bu beyannamede şöyle diyordu: "*Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan ve Ermeni emellerine kurban etmemek için açılan millî mücadelede uğrun da milletle beraber serbest surette çalışmaya resmî ve askerî sıfatım artık mani olmaya başladı. Bu mukaddes gaye için milletle beraber nihayete kadar çalışmaya mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle pek aşıkı olduğum askerî mesleğe bu gün veda ettim.*" Rauf Bey de, "*Mustafa Kemal Paşa ile bütün arkadaşlarının millî cihadına iştirak ettim*"⁶² şeklinde maksadını açıkladı⁶³. Bu arada Anadolu'da bulunan diğer komutanlar da Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket edeceklerini açıkladılar.⁶⁴

59 HTVD., Sy: 2, (1952), vesika nr: 34.

60 HTVD., Sy: 2, vesika nr: 35.

61 HTVD., aynı sayı, vesika nr: 36.

62 HTVD., Sy: 2, vesika nr: 37.

63 ASD., c.I, s. 28.

64 Erdal Aydoğan, *Aynı eser*, s. 146.

Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da kaldığı süre içerisinde yoğun olarak kongre çalışmalarında bulundu. Nitekim, Sadrazam Damat Ferit Paşa bu sırada (20 Temmuz) yayınladığı bir beyanname, Erzurum Kongresi'ni anayasaya aykırı buluyor ve bunu toplayanların tutuklanması gerektiğini bildiriyordu. Buna rağmen kongre 23 Temmuz 1919'da açıldı. 24 Temmuz'da kongre hey'eti sadrazamın beyannamesini ele aldı; şiddetli tartışmalardan sonra Padişah'a bir telgraf çekildi ve Damat Ferit'in bu beyanatının tekzip edilmesi istendi. Kongrenin hilafet ve saltanata bağlılığı belirtildi. Erzurum Kongresi'ni böylece resmen öğrenen Sadrazam, daha fazla ileri gitmeye cesaret edemedi. Başta Kâzım Karabekir Paşa olmak üzere, bölgede bulunan askerî ve mülkî çevrelerce desteklenen kongre çalışmaları devam etti⁶⁵. Bu sırada müttefiklerden beklediği dekteği alamayan ve konumu iyice sarsılan hükûmet; kongre dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'nın başlatmış olduğu millî uyanış hareketine karşı faal bir direniş başlattı. Hatta bu sırada Dahiliye Nazırı olan Âdil Bey, 25 Temmuz 1919 tarihli beyanatında, Mustafa Kemal ve Rauf Bey'in teşebbüslerinin hangi fikre dayanırsa dayansın, memleketin aleyhine ve anarşistçe bir hareket olduğunu; dahilî ve haricî pek çok sorunların bulunduğu bir sırada bu tür faaliyetlerin vatani büyük tehditler maruz bırakacağını belirtiyor ve vazifeli olmayan şahısların demeçlerine kulak asılmaması gerektiğini öğütüyordu. Âdil Bey bundan başka halka seslenerek, hükûmetin yanında yer almalarının memleketin menfaatine olduğunu da hatırlatıyordu⁶⁶. İki gün sonra vilayetlere yazdığı tamimde ise, Erzurum'da millî bir kongre akd edildiği, böyle kanuna aykırı hareketlerin önüne geçilmesi lâzım geldiği ifade

65 Erzurum Kongresi ve Mustafa Kemal Paşa'nın kongredeki faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bk., Cevdet Küçük, "Erzurum Kongresi", *DİA.*, c.XI (1995), s. 335-337.

66 *BOA.DH.ŞFR.*,nr: 101 / 19-159.

edilerek, akıllı selim sahibi olanların devletin/hükûmetin yanında yer almasının gerektiği açıklanıyordu. Âdil Bey vilayetlere gönderdiği tamiminde ayrıca, memleketteki bütün mülkî idarecilerden bu tür hareketlere meydan verilmemesini de istiyordu⁶⁷. Dahiliye Nezareti'ndeki bu endişeler, aslında İngiliz Amirali Galdrop'un ultimatolarından kaynaklanıyordu⁶⁸. İngiltere bu sırada millî hareketin hızla yayılmasından, Mustafa Kemal ve kendisine bağlı olanların merkezî hükûmetle bağlarını koparmalarından büyük endişe duymakta idi⁶⁹. Bu esnada Meclis-i Vükelâ'dan çıkan bir kararda Mustafa Kemal ve Rauf Beylerin, hükûmetin aleyhine olarak devam etmekte olan faaliyetlerine son verilerek, adı geçenlerin derhal tutuklanarak İstanbul'a gönderilesi kararı çıktı⁷⁰. Bu karar Dahiliye, Hariciye ve Harbiye Nezaretlerine de tebliğ edildi⁷¹.

67 BOA.DH.ŞFR., nr: 101 / 60.

68 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.1, s. 48-54.

69 Bilal Şimşir, *Aynı eser*, s. 56-57.

70 BOA.MVM., nr: 216, s.358.

71 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343763.

XXV
ORDU MÜFETTİŞLİKLERİNİN KALDIRILMASI
HÜKÜMETİN, MÜFETTİŞLİKLERİN KALDIRILMASINA
YÖNELİK GEREKÇELERİ

Ordu müfettişlerinin kendi mıntıkalarında İtilaf Devletleri ve Yunan işgal olaylarına karşı mitingler tertip etmeleri¹, işgal kuvvetlerinin bunlara sert tavır takınmalarına sebep olmuş; bunun üzerine ordu müfettişlikleri kendilerini biraz geri plana çekerek halkın galeyanına sebep olabilecek gelişmeleri Harbiye Nczareti'ne rapor etmeye başlamışlardı². Şevket Turgut Paşa, Haziran ayı başında ordu müfettişliklerine gönderdiği şifreli telgrafta, Meclis-i Vükelâ'da masum halkı korumak, asayişî sağlamak amacıyla orduca ancak savunmaya yönelik bir hareketin yapılabileceği yönünde bir karar alındığını açıklamakta idi³. Harbiye Nazırı bu açıklamalardan sonra İtilaf Devletleri temsilcilerine gönderdiği yazıda ise, ordu müfettişliklerinin kuruluş tarzı ve görev bölgeleri hakkında bilgi de vermekte idi⁴. İngiliz generali Milne bu teşkilatlanmaya ilk önce karşı çıkmış, Anadolu'nun on bölgeye ayrılıp bir tek general idaresine verilmesini istemiş; hatta ordu müfettişlerinin Anadolu içlerinde dolaşmalarını uygun bulmadığını belirterek bu yeni yapılanmanın hemen ortadan kaldırılmasını da istemişti⁵. Milne'nin bu yöndeki isteklerine rağ-

1 HTVD., Sy: 5, (1953), vesika nr: 107.

2 HTVD., Sy: 4, (1953), vesika nr: 65, 83; Sy: 5, vesika nr: 103.

3 HTVD., Sy: 4, vesika nr: 82.

4 HTVD., Sy: 4, vesika nr: 74.

5 HTVD., Sy: 3, (1953), vesika nr: 58.

men Galdrop, 23 Haziran 1919 tarihli raporunda, bu teşkilatları son derece küçümsemiş ve kendi düşüncesine göre bunların hiçbir şekilde Anadolu içlerinde dolaşmalarının öneminin bulunmadığını ve halk üzerinde etkili olamayacaklarını açıklamıştı.⁶

Öte yandan II. ve III. Ordu Kıt'aları Müfettişlerinin düşman işgal hareketlerine karşı sert tavır takınmaları⁷, mıntıkalarında gönüllü olarak asker toplamaya kalkışmaları ve jandarma sayısını arttırmak istemeleri⁸, millî faaliyetleri yönlendirmek amacıyla kongre çalışmalarında bulunarak mitingler düzenlemeleri⁹ İngilizlerin dikkatinden kaçmıyordu. İngilizlerin bu tedirgin bekleyişleri sırasında, Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa 21 Haziran 1919'da II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'ya gönderdiği bir şifre telgrafta, işgal olaylarına karşı miting ve protesto tertip edilebileceği gibi, her türlü mukavemetin de yapılması lâzım geldiğini açıklamakta idi¹⁰. Bu sırada Konya valiliğinden sadarete gönderilen bir telgrafta ise, II. Ordu Müfettişliği mıntıkasında bir ihtilal hareketinin başlatıldığı açıklanıyor; gerekli tedbirlerin alınması isteniyordu¹¹.

Dahiliye Nezaret'i'ne gelen bu tür telgraflara şüphe ile bakılması lâzım geldiğini belirten Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa; *"Teşkilat-ı Milliye hakkında alınan duyumların bütün vilayetleri içermediği ve Dahiliye Nezaret'i, askerî konularda bir istekte bulunursa mutlaka Harbiye Nezaret'i'ne danışmalı -dır"*¹² tarzında açıklamalarda bulunarak askerî konularda kendi

6 *Documents On British Foreign Policy (1919-1939)*, c.IV, vesika nr: 433, n. 5; ayrıca bilgi için bk. Bilal N. Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c.I, Ankara 1992, vesika nr: 9.

7 HTVD., Sy: 6, (1953), vesika nr: 124-128; Sy: 4, (1953), vesika nr: 65, 69, 83.

8 HTVD., Sy: 4, vesika nr: 65; Sy: 9, (1954), vesika nr: 187.

9 HTVD., Sy: 7, (1954), vesika nr: 138.

10 HTVD., Sy: 6, (1953), vesika nr: 129.

11 HTVD., Sy: 7, (1954), vesika nr: 139.

12 HTVD., Sy: 9, (1954), vesika nr: 187.

nezaretinin yani Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin sorumlu olduğunu hatırlatıyordu. Cevat Paşa bununla da kalmayıp ayrıca, ordu müfettişlerinin silah altına davet için yaptıkları telkinlerin kesinlikle ard niyet taşıyan kötü bir amacının olamayacağı'nın Dahiliye Nezareti'nce de anlaşılması lazım geldiğini ifade ediyordu. Bu sırada hükûmetin, Dahiliye Nezareti'nin bu telkinlerine kapılarak yanlış bir adım atmasının, ordunun mevcut kuvvetinde büyük bir azalmaya sebebiyet vereceğini açıklayan Cevat Paşa, "...ordunun genel mevcudunun azalması ve halkın askerlikten soğumaması için mülkiye memurlarının menfi propaganda bulunmamalarını" istiyordu¹³.

Gerçekten de Mütareke Döneminde Osmanlı ordularının terhisıyla birlikte, işgalcilerin ve işbirlikçilerin telkinleriyle bütün ordu mensuplarına karşı bir karalama kampanyası başlatılmıştır. Osmanlı ordusundan yapılan çağrılara katılmayıp ötede beride gizlenen asker kaçaklarının hepsi ortaya çıkmış, işgalcilerden de cesaret alarak gençlerin tekrar askere gönderilmesi keyfiyetini baltalamaya, zihinleri bulundurmaya yönelik telkinlerde bulunmaya başlamışlardı. Mağlubiyete uğramış bir ordunun, bağrından çıktığı milletin gözünden düşürülmesi, milletin kendi öz evlatlarını kötü tanınması yönünde basın yayın yoluyla da propagandalar eksik olmamıştır. Böyle bir toplumsal psikolojinin egemen olduğu atmosferde tekrar asker toplama, orduya personel temin etme faaliyetlerinin başarılı olması son derece zor görünüyordu. Bu, ancak kendini halkına inandırmış bir önderin yol göstericiliği, karizmatik liderliği ile mümkün olabilecekti.

Ordu müfettişliklerinin kuruluşunda, müfettişlerin atamasında ve mıntıklarındaki faaliyetleri esnasında onlara en büyük desteği veren Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa ile hükûmete rağmen yıllarını Osmanlı ordusunda geçirmiş olmanın verdiği tecrübeyle hükûmetin sivil üyelerinden daha farklı

13 HTVD., Sy: 9, aynı vesika.

bakışla müfettişleri gözeten Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa, İngilizlerin baskısı sonucu 26 Haziran'da (1919) istifaya mecbur edildiler¹⁴. Bu iki önemli mevkideki komutanların istifasından sonra ordu müfettişleri, İstanbul'daki hükûmet nezdinde adeta korumasız bir halde kaldılar. İngiliz baskıları ve Damat Ferit hükûmetinin hataları müfettişlik teşkilatının kısa bir süre sonra lağv edilmesini gündeme getirdi¹⁵. Osmanlı hükûmeti, kendi mıntıkalarında gerçekleştirmiş oldukları faaliyetlerden dolayı çeşitli sorunların çıkmasına yol açan ordu müfettişliklerinin kaldırılmasının daha uygun olacağını kararlaştırdı. Zaten Hey'et-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu)'nın bu yoldaki fikirleri 29 Temmuz 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'ne de bildirilmişti¹⁶. Diğer taraftan, Askerî Şûra Başkanlığı'na yazılan bir yazıda ise ordu müfettişliklerinin ordu komutanlığına dönüştürülmesinin kararlaştırıldığı açıklanıyordu¹⁷. Hükûmet tarafından bu sırada öncelikli olarak müfettişlerin sivil memurlara emir vermelerini sağlayan yetkiler ellerinden alındı¹⁸. Damat Ferit Paşa hükûmeti, Kuva-yı Milliye yanlısı hareketleri desteklediği gerekçesiyle, 4 Ağustos 1919 tarihinde III. Ordu Müfettişliği'ni lağvederek; bunu ordu komutanlığına dönüştürüp, eski Harbiye Nazırlarından Birinci Ferik (Orgeneral) Abdullah Paşa'yı da komutanlığa tayin etti¹⁹. III. Ordu Müfettişliği gerçi lağvedilmişti; fakat, I. ve II. Ordu Müfettişlikleri henüz varlıklarını korumakta idi. Bir müddet sonra diğer ordu müfettişliklerinin ordu kumandanlığına dönüştürülmesi konusu gündeme geldi. Bir müddet sonra,

14 Ali Fuat Türkgeldi, *Görüp İştittiklerim*, s. 230.

15 *HTVD.*, Sy: 3, (1953), vesika nr: 52.

16 *BOA.MVM.*, nr: 216, s. 96; Damat Ferid malî kriz sebebiyle müfettişlik teşkilatının lağvedileceğini ifade ediyor. Bk. *HTVD.*, Sy: 3, (1953), vesika nr: 52.

17 *HTVD.*, Sy:3, vesika nr: 53.

18 *BOA.DH.KMS.*, Ds: 53-2, nr: 13, F: 1; ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 54.

19 *BOA.BEO.*, İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 343836.

ordu müfettişlerine geniş yetkiler veren talimatname de yürürlükten kaldırıldı²⁰, mülkî yetkiler Dahiliye Nezareti'ne devredilirken, sadece askerî yetki ve görevleri ordu kumandanlıklarında bırakıldı²¹. Padişah Vahideddin'in 16 Ağustos 1919'da tarihli irade-i seniyyesi (buyruk) ile ordu müfettişlikleri lağvedildi²²; bundan sonra ordu komutanlıkları yeniden teşkil edildi²³. III. Ordu Komutanlığı'nın, müfettişlik örgütü lağvedilmesine rağmen halâ eski yetkilerini kullanması, bu defa ordu komutanlığının da lağvedilmesi gereğini gündeme getirdi. 18 Ağustos 1919 tarihinde çıkan bir başka padişah iradesyle III. Ordu Komutanlığı da lağvedildi²⁴. Daha sonra bu durum, Sadrazamlık makamı tarafından 19 Ağustos 1919 tarihinde dönemin Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'ya²⁵ da tebliğ olundu²⁶.

20 *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 53.

21 *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 54.

22 *BOA. DUİT.*, nr: 37-2 / 16-5-1, F: 1-2; ayrıca bk., *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 55.

23 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 343942; *BOA.DH.KMS.*, Ds: 55-1, nr: 10; ayrıca bk. *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 55-57.

24 *BOA. BEO.*, Harbiye Giden nr: 343942; ayrıca bk., *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 58-60.

25 Süleyman Şefik Paşa, Kurtuluş Savaşı yıllarında İstanbul hükûmetinin kurduğu Kuva-yı İnzibatiye teşkilatlanmasında da görev alan, milli mücadele karşısı bir askerdir. (Y.N.)

26 *HTVD.*, Sy: 3, vesika nr: 59.

XXVI

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GÖREV VE YETKİLERİNE SON VERİLMESİ

Mustafa Kemal Paşa III. Ordu Müfettişliği'nden 8/9 Temmuz 1919 gecesi istifa ettiğini açıklamıştı. İstanbul'daki Damat Ferit hükûmeti tarafından aynı gece (8/9 Temmuz) ordu müfettişliğinden azl edilen¹, Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'a geri getirilemeyeceği anlaşıncı, bir takım yaptırımlar düşünüldü. Bu yaptırımlar devam eden günlerde Damat Ferit hükûmeti tarafından sırasıyla uygulamaya konuldu.

Bu arada, Mustafa Kemal Paşa'nın, hükûmetin kararı ile müfettişlik görevinden azledildiğinin bildirilmesine rağmen, sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahri yaverlik sıfatı geri alınmamış, kendisinin askerlikten istifa ettiği de resmen açıklanmamıştı. Damat Ferid Paşa hükûmeti, son olarak bu kozları kullanmaya kalktı; şayet bunların geri alınacağını gündeme getirirse belki Mustafa Kemal Paşa üzerinde etkili olabileceğini düşünmüştü. Sadaret makamından Harbiye Nezareti'ne yazılan 6 Ağustos 1919 tarihli bir yazıda, Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten tard edilmesi, sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahri yaverlik ünvanının kaldırılması yolundaki emir doğrudan Padişah Vahideddin'den geldi. Sadrazam bu yazısında Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifası hakkındaki yazışmalarının Nazım Paşa'dan evvelki Harbiye Nazırı tarafından düzenlendiğini,

¹ BOA.DUİT., nr: 68 / 14.

fakat sonuçlandıramadığını belirtiyor ve "...hükûmet değişik - liğe uğramış; bundan dolayı adı geçen Paşa'nın Anadolu'da as - kerî görevinden çıkartıldığı resmen ilan edilmemiş" şeklinde açıklamalarda bulunuyor; ayrıca, bu konuda Padişah'ın sözlü iradesinin alındığını da ilave ediyordu². Bu arada Harbiye Na- zırı Nazım Paşa, 7 Ağustos 1919'da verdiği cevapta, Bakanlar Kurulu kararıyla görevine son verilen Mustafa Kemal Paşa'nın taşımakta olduğu nişan ve madalyaları ile fahrî yaverlik rütbe- sinin kaldırılmasının gerekli olduğunu belirterek Padişah'ın ira- desine göre hareket edileceğini bildiriyordu³. Bunun üzerine Harbiye Nezareti tarafından hazırlanan karamame, padişah Va- hideddin tarafından 9 Ağustos 1919 tarihinde, yani Erzurum Kongresi'nin kararlarının açıklandığı sırada onaylandı. Bu ka- rarname ile, Mustafa Kemal Paşa'nın taşıdığı nişan ve madalya- ları geri alınıyor ve fahrî yaverlik rütbesi de kaldırılıyor; Paşa sıfatı Bey olarak yeniden düzenlendiği belirtiliyordu⁴. Bu du- rum, bilahare Sadaretten Harbiye Nezareti'ne yazılan bir yazıy- la bildirildi⁵. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa, basın aracılığıyla meydana gelen gelişmeleri, hükûmetin kendisine karşı yürüttü- ğü siyaseti yakından takip etmeye çalışıyordu.

Damat Ferid Paşa hükûmeti, İngilizlerin telkinleri sonucu aslında Mütareke Dönemi atmosferinde ülke gerçeklerine du- yarlı üst düzey komutanlar tarafından kurulmuş olan müfettişlik teşkilatına son vermiş oldu. Mustafa Kemal Paşa, ordu müfettiş- liği görevi süresince Anadolu'da işgala uğramamış ülke toprak- larındaki sivil-asker idarecilerle yakın bir işbirliği başlattı. Üç- ler Misakında aslında düşünülenlerin artık uygulamaya konul- ması dönemi gelmiş bulunuyordu. Nitekim Üçler Misakının

2 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 343858.

3 BOA.DUİT., nr: 80 (1-2), F: 1 -6.

4 BOA, Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri, Belge nr: 59; BOA.DUİT., nr: 68 / 16.

5 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 343882.

üçüncü ve dördüncü maddesinde şöyle karar alınmıştı: *"İstan - bul'daki hükûmet, İngiliz İşgal kuvvetlerinin elinde esir oldu - ğundan buradan (İstanbul) verilen / verilecek emirlerin -icra ediliyormuş gibi gösterilerek- icra edilmemesi, Anadolu'da "millî bir idare vücuda getirilmesi" gerekli görülmektedir. Mil - lî galeyandan istifade edilerek, Kuva-yı Milliye teşkili ve millî iradenin buna dayandırılması gerekmektedir."*

İşte Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra Sivas'ta gerçekleştirdiği ve tüm yurdu içine alan kongre çalışmalarının ardından Kuva-yı Milliye birliklerini tek bir çatı altında toplayarak sistemli bir şekilde Millî Mücadele hareketini yönlendirmeye başlamıştır.

XXVII

ALİ RIZA PAŞA HÜKÜMETİ DÖNEMİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA İLE İLİŞKİLER

Yunan işgali döneminde düzenli ordu birliklerinin yetersizliği karşısında, Anadolu'da yer yer teşekkül etmiş Kuva-yı Milliye'nin düşman işgaline karşı kazandığı mevzi'i başarılar, bu kuruluşlara duyulan güvenin artmasına sebep olmuştu. Zayıf bulunan nizâmî kuvvetler yanında, sayıca büyük bir yekûna ulaşan Kuva-yı Milliye iase ve ikmalini tamamlamak için kanunsuz eylemlere başvurmakta idi. İşte Kuva-yı Milliye liderleri ile iyi ilişkilerin başladığı bir dönemde bu gayr-ı kanunî hareketler iki taraf ilişkilerini de zedelemekte idi. Bundan dolayı Ali Rıza Paşa kabinesinin askerî kanadı -Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti- Kuva-yı Milliye'yi himayeleri altına almayı düşündü ve bu maksatla çalışmaları başlattı.

Ali Rıza Paşa hükûmeti, Anadolu'daki Kuva-yı Milliye hareketini Damat Ferid Paşa gibi haince nitelemiyor¹, aksine milî hareketi meşrû ve ma'kul görüyordu². Bu yüzden kabinenin kuruluşundan hemen sonra Anadolu ile diyalog kurulması ko-

1 Mesela Damat Ferid Paşa kabinesi Sivas Kongresini merkezî hükûmete karşı bir muhalefet ve fitne hareketi olarak yorumluyordu. Bk., Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH.KMS.), (Dosya) Ds: 53-3, (Numara) nr: 20, F: 1.

2 *İkdam*, nr: 8172, 3 T.sani 1919; diğer taraftan Padişah Vahdettin, bir konuşmasında, "*Ben bu devlette iki adam gördüm. Biri Tefrik Paşa, diğeri Ali Rıza Paşa*" dediği halde O'nu, sadarete getireceği esnada; "*bu hülleci bir kabine olacak, Tefrik Paşa son fişegimizdir*" cümlesini kullandığı belirtilir. Böylece Padişah bir sözü ile diğer bir sözünü nakzetmiştir. Bk. Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1940-1953, s. 2115.

nusunda faaliyete geçildi³. Bu kabine millî hareketi meşru bir dava olarak tanımakla kalmıyor; bu hareketin liderleri ile de temasta bulunuyordu. Ali Rıza Paşa kabinesinin Dahiliye Nazırı Ebubekir Hazım (Tepeyran) Bey daha sonra hatıralarında da belirttiği üzere, sadrazamın bilgisi dahilinde Mustafa Kemal Paşa'ya adamlarını yolluyor, O'na, İtilaf Devletleri'nden gizli olarak her türlü yardımı yapıyordu⁴. Öte yandan Ali Rıza Paşa, Mustafa Kemal Paşa'yı mahkûm etmesini isteyenlere karşı, "ben, bu alçaklığı yapamam!" diyordu⁵. Bir yabancı yazarın görüşüne göre, "Bâbîâli bu sırada iki taraflı oynuyordu. Görünür - de millî hareketin karşısında, ama gizliden gizliye onun yanın - da idi. Nitekim bu ince düşünce tarzı, Türk diplomasisinin esas - larından biri idi."⁶ Yine bu dönemde Anadolu'nun silahlanması hızla sürdüğü gibi, İstanbul'daki Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bağlısı askerî makamlar tarafından da bu açıkça destekleniyordu⁷. Diğer taraftan bu sırada Anadolu'ya asker, silah ve para gönderiliyor; İtilaf Devletleri yüksek komiserlerinin uyarılarına, protestolarına aldırmış edilmiyor, işgalciler tarafından verilen direktifler yerine getirilmiyor, savsaklanıyordu⁸.

3 Ali Rıza Paşa kabinesinin Kuva-yı Milliye hakkındaki fikirlerine bakılırsa, "Kuva-yı Milliye hareketinin bir zaruretin sonucu ortaya çıktığı" yolunda idi. Nitekim, halkın bu tür meşru hak arama davası kadar normal bir davranış olamazdı. Bk., *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yay., Ankara 1982, Belge nr: 70, 72.

4 Ebubekir Hazım Tepeyran, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982, s. 31-32.

5 İlhan Bardakçı, *Taşhan'dan Kadifekale'ye*, İstanbul 1975, s. 58.

6 Berthe Georges Gaulis, *Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1981, s. 83; ayrıca bk., Mareşal Ahmet İzzet Paşa, *Feryadım*, c.II, İstanbul 1993, s. 143 vd.

7 Geniş bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye İlişkileri: Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye'nin Desteklenmesi Yolundaki Gizli Emir ve Uygulamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 46, Ankara Mart 2000, s. 37-87.

8 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, Ankara 1975, vesika nr: 38; ayrıca bk. D.V.Mikus, *Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. Nermin Erendil), İstanbul 1981, s. 237 .

Sadrazam Ali Rıza Paşa bu hareketleriyle milliyetçilere yakınlık duyduğunu da göstermekte idi⁹.

Bütün bu olan bitenler karşısında aciz kalan İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Kürzon (Curzon) ise, Londra'da yaptığı açıklamalarda; "...İstanbul'da bizimle alay ediyorlar" tarzında ifadelerde bulunuyordu¹⁰. İstanbul'daki İngiliz istihbaratının verdiği bilgilerden yola çıkan Amiral De Robek (Robeck), 17 Eylül 1919 tarihinde Lord Kürzon'a gönderdiği raporunda, "*Mustafa Kemal Paşa hareketinin bağımsız bir cumhuriyete doğru gittiği, Harbiye Nezareti'nce desteklendiğini ve veliaht Abdülmecit'in de bu işin içinde bulunduğunu*" ifade ediyordu¹¹. Gerçekten de İngilizler, bu şüphelerinde haklı idiler. Ali Rıza Paşa ve kabine üyeleri Anadolu'yu açıkça ve samimice desteklemekte idiler¹². Kabinenin kuruluşundan sonra Anadolu, isteklerini İstanbul'daki hükûmete bildirince¹³, hükûmet de Harbiye Nazırı Cemal Paşa aracılığıyla yapabileceklerini sıraladı¹⁴. Bu arada hükûmet, İtilaf Devletleri'nin şüphesini çekmemek için ikili oynamak mecburiyetinde idi: Bu, görünürde millî hareketin karşısında olarak yansıtılacak, ama gizliden gizliye Kuva-yı Milliye'yi desteklemek ve yanında olmak şeklinde tezahür edecekti¹⁵. Öte yandan, İstanbul hükûmeti bu sırada üzerine düşeni gerektiği şekilde yapmakta idi. Ali Rıza Paşa kabinesi, Damat Ferid Paşa hükûmetlerinde olduğu gibi sadece intikam alma ve yargılama gibi işlerin yapılamayacağını belirten bir tavır içinde idi. Nitekim hükûmet, bu politikası ile İngilizlerin şüphelerini de-

9 Arnold Toynbee, *Türkiye*, İstanbul 1971, s. 104.

10 Mikusch, *Aynı eser*, s. 238.

11 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 39.

12 Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, c.I, İstanbul 1987, s. 308-309.

13 Selek, *Aynı eser*, s. 310-311.

14 Selek, *Aynı eser*, s. 312-314.

15 Berthe Georges Gaulis, *Aynı eser*, s. 83; ayrıca bk. Arnold Toynbee, *Aynı eser*, İstanbul 1971, s. 104.

vamlı arttırmakta ve üzerine çekmekte idi¹⁶. İngilizler bu sırada, giderek yayılan millî hareketi bastırmak için çeşitli hal çarelerini düşündüler. İstanbul'daki İngiliz Maliye uzmanı Edım Bılok (Adam Block) tarafından Lord Curzon'a gönderilen bir yazıda; padişahın İstanbul dışında bir yere -Bursa veya Konya- taşınması ihtimali değerlendiriliyor ancak böyle bir durumda sultanın millî kuvvetlerin denetiminde kalabileceğine dikkat çekilerek şimdilik İstanbul'da kontrol altında tutulmasının İngiliz çıkarlarına daha uygun olacağı ifade ediliyordu.¹⁷

İngilizlerin şüphelerine rağmen Hükûmet, millî mücadeleye yardım için derhal gerekli faaliyetlere başladı, Anadolu'ya doktor ve subay gönderdi. Mütareke döneminde onuru kırılan Türk ordusunun maneviyatının yüksek tutulmasına gayret gösterdi¹⁸. Kuva-yı Milliye yanlısı basına uygulanan sansür azaltıldı¹⁹. Millî mücadele karşıtı olan başta mutasarrıf, vali, kaymakam, olmak üzere diğer mülkî idarecilerin vazifelerine son verildi²⁰. Bütün bunlardan da anlaşıldığı üzere, Ali Rıza Paşa kabinesi iç siyasette ayrılığa meydan vermeyecek bir yol takip etmekte idi. Yine bu hükûmet zamanında İstanbul'da Damat Ferit Paşa zamanında yasaklanan mitinglere yeniden izin verilmeye başlandı. Yüz binleri geçen kalabalıklarla işgalleri protesto mitingleri yapıldı. Öte yandan hükûmet, millî hareket adına yapılmakta olan iç ve dış müdahale ve taşkınlıklara tahammül edemeyeceğini de gösteriyordu. Bu arada, Cemal Paşa tarafından, millî mücadele liderlerine ve dolayısıyla Mustafa Kemal Paşa'ya yazılan telgrafta ülkede sanki iki hükûmet varmış gibi bir görüntü

16 Miralay Mehmet Arif Bey, *Anadolu İhtilali: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Yay.Haz., Bülent Demirbaş), İstanbul 1987, s. 37.

17 Salahi R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara 2007, s. 71-72.

18 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, vesika nr: 37, ek 38.

19 Şimşir, *Aynı eser*, vesika nr: 60, ek 2-3.

20 Kâmil Erdeha, *Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975, s. 256.

sergilenmemesi üzerinde duruluyordu²¹. Cemal Paşa, Temsil Heyeti'nin sık sık telgraflar göndererek aşırı isteklerde bulunmasını pek hoş karşılamıyor ve hükûmete müdahale olarak değerlendiriyordu. Paşa, hükûmetin bu sırada işlerine fazla karışılmamasını isterken "...çekilir gideriz, sonunu siz düşünün" diyerek birazda tehditvari bir açıklama yaparak hükûmet olarak içinde bulundukları kritik durumu izah etmeye çalışıyordu²². Öte yandan hükûmet, Mustafa Kemal Paşa'nın Meclis-i Meb'usanın İstanbul dışında bir yerde toplanması talebini de hiç uygun bulmuyordu²³.

21 Mevlan-zade Rıfat, *Türkiye İnkılâbının İcüyü*, (Haz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993, s. 334 vd.; ayrıca bk. Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Dönemi Hatıraları*, (Yay.Haz. Fatma Rezan Hürmen), İstanbul 1993, c.II, s. 316-317.

22 Mevlan-zade Rıfat, *Aynı eser*, s. 338.

23 *BOA.DH.KMS.*, Ds: 57-1, nr: 61, F: 2-1.

XXVIII

HARBİYE NAZIRI MERSİNLİ CEMAL PAŞA'NIN KUVA-YI MİLLİYE'NİN DESTEKLENMESİ YOLUNDAKİ GİZLİ EMİR VE UYGULAMALARI

Daha önceki bölümlerde belirtildiği üzere, Mersinli Cemal Paşa da ordu müfettişi olarak Anadolu'ya gönderilmiş; 1 Temmuz 1919 tarihinde İstanbul'a izinli olarak geldiği sırada görevine son verilmişti. Kuva-yı Milliye hareketinin liderleri Ali Rıza Paşa kabinesinde kendilerine yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Mersinli Cemal Paşa'yı muhatap alıyorlardı. Gerçi Cemal Paşa, her ne kadar hükûmette görev almışsa da, mesaisinin büyük bir kısmını Kuva-yı Milliye için harcamaktan geri kalmıyordu. Halbuki Mersinli Cemal Paşa'nın II. Ordu Müfettişliğinden ayrılıp İstanbul'a gitmesi¹. Mustafa Kemal Paşa tarafından iyi karşılanmamıştı². Bütün bu olanlardan anlaşıldığına göre, Cemal Paşa siyasî yoldan faaliyetlerini yürütmek amacıyla İstanbul'a gitmiş ve bilahare de bu kabinede en aktif göreve getirilmişti³.

Bununla beraber, Mersinli Cemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne tayininin ardından Temsil Heyeti başkanı Mustafa Kemal Paşa ile sık sık telgraflaşmışlıkları görülür⁴. Bu telgraflarda temel konu Yunan işgali karşısında Kuva-yı Milliye'nin hal ve hareketinin ne olacağı hususu olmuştur⁵. Bu arada İstanbul hükûmeti

1 BOA., Babiâli Evrak Odası (BEO.), Harbiye Giden nr: 343557; Aynı arşiv, Dosya Usulü İrade Tasnifi, (DUT.), nr: 68.

2 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.1, s. 48-49.

3 BOA.BEO., İsti'zan-ı İrade-i Seniyye nr: 344453.

4 Zekeriya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Ay - nı dergi*, s. 43 vd.

5 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-2, Kls: 257, Ds: 8, F: 15, 17, 21-1, 31-1, 31-2.

ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin kontrolü altındaki bölgelerden Anadolu'ya silah kaçırılması olayları İngiliz Kontrol Zabıtlığını harekete geçiren bir konu oldu. İngilizler tarafından ortaya atılan bir iddiaya göre, Bandırma'dan cephaneye sevk edildiği ve Türk mevki kumandanlarının da bunlara göz yumduğu belirtiliyordu. Bu sırada Konya'da bulunan Miralay Refet (Bele) Bey'in de mütareke hükümlerine karşı hareket ettiği belirtilerek bu tür olaylarda adı geçtiği belirtilmekte idi. İngiliz İşgal Kuvvetleri Komutanlığı, bu şekilde icra edilen hareketlerden hoşlanmadıklarını belirtiyor ve hükûmetten bunların önlenmesini talep ediyordu.⁶

İngilizler, bu sırada Türklerin lehine olabilecek her türlü gelişmenin önüne geçmekten geri durmadı. Öte yandan İngilizler, İstanbul'da kurdukları divan-ı harplerde mütareke hükümlerine uymadıkları iddiasıyla bazı paşalarla yüksek rütbeli subayları yargılamaya başlayınca, Harbiye Nezareti bu duruma sert bir şekilde karşı çıktı. Nitekim Cemal Paşa, 9 Ekim 1919 tarihli notasında Osmanlı ülkesinde işlenen bir suçun Osmanlı kanunlarına göre yargılanması gerektiğini ifade ederek, İngilizlerin bu tür müdahalelerini de hoş karşılamadıklarını ihtar ediyordu⁷. İngiliz Yüksek Komiserliği ise, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği cevabî notasında yapılacak mahkemenin son derece adaletli olacağını ifade ederek, bu arada Yakup Şevki (Sübaşı) Paşa'nın kendilerine teslim edilmesini istemekte idi⁸.

Ali Rıza Paşa kabinesinin gizliden gizliye desteklemesine rağmen, Anadolu'daki ordunun Kuva-yı Milliye hareketine iştiraki Damat Ferit Paşa hükûmetlerini büyük endişelere sevk etmişti. Hatta Damat Ferit'in Harbiye Nazır Süleyman Şefik Paşa 14 Eylül 1919 tarihinde Vahideddin'in iradesini alarak Eskişehir hava-

6 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 25, Ds: 68, F: 10.

7 *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 344605, lef: 1.

8 *BOA.BEO.*, Hariciye Giden nr: 344605, lef: 2.

lisinde bir asayiş livası (tugay) kurulması teklifinde bulunmuş ve bunu kabul de ettirmişti. Bu tugay, Anadolu'dan İstanbul'a yönelik tehditleri azaltacak ve halifeye sadakati tam olan kişilerden meydana getirilecekti⁹. Bu arada 16 Eylül 1919 tarihinde Süleyman Şefik Paşa'nın teklifi ile 20. Kolordunun Eskişehir'e nakli kararlaştırıldı. Bu arada Ali Fuat Paşa azledilerek, yerine Mirliya (Kiraz) Ahmet Hamdi Paşa atandı¹⁰. Ayrıca 20. Kolordu'nun numarası da 5. Kolordu olarak değiştirildi. Yazılan notada ise Ankara-Eskişehir hattının trenle 9-10 saat olduğu belirtilerek en geç 15 gün içinde bu birliğin Eskişehir'e naklinin gerçekleştirilmesi istendi. Kiraz Hamdi Paşa ise bu sırada basına yaptığı açıklamalarda -kendi fikrince- Kuva-yı Milliye hareketini bastıracağını söylemekte idi¹¹. Ayrıca kendisine bir miktar para verilirse, bölgede asayiş tamamen sağlayacağını belirtiyordu¹². Hamdi Paşa bundan başka, merkeze gönderdiği telgraflarda Ankara, Afyon, Niğde ve civarındaki kolordu ve karargâh subaylarının hepsini -hükûmete ve Harbiye Nezareti'ne karşı- âsîlikle suçlamakta idi¹³. Temsil Hey'eti ise bu sırada, Hamdi Paşa'nın derhal İstanbul'a dönmesini isterken¹⁴, Damat Ferit hükûmetinin Harbiye Nazın Süleyman Şefik Paşa ise, İstanbul'a gelmesine izin vermemiş, Eskişehir-Ankara demiryolu hattının korunması ve köprülerin tahribine meydan verilmemesini emretmişti¹⁵.

9 BOA.DUİT., nr: 77-1, F: 1-2 / 3, buna göre, beheri yüzer atlıdan mürekkep üç bölüklü bir süvari asayiş alayı ile, beheri yüzer piyadeden mürekkep ikişer makineli tüfek olan altı bölüklü bir piyade asayiş alayı teşkiliyle, bir asayiş livası kurulacaktı. Bu livaya bir cebel bataryası, telefon-telgraf, helyosto ve sıhhiye müfrezeleri de bağlanacaktı.

10 BOA.DUİT., nr: 77-1, F: 1-3 / 2; ayrıca bk. Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 197-198.

11 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-2, Kls: 86, Ds: 144(318), F: 56.

12 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 17, Ds: 102(68), F: 33-2.

13 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 17, Ds: 102, F: 39, 39-1.

14 Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü (A.Ü.TİTE) Arşivi: 114 / 52204; Bekir Sıtkı Baykal, *Hey'et-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1974, s. 4.

15 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 21, Ds: 143(82), F: 83.

Bu arada ilave etmek gerekirse, Damat Ferit hükûmetinin 20. Kolordu'nun taşkınlıklar yaptığı gerekçesiyle Eskişehir'e nakli yolundaki düşünceleri ne yazık ki, uygulamaya konulamadı. Çünkü Anadolu'daki kamuoyu baskısı ve Kuva-yı Milliye hareketinin giderek güçlenmesi, hükûmeti istifa etmek zorunda bırakmıştı. Nitekim yeni kurulan hükûmet, kamuoyunun ve Kuva-yı Milliye'nin tepkilerine daha duyarlı idi. Ali Rıza Paşa kabinesi sulh sağlanmadıkça, 20. Kolordunun Eskişehir'e naklinin askerî strateji açısından son derece mahzurlu olduğunu açıkladı. Çünkü, bu kolordu Batı Anadolu'da mevcut bulunan birlikler içerisinde eğitimi en iyi ve güçlü olan birlikti. Öte yandan 9 Kasım 1919 tarihli bir irade ile 20. Kolordunun başına Kuva-yı Milliye yanlısı olduğu bilinen Mirliya Ahmet Fevzi Paşa'nın tayini gündeme geldi¹⁶. Tayinden önce Temsil Heyeti ile Ahmet Fevzi Paşa arasında yapılan özel telgraf haberleşmesinde Ahmet Fevzi Paşa henüz kendisine resmî olarak 20. Kolordu Komutanlığı vazifesinin teklif edilmediğini, şayet edilse dahi kabul etmeyeceğini bildirdi ve mesele böylece halledilmiş oldu.¹⁷

Öte yandan Ali Rıza Paşa kabinesinin kurulduğu gün (3 Ekim 1919) Mustafa Kemal Paşa, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa'dan Harbiye Nezareti'ne çekmesini istediği telgrafta Temsil Heyeti'nin isteklerini sıraladı. Bunlar arasında; tekrar iki ordu müfettişliği kurularak doğudaki kolorduların 13. Kolordu da dahil olduğu halde Kâzım Karabekir Paşa'ya, batıdaki kolorduların ise İstanbul ve Trakya'dakiler de dahil olduğu halde Ali Fuat Paşa'nın emrine verilmesini istedi¹⁸. İngilizler tarafından bu konuda devamlı takip altında tutulduğunu belirten Ali Rıza Paşa, adı geçen paşaların böyle bir göreve getirilmesi durumun-

16 BOA.DUİT., nr: 77-1, F: 1-4 / 2.

17 A.Ü.TİTE Arşivi nr: 114 / 51606, Forma 16, s. 10.

18 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 223-224; Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.1, s. 198-199.

da İngilizlerin türlü engeller çıkartıp hükûmete baskı yapacaklarını ve milletin zor durumda kalacağını belirterek bu müfettişliğe Cevat veya Fevzi Paşaların getirilmesini Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya çektiği telgrafta izah etmişti¹⁹. Ali Fuat Paşa, bu sırada kendisinin mirliva rütbesine sahip bir asker olarak, Batı Anadolu Kuva-yı Milliye kumandanı sıfatıyla aktif olarak görev yapmaktan yana olduğunu belirtmekte idi²⁰.

Mersinli Cemal Paşa'nın Ali Rıza Paşa kabinesinde Harbiye Nazırlığı'na getirilmesini takip eden dönemde önemli gelişmeler oldu. Nitekim onun Harbiye Nazırlığı ile birlikte, Kasım ayından (1919) itibaren, Anadolu'da ve Trakya'da henüz İtilaf Devletleri'nin kontrolüne girmemiş olan bölgelerdeki orduların iâşe, ikmal ve techizat konusuna ağırlık verilmeye başlandı. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin 29 Kasım 1919 tarihli şifre telgrafında bu konuda şöyle deniyordu:

*"Kuva-yı Milliye'nin iâşesi hakkındaki emrin bütün mem - lekete yaygınlaştırılması çeşitli söylentilere sebebiyet ve - receğinden Kuva-yı Milliye'nin nizamî birlikler tarafından iâşesinin zaruri olduğu görülmektedir. İtilaf Devletleri karşısında hükûmeti müşkil durumda bırakmamak için bü - tün faaliyetlerin gizlilikle yapılması düşünülmektedir. Ni - zamî birliklerce iâşe edilecek Kuva-yı Milliye yalnız İzmir (Batı) Cephesinde ve düşman karşısındakiler olursa iâşe konusunda problem olmaz. Yalnız ilgililere bu konunun çok gizli olduğunun tebliğ edilmesi zaruridir."*²¹

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, her ne kadar şimdilik desteğini sadece Batı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye için olabi-

19 A.Ü.TİTE Arşivi nr: 114 / 51606, Forma 10, s. 29.

20 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 235.

21 *Gnkr.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 23, Ds: 78, F: 4. Bu dönem askerî yazışma - larda "çok gizli" gizlilik dereceli yazılarda genellikle yan yana çift hilal işa - retî kullanılırdı. Bu belgede de bu işaret bulunmaktadır.

leceğini ifade etmişse de, bu daha sonra tüm yurt geneline yaygınlaştırılacaktı. Böylece Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti ile Temsil Heyeti'nin amaçları bir noktada birleşmiş olacaktı. Bundan başka, Trakya'da bulunan askerin ise jandarmaya dönüştürülmesi, ordunun terhis edilmemesi gereği dile getirilirken²², 14. Kolordu Komutanı Yusuf İzzet Paşa ise, eşkıya ile mücadele edebilmek -aslında Yunanlılarla savaşabilmek için kurmayı planladığı ordusunun modernize edilmesini talep etmekte idi²³.

Diğer taraftan III. Kolordu bomba bataryalarının kurulmasını, 20. Kolordu bomba ve top temin edilmesini istemekte idi²⁴. Kolordulardan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yazılan telgraflardan çıkan sonuca bakılırsa, İngilizlerin Kütahya ve Eskişehir depolarından alarak İzmit-Derince istasyonuna getirttikleri 99 vagon silah, cephane, teçhizat, araç, gereç vs.nin iyi muhafaza edilmesi gerektiği de oradaki birlik komutanlarına hatırlatılıyordu²⁵.

Öte yandan 27 Aralık 1919 tarihinde Harbiye Nezareti'nden çıkan bir yazıda depolarda mevcut silah, cephane ve diğer malzemenin ileride kullanılabilecek şekilde korunması ve bir fişğine dahi zarar verilmemesinin çok önemli olduğu belirtiliyordu. Ayrıca depoların çok iyi muhafazası, İtilaf Devletleri'ne karşı açık vermeyecek memurların gözetiminde bulunmasının memleket menfaati için gerekli olduğu vurgulanıyordu. Bu arada depolara işi bilen memurların tayininde, vatansever askerlerin aracılık etmelerinin memleket çıkarlarına uygun olduğu hatırlatılıyordu²⁶. Diğer yandan şayet lağv olunan birlikler varsa, bunların silahlarının makbuzla depolara tesliminin şart olduğu belirtiliyordu²⁷.

22 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 27, Ds: 41, F: 69.

23 *Gnkur.ATASE Arşivi*: aynı dosya, F: 68, 68-1.

24 *Gnkur.ATASE Arşivi*: aynı dosya, F: 65, 67.

25 *Gnkur.ATASE Arşivi*: aynı dosya, F: 64-1, 2, 3, 4, 5, 6.

26 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 27, Ds: 41 / 108, F: 70.

27 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 28, Ds: 35 / III, F: 12-16.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, diğer taraftan birliklerde ne kadar silah mevcut olması gerektiği yolunda bir de emir neşretti. Buna göre; fırka karargâhında 40 tüfek ve 40 kasatura, piyade alayı karargâhında 14 tüfek , 14 kasatura; beher makinelili tüfek bölüğünde 25 tüfek ve 25 kasatura, Alay makineli tüfek bölüğünde 100 tüfek, 100 kasatura, her piyade taburunda 295 tüfek ve kasatura bulunması gereği belirtildi. Bu hesaba göre, bir piyade alayında toplam üç piyade taburu, dört makineli tüfek bölüğü ve 999 mavzer ve kasatura bulunması gerekiyordu. İstihkâm bölüğünde 100'er tüfek ve kasatura bulunacaktı. Topçu alaylarında iki kudretli batarya, iki şinayder batarya ile 224 tüfek ve kasatura bulunacaktı. Telgraf Takımlarında 20 tüfek ve kasatura bulunması gerekiyordu. Eksiklikleri olan birlik varsa bilahare bu eksiklikleri temin yoluna gidilecekti²⁸.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin bu yeni düzenlemeleri yanında, yurt içinde bulunan İtilaf Devletleri subaylarına karşı Kuva-yı Milliyeçiler tarafından karşı bir harekette bulunulmaması da sık sık öğütleniyordu. Bu sırada Konya ve Adana arasındaki istasyonlarda bulunan Fransız subaylarına yapılan baskıların İtilaf Devletleri'nin karşı hareketine sebep olacağından bu tür hareketlerden vazgeçilmesi isteniyordu²⁹.

Mersinli Cemal Paşa ayrıca Adana-Pozantı taraflarında Fransızlar'a karşı yürütülen Kuva-yı Milliye hareketinde Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin kesinlikle bir müdahalesinin olmadığını, halkın galeyana geldiğini ifade ederek meseleye açıklık getirmekte idi³⁰. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti aslında yukarıda da ifade edildiği gibi gizliden gizliye de olsa Kuva-yı Milliye'yi desteklemekte idi. Bu açıdan milis kuvvetlerin teşkilinde olsun, silah ve cephane açısından desteklenmesinde olsun

28 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 1-1, Kls: 14, Ds: 131 / 57, F: 4 - 5.

29 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345403.

30 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345403, lef: 2.

gizliden gizliye yardımlarını esirgemedi. Nitekim, İtilaf Devletleri'ne açıktan açığa bu durumu ifşa etmek, memleket aleyhine bir durum yaratacağından gizli tutulmaya çalışıldı.³¹

31 Zekerî ya Türkmen, "Ali Rıza Paşa Hükûmeti Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Aynı dergi*, s. s.49 vd.

XXIX
MUSTAFA KEMAL PAŞA'YA İTİBARININ
İADE EDİLMESİ VE İSTANBUL-ANADOLU
İLİŞKİLERİNDE YUMUŞAMA DÖNEMİNE GEÇİŞ

Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte ordu müfettişliği görevinde bulunmuş; memleketin içinde bulunduğu kritik durumu en iyi tahlil eden bir asker olarak Kuva-yı Milliye hareketine yukarıda da izah edildiği gibi olumlu bakarak gerekli desteği de sağlamıştı. Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, 28 Aralık 1919 tarihinde sadarete yazdığı bir tezkirede, III. Ordu Müfettişi iken görevine son verildikten sonra askerlik mesleğinden istifa etmiş bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın, bazı siyasî sebeplerden dolayı askerlikten çıkarılarak sahip olduğu nişan ve madalyalarla, fahrî yaverlik rütbesinin Padişah buyruğu ile¹ kaldırıldığını belirtiliyordu. Cemal Paşa tezkiresine devamla, yapılan işlemin her hangi bir mahkeme kararına dayanmamasından dolayı kanuna da aykırı olduğunu belirterek, düzeltilmesi gerektiğini ve Mustafa Kemal Paşa'nın sahip olduğu nişan ve madalyalarla fahrî yaverlik rütbesinin geri verilmesini istemekte idi. Bundan başka, Harbiye Nazırı Mustafa Kemal Paşa'nın ordudan atılmış değil, istifa etmiş kabul edilmesini öneriyordu². Nitekim, Cemal Paşa'nın bu önerisi 29 Aralık 1919 tarihli Meclis-i Vükelâ toplantısında yerinde bulunarak, gerekli düzeltme-

1 Bu irade ve karar için bk. *BOA.DUİT.*, nr: 68 / 13, 68 / 14, 68 / 16.

2 *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345546.

lerin yapılabilmesi için Padişahın iradesinin de alınması lazım geldiği açıklanıyordu³.

Bakanlar Kurulu da aynı gün Harbiye Nezareti'ne yazdığı bir yazıda bu konunun düzeltileceğini dile getirdi⁴. Aslında Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa, bu konuyu zaman aşımına uğratmadan kısa sürede çözüme kavuşturmak arzusunda idi. Bu yüzden 30 Aralık 1919'da sadarete yazılan bir yazıda III. Ordu Müfettişliğinden alındıktan sonra istifa ettiği halde hiç bir sıkıyönetim mahkemesi kararına dayanmaksızın, idarî kovuşturma sonucu askerlik mesleğinden çıkartılıp, nişan ve madalyaları geri alınan Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumunun düzeltilmesi isteniyordu⁵.

Öte yandan İstanbul'da, hükûmet merkezinde bu faaliyetler yürütülürken, Mustafa Kemal Paşa 27 Aralık 1919'da Ankara'ya varmıştı. Ankara vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği şifreden anlaşıldığına göre, Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları şehre girdikten sonra, doğruca Hacı Bayram-ı Veli türbesini ziyaret etmişler, daha sonra halkın alkışları arasında kurbanlar kesilmiş; halifelik ve Padişahın, devlet ve milletin mutluluğu için dua edilmmişti Heyet daha sonra Ankara Ziraat Mektebi'ne giderek oraya yerleşmişti. Bu arada hey'etin, Ankara'ya gelene kadar uğradığı yerlerde, halkın tamamının Kuva-yı Milliye'den yana olduğu da müşahade edildi⁶. Mustafa Kemal Paşa, 30 Aralık 1919 tarihinde İstanbul vilayetine çektiği telgrafında ise, Osmanlı Devletinin bağımsızlık ve kuruluş yıldönümünü tebrik etti⁷.

3 BOA., Meclis-i Vükelâ Mazbatası, (MVM.), nr: 217, s. 629; *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Belge nr: 75.

4 BOA.BEO., Harbiye Giden nr: 345542.

5 BOA.DUİT., nr: 68 / 18.

6 BOA.BEO. Dahiliye Giden nr: 343585, telgraf 28 Aralık tarihli. BO - A., Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH.KMS.), Ds: 53-4, nr: 21, F: 4.

7 BOA.DH.KMS., Ds: 53-4, nr: 21, F: 7. Telgraf şu şekilde idi: •

Gelişmelere bakılırsa, bu dönemde Temsil Hey'eti ile İstanbul hükûmeti arasındaki münasebetler gayet olumlu bir şekilde yürütülmekte idi. Bu sırada Padişah'ın rahatsızlığı Ankara'da da duyulunca, Mustafa Kemal Paşa hatır sormak bahanesi ile ve hem de Damat Ferit Paşa döneminden beri devam eden kırıngınlığı gidermek üzere bir telgraf gönderdi. Bu telgrafında Padişah'a, rahatsızlığından dolayı Temsil Hey'etinin de üzüldüğünü ifade ettikten sonra, şifa dileklerinde bulundu⁸. Nitekim, Damat Ferit kabineleri tarafından âsi ilan edilen, dilekleri kabul görmeyen Mustafa Kemal Paşa, bu kabine döneminde Padişah tarafından dahi muhatap kabul olunmakta idi. Paşa'nın 14 Ocak 1920 tarihli bu telgrafına karşılık olarak, saray tarafından da bir teşekkür telgrafı gönderildi⁹.

Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul hükûmeti arasındaki bu yazışmalardan da anlaşılacağı gibi, iki taraf arasındaki kırınglık dönemi böylece sona erdi. Nitekim, 3 Şubat 1920'de çıkan irade-i seniyyede belirtildiği üzere, askerlikten idarî olarak uzaklaştırıl-

Mahreci: Ankara

İstanbul Vilayetine

Bu gün yevm-i istiklal-i Osmanî olmak münasebetiyle arz-ı tebrikat eyler, bu vesile ile vatanımızın tamami-yi halâsı ve devlet ve milletimizi altı asırlık şanlı istiklaliyle mazhar-ı saadet eylemesini Cenab-ı Hakk'tan dile - riz. Bu yevm-i mübeccelin saadeti idrakini bilumum milletdaşların yekdi - ğerini tebrike şitâb eylemelerini tememni eyleriz. 30 Kânun-ı Evvel 1335

*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
Hey'et-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal*

8 Mustafa Kemal Paşa'nın bu telgrafı 14 Ocak 1920 tarihlidir. Bk. *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, belge nr: 79; Nitekim Mustafa Kemal Paşa daha önce de Vahdettin'e tebrik telgrafı göndermişti. 15 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği telgrafında Padişah'ın mevlit kandilini tebrik ediyordu. Bk. Jaeschke, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I, Ankara 1989, s. 80.

9 *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, belge nr: 80.

mış olan Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmiş sayılacağı, nişan ve madalyalarının geri verileceği açıklanıyordu¹⁰.

Ali Rıza Paşa kabinesi bu sırada İtilaf Devletleri'nin yoğun baskılarına rağmen, memleket için önemli kararlar aldı. Bunlardan en önemlisi de Mustafa Kemal Paşa'ya eski itibarının iade edilmesi idi¹¹. Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesinin böyle bir karar alması onun vatanseverliğinin en önemli delili sayılmalıdır. Çünkü, devlet merkezinde İngiliz baskı ve tazyikinin had safhaya ulaştığı bir dönemde öteden beri İngilizlerin de takip etmekte olduğu bir kumandana yeniden iade-i itibar kazandırılması küçümsenmeyecek bir hareket idi. Zaten Millî Mücadele'yi desteklemesi ve Mustafa Kemal Paşa'ya arka çıkmasından dolayı Ali Rıza Paşa kabinesi hiç bir zaman zan altından kurtulamadı. Bütün faaliyetleri İngilizler tarafından şüpheyle karşılandı. Olayların gelişimine bakılırsa, şu kanaat karşımıza çıkmaktadır: İstanbul hükûmeti sanki artık ömrünün sona erdiğini anlamışçasına, bayrağı Anadolu'daki Kuva-yı Milliye liderlerine teslim etmek için onları muhatap almış ve elinden gelen desteği sağlamaktan geri durmamıştı.

Öte yandan, hükûmetin bir takım icraatları yukarıdaki görüşlerimizi doğrular mahiyettedir. Ali Rıza Paşa kabinesinde Dahiliye Nazırı olarak yer alan Ebubekir Hazım Bey, Sadrazamın onayı ile Mustafa Kemal Paşa'ya gizli olarak İskân Şubesi Müdürü Marûf Bey'i göndererek ona şu tekliflerde bulundu:

*"1-) Kuva-yı Milliye'ye daha çok hizmet edebilmek için
Rauf Bey hükûmetin işlerine daha az karışsın;*

¹⁰ BOA.DUİT., nr: 68 / 20, 21.

¹¹ Bu konu belgelerde olmasına rağmen, diğer kaynaklarda bulunmamaktadır. Bk., BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345542; BOA.DUİT., nr: 68. Nitekim bu konu *Nutuk'ta* işlenmemiştir. Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan bu jest, daha doğrusu Millî Mücadeleye verilen bu destek, İngilizlerden gizlenmek amacıyla basına da sızdırılmadığı gibi, *Takvim-i Vekayi'de* de yayınlanmamıştır. Bk. Zeki Sarıhan, *Aynı eser*, c.II, s. 31-32.

2-) *Gönderdiğim valileri kabul edin.*

3-) *Aramızda bir yazışma şifresi düzenlensin !"*¹²

Diğer taraftan Ali Rıza Paşa hükûmetinin politikası, Kuva-yı Milliye ile uzlaşmaktan öteye gidip adeta Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul'daki temsilcisi gibi davranması, bir müddet sonra müttefikleri telaşa düşürerek harekete geçmelerine neden oldu ve kendi yerini Salih Paşa kabinesine bıraktı.

¹² Ebubekir Hazım Tepeyran, *Aynı eser*, s. 31-32.

XXX
HARBİYE NEZARETİ'NİN KUVA-YI MİLLİYE
HAREKETİNE BAKIŞI, KUVA-YI MİLLİYE'NİN
DESTEKLENMESİ YOLUNDAKİ EMİR VE
UYGULAMALARI

Sivas Kongresi'nden sonra Anadolu'nun tamamına yakınında askerî ve mülkî yetkililer vasıtasıyla otoritesini kabul ettiren Temsil Hey'eti, Kuva-yı Milliye'nin desteği ile hakimiyetini memleket sathında pekiştirmekte idi. Nitekim, Kuva-yı Milliye'nin ilk Yunan işgal hareketleri döneminde belirli bir teşkilatı yoktu. İhtiyaçlarının temininde hükûmetin bir desteği bulunmuyordu. Kısaca kendi başının çaresine bakmak mecburiyetinde kalan Kuva-yı Milliye teşkilatı, her hangi bir gelire sahip olmadığından bazı mahallerde â'sâr gelirlerine el atıyor, bazı kanunsuz hareketlerle maişetini gidermeye çalışıyordu.

Mersinli Cemal Paşa, Harbiye Nezareti'ne geldikten sonra, kanuna aykırı hareketlerin bir çok israf ve suistimallere yol açacağını ve keyfî uygulamalara sebep olacağını belirterek Kuva-yı Milliye'nin hükûmet tarafından iâşe edilmesi gerektiği tesbit edildi. Nitekim, Cemal Paşa'nın çok gizli (çift hilal işaretli) kaydıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Levazımât-ı Umumiye Dairesine gönderdiği 4 Aralık 1919 tarihli yazısında, Kuva-yı Milliye'nin hükûmetçe iâşe edilmesi durumunda İtilaf Devletleri'nin baskısına maruz kalınacağı endişesi dile getirilmekte idi. Bu endişeye rağmen Paşa, Batı Anadolu Cephesi'nde bulunan Kuva-yı Milliye'nin çok gizli olarak Bandırma'da bulu-

nan 14. Kolordu ile Konya'da bulunan 12. Kolordular tarafından desteklenmesini emretti¹. Cemal Paşa bir yandan bu emri verirken, diğer taraftan da Anadolu'daki idarî ve askerî erkân ile telgrafla irtibat kurarak, işbirliği yapmaktan çekinmedi². Nitekim, Cemal Paşa'nın yukarıdaki düşüncelerinden hareket eden Levazımât-ı Umumiye Dairesi, Konya'daki 12. Kolordu ile Bandırma'daki 14. Kolordulara bu yolda birer emir gönderildi. Bu emirde Kuva-yı Milliye'nin nizamî birlikler gibi iâşe ve ikmalinin taahhüt edildiği belirtiliyordu. Öte yandan, bu emrin gizlilikle uygulanması gereği vurgulanmışken, 23. Fırka Komutanı Süleyman Sururî Bey'in, bu konuda açık telgrafla 25. Kolordu komutanlığına müracaatı iyi karşılanmadı. İşte bu yüzden, bu işlemlerin büyük bir gizlilikle İtilaf Devletleri'nin dikkatini çekmeden yapılması isteniyordu. Emrin devamına bakılınca, sadece Batı Anadolu Cephesi'ndeki Kuva-yı Milliye'nin iâşe ve ikmalinin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır³.

Bu arada Harbiye Nezareti, Kuva-yı Milliye'nin iâşe ve ikmalî konusunda bir de altı maddelik talimatname hazırladı. Çok gizli kaydı ile Levazımât-ı Umumiye Dairesi II. Şubesi'nden çıkan bu talimatnamede şunlar açıkliyordu:

- "1-) Kuva-yı Milliye teşkilatının iâşesi, mıntıkasında bu -
lunduğu nizamî kuvvetler tarafından temin edilecektir.
- 2-) Kuva-yı Milliye reisleri mıntıkasında bulunduğu nizamî
kuvvet kumandanlarına mevcuduyla ihtiyacını bildirecektir.
- 3-) Nizamî küt'a komutanları mıntıkasında bulunan Kuva-yı
Milliye mevcutlarını yani iâşe ettikleri insan ve hayvan
adedini, kadro noksanı varsa verecekleri iâşe maddelerini
cetvelde neferlere masraf ve kayd gösterecek, kadro noksa -
nı yoksa bütçeye düşen fazla tahsisattan karşılanmak üzere

1 BOA., BEO., Harbiye Gelen nr: 345518.

2 BOA. Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH.ŞFR.), nr: 104 / 78.

3 BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 2.

*fazladan iâşe ettiği kuvveti kolordusuna bildirecek, kolor -
du tarafından bunlar o civarda bulunmayan diğer kıt'aların
kadrosunda gösterilerek kıt'alar arasında hesaplar dengele -
necektir. Kuva-yı Milliye' mevcudu kolordu kadrosundan
dahi fazla olduğu takdirde, kadrosundan aldığı mevcuttan
fazla olan insan ve hayvan iâşesini hesaplayıp Harbiye Ne -
zaretine bildirecektir. Gerek tablolarda ve gerekse iâşe cet -
vel veya makbuzlarında Kuva-yı Milliye namı belirtilme -
yecek, bu husus kesinlikle yazılmayacaktır. Bunlar kolordu
veya kıt'aların misafiri olarak kaydedilecektir.*

*4-) Kuva-yı Milliye reisleri ve memurları hiç bir nam ile
kendi hesaplarına mülkiye ve maliye memurlarından is -
tekte bulunmayacakları gibi, ikide bir iâşe, â'sâr anbarları -
na da el koymayacaklardı.*

*5-) Nizamî birlik komutanları kendi mıntukasında bulunup
iâşe ettiği Kuva-yı Milliye mevcudunu ve iâşe tarzını son
derece gizli kaydıyla murakabe ve teftiş etmek hakkına sa -
hip olacaktır.*

*6-) Nizamî birlikler, Kuva-yı Milliye iâşesi için verdikleri
iâşe maddelerini başkalarının dikkatini çekmeyecek şekil -
de temin edecekler ve bu konudaki haberleşme vesika ve
vasıtaları taraflarca daima çok gizli bir şekilde cereyan
edecek ve saklanacaktır.*⁴

İşte yukarıda maddeler halinde belirlenen bu talimat doğrul -
tusunda Kuva-yı Milliye iâşe ve ikmal edildi. Bundan da anla -
şıldığı gibi, Ali Rıza Paşa hükûmeti, Kuva-yı Milliye'ye elbise,
silah ve teçhizat bakımından her türlü yardımda bulundu⁵. Her
halde bu yardımlar yetmiyordu ki, Kuva-yı Milliye Batı Anado -
lu'da â'sâr ambarları ile düyûn-ı umumiye sandıklarına da el at -

4 BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345518, İef: 3-4, 14 . 12 . 1335.

5 Zeki Sarıhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.II, Ankara 1986, s. 222-223.

makta, makbuz karşılığı para ve erzak almakta idi⁶. Bu olaylar üzerine Harbiye Nazırı Cemal Paşa, kolordulara gönderdiği bir başka yazısında, Kuva-yı Milliye'nin bu tür uygunsuz hareketlere müracaat etmeyerek belirlenen talimat çerçevesinde hareket etmesini istedi. Nitekim bu doğrultuda yazdığı bir telgrafta Konya'daki 12. Kolordu komutanını uyarmakta idi⁷.

Öte yandan, Batı Cephesi'nde bu sırada Yunanlılarla yapılan mücadelelerde büyük ölçüde paraya ihtiyaç duyulmakta idi. Bu amaçla Alaşehir mıntıkasında bulunan Kaymakam Ömer Lütfi Bey, 12. Kolordu Komutanlığı'na yazdığı telgrafta, Kuva-yı Milliye'nin sorumlusu "3157 NK"⁸ ile Alaşehir'e acele 20.000 lira gönderilmesini istedi. Tabii ki, bu parayı Harbiye Nezareti'nin temin etmesi pek mümkün görünmüyordu. Bilahare bu meblağın makbuz karşılığı bankalardan temin edilmesi yoluna gidildi⁹. Bu arada 12. Kolordu komutanlığından Temsil Heyeti'ne yazılan 12 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafta Kuva-yı Milliye için geri hizmette çalışanlara fazla maaş verilmemesi gerektiği vurgulanıyordu¹⁰. Kuva-yı Milliye'nin Harbiye Nezareti ve Er-kân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından iâşe ve ikmaline rağmen, â'sâr sandıklarına, düyûn-ı umumiye vs.ye müdahalede bulunması Harbiye Nazırı'nın 8 Ocak 1920 tarihli şifre telgrafı ile 14. Kolordu Komutanlığı'nı uyarmasına sebep oldu. Cemal Paşa, kolordular görevini layıkıyla yaparlarsa, bu tür müdahale-nin önünün alınacağını açıklamakta idi¹¹. Öte yandan Maraş'ta-

6 BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345518, lef: 5, bu belgedeki ifadelerle bakılırsa, Kuva-yı Milliye Gördes Düyûn-ı Umumiye Sandığı'ndan makbuz karşılığı 2000 lira, Akhisar kazasından da zeytin â'sârını almıştı.

7 Gnkur.ATASE Arşivi: 5-2068, Kls: 306, Ds: 33, F: 8-2.

8 Millî Mücadele döneminde bu tür şifreli numaralar önemli mevkillerde görevli kişilere verilmiş, istihbarî açıdan böyle yapılmıştır.

9 Gnkur.ATASE Arşivi: 5-2068, Kls:306, Ds: 33, F: 10, 11.

10 Gnkur.ATASE Arşivi: 5-2068., Kls: 306, Ds: 33, F: 12.

11 BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345833.

ki Kuva-yı Milliye'cilere de yardım yapılması gerektiği belirtile-
rek, Batı Anadolu'da hazırlanmış olan bu talimatnamede belirtti-
len hususların dışına çıkılması da isteniyordu. Çünkü, talimata
göre sadece Batı Anadolu Kuva-yı Milliye'sine yardımda bulu-
nulacaktı¹². Bütün bu faaliyetlerden anlaşıldığı gibi, Damat Fer-
rit hükümetleri döneminden Anadolu ile kopma noktasına varan
ilişkiler, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde yeniden düzenlene-
rek olumlu şekle dönüştü.

Bu gelişmeler olurken, Harbiye Nezareti'nin zaman zaman
İngiliz İşgal Kuvvetleri komutanlığı ile muhatap olduğu da an-
laşılmaktadır. İngiliz İşgal Kuvvetleri, Karadeniz Ordusu Baş-
komutanı sıfatına sahip olan General Milne, 3 Kasım 1919'da
Cemal Paşa'ya gönderdiği bir notada Batı Anadolu'da Yunan ve
Türk kuvvetleri arasında bir hat çizdiğini ifade ederek tampon
bir bölge oluşturduğunu belirtti. Milne'ye göre, Osmanlı asker-
leriyle silahlı çeteler (yani Kuva-yı Milliye) bu hattın 3000 met-
re gerisine çekilecek, Batı Anadolu'daki bu yerleri İngiliz, Fran-
sız ve Yunan birlikleri işgal ederek bir ara bölge (tampon böl-
ge) oluşturulacaktı¹³.

İngiliz generalinin bu sert ültimatomu karşısında Harbiye
Nazırı Mersinli Cemal Paşa 5 Kasım 1919'da¹⁴ verdiği cevapta,
Paris Barış Konferansı kararlarına göre, Yunanlılar'ın İzmir'i iş-
gal ettiklerine göz yumulduğunu, bu arada İzmir'le yetinmeyen
Yunanlılar'ın daha da içerilere ilerleyerek katliamlar yaptıkları-
nı¹⁵, böyle bir hattın (Milne Hattı) geçici dahi olsa iyi karşılan-

12 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-2068, Kls: 306, Ds: 33, F: 17,18,19; ayrıca bk. *BOA.BEO.*, Harbiye Giden nr: 345758.

13 *BOA.BEO.*, Harbiye Gelen nr: 344912.

14 Belgede yanlışlıkla olsa gerek 5 T.evvel 1335 tarihi verilmiştir. Bk. *BO - A.BEO.* Harbiye Gelen nr: 349690.

15 Yunanlıların Anadolu'da yaptıkları mezalim, asker ve sivil memurlar tarafın-
dan Harbiye Nezareti'ne Dahiliye Nezareti'ne sık sık rapor edilmiştir. Bilgi
için bk., Zekeriya Türkmen, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2000.

mayacağını ifade etti. Cemal Paşa ayrıca, bu hattın kabulü durumunda, pek çok Türk'ün muhacerete maruz kalacağını belirtti. Cemal Paşa, Milne'in verdiği notadaki istekler üzerine endişesini şöyle dile getirmekte idi:

*"...hükûmet tarafından sizin bu istekleriniz kabul edilse bile, Kuva-yı Milliye, hükûmetin emirlerini dinlemeden karşı harekete geçecektir!"*¹⁶

¹⁶ BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 344912, 349690.

XXXI

BATI ANADOLU'DAKİ YUNAN İLERLEYİŞİ KARŞISINDA KUVA-YI MİLLİYE'NİN TAVIR VE HAREKETİ, HÜKÜMETLE OLAN İLİŞKİLERİ

Daha önceki bölümlerde de ifade edildiği gibi, Ali Rıza Paşa kabinesi ile Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı hareket genel anlamda diğer hükûmetlere oranla uyum içinde idi. Nitekim, Temsil Hey'eti ile yeni hükûmet arasında 7 Ekim 1919'da büyük ölçüde mutabakat sağlandı. Öte yandan bu sırada Ali Fuat Paşa, Temsil Hey'eti tarafından Batı Anadolu Kuva-yı Milliye Genel Komutanlığına atandı. Cepheyi iç ve dış olmak üzere ikiye bölen Paşa, Batı Cephesi'nde görevli bulunan kumandanları da Bilecik'e davet ederek¹, 14 Ekim 1919 tarihinde bir toplantı tertipleyerek görev bölümü yaptı².

Nitekim, bu toplantıdan önce Mustafa Kemal Paşa, Ali Fuat Paşa'ya gönderdiği 8 Ekim 1919 tarihli telgrafında; "...*Kuva-yı Milliye'nin ahaliye mütevaciz davranmamasını, yardım edeceğimizi vaad ettiğimiz yeni hükûmeti zor duruma sokmamaları*" konusunda özellikle dikkatli olunmasını istemişti³. Ali Fuat Paşa verdiği cevapta 14. Kolordu mıntıkası hariç olmak kaydıyla bütün cephede bir kargaşa olduğunu, Kuva-yı Milliye hareketini yeniden düzenleyecek millî kuvvetlerle düzenli ordu birlikle-

1 A.Ü.TİTE Arşivi: 114 / 51606, Forma: 14, s. 10.; Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953, s. 239; ayrıca bk. Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 239-240.

2 Cebesoy, *Aynı eser*, s. 240; Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Paşa*, Ankara 1993, s. 113.

3 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-3522, Kls: 329, Ds: 3(13), F: 39-6.

ri arasındaki anlaşmazlıkları giderecek büyük rütbeli bir kumandana ihtiyaç duyulduğunu belirtiyordu.

Ayrıca 20. Kolorduya dönmesi mümkün olamazsa, bizzat kendisinin Batı Cephesi'nde emir komutayı almak istediğini de bildirmişti⁴. Mustafa Kemal Paşa da 12 Ekim 1919'da Cemal Paşadan Ali Fuat Paşa'nın resmî ya da, gayr-ı resmî bir sıfatla Aydın Cephesi'ne gönderilmesini ve bu cephede Kuva-yı Milliye'yi tanzim ve tensik edilerek nizamî küt'alarla Kuva-yı Milliye'nin ilişkilerini düzenlemeye memur edilmesini istemişti⁵. Bu istekler -şimdilik- Ali Rıza Paşa kabinesi tarafından uygun bulunmamıştı.

Öte yandan Ali Fuat Paşa, Bilecik'teki mülakattan sonra İzmir Cephesi'ne doğru harekete geçtiğini, yalnız Seyitgazi'de İstanbul hükûmetinin müdahalesi ile durdurulduğunu yazmakta idi⁶. Ali Fuat Paşa'ya göre, bu müdahale sebebiyle gerekli düzenlemeler yapılamadığı gibi, millî müfrezeler de dağıtılmıştı. Yeni kabine tarafından, XII. ve XIV. Kolordular bu cephede görevlendirilmişti. Bu arada belirtmek gerekirse, İtilaf Devletleri'nin aşırı baskıları, hükûmetin bu cephede almaya çalıştığı tedbirlerden vazgeçmesine neden olmuştu⁷.

1919 Aralık ayı başlarında Yunanlıların Batı Anadolu'ya yeni kuvvetler yığarak işgal sahalarını genişletecekleri yolundaki haberlerin yayınlanması üzerine⁸, Harbiye Nezareti bu ihtimali dikkate alarak derhal harekete geçti. Nezaret, Anadolu ve Rumeli'deki kolordulara 24 Aralık 1919 tarihinde gönderdiği emirde,

4 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-3522, aynı dosya, F: 38-5; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD.)*, Sy: 46, (1963), vesika nr: 1078; Ali Fuat Cebesoy, kendisi olmazsa, Re'fet Bey'in tayin edilmesini istemektedir.

5 *Gnkur.ATASE Arşivi*: 5-3522, aynı dosya, F: 38-4.

6 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 242.

7 Ali Fuat Cebesoy, *Aynı eser*, s. 242-244.

8 *HTVD.*, Sy: 20, (1957), vesika nr: 502-510, Milne'nin Yunan işgal sahasını genişletmeyeceklerini yazmaktadır. Bk. *HTVD.*, Sy: 20, vesika nr: 507.

seferberlik için gerekli hazırlıkları yapmalarını emretti. Mersinli Cemal Paşa tarafından hazırlanan 32 sayılı ve çok gizli kayıtlı seferberlik emrine göre, her kolordu mıntukasında bir Asker Alma Dairesi kurulacaktı. Bu emirde şayet anlaşılmayan bir nokta olursa, gerekli açıklamalarda bulunulmak üzere kolorduların güvenilir birer zabitanı İstanbul'a göndermeleri isteniyordu⁹. Bu ise kurulmak istenen yeni teşkilatın ne derece gizli tutulduğunu göstermesi bakımından önemli idi. Nitekim muhabere vasıtaları ile bu konunun bildirilmesinin sakıncalarını çok iyi bilen Harbiye Nazırı, şimdilik böyle bir ifade kullanmakta idi.

Bu arada, Temsil Hey'eti 31 Aralık 1919 günü Batı Cephesi'ndeki kolordu ve fırka komutanlıklarına yazdığı bir şifre telgrafta Yunanlıların İzmir ve çevresinde kuvvetli bir ordu kurarak -sulh konferansı bu bölgeyi boşaltmaları kararını verse de- işgal sahalarını genişleteceklerine dair haber alındığından bahsetti. Temsil Hey'eti, Kuva-yı Milliye'nin yalnız başına bu işi başaramayacağını dile getirerek, 14. ve 12. Kolorduların bu cepheye yardım etmelerini istemekte idi¹⁰. Ayrıca bu tebligatın bir sureti de gizli olarak Harbiye Nezareti'ne gönderildi. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanı Miralay Galatalı Şevket Bey vasıtasıyla gönderilen bu yazıda Cemal Paşa, "İsa" müstear ismini kullanarak yalnız iki kolordunun harekete geçmesinin doğru olmayacağını, 20. Kolordunun da seferberlik ve ikmalini tamamlayarak icabında bu cepheye yardım etmesi gerektiğini bildirmekte idi¹¹.

Bu sırada Temsil Hey'eti tarafından hazırlanan seferberlik planı, 9 Ocak 1920 tarihinde, İstanbul'daki 10. Kafkas fırkası, Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, Edirne'de 1. Kolordu, Bursa'da 56. Fırka, Bandırma ve Balıkesir'de 61. Fırka, 14. Kolordu, Erzurum'da 15. Kolordu ve Konya'da da 12. Kolordu-

9 HTVD., Sy: 20, vesika nr: 508-509.

10 HTVD., Sy: 20, vesika nr: 511.

11 HTVD., Sy: 20, vesika nr: 518.

lar olduğu halde bütün askerî makamlara bildirildi. Bu plana göre, Mustafa Kemal Paşa Anadolu Genel Komutanı olacak, Er-kân-ı Harbiye Riyaseti'ne de Ali Fuat Paşa getirilecekti. Öte yandan doğudaki orduları da Kâzım Karabekir Paşa idare edecekti¹². Bu konuda sadaret ile Harbiye Nezareti arasında da yazışmaların olduğu anlaşılmaktadır¹³. Nihayet Harbiye Nezareti, 25 Şubat 1920 tarihinde Temsil Hey'eti'ne gönderdiği bir yazıyla şu önemli noktaları izah etmekte idi:

*"...Kuva-yı Milliye'nin İzmir'in ilhakı durumunda demir - yolları, cephanesi ve silah depoları ile stratejik noktalara el koymasını, akabinde 14., 12. ve 20. Kolorduların İstanbul'daki merkezî hükûmetle alâkalarını kesmelerini 15., 13. ve 3. Kolorduların ise irtibat halinde kalarak İtilaf kuvvetlerine karşı hükûmetin tehdit unsurunu meydana getirmeleri düşüncesinde olduğunu bildirecekti. Bu durumda İtilaf Devletleri'nden gelmesi muhtemel baskılar karşısında hükûmet, kendisine ısyan etmiş olan bu kolordu ve birliklere karşı bir şey yapamayacağını, ancak Nasihat Hey'etleri gönderebileceğini söyleyecek, böylece bir kısım değerli şahsiyetin Anadolu'ya katılmaları sağlanacaktı. Bu durumu asla ordu ve memleketin anarşi içinde olduğu şeklinde yorumlamamak lâzımdı. Şayet bütün bunlardan sonra, İngiliz ve Fransızlar'ın siyasî tehditleri fiilî müdahaleye dönüşürse, o zaman 13., 15. ve 3. Kolordular da merkezle bağlarını koparacaklardı. Bu durumda 15. Kolordu şarka yürüyecekti. Bu durum memleketin en nazik anında tatbiki konulacaktı. Demiryolları da tamamen Anadolu'nun kontrolünde olacaktı."*¹⁴

12 HTVD., Sy: 20, vesika nr: 514, 518, 519.

13 HTVD., Sy: 21, (1957), vesika nr: 534-537.

14 HTVD., Sy: 21, vesika nr: 538.

Harbiye Nezareti'nin seferberlik ve yığınak planları ve yapılması gereken mühim işler konusunda 25 Şubat 1920 tarihinde, Temsil Hey'etine gerekli talimatı vermesinden sonra, Temsil Hey'eti de 9 Ocak 1920 tarihli planda bazı değişiklikler yaptı. Milne Hattı ve ilerisinin işgali halinde kolordular Kuva-yı Milliye'ye azamî silah, cephane, teçhizat vs. yardımını yapacaklardı. İlk önce Batı Anadolu'daki birlikler seferber duruma geçeceklerdi¹⁵. Bunları da diğer kolordu ve birlikler takip edeceklerdi. İşte alınan bütün bu tedbirler, İstanbul'da bulunan işgal güçlerini harekete geçiren sebepler arasında bulunuyordu. Başkentte işgal altında olmalarına rağmen¹⁶, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bu aşamada büyük gayretler sarf ederek en büyük vatanseverlik örneğini sergiledi. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin bu tür tavır ve hareketleri, yani Kuva-yı Milliye'den yana davranışlar sergilemesi İngilizlerin gözlerinden kaçmadığı gibi, hemen harekete geçmelerine de neden oldu.

Diğer yandan General Milne'nin, Kuva-yı Milliye için asker toplandığı yolundaki endişelerini dile getiren telgraflarının, zaman zaman Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Milne'nin iddiasına göre, ordu mensupları tarafından Kuva-yı Milliye'ye adam toplanmakta, ötede beride propagandalar yapılmakta idi. Milne, işgal kuvvetleri adına Osmanlı zabitanının böyle işlerle uğraşmasını uygun bulmadıklarını ve bu tür olayları şiddetle kınadıklarını belirtmekte idi. Gerçi Cemal Paşa, bu yolda bir araştırma yaptırmış ve Kuva-yı Milliye için adam toplayan kişi veya kişilerin İngilizlerin iddia ettikleri

15 HTVD., Sy: 21, vesika nr: 539.

16 Bu ifade belki tenkide açık olabilir, fakat bizim görüşümüze göre 13 Kasım 1918 tarihinden itibaren Osmanlı başkenti İtilaf Devletleri'nin işgallerine girmiş bulunuyordu. Özellikle İngilizler her istediklerini yaptırabilmekte idiler. Dirayetli hükümetler ki, bunlar arasında yer alan Ali Rıza Paşa kabinesi döneminde emellerine tam manasıyla ulaşamadıklarından -kaynaklarda yer almakta olan- resmen işgal hadisesini gerçekleştireceklerdi.

gibi asker olmayıp, halktan ileri gelenlerin olduğunu tespit ettiklerini ve bu yolda Dahiliye Nezareti'ne de gerekli takibatın yapılmasını tavsiye ettiklerini Milne'e belirtmişti. İngilizlerin bu endişeleri üzerine, Mersinli Cemal Paşa, gerekli makamlara emirler göndererek şüpheye kesinlikle mahal bırakılmamasını da ayrıca emretti¹⁷. Nitekim, Dahiliye Nezareti de bu uyarıları dikkate alarak, memleket menfaatleri doğrultusunda gayret sarf etti. Nezaret, İngilizlere ise geçiştirici cevaplar vererek, meseleyi kapatmaya çalıştı.

Öte yandan, 23 Aralık 1919'da Harbiye Nazırı'nın sadarete yazdığı uzunca bir tezkirede, Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından işgal güçlerince ordunun silah ve malzemesine büyük ölçüde el konulduğu belirtilerek, Osmanlı ordusunun bu hususta pek çok kayba uğradığı anlatılıyordu. Yazıda ayrıca, İtilaf Devletleri'nin teslim aldığı silah ve malzemelerin saklandığı depolarda çok iyi muhafaza altında tutulması gereği de ayrıca dile getiriliyordu. Bu arada İngiliz ve Fransızlar'ın depolardan aldıkları silahlar için makbuz vermeleri şartının da uygulanması Harbiye Nezareti'nin fikirleri arasında yer alıyordu¹⁸. Nitekim, Harbiye Nezareti ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin Anadolu hareketinin liderleri ile gizliden gizliye kurmaya çalıştıkları irtibattan İngilizler endişe duymakta idiler. Bu endişeler, General Milne tarafından 20 Ocak 1920'de Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşaların 48 saat zarfında görevden uzaklaştırılmalarını isteyen bir ültimatomla hükûmeti zor duruma soktu. Cemal ve Cevat Paşaları suçlayan notada şunlar sıralanmıştı:

"1-) Özel olarak seçilmiş subayları Kuva-yı Milliye erkân-ı harbiyesine göndermek,

17 BOA.DHKMS., Ds: 53 / 4, nr: 18, F: 2-1, 3.

18 BOA.BEO., Harbiye Gelen nr: 345528, lef: 1-2.

- 2-) 14. Kolordudan terhis vs.yollarla ayırmak suretiyle Kuva-yı Milliye'ye adam göndermek,¹⁹
- 3-) Anadolu'ya top kaması ve diğer alât ve edevatı kaçırarak,
- 4-) Zonguldak'tan İstanbul'a gelen taburun tekrar Zonguldak'a iadesine sebep olmak,
- 5-) İtilaf Devletleri'nden izin almadan Alaşehir'e alay nakletmek,
- 6-) İtilaf Devletleri'nden izin almadan Bursa'dan Bandırma'ya alay nakl etmek." ²⁰

Her ne kadar hükûmet, bu notaya hemen cevap verdi ise de, müttefikler verilen cevaba inanmadılar ve bu hususta Türklere karşı besledikleri duyguları da pek değişmedi. Bunun üzerine Harbiye Nazırı ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti bu suçlamalardan sonra istifa etmek durumunda kaldı.²¹ Bu istifalar sırasında Harbiye Nezareti vekâleten Salih Paşa'ya bırakıldı. Nitekim Mersinli Cemal Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı telgrafında; "...İngilizler, hükûmete verdikleri bir notada benimle Cevat Paşa hazretlerinin görevden çekilmemizi istediler. Hükûmetçe olmaz diye şiddetli karşılık verildiyse de, durum hükûmetin kalmasını ve yalnızca benimle Cevat Paşa'nın çekilmemizi gerekli kılıyordu. Harbiye Nazırlığı'na vekâleten Salih Paşa vekil edilecektir. Hükûmeti güç duruma sokacak bir davranışta bulunulmamasını rica ederim. Yoksa durum düşündüğümüzden ağır olur" diyordu.²²

19 Cemal Paşa Harbiye Nazırlığı döneminde Kuva-yı Milliye'ye destek olduğu gibi para yardımı da dahi bulunmuştu. Bu hususta arşivlerde ve yayınlanmış arşiv belgelerinde de bilgiler mevcuttur. Bilgi için bk., HTVD., Sy: 12, (1955), vesika nr: 302.

20 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 365-367; Taner Baytok, *İngiliz Kaynakları'nda Türk Kurtuluş Savaşı*, Ankara 1970, s. 49; ayrıca bk. Mevlan-zade Rifat, *Aynı eser*, İstanbul 1993, s. 348.

21 BOA.BEO., Dahiliye Giden nr: 345847; ayrıca bk. Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, (Yay.Haz. Faruk Özerengin), İstanbul 1990, s. 420-422.

22 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 363.

Fakat bir müddet sonra, 3 Şubat 1920'de Harbiye Nezareti'ne Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa (Çakmak) atandı²³. Bu arada, devlet merkezinde bu istifalar olurken, Temsil Hey'eti adına telgraf çeken Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nazırı'nın istifasına itiraz etti²⁴. Öte yandan hükûmet, Milne'in bu ültimatolarına karşı muhtelif teşebbüslerde bulunmuşsa da başarılı olamadı. Hatta kabine topluca bunu protesto etmek için istifayı da düşünmüş; fakat, Meb'usan Meclisi'nde yeterli sayıda mebusun bulunmayışı bu uygulamadan vazgeçilmesine neden olmuştu²⁵. Diğer taraftan Mersinli Cemal Paşa, Burdur Meb'usu sıfatıyla mecliste çalışmayı Harbiye Nazırlığı'na tercih etmiş; lakin, uyarıların ardından tekrar görevde kalarak, Ali Rıza Paşa kabinesini zor bir durumdan kurtarmaya muvaffak olabilmisti²⁶. Diğer taraftan Ali Rıza Paşa kabinesi, 12 Ocak 1920'de -son- Osmanlı Meb'usan Meclisi'ni toplamış ve 28 Ocak 1920'de yapılan gizli oturumda Misak-ı Millî kararlarının alınmasında son derece etkili olmuştu.

Harbiye Nezareti, 7 Şubat 1920 tarihinde sadarete sunduğu bir raporda Yunanlılar'ın mütecaviz hareketleri karşısında sessiz kalmanın mümkün olmadığını, seferber duruma geçilmesi gerektiğini hatırlatıyordu. Kavaklı Mustafa Fevzi Paşa, bu raporda mevcut birliklerimizle işgal mıntıkasındaki birliklerimizin müessir bir durumda olmadıklarını, silah, personel ve malzeme eksikliği bulunduğunu ifade ettikten sonra İngilizlerin baskılarına rağmen, sayıca orduyu arttırmak düşüncesinde oldu-

23 Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, c.I, Ankara 1959, s. 24; Fevzi Çakmak Paşa hakkında geniş bilgi için bk., Hayrullah Gök, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1876-1950)*, Ankara 1997.

24 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 365-367; öte yandan Ali Fuat Türkgeldi, Vahdettin'in Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın istifa haberini aldığı anda; "Aferin!, Türk oğlu Türk olduğunu ispat etti" dediğini belirtir. Bk, *Görüp İşittiklerim*, s. 255.

25 Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 329-332.

26 Mevlan-zade Rıfat, *Aynı eser*, s. 348.

ğunu söylüyordu. Fevzi Paşa, Ali Rıza Paşa'ya altı madde halinde isteklerini şöyle sıraladı:

- 1-) Yunanlıların doğrudan tecavüzüne maruz kalan Trak - ya'da I., Anadolu'da 14., 12., ve 20. Kolordular ve İstan - bul'daki 25. Kolordunun mevcutlarını arttırmalı, asker, malzeme vs. ihtiyaçlarının tedarik edilmesi,
- 2-) Seferberlik hazırlıklarının ikmalinden sonra seferberli - ğin ilan edilmesi,
- 3-) Her zaman kıt'aatımızı istediğimiz mahalle sevk ve ikamet serbestiyetinin olması,
- 4-) Silah altına alınan veya alınacaklar konusunda, silah ve cephane temininde, cepheye hakim olma konusunda tam bir serbestlik içinde çalışabilme imkânının sağlanması,
- 5-) Yunanlılarla büyük bir harp vuku'unda harbi sürdür - bilmek için şimdiden silah, cephane, vs. malzemeyi teda - rik etme konusunda serbesiyet sağlanması,
- 6-) Mevcut yollardan ve malzemelerden gereğince istifa - de edebilmek için gizli hazırlıkların yapılması ve bunun müttefiklere kat'i surette sızdırılmamasının sağlanması la - zımdır.²⁷

Öte yandan, Harbiye Nazırı'nın bu istekleri doğrultusunda, sadrazam daha evvel bir açıklamada bulundu²⁸. Ali Rıza Paşa, bütün bu endişelere rağmen gizliden gizliye Anadolu'ya destek sağlamaya devam etti. Sadrazam, 16 Şubat 1920 tarihinde Ana - doli'ya sevk edilecek askerî eşya arasında silah, cephane, teçhi - zat, araç-gereç vs.nin bulunduğunu belirttikten sonra, İngiliz Rıhtım Komutanlığı tarafından bunların arandığını; bu yüzden Sevkıyat Dairesinden bir ilmühaber uydurularak bunların Ana - doli'ya usulünce aktarılıp, Kuva-yı Milliye için gerekli desteğin

27 Gnkur.ATASE Arşivi: 1-2, Kls: 105, Ds: 172, F: 4, 4-1, 2, 3, 4, 5.

28 Gnkur.ATASE Arşivi: 1-2, Kls: 105, Ds: 172, F: 4-6.

sağlanmasını tavsiye ediyordu²⁹. Öte yandan Sadrazam, Yunan işgal olayları karşısında büyük devletler nazarında devamlı temaslarda bulunarak elinden geleni de yapmaya çalışıyordu³⁰.

Ali Rıza Paşa kabinesinin Kuva-yı Milliye ile uzlaşmaya varmaktan öteye gidip, âdeta Mustafa Kemal Paşa'nın emrine girmek eğilimini gösterdiği yolundaki inanç, İstanbul'daki İşgal Kuvvetleri Komutanlığını telaşa düşürdü. Nitekim bu sırada Hükûmet, Anadolu'da Kuva-yı Milliye liderleriyle temas etmek, yapılacak seçimleri denetlemek üzere Ahmet Fevzi ve Hurşit Paşaları Anadolu'ya göndermişti. Hurşit Paşa Batı Anadolu'da teftiş vazifesini icra etmiş³¹, geçtiği yerlerde halkın kumandanların icraatlarına candan bir şekilde destek olmalarını istemişti³². Hurşit Paşa, İstanbul'da hükûmete verdiği raporda Anadolu'da vaziyetin son derece iyi ve ümitvar olduğunu belirtiyor, asayiş *"Anzavur'un serseriyane hareketlerinin bozduğunu"* ifade ediyordu³³. Öte yandan, Hurşit Paşa'nın hazırladığı raporda İstanbul hükûmeti ile Anadolu arasında anlaşmaya varıldığı yolundaki haberler geciktirilmeden İtilaf Devletleri temsilciliklerine de ulaştırılmıştı. Hurşit Paşa'nın anlaşmaya varıldığını bildiren programı ise şöyle idi:

"1-) İzmir, Yunanlılara verildiği takdirde, Kuva-yı Milli - yeciler hükûmete karşı bağımsızlıklarını ilan edecekler ve Yunan ordusu ile çatışmaya gireceklerdi. Mustafa Kemal'e İstanbul hükûmetinin yardımı vaad edilmiş ve Türkler'in Yunanlılar'la savaşa tutuşması durumunda, İtalya'nın karışmayacağına dair İtalyan hükûmetinin sözü iletilmişti.

29 Gnkur.ATASE Arşivi: 1-92, Kls: 221, Ds: 22, F: 9.

30 Gnkur.ATASE Arşivi: 1-2, Kls: 105, Ds: 172, F: 4-6.

31 İkdâm, nr: 8183, 23 T.sani 1919; nr: 8196, 2. K.evvel 1919; nr: 8198, 4 K.evvel 1919.

32 İkdâm, nr: 8212, 20 K.evvel 1919.

33 İkdâm, nr: 8226, 6 K.sani 1919.

2-) *İstanbul Türkiye'den ayrılacak olursa, hükûmet, halife -nin İslam dünyasına demecini yayınlayacak ve genel af ilan'edilecektir.*" ³⁴

Öte yandan, Harbiye Nazırı Fevzi Paşa'nın 23 Şubat 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben yazdığı telgrafta; "...Kuva-yı Milliye'nin ortadan kaldırılmasının mevzu bahis olmadığı, Sadrazam'ın Kuva-yı Milliye -aleyhindeki- beyannameleri sırf hükûmete İtilaf Devletleri'nin müdahalesini önlemekten ibaret olduğu, harice karşı hükûmeti kuvvetli göstermek istediklerini, bundan dolayı hükûmetten asla şüphe etmemeleri" ögütlenmekte idi³⁵.

İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robek de, Lord Kürzon'a gönderdiği raporunda, Ali Rıza Paşa kabinesinin millî hareket liderlerini kınama konusundaki tutumunun her ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmak ve milliyetçilere düşman bir hükûmetin başa geçmesini önlemek niyetinden ileri geldiğini; şayet şimdiki hükûmetin düşmesi halinde, millî harekete düşman bir hükûmetin başa geçmesi ve millî hareketi bastırmasını tercih ettiklerini açıklamakta idi³⁶. Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesinin izlediği bu politika hükûmetin istifaya mecbur bırakılması ile sonuçlanacaktı. Çünkü İngilizler, bu sırada hem padişaktan³⁷, hem de Ali Rıza Paşa hükûmetinden yapamayacağı is-

34 Taner Baytok, *Aynı eser*, s. 47-48.

35 Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 457.

36 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.I, s. 469.

37 27 K.sani (Ocak) 1919 tarihinde huzura kabul esnasında Ali Fuat Türk geldi, Padişah'ın memleketin ve kendisinin durumu hakkında acıklı bir ifade ile şunları söylediğini yazar: "...Ecnebler pek bî-aman! Gece, gündüz ne çektiğimi bir Allah bilir, bir ben bilirim. Bizi tazyik ile Meclis-i Meb'usani (18 Aralık 1918) dağıttırdılar. Fikirlerini ihsas değil, adeta açıktan açığa izhar ediyorlar. Ben meşrutî bir hükümdar olduğum halde, güya mutlak bir hükümdar imişim gibi muamelede bulunuyorlar ve doğrudan doğruya bana müracaat ediyorlar. Meşrutiyetten bahs edince "hangi meşrutiyet?" diye mukabele ediyorlar... Ben milletin ateşli külü üzerine oturdum, taht-ı salta natın kuş tüyünden minderleri üzerine oturup gömülmedim. Bunlardan kimseye bahsedilmiyor; millete de malûmat verilemiyor. Elbette tarih bir

teklerde bulunuyorlardı. Amaç gayet açık bir şekilde belli idi: Hükûmeti istifaya zorlamak³⁸. Nitekim, İtilaf Devletleri'nin baskıları Ali Rıza Paşa kabinesinin 3 Mart 1920 tarihinde istifa etmesine sebep oldu³⁹.

Hükûmetin istifa sebeplerini İngiliz Amirali Veb (Webb), Dışişleri Bakanı Lord Kürzon'a yazdığı telgrafında, "...*hem Mustafa Kemal Paşa'ya, hem de İtilaf Devletleri'ne hizmet etme güçlüğü karşısında kalan Ali Rıza Paşa Hükûmeti istifa etti*" şeklinde bildirmekte idi⁴⁰.

Hükûmetin istifasından sonra, Meclis-i Meb'usan Reisi Celalettin Arif Bey, Padişah'a çıkarak Kuva-yı Milliye'ye veya millî harekete muhalif birisini sadrazam yapmamasını istemiş; aksi takdirde memleketin geleceğinin çok vahim bir hal alacağını belirtmişti⁴¹. Öte yandan Vahideddin, 3 Mart 1920 tarihinde Meclis-i Meb'usan Reisi'ni ve vekillerini kabul ederek onlara hitaben; "*Bütün mebuslara selam! Ahval ve vaziyetin vehametini ben de onlar kadar müdrükim. İcab-ı hal ve vaziyete göre birisini intihap edeceğim. Onun selahiyetine tecavüzle rüfekasının intihabına müdahale edemem. Ancak, onun ekseriyet grubu ile anlaşmasını tavsiye edeceğim*" demiştir⁴². Grubun çoğunluğunun millî mücadele taraftarlarından diğer bir ifade ile Kuva-yı Milliye yanlılarından müteşekkil olduğunu bilen Vahideddin, atayacağı sadrazamı bunlarla anlaşabilecek kişiler arasından seçeceğini belirtmişti.

gün bu hakikatleri yazar. Siz eminim olduğunuz için bu şeyleri mahremâne olarak yalnız size söylüyorum." Bk., *Görüp İştiklerim*, s. 182-183.

38 Hayri Mutlucağ, "Âciz Bir Hükûmet, Küstah Bir Müstevli", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* (BTDD), Sy: 6, (Mart 1968), s. 13-22.

39 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.I, s. 394-399; Mehmet Tevfik (Biren) Bey, *Aynı eser*, c.II, s. 347-348; Ali Fuat Türkgeldi, *Aynı eser*, s. 256 vd.; ayrıca bk. Mazhar Müfit Kansu, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.II, Ankara 1986, s. 546.

40 Bilal Şimşir, *İngiliz Belgelerinde Atatürk*, c.II, Ankara 1979, s. 65.

41 Mazhar Müfit Kansu, *Aynı eser*, c.II, s. 549.

42 Kemal Atatürk, *Nutuk*, c.III, vesika nr: 242-c.

Durum böyle olunca, sadaret, Millî Mücadele yanlısı olan, hatta Amasya Görüşmeleri'nde (20-22 Ekim 1919) Temsil Hey'eti ile büyük ölçüde mutabakatı sağlamamış bulunan, -eski kabinenin Bahriye Nazırı- Salih (Hulusi) Paşa'ya verildi.⁴³

Netice olarak belirtmek gerekirse, Damat Ferit hükûmetleri-nin aksine, Ali Rıza Paşa hükûmeti Kuva-yı Milliye hareketine ılımlı bakan kişilerden oluşmuştu. Hükûmet, kuruluşundan itibaren Anadolu ile ve özellikle de Mustafa Kemal Paşa ile kopan ilişkilerin düzeltilmesi için gayret göstermiş, Kuva-yı Milliye hareketini milletin başlatmış olduğu meşru bir hareket olarak yorumlamıştı. Nitekim, ilişkileri daha da düzenlemek amacıyla Bahriye Nazırı Salih Paşa heyeti Amasya'ya gönderilerek milli hareketin lideri Mustafa Kemal Paşa ile münasebete de geçilmiştir. Yine bu kabine döneminde, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın Kuva-yı Milliye hareketinin desteklenmesi yolundaki gizli emir ve uygulamaları da son derece önemlidir. Mersinli Cemal Paşa, İstanbul'da İtilaf Devletleri baskısına rağmen, Milli Mücadele hareketinin ilk safhasında Batı Anadolu'daki düzenli ordu birlikleri aracılığıyla kuva-yı miliyeyi desteklemiş; silah ve malzeme desteği sağlamıştır. Yine bu kabine döneminde toplanan son Osmanlı Mebuslar Meclisi, Temsil Heyeti tarafından tespit edilen ve uzun tartışmalardan sonra kabul edilerek

43 Nitekim, Salih Paşa'ya sadrazamlık teklif edilince bu görevi -ağlayarak- kabul ettiği söylenir. Bu sırada, Sadarete alternatif olarak Damat Ferid'in getirilebileceği fikri gündeme gelince, bunun memleket ve Kuva-yı Milliye için vahim sonuçlar doğuracağını bilen Salih Paşa, çaresiz sadareti kabul etmek durumunda kaldı. Nitekim, Salih Paşa hükûmeti, İngilizler tarafından türlü ithamlara maruz bırakıldıktan başka İstanbul'un işgaline kendi iktidarları döneminde şahit oldu. Salih Paşa İstanbul'un işgalinden sonra bir müddet daha iktidarda kaldıktan sonra 5 Nisan 1920'de istifa ederek yerini Damat Ferit'e bıraktı. Bk., İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2123; Kâzım Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, s. 484. Ayrıca bk., Mithat Sertoğlu, "İstanbul'un İşgali, 16 Mart 1920", *BTDD*, Sy: 9, (Haziran 1968), s. 3-8.

tarihe geçecek olan "*misak-ı millî*"⁴⁴ kararlarının alınmasında önemli görevler icra etmiştir. Nitekim, bu kararlar tam bağımsız, millî, demokratik ve laik bir Türk devletinin kurulmasına da zemin hazırlamıştır.

44 Misâk-ı Millî Kararları 28 Ocak 1920 tarihindeki Osmanlı Meclis-i Mebusa'nında kabul edildikten sonra, 17 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya ilan edildi. Bu kararlar son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nin Temsil Heyeti'nin yani Müdafaa-i Hukuk Gurubu üyelerinin fikirlerine istinaden almış olduğu ve tam bağımsızlığı ilke edinen maddeleri içermekte idi. Misâk-ı Millî o dönemin de-yimi ile "*ahd-i millî*" olarak da ifade edilmektedir.

XXXII SONUÇ YERİNE BİRKAÇ SÖZ

Üçler Mısakı Kararlarının Gerçekleştirilmesi

Türk tarihinin son bin yılında köklü değişiklikleri gerçekleştiren Mustafa Kemal Paşa, 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak Türk milletinin kaderine yön verecek olan bir hareketi başlatmış, haklı olarak da milleti tarafından "*Atatürk*" olarak adlandırılmıştır.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle Çanakkale Cephesi'nde gösterdiği üstün gayret ve kahramanlıklar, Mustafa Kemal Paşa'nın şöhretinin tüm ülke sınırlarına yayılmasına neden olmuştur. Savaş yıllarında doğu ve güney cephelerinde de görev yapan Mustafa Kemal Paşa, Filistin yenilgisinin ardından kısa süreli de olsa Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı görevinde bulunmuştur. Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada, Yıldırım Ordular Grubu'nun dağılık birliklerini Adana bölgesine çekmeyi başaran Mustafa Kemal Paşa, aynı zamanda Türk İstiklal Harbi'nde başarılarla imza atacak millî ordunun da çekirdeğini teşkil eden bir yapılanmayı başlatmış oldu. Böylece "*Mütareke Döneminde Ordunun Yeniden Yapılanması*"nda ilk teşkilatlanmanın temellerini de atmış olacaktır.¹

¹ Bu konuda tarafımızdan hazırlanmış olan bir kitap Türk Tarih Kurumunca kitap olarak yayımlanmıştır. Bk., Zekeriya Türkmen, *Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Ankara 2001.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın, o sıkıntılı atmosferinin yaşandığı başkent İstanbul'da; aydınların çeşitli kurtuluş reçeteleri hazırladıkları bir sırada -13 Kasım 1918'de- İstanbul'a giden Mustafa Kemal Paşa, özellikle yakından tanıdığı silah arkadaşlarıyla devamlı görüşmelerde bulunarak ülkenin kötü kaderinin nasıl düzeltilebileceği çarelerini aradı. Hatta, şunu da belirtmek gerekirse, Türk İstiklal Harbi'nin komuta kadrosu, Mütareke dönemi İstanbul'unda sık sık bir araya gelerek siyasî ve askerî yönden ülkenin kurtuluşuna dair çözüm arayışlarında bulundular. Nitekim, İstanbul'da mütareke devrinin o kargaşa ortamında (Kasım 1918-Mayıs 1919) tespit edilen ilkeler, Mustafa Kemal Paşa tarafından ordu müfettişi olarak Anadolu'ya geçişiyle birlikte uygulamaya konuldu.

Mustafa Kemal Paşa, Mütareke Dönemi'nde İstanbul'a geldiğinde öncelikle ülkenin kurtuluşu için siyasî yönden çözüm arayışlarında bulundu. Hatta bir ara kurulması muhtemel kabinelerde Harbiye Nazırı olarak ismi geçti. Diğer taraftan basın yoluyla da kamuoyuna seslenerek fikirlerini yaymaya ve çevresini genişletmeye çalıştı. Nitekim, ülkenin kurtuluşuna yönelik olarak siyasî yollardan başlattığı çözüm arayışları bir sonuç vermeyince, geniş mülkî ve askerî yetkilerle donatılmış olan IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği görevini kabul etti. Aslında Damat Ferit hükümetinin, Orta Karadeniz bölgesinde cereyan eden eşkıyalık olaylarını önlemek ve bir yerde de Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerini uygulamaya koymak amacıyla teşkil edilmesine olur verdiği ordu müfettişliği uygulaması, Mustafa Kemal Paşa'nın bu göreve gelmesinden sonra son derece önemli faaliyetlerin başlatılmasına zemin hazırlayan bir konuma yükseldi.

Osmanlı Devleti'nde askerî ve mülkî yetkililerinin uyum içerisinde aldıkları kararlar neticesi, Mustafa Kemal Paşa, 30 Nisan 1919 tarihinde IX. Ordu Kıt'aları Müfettişliği'ne atandı. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı yıllarında ve özellikle Çanakkale

Cephesi'nde gösterdiği üstün gayret ve başarıların yanında, siyasî faaliyetlerde yer almamış olması, padişahın gözünde de başanlı bir kurmay subay olarak yer etmiş olması gibi nedenler bu göreve atanmasında etkili oldu.

Bu çalışmada belgesel olarak ortaya konulduğu gibi, Mustafa Kemal Paşa, IX. Ordu Kıt'aları Müfettişi olarak Samsun'a çıktıktan sonra Anadolu'daki bütün kolordu komutanları ile temasa geçti. Bu arada müfettişlik mıntukasında bulunan valilerin de mülkî açıdan amiri konumuna yükseldi. II. Ordu Müfettişi Mersinli Cemal Paşa'nın İstanbul'a gidişiyle birlikte Anadolu'da en kıdemli komutan oldu.

Mustafa Kemal Paşa'nın müfettişlik mıntukasında kendisine verilen talimatnamede belirlenen görevlerin dışına çıkması, faaliyet alanını daha da genişletmeye çalışması, Kuva-yı Milliye hareketini desteklemesi başta İngilizler olmak üzere Damat Ferit hükûmetini endişeye düşürdü. Hükûmetin askerî kanadı yani Harbiye Nezareti, Mustafa Kemal Paşa aleyhine olan gelişmeleri engellemeye veya yumuşatmaya çalışırken, sivil kanadı ise deyim yerinde ise, İngilizlerle ortak hareket içerisine girmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun, Havza ve Amasya'da kamuoyunun desteğini de alarak, İtilaf Devletleri tarafından ülkenin haksız yere işgaline karşı başlatmış olduğu faaliyetler, İngiliz istihbaratının dikkatinden kaçmamıştır. Nitekim, İngiliz İşgal Orduları Komutanlığı hükûmete bu konuda sık sık ultimatomlar göndererek Mustafa Kemal Paşa'nın geri çağrılmasını talep etmiştir. 1919 yılı Haziran ayından itibaren Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa ettiği tarihe kadar geçen süre zarfında hükûmet ile arasında yoğun bir telgraf görüşmeleri başlamış; bu bazen bir kovalamacaya kadar gitmiştir.

Bilindiği gibi Mustafa Kemal Paşa, 8/9 Temmuz 1919 tarihinde çok sevdiği askerlik mesleğinden ayrılarak kendi deyimini ile "*sine-i millet*"e dönerek, bundan böyle sivil olarak Türk mil-

letin yanında kurtuluş mücadelesine katıldığını belirtmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu tarihten sonra kongre çalışmalarına ağırlık verdi. Onun başkanlığında toplanan Erzurum ve Sivas Kongreleri önemli kararlar aldı. Teşkil edilen Temsil Heyeti, Türklerin Anadolu'da yükselen sesine İstanbul'daki hükûmet üyeleri ile uluslar arası kamuoyuna duyuran bir karar mekanizması oldu. Temsil Heyeti'nin oluşturduğu kamuoyu, İstanbul'daki hükûmetlerin, Anadolu'da başlatılan harekete karşı duyarlı olmaları için yeni politikalar belirlemelerine neden oldu. Nitekim, Ali Rıza Paşa kabinesi, Kuva-yı Milliye'nin yükselen sesine karşı duyarlı davranarak, Mustafa Kemal Paşa'yı kendine muhatap seçmek durumunda kaldı. Amasya Görüşmeleri ile bir ölçüde mutabakat sağlandı. Bu arada kabinenin Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'nın girişimleri neticesi Damat Ferit hükûmeti tarafından itibarı zedelenen Mustafa Kemal Paşa'ya itibarı iade edilerek, askerlikten istifa etmiş sayıldığı, nişan ve madalyalarının da iade edildiği bildirildi. Hatta bu kabinenin askerî kanadı, Kuva-yı Milliye'nin gizlice desteklenmesi yolunda elinden gelen gayreti göstermekten çekinmedi. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti tarafından tespit edilen ve son Osmanlı Mebuslar Meclisi'nde "*misak-ı millî*" kararları olarak kabul edilerek tarihe geçen ilkeler, Ali Rıza Paşa kabinesi döneminin en önemli olayları arasında yer almıştır.

Netice itibariyle, Mondros Ateşkes Antlaşması kararlarına göre, Türk ordusunun tasfiye edilmesinin düşünüldüğü bir sırada teşkil edilen ve olağanüstü bir dönem olması itibarıyla geniş yetkilerle donatılan ordu müfettişlikleri İngiliz propagandası, baskı ve tazyiki, diğer yandan İstanbul'daki hükûmetin beceriksizliği yüzünden lağv edildi. Gerçi Osmanlı hükûmeti, malî krizden dolayı müfettişlik teşkilatına son verildiğini açıklarsa da, bu pek inandırıcı değildir. Geri planda İtilaf Devletleri temsilciliklerinin baskılarının göz ardı edilmemesi gerekir. Diğer

tarafından, özellikle ordu müfettişlerinin Anadolu'da Kuva-yı Milliye hareketini örgütlemeleri, halkı işgal ve ilhaklara karşı uyandırmaya çalışmaları büyük ümitler bağlanan bu yapılanmanın sona ermesinin en önemli nedenleri arasında yer alıyordu.

Ordu müfettişleri, Anadolu'da 3-3,5 ay kadar süren görevleri esnasında Kuva-yı Milliye hareketinin tüm yurt sahında yayılıp dal budak salmasında son derece önemli bir görevi yerine getirmişlerdi. Müfettişliklerin başına tayin edilen genç ve dinamik fikirli komutanların, memleketin içinde bulunduğu genel durumu ve diğer gelişmeleri, olayların gidişatını çok iyi tahlil etmeleri sonucu, bu teşekküllerin Anadolu'da birlik ve beraberlik ruhunu sağlayarak, düşmana karşı mukavemet duygusunun oluşmasında önemli roller üstlendiğini ifade etmek gerekir. İstanbul'daki hükûmet ve buna bağlı bulunan Harbiye Nezareti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin (Genelkurmay) orduyu ayakta tutma fonksiyonunu yitirmesinin ardından Anadolu'da giderek dallanıp budaklanan bir hareketle ordu yeniden - fakat bu defa Anadolu merkezli olarak- kurulmaya çalışıldı. Bundan böyle Osmanlı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti de evrak vs. işler ile uğraşan bir bürokratik kurum hüviyetine bürünerek, diğer bir ifade ile etkisiz bir hale geldi.

Osmanlı hükûmeti, önceleri nasihat hey'etlerini sonra da ordu müfettişliklerini teşkil edip Anadolu'ya göndererek Mütareke Döneminin o karmaşık ortamında Anadolu'da sarsılan otoritesini güçlendirmeyi düşünmüş, fakat bunda başarılı olamamıştı. Bu gelişmelerin olduğu sırada, Anadolu'da İngiliz, Fransız, İtalyan ve Yunan işgal olaylarının giderek artması, halkın, Kuva-yı Milliye grupları etrafında daha sıkı bağlarla kenetlenmesine neden oldu. Nitekim, hükûmetin aciz bir durumda bulunması, diğer bir ifade ile beceriksiz bir politika sergilemesi, İtilaf Devletleri'nin etkisinden kurtulamaması Anadolu'da halkın başının çaresine bakması için yeni bir politika belirlemesini

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

gündeme getirdi. İşte bu dönemde halk, Anadolu'da Kuva-yı Milliyeci önderler etrafında birleşerek yöresel mücadeleleri başlattı. Bu hareket, bir süre sonra da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde "*Millî Mücadele*" hareketine dönüştü.

BELGELER VE FOTOĞRAFLAR

Belge nr: 1*

· Mustafa Kemal Paşanın Harbiye Nezareti emrine gelmesi yolunda çıkan iradenin tehir edildiği hakkında kendisine yapılan tebligat.

Osmanlı Ordu-yu Hümayûn
Başkumandanlık Erkân-ı Harbiye Riyaseti

Suret
Huzur-ı Âlîlerine,

Arz-ı mahsustur:

1. Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin Harbiye Nezareti emrine gelmesi hakkında irade-i seniyye tehir edilmiş ve henüz mahalline tebliğ edilmemiştir.
2. İskenderun'un tarafımızdan tahliye ve teslimi hakkında Amiral Galthorpe'dan varit olan telgraf üzerine, melfuf emir verilmiş ve cevabı da leffen takdim kılınmıştır.
3. Yunan gemilerinin boğazdan geçmesine maalesef muhalefet olunamayacağı ve İstanbul'da asayişin Devlet-i Osmaniye'ce temininden İngiltere hükümetinin emin bulunduğu gayet mahrem olarak Amiral Galthorpe tarafından bildirilmiş olduğu maruzdur efendim. 8 Teşrin-i sani (13)34 (Kasım 1918)

Harbiye Nezareti
Seryaveri
Sadık

* * *

* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (Gnkur. ATASE) Arşivi Türk İstiklal Harbi Fonu (TİH), Kutu: 5, Gömlek: 24, Belge nr: 24-1; ayrıca bk., *Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler (ASÇB)*, Yay. Hz. Gnkur ATASE Başkanlığı, Ankara 1999, s. 4.

Belge nr: 2*

Ordu müfettişlikleri ile müstakil 13 ncü kolordunun mıntıkası hakkında Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından yazılan belgenin sureti.

**Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi
Birinci Şube**

On üçüncü kolordu müstakilen nezarete merbut olmak üzere mütebaki sekiz kolordu birinci, ikinci ve üçüncü ordu müfettişliği namlarıyla üç müfettişliğe taksim olunmuştur. Üç müfettişlik maiyetinde bulunacak kıt'aat ve hudutlarıyla nezarete merbut kolordunun hudutları bervech-i âtidir; müfettişlik ve kolor-duların hudutlarını gösterir kroki de merbuttur.

1. Birinci Ordu Kıt'aatı Müfettişliği: Yirmibeşinci ve birinci ve ondördüncü kolordulardan mürekkeptir. Mıntıkası bütün Rumeli ile Anadolu'dan Üsküdar, İzmit ve Bolu livalarını Hüdavendigâr vilayetiyle Karesi ve Çanakkale mutasarrıflıklarını ve muvakkaten İzmir-Afyonkarahisar hattının şimalinde İzmir vilayeti kısmını havidir.

2. İkinci Ordu Kıt'aatı Müfettişliği: Oniki ve yirminci kolor-dularla onyedinci kolordudan mürekkeptir. Mıntıkası İzmir vilayeti Menteşe, Antalya, Silifke, Afyonkarahisar, Kütahya, Es-kişehir, Niğde, Kayseri müstakil mutasarrıflıklarını Konya, Ankara, Kastamonu vilayetlerini, İzmir vilayetinin İzmir, Afyonkarahisar hattı hariç cenubundaki kısmı ihtiva etmektedir.

3. Üçüncü Ordu Kıt'aatı Müfettişliği: Onbeş ve üçüncü kolordulardan mürekkeptir. Mıntıkası Sivas, Trabzon, Erzurum, Van vilayetleriyle Canik mutasarrıflığını ihtiva eylemektedir.

* BOA. BEO., Harbiye Giden nr: 343173; HTVD., Sy: 4, (1953), Belge nr: 74.

4. Ondördüncü kolordu karargâhı Bandırma'ya naklolunacak ve bu kolordunun emrine kendi fırkalarından başka İzmir vaziyeti dolayısıyla kolordusundan ayrı düşmüş bulunan Ellialtıncı fırka yani İzmir-Afyonkarahisar hattının üzerinde ve şimalinde bulunan kıt'aat da verilecektir. Altmışbirinci fırka karargâhı ve daha bir alayını Balıkesir'e nakl eyleyecektir.

5. Onyedinci kolordu karargâhı Aydın'da te'essüs edecek ve İzmir-Afyonkarahisar hattı cenubundaki kıt'aat ve mıntıkasına kumanda edecektir.

6. Onüçüncü kolordu mıntıkası Bitlis, Diyarbekir, Mamüretlaziz vilayetiyle Urfa, Maraş, Elbistan ve Ayıntap müstakil mutasarrıflıklarını ihtiva eylemektedir.

Müfettişliklerle Onüçüncü kolordu hakkındaki talimat:

Müfettişlik ve kolorduların vezaifi yalnız askerî olmayıp aynı zamanda mülkîdir.

1. İşbu müşterek vezaif şunlardır:

a. Mıntıkada asayiş-i dahilinin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hüdsunun tespiti.

b. Mıntıkada ötede beride bulunan esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara iddiharı.

2. Müfettişlik ve kolorduların balâda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı mıntıkalarında bulunan ve bunlarla mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3. Müfettişlikler ve kolordular kendi mıntukaları civarlarındaki asayiş ve saire işlerini doğrudan doğruya civar kolordu ve müfettişliklerle muhabere edeceklerdir.

4. Müfettişlik emrinde bulunan kolordular harekât ve asayiş hususâtında doğrudan doğruya müfettişliğe ve muamelat-ı cariyeye yani malumat-ı zatiye, kuvve-i umumiye ve saire gibi hususatta kemâfissabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir.

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

Fırka veya mıntika kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin veya tebdilleri müfettişliğin inzimam-ı muvafakati veya talebiyle olacaktır. Mahaza sair hususatça lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir.

Mukabele olunmuştur
Muammer Behiç
Rıfat

Aslına mutabıktır
Mektubi Kalemi Müdürü Sururi

* * *

Belge nr: 3*

Anadolu'nun bazı bölgelerine gönderilecek olan genel müfettişlere verilecek talimat sureti.

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezareti
Kalem-i Mahsus

Anadolu'nun bazı mahallerine i'zamı mukarrer olan müfettiş-i umumilerin vazife ve salahiyetine dair talimatname.

Madde 1. Hükûmetin tesis-i adalet ve teyid-i sükun ve salah namına istihdaf ettiği makasıdı ve bu husustaki azminin derecesini Anadolu'da bildirmek ve bundan başka hukuk-ı ahalinin muhafazasında görülecek hat'iyat ve nizayi'i hakkında tetkikat icra etmek ve bilhassa rumların Trabzon vilayeti dahilindeki bazı mazarratlarına.....üzere muvakkaten bir umumi müfettişlik ihdas edilmiştir.

Madde 2. Müfettiş-i umumi uğradığı mahallerde memurin-i mülkiye ve maliyeden vazife-i mevdualarını ifada zamanın

* BOA. DH. KMS., Ds: 53-1 nr: 65, F: 2.

muhtaç olduğu gayret ve faaliyeti göstermekteki izhar-ı terazi eden ve ahalice haklarında suizan mevcut bulunan kimselere tesadüf ettiği halde kendilerine işten el çektirmek ve yerlerine mahallerince iyi gördüklerini inha etmek ve bunlar haklarında derakap tahkikat-ı iptidaiye icra ettirmek salahiyetini haiz olduğu gibi idare-i örfiye cari olduğu yerlerde kendilerinden millet ve memleketin menafi-i mukaddesesine mugayir ve nifak ve ihtilafı mucip harekât suduru melhuz olan eşhası diğer mahallere naklettirmek üzere divan-ı harplere tevdi etmek de kendisinin hukuk-ı memuriyeti cümlesindendir.

Madde 3. Müfettiş-i umuminin refakatinde bir muavin ile umur-ı tahririyeyi ifaya memur bir kâtip ve bir mülkiye müfettişi ve ayrıca da ulemadan bir zat bulunacaktır. İşbu memurunin vezaifi müfettiş-i umuminin tevdi' edeceği hususattan ibaret olacaktır.

Madde 4. Yukarıdaki maddede zikr olunan memurinden başka müfettiş-i umuminin refakatinde bir jandarma zabitiyle dört nefer jandarmadan mürekkep kuvve-i müselleha bulunacak ve bunların tahsisat ve harcırahı mensup oldukları devair bütçelerinden tesviye edilecektir.

Madde 5. Müfettiş-i umuminin tahsisat-ı şehriyesi onbeş bin kuruş olup kat'edecekleri mesafeye göre de harcırah i'ta olunacaktır.

Madde 6. Müfettiş-i umuminin vereceği emirler bilcümle vulât ve mutasarrıfın ve sair memurince mecburülfadır.

Madde 7. Müfettiş-i umuminin azimeti ve derece-i salahiyeti Dahiliye Nezareti tarafından talimatın birinci maddesine muharrer olan mahallere tebliğ edilecektir.

Madde 8. Müfettiş-i umumi nezaretlerle de doğrudan doğruya muhaberatta bulunacaktır.

* * *

Belge nr: 4*

Lağvedilmiş olan Yıldırım Ordular Grubu Komutanı Mustafa Kemal Paşanın IX ncu Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanması hakkında Harbiye Nazırı Şakir Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazı.

Şube: 1

Numro: 2576

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi,

Maruz-ı Çaker-i Kemînelcridir ki,

Mülga Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa hazretleri Dokuzuncu Ordu Kıt'atı Müfettişliğine tayin olunmuş ve keyfiyet-i tayin arz-ı atabe-i ulyâ kılınmak üzere makam-ı samiye arz edilmiştir. Müşârünileyhin taht-ı emrinde bulunacak olan Üçüncü ve Onbeşinci Kolordular menatı-kını ihtiva eden Sivas, Van, Trabzon, Erzurum vilayetleriyle Samsun sancağı memuriyet-i mülkiyenin Mustafa Kemal Paşa tarafından yapılacak tebligatı icra etmelerinin tamimen emr bu-yurulması müstarhemdir. Olbabda emr ü ferman hazret-i men-lehül emrindir. 29 Recep 1337 ve 30 Nisan 1335 (1919)

Harbiye Nazırı

Şakir

* * *

* BOA., *Harbiye Terfiat, Tevcihat*, Ds: 67/5; Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH, Ku-tu: 14, Gömlek: 56, Belge nr: 56-1; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 13.

Belge nr: 5*

· Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın IXncu Ordu Kıt'aları Müfettişliğine atanmasıyla ilgili olarak 30 Nisan 1919 tarihinde imzalanan Padişah iradesi.

Harbiye Nezareti
Muamelat-ı Zatiye Müdüriyeti
678

İrade-i Seniyye

İmza: Mehmet Vahidettin

Mülga Yıldırım Grubu kumandanı Mirliya Mustafa Kemal Paşa Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine tayin edilmiştir.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur.

29 Recep 1337/30 Nisan 1335

Harbiye Nazırı
Şakir (Paşa)

Sadrazam
Damat Ferid

* BOA. DUT., Ds:68, F: 11; BOA., *Harbiye Terfiat ve Tevcihat* Ds: 67/5; *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri (AİAB)*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1982, Belge nr: 19/a.

Belge nr: 6*

Harbiye Nazırı Şakir Paşanın, Mustafa Kemal Paşa'ya ordu müfettişliğine atandığını belirten yazısı.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi

Şube

Numro: 2690

6.5.1919

Suret

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayininiz hakkındaki irade-i padişahînin şerefsüdüğü üzerine vezaif-i âlîleri hakkında Meclis-i Vükelâca lede't-tezekkür kaleme alınan bir kıt'a talimatname sureti merbuttur. Azimetçe iltizam-ı isti'cal buyrulması mercu'dur.

Harbiye Nazırı
Şakir

* * *

* BOA. BEO., Harbiye Giden nr: 342984; AİAB., Belge nr: 20.

Belge nr: 7*

**IX.Ordu Kıt'aları Müfettişi Mirliya Mustafa Kemal Paşa'ya
verilen talimatname sureti.**

**Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu
Başkumandanlık Vekâleti
Suret**

**Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine Verilecek Talimat
Suretidir.**

Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişliğine ait vezaif yalnız askerî olmayıp müfettişliğin ihtiva eylediği mıntuka dahilinde aynı zamanda mülkîdir.

1- İşbu müşterek vezaif şöyledir:

a. Mıntukada asayiş-i dahilînin iade ve istikrarı ve bu asayişsizliğin esbab-ı hudûsunun tespiti.

b. Mıntukada ötede beride müteferrik bir halde mevcudiyetinden bahs edilen esliha ve cephanenin bir an evvel toplattırılarak münasip depolara idharı ve muhafaza altına alınması.

c. Muhtelif mahallerde bir takım şûrâlar mevcut olduğu ve bunların asker toplamakta bulunduğu ve gayr-ı resmî bir surette ordunun bunları himaye eylediği iddia olunuyor. Böyle şûrâlar mevcut olup da asker toplanıyor, silah tevzi' ediyor ve ordu ile münasebette bulunuyorlarsa kat'iyen men'îyle bu kabil müteşekkil şûrâların da lağvı.

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, T1H, Kutu: 14, Gömlek: 66, Belge nr: 66-1; *BOA.*, *BEO.*, Harbiye Gelen nr: 342984; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 3; *AİAB*, Belge nr: 21; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 22-23.

2- Bunun için:

a. İki fırkalı olan Üçüncü ve dört fırkalı olan Onbeşinci kolordular müfettişlik emrine verilmiştir. İşbu kolordular harekât ve asayiş hususâtında doğrudan doğruya müfettişliğe yani muamelat-ı cariyeye yani muamelat-ı zatiye ve kuvve-i umumiye ve saire gibi hususâtı kemafissabık Harbiye Nezaretiyle muhabere edeceklerdir. Fırka ve yahut mıntıka kumandanlığı veya bir vazife-i hususiyeye tayin edilecek zabitanın tayin ve tebdilleri müfettişliğin inzımam-ı muvafakatı ve talebiyle olacaktır. Mahaza sair hususâtça lüzum ve menfaat görerek müfettişliğin verdiği talimatı kolordu kumandanlıkları aynen tatbik edeceklerdir. Bilhassa ahval-i sıhhiye pek mühimdir. Bu zemindeki tetkikat ve icraatın ahaliye de teşmili lazımdır.

b. Müfettişlik mıntıkası Trabzon, Erzurum, Sivas, Van vilayetleriyle Erzincan ve Canik müstakil livalarını ihtiva eylediğinden müfettişliğin yukarıda tadad edilen vezaifi tedvir için vereceği bilcümle talimatı işbu vilayetlerle mutasarrıflıklar doğrudan doğruya ifa edeceklerdir.

3- Müfettişlik hududuna mücavir vilayât ve elviye-i müstakile (Diyarbakır, Bitlis, Mamüretlaziz, Ankara, Kastamonu) vilayetleri ile kolordu kumandanlıkları da müfettişliğin ifa-yı vazife sırasında re'sen vaki olacak müracaatlarını nazar-ı dikkate alacaklardır.

4- Müfettişlik hususât-ı askeriye ait mercii Harbiye Nezareti olmakla beraber hususât-ı saire için makamat-ı âliye aide-siyle muhabere edecek işbu muhabereden Harbiye Nazırı'na da malumat verecektir.

Harbiye Nazırı
Şakir

* * *

Belge nr: 8*

Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezaretinden mütarekenameye ait metinleri istemesi.

Numro: 2

Harbiye'den
6.5. 35

Harbiye Nezaret-i Celilesine

Düvel-i İtilafiye ile mün'akid mütarekename ile bilahare ittihaz olunan bazı mukarrerat ve memuriyet-i acizanemce bilinmesi faideli olan mevaddın Hariciye Nezaret-i celilesinden celb ve acizlerine tevdiine müsaade buyrulmasını istirham eylerim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyari
Mirliya
M. Kemal

İkinci Şubece dört nüsha matbu mütarekename takdim kılınmıştır. İstihbarata ait sair malûmât da verilecektir. Mukarrerat-ı sairenin itası ricasıyla Birinci Şubeye takdim. 7.5.35

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye
İkinci Şube Müdürü
Kaimakam
İmza (okunamadı)

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH, Kutu: 14, Gömlek: 64, Belge nr: 64-1; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), Belge nr: 9; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 19.

Belge nr: 9*

Samsun'a hareket etmezden önce Mustafa Kemal Paşanın kendisine bağlı bulunan Üçüncü Kolordu Kumandanlığından yapılmasını istediği hususlara dair gönderdiği yazı.

Şifre

10. 5. (13)35

Adres: Sivas'ta
Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na

Birkaç güne kadar hareketimiz mukarrerdir. Müfettişlik kargâhının muhtaç olduğu beş adet binek otomobiliyle iki kamyonun kolordular mintıkasındaki mevcutlarından temin oluna-
bileceği Harbiye Nezaret-i Celilesince beyan buyurulmuştur. Kâfi derecede benzin ile lastikleri beraber olduğu halde kolu-
duca sağlam ve mütehammil kaç binek otomobili ne zamana ka-
dar ve nerede hazır bulundurulabilir? Otomobil markalarıyla
lastik çaplarının ve benzin mahallerinin sarahaten iş'ar buyrul-
masına intizar eylerim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahri Yaver-i Hazret-i Şehriyarî
Mirliva
Mustafa Kemal

Şifreye tahvil edilmiştir.

10.5.35

Aslına mutabıktır.

Erkân-ı Harp Reisi

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 188, Gömlek: 107, Belge nr: 107-1; ay-
nca bk., ASÇB., s. 36.

Belge nr: 10*

Üçüncü Kolordu Komutanının Samsun'da beklemesine dair
Mustafa Kemal Paşanın yazısı.

Şifredir.

10. 5. (13)35

Adres: Sivas'ta
Üçüncü Kolordu Kumandanlığına

1. Zat-ı âlîniz ile bizzat teşerrüf etmek arzusundayım. Samsun'a hareketim karîbdir. Muvasalatıma kadar Samsun'da intizar bulunulmasını rica ederim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî
Mirliva
Mustafa Kemal

Şifreye tahvil edilmiştir.
10.5.35

Aslına mutabıktır.
Erkân-ı Harp Reisi

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 188, Gömlek: 107, Belge nr: 107-2; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 39.

Belge nr: 11*

Dahiliye Nazırı Mehmet Ali Bey'in Samsun civarındaki eşkıyalık olaylarına ilişkin olarak gereken tedbirin alınması konusunda Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı.

Dahiliye Nezareti
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti
Asayiş Şubesi
Aded 608

Harbiye Nezaret-i Celilesine

Samsun cihetlerinde icra-yı şekavet eden Rum eşkiyasının tenkili için icap eden kuva-yı askeriye'nin muhaberat ile vakit geçirilmesine meydan verilmeksizin vilayetçe gösterilen lüzum üzerine derhal ita edilmesine dair. I nci şube 13-5

Devletlû Efendim Hazretleri,

7 Nisan 335 tarihli 42141/459 numrolu tezkire-i aciziye zeyldir. Samsun cihetlerinde icra-yı şekavet eden Rum çetelerinin Çorum sancağına men'i tecavüzleri için istihdamı icap eden müfreze-yi askeriye hakkında sebk eden muhabere üzerine Beşinci Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti'nden alınan tezkire-i cevabiyede Ahz-ı Asker Heyeti emir ve kumandasında faal kıtaat olmadığı ve heyet riyasetinin müsella asker celp ve sevkine de mezun ve salahiyettar bulunmadığını beyan ve nezaret-i celile-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 15, Gömlek: 87, Belge nr: 87-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 45-46.

rinden fiilen bir muavenet temin edileceği iş'ar olunduğu ve makam-ı vilayetin gerek zabıta-i mania ve gerek zabıta-i adliyye müteallik vezaifin icrası ve asayiş ve emniyet-i mahalliyenin muhafaza ve takviyesi için kuva-yı mevcude-i zabıtayı gayr-ı kâfi gördüğü halde mahallindeki kumandanlara vereceği emr-i tahriri üzerine kuva-yı askeriye dahi istihdam edeceği ve kıtaat-ı askeriye kumandanlarının vali tarafından bu babta tahriren ita olunacak emri infaza mecbur olduğu İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunu'nun yirmi altıncı maddesi ahkâmından ve asayiş temin için kuva-yı askeriyenin muavenetine lüzum görüldüğü takdirde zaman ziyasına mahal bırakılmamak üzere memuriyet-i mülkiyenin mıntıklarında bulundukları kolordu ve fırka kumandanlıklarına da müracaatla hall-i mesele eylemeleri tebligat-ı umumiye iktizasından bulunmasına ve Samsun ve Köprü civarlarında üç bin kişilik mühim bir kuvvetle hareket etmekte bulunduğu anlaşılan çetenin tenkil ve isti'salleri için kuva-yı mevcude-i zabıtanın kifayet edemeyeceğine ve dahil-i vilayette bu kabilden muavenet-i askeriyyeye ihtiyaç gösterecek vekayi-i saire zuhurunda dahi muhaberat ile izaâ-yı evkat edilmiş olacağına binaen nezaret-i celilelerince bu babta icap edenlere tebligat icrası esbabının istikmalî Ankara vilayetinden varit olan tahri-ratta izbar kılınmış olmagla suret-i iş'ara nazaran muktezasının ifa ve neticeden malûmât ita buyrulması babında emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir. 11 Şaban 337/12 Mayıs 335

1/2827

Dahiliye Nazırı
Mehmet Ali

Serian Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine, 12 Mayıs 335.
1 nci Şube

14/5/35

Belge nr: 12*

Mustafa Kemal Paşanın müfettişlik görevi nedeniyle, maaşının Yıldırım Orduları Grup Komutanı iken aldığı şekilde devamı için Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği

12.5.35

Aded: 12

Bütçe: 335

2688

Harbiye Nezaret-i Celilesine

Vezaif-i fevkalâde ile tayin buyurulduğum Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine müteheyyi'-i hareketim. Tahsisatım hakkında Muhasebat-ı Umumiye Dairesinin el'an tereddüt edegelmekte olduğu bunu takip eden memurlar tarafından mesmu-ı acizî oldu. Tenvir-ı hal için tavzih-i âtide bulunmaklığıma müsaade buyrulmasını rica ederim.

İstanbul'a azimetim hakkında nezaret-i celilelerinden tebliğ vaki oluncaya değin maaşım gayr-ı ez zamaim ordu kumandanlarına mahsus olan onbeş bin kuruş idi. Hal-i hazır harp olmakla beraber sulh da değildir. Hususan tevdi' buyrulan vezaif bir ordu müfettişliğinin meşgul kalacağı ve tahammül edeceği mesuliyetin pek fevkindedir. Tahsisatı mesuliyetle ölçmek istemiyorum. Ancak bir çok seyahate iftikar eden bu vezaifi ifa için pek çok masrafa ihtiyacım olduğunu nazar-ı nezaretpenahilerinden teyid arzusundayım. Binaenaleyh hiç olmazsa memuriyet-i sabıkamda alagelmekte olduğum maaşın idameten tesviyesi bu memuriyet-i acizi devam ettikçe karargâhımın bir harp karargâ-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 72, Belge nr: 72-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 51.

hı halinde telakki edilmesi hakkında icap edenlere evamir-i nezaretpenahilerini istirham ederim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî
Mirliva
Mustafa Kemal

Muhasebata / 12 Mayıs 335
7922

* * *

Belge nr: 13*

Mustafa Kemal Paşanın maaşına dair Muhasebat Dairesinin yazısı.

C: 1 nci Şube 14/5
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine

Mirliva rütbesindeki ordu müfettişlerine kanunen şehrî on-birbin kuruş maaş muhassas olup bunun fevkinde maaş itasına imkân-ı kanunî bulunmadığından karargâhlarının bir harp karargâhı halinde telakki edilmesi hakkında daire-i âliyelerince yapılacak muamele neticesiyle beraber müşarünileyhe tebliğ buyrulması ricasıyla takdim kılındı. 13 Mayıs 335

1 nci Şube
2840

(Muhasebat Dairesi)
Birinci Şube Müdüriyeti

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 72, Belge nr: 72-1; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 53.

Belge nr: 14*

Mustafa Kemal Paşa'nın maiyetinde bulunanların parasının ödenmesi konusunda Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazı sureti.

Numro: 14

13.5.35

Aceledir

Muhasebat Bütçe, 335/2667

Tezkere 1121

Harbiye Nezaret-i Celilesine

1. 7 Mayıs(13)35 tarih ve 7 numrolu tezkire-i acizanemle müfettişlik karargâh mensubîninin üç aylık muhassasat-ı adiyelerinin şimdiden ve buradan itası lüzumunu istirham etmiştim. Henüz devair-i müteallikası neticelendirmemiştir.

2. Mesarifat-ı fevkalâde müfettişlikçe badeltasdik kabul edilmesi 6.5.35 tarih ve 5 numrolu tezkire ile istirham edildiği halde henüz bir karar ita edilmemiştir. Bu kararın itasıyla beraber alelhesap bir miktar meblağın itası lüzumu tabiidir.

3. Ekalli iki binek otomobil lazımdır. Bu da henüz temin edilmemiştir.

4. Muhassasat-ı zatiyemle karargâhın seferî karargâh ittihazı hakkındaki 12.5.35 tarih ve 12 numrolu tezkire-i acizî de henüz mevki-i muamelede bulunmuyor.

Bâlâda arz olunan mevadd netayici iktiran ettirildikten ve bi-naenaleyh maiyetimdeki ümera ve zabitanın hazırlıklarını yapmak ve ailelerinin hevayicini temin etmek gibi hususatta muktezi olduğu parayı bilfiil vermek imkânı hasıl olduktan üç gün sonra hareket olunacağı muhakkaktır. Bu işler için bir haftadan

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 73, Belge nr: 73-1; *HTVD*, Sy: 1 (1952), vesika nr: 11; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 59.

beri karargâhımın ümera ve zabitanı bizzat takip ile meşgul oldukları cihetle bir an evvel işin kat'ıyyete iktiran ettirilmesini ehemmiyetle istirham eylerim.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî
Mirliva

Mustafa Kemal

Muhasebat Dairesi: 13 Mayıs 335

* * *

Belge nr: 15*

Mustafa Kemal Paşanın görev ve yetkilerine ilişkin yönetmelik kopyasının kendisine gönderildiğine dair Sadrazamlık makamından Harbiye Nezaret'i'ne bilgi verilmesi.

Bâbîâlî

Sadaret-i Uzma

Umur-ı Mühimme Müdüriyeti

Umumi: 342984-349

Harbiye Nezaret-i Vekâlet-i Celilesine
Devletlû, Atüfetlû Efendim Hazretleri

Dokuzuncu Ordu-yu Hümayûn Kıtaat-ı Müfettişliğine tayin olunan Mirliva Mustafa Kemal Paşanın vazife ve salahiyetine dair kendisine verilen talimatname suretinin gönderildiğini havi

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 76, Belge nr: 76-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 70.

varid olan 7 Mayıs 335 tarihli ve 2714 numrolu tezkire-i âlîleri melfuflarıyla Meclis-i Vükelâda ledelkıraat zıkr olunan talimat-name münderecatı muvafık görünmüş ve Dahiliye Nezareti Vekâlet-i aliyesine tebligat icra edilmiştir, efendim. 27 Şaban 337/18 Mayıs 335

Sadrazam Vekili namına
Müsteşar
Rıfat

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine 19.5.35
1 nci Şube 2984. Dosyasında hıfzı. 22.5.35.

* * *

Belge nr: 16*

Mustafa Kemal Paşanın görev ve yetkilerine ilişkin olarak hazırlanan talimatın ilgili vilayet ve kazalara tebliğ edildiğine dair.

Bâbîâlî
Dahiliye Nezareti
İdare-i Umumiye-i Dahiliye Müdüriyeti
Umumi: 18346
Hususi: 635

Harbiye Nezareti Vekâlet-i Celilesine

Devletlû Efendim Hazretleri,

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesi Birinci Şubeden muhar-
rer 7 Mayıs 335 tarihli ve 2714 numrolu tezkire-i devletleri ce-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 77, Belge nr: 77-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 73.

vabıdır. Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine tayin buyrulmuş olan Mustafa Kemal Paşanın vazife ve salahiyeti hakkında ki talimatname mucibince icap eden vilayât ve elviyeye tebligat-ı lazime icra kılınmıştır. Ancak, müfettişlik hududuna mücavir olan vilayât ve elviye meyanında Kayseri ve Maraş müstakil mutasarrıflıkları da bulunduğu halde talimatnamenin üçüncü maddesinde bu iki livâ zikr edilmemiş olduğundan mezkûr livalara da tebligat icrası lazım gelip gelmeyeceğinin inba buyrulması babında emr ü ferman hazret-i men lehülemrindir.

17 Şaban 337 ve 18 Mayıs 335

Dahiliye Nazırı
Mehmet Ali

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Dairesine
19.5.335

1 nci Şube 19.5.335

Erkân-ı Harp, 1958

* * *

Belge nr: 17*

Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a hareketinden önce bölge hakkında bilgilendirilmesi amacıyla kolordu komutanlıkları ile valiliklere ve müstakil kazalara gönderdiği telgraf sureti.

Dokuzuncu Ordu Müfettişliği

2 nci Şube

İstihbarat

Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu,
Mamüretlaziz, Diyarbakir vilayetleriyle,
Erzincan müstakil mutasarrıflığına,
Erzurum'da On Beşinci Kolordu Kumandanlığına,
Ankara'da Yirminci Kolordu Kumandanlığına,

1. Samsun'da birkaç gün kalacağım. Asayiş-i memleket hakkındaki malûmat ve mütalâat-ı aliyyeleriyle mevcut ise, şekavetin esbab ve avamili derecesi ve men'i için ittihaz kılınan en son tertibat hakkında müsta'cilen ve muhtasaran tenvir buyrulmaklığımı rica ederim.

2. Sivas, Van, Erzurum, Trabzon, Ankara, Kastamonu, Mamüretlaziz, Diyarbakir vilayetleriyle Erzincan müstakil mutasarrıflığına, On Beşinci ve Yirminci Kolordular kumandanlıklarına 19.5.35'de telgrafla tebliğ edilmiştir.

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 78, Belge nr: 78-1; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 76.

Belge nr: 18*

Mustafa Kemal Paşanın 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a ulaşarak görevine başladığına dair Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği yazı.

Osmanlı Ordu-yu Hümayûnu
Başkumandanlık Vekâleti
Şube numro: 253

Samsun'dan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne
Mevrud Şifredir.

Bugün öğleden evvel saat sekizde Samsun'a muvasalatla ve-
zaif-i mevcuda-i acizaneme mübaşeret olunduğunu arz eylerim.
19 Mayıs 35

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Fahrî Yaver-i Hazret-i Şehriyarî
Mirliva
Mustafa Kemal

Samsun'da Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliğine

1. Telgrafname-i acizlerini aldım.
2. Muvaffakiyetler temenni ederim.
3. Vaziyette tebeddülât yoktur efendim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Cevat

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 189, Gömlek: 181, Belge nr: 181-1; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 79.

Belge nr: 19*

Mustafa Kemal Paşanın Samsun ve civarında faaliyette bulunan İngiliz subayları hakkında sadarete bilgi verilmesi.

Babîâlî Dahiliye Nezareti

Şifre Kalemi

Şifre telgraf

namenusha-ı saniyeden

Tarih-i keşidesi

Mahreci: Samsun

21 Mayıs (13)35

Makam-ı Sadaret-i Uzmâya

9 Mart 35 tarihinde Hükûmet-i Mahalliye'nin haberi olmak-sızın Samsun'a çıkan iki yüz İngiliz askerine ilaveten 17 Mayıs 35 günü de yüz kadar İngiliz askeri ile bir kısım hayvan malze-me-i harbiye ihrac edilmiş olduğu muvasalat-ı acizanemde an-laşılmıştır ve bu bâbda Canik mutasarrıflığının İngiliz Mümess-il-i Siyasisinden vaki olan isti'lama tahriren cevap vermediği ve bu son askerden bir kısmının Sivas'a gönderileceğinin İngi-liz Mümessil-i Siyasisinin ifade-i şifahiyesinden anlaşıldığı mu-tasarrıflıktan makam-ı aciziye cevaben bildirildi. Son askerle beraber gelen ve elyevm Samsun'da bulunan Yüzbaşı Rişar ve Yüzbaşı Miles namındaki iki İngiliz zabitanın de Sivas kontrol zabiti oldukları kartvizitlerinden anlaşıyor.

İngilizler mütarekenâme ahkâmına münafî bir surette iste-dikleri yere asker ihrac ve be-tahsis müfrezelerini dahil-i vila-yetlere de sevk ederlerse hükûmet-i Osmaniye'nin nüfuz ve (okunamadı) izhara ve asayiş-i memleketi temine matuf me'mu-riyet-i acizanemin inbası bittab' müşkil olacağı ve halk üzerinde eserini göstermeye başlayan sükûn ve itimad-ı manevinin de in-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 267, Gömlek: 103, Belge nr: 103-1; ay-nca bk., ASÇB., s. 87.

kisara uğrayacağı tabiidir. Fî-mâba'd acizîlerince içinde bulunduğumuz şerait ve nokta-i nazar-ı fahimaneleri piş-i dikkatte tutularak bu gibi ahvale karşı lüzumu gibi hareket olunacaksa da mütareke ahkâmına ve hukuk-ı milliyemizin münafi olan bu türlü tecavüzlerin men'-i vukuunun Bâbîâlî'ce temin ve vaziyet-i siyasiyeden icab ettikçe acizlerinin de haberdar buyrulmaklığıımı istirham eylerim.

20 Mayıs 35

Harbiye Nezaret-i Celilesine arz olunmuştur.

Dokuzuncu Ordu Kıtataı Müfettişi
Mirliya
Mustafa Kemal

* * *

Belge nr: 20*

İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne tarafından IX. Ordu Kıtaları Müfettişliği hakkında Harbiye Nezaret-i'nden bilgi isteği.

Harbiye Nezareti
Merkez Dairesi
Tahrirat-ı Ecnebiye ve Tercüme Şubesi
1114

Harbiye Nazırı Celili Paşa hazretlerine Bahr-i Siyah Ordusu Başkumandanı General Milne tarafından varid olan 19 Mayıs 1919 tarihli ve 8097/33 numrolu merbut İngilizce tahriratın tercümesi.

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 85, Belge nr: 85-1; HTVD., Sy:1, (1952), vesika nr: 15; ayrıca bk., ASÇB., s. 99.

MÛTAREKEDEN MİLLÎ MÛCADELEYE

Devletlû Efendim Hazretleri,

Dokuzuncu Ordunun bir teşkilat icabı olarak lağv edildiği anlaşılmış iken, Dokuzuncu Ordu Kıtâatına bir müfettiş-i umumi ve Dokuzuncu Ordu için dahi bir erkân-ı harbiye reisi ile büyük bir erkân-ı harbiye heyetinin neden dolayı Sivas'a i'zam olunmakta olduğunun anlaşılamadığını zat-ı âlînize iş'ar eylemekle mübâhiyim.

Bu zabitanın ne gibi vezaif ifâ edeceklerinin ve mezkûr tensikat mahiyetinin neden ibaret olduğunun lûtfen izah buyrulmasını istirham eylerim.

Bahr-i Siyah Ordusu Başkomutanı
namına
imza

Tercüme aslına mutabıktır. 21.5.35

Erkân-ı Harbiye Dairesine/21 Mayıs 35

Belge nr: 21*

Mustafa Kemal Paşanın İngilizlerin faaliyetlerin Samsun civarına asker çıkardıkları yolunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği raporu.

Osmanlı Ordu-yı Hümayûnu
Başkumandanlığı Vekaleti
Şube
Numro

Samsun'dan

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Mevrud Şifre

1- İngilizlerin son defa çıkardıklarını arz eylediğim yüz kadar piyade askeriyle beraber gelen on bir süvarinin on neferi Rum unsuruna mensup oldukları şayan-ı itimat bir muhbir tarafından bildirildi.

2- Dün bir Amerika vapuruyla Samsun'a çıkan ve İngiliz kıtaatını teftişe memur bir İngiliz miralayı yarın 22.5.35 buradaki (okunamadı) askerî murakabe memuruyla beraber Merzifon'a gidecek birkaç gün sonra Samsun'a avdetle aynı vapurla Dersaadet'e avdet edecektir.

3- Sivas'a askerî murakabe zabiti olarak gidecek olan Yüzbaşı Rih ve Mil isimlerindeki iki İngiliz zabiti bu günlerde hareket edecekler ve maiyetlerinde bir de İngiliz müfreze-i askeriyesi götüreceklerdir ve bilahare Amasya ve Tokad'a da bir İngiliz zabiti gönderilecek imiş.

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 96, Belge nr: 96-1,2; ayrıca bk., ASÇB., s. 103-104.

4- Samsun'da İngilizler tarafından büyük bir telsiz telgraf merkezi yakında tesis edilecektir. Buna ait levazım ve edevat birkaç gün evvel gelmiştir.

5- Ber-vech-i bâlâ maruzatım sırf İngiliz zabıtânından istihsal olunmuş hususi bir suretle malûmâta müstenittir. İngiliz memurları ihrac harekâtı ve zabitleriyle kıt'alarının öteye beriye sevki hakkında ne hükûmete, ne de makam-ı aciziye resmen bir şey bildirmediler ve bildirmekte memnu oldukları da suret-i münasebete kendileri tarafından ifade edilmiştir.

6- Bâlâdaki mevad nazar-ı dikkati pek mühim bir noktaya davet ediyor. İngilizler bu harekâtta resmen malûmât vermedikleri cihetle bu bâtta kendilerine vaktinde suret-i resmiyede her hangi bir muameleye tevessül imkânı olmuyor. İcraatları vak'a haline geldikten sonra ise onları yaptıklarından ric'ate mecbur edebilmek bittab'i müşkil bir mes'eledir. Suret-i münasebete yapılan te'sirat-ı hususiye ile alınabilen malûmâta istinaden bir gûna teşebbüste bulunmayı ise caiz görmüyorum. Bu münasebetle arz etmek istediğim nokta şudur. Mevcudiyetimize ehemmiyet vermiyorlar. Adeta memleketimizi açık bir sahra gibi telakki ederek kuvvetlerini tasmimat-ı mahsusa ve mahrematları icabatına göre taksim ve ikame ediyorlar. Tedricen başlamış olan bu harekât yine tedricen ve aynı usûllerle tezyid ve tevisi edilmektedir. Bir gün her tarafta emr-i vakiler karşısında kalınmak pek ziyade muhtemel olduğunu kemal-i hürmet ve muvataatla arz eylerim. 22 Mayıs 335

24.5.35

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mustafa Kemal

* * *

Belge nr: 22*

İngilizlerin Mustafa Kemal Paşa ve müfettişlik teşkilatı hakkında bilgi taleplerinin ne amaçla istendiğinin anlaşılamadığına dair yazı.

Vasıl olmuştur: 24.5.335

Şifre edildi: 24.5.35

Adres: Hariciye Nezareti Celilesine

Dokuzuncu Ordu Kıtaaatı Müfettişliğinden alınan telgrafname sureti aynen takdim-i huzur-u fahimaneleri kılındı. Filhaki-ka şimdiye kadar İngilizler yapacakları şeyler hakkında evvel-den hiçbir malûmât vermeyip yapmaya başladıktan sonra emr-i vaki bildirmekte ve bundan da kendilerini geri döndürmek mümkün olamamaktadır. Ne yapacaklar ise daha evvel malûmât itasının usûl ittihazı nezaret-i acizîce General Milne karargâhından rica edilmiş ise de bir fâide hasıl olmamıştır. Taraf-ı fahimanelerinden bu hususta teşebbüsât-ı müessire-i mümkinede bulunulmasını istirham eylerim.

Basri

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 97, Belge nr: 97-1., ayrıca bk., ASÇB., s. 111.

Belge nr: 23*

Mustafa Kemal Paşa tarafından müfettişlik mıntıkasında olduğu gibi tüm Osmanlı ülkesinde asayişin temini için jandarma sayısının artırılması yolunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yazılan şifre yazı.

Samsun'dan

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne Mevrud Şifre

Makam-ı sadaret-i uzmâya vukubulan maruzatın bir suretini aynen takdim ediyorum. Mütarekenamenin beşinci maddesi Devlet-i Aliyye-i Osmaniye'nin jandarma ve nizamiye kuvvetlerini takyid ederken, asayiş-i dahiliyenin ve hudutların muhafazasına kâfi gelmesi kaydını göstermiştir ki, buna istinaden ıtılâ-ı acizaneme göre devletçe yetmişbeşbin askere lüzum gösterilmiş ise de İtilâfiyûn bunu kabul etmeyerek kırküşbine tenzil etmiştir. Şimdiye kadar geçen vekayi-i dahiliye ve tecarib-i fiiliye hükûmetin mütareke maddesine istinad eden teklif ve takdir vaktinin doğru olup İtilâfın bu kuvveti kasr ve tahdid etmesi asayiş-i dahiliyenin muhafazasında hükûmeti imkansızlık karşısında bırakmıştır. Ezcümle Canik livasıyla Sivas vilayeti'nin Amasya ve havalisindeki jandarma ve nizamiye kuvvetlerinin asayişini temin ve idame için hiçbir vechile kâfi olmaması halkın huzur ve emniyetine pek çok sui tesir göstermiştir. Binaenaleyh bu husus İtilâf mümessillerinin nazar-ı dikkatine vaz' olunarak kuvvetin temin-i asayiş gayesine kâfi gelecek dereceye iblağa muvafakatlarının istihsali ve bilhassa Canik livası ile

* *Gnkur. ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 104, Belge nr: 104-2.; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 117.

havali-yi cenubiyesindeki jandarma ve nizamiye kıtaatını takviye etmek üzere birkaç bin neferin taht-ı silaha alınması ve bunlar meyanında jandarmaya salih bir kısım kuvvetin de tefriki pek ziyade mühimdir. İtilâf Devletleri filhakika Hükûmet-i Osmaniye'nin idame-i asayiş etmesini arzu ediyorlarsa bu bâbdaki teklifi hüsn-i telakki ve kabul etmeleri tabii görülür.

Memalik-i Osmaniye'nin bu havaliye mukayyes ve asayiş ve emniyete muhtaç diğer mıntıkları da olduğuna göre bu zaruret-i fevkalâdenin istikmaline müsaade-i fehametpenahilerini istirham eylerim.

24 Mayıs (13)35
Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mirliva
Mustafa Kemal

I. Şube
3096

* * *

Belge nr: 24*

Mustafa Kemal Paşanın Samsun'dan Havza'ya geçtiğine dair Amasya Mutasarrıflığına gönderdiği telgrafı.

Acele Tel

Amasya Mutasarrıflığı'na

25.5.1919

Bugün karargâhımla Havza'ya hareket ediyorum. Birkaç gün orada kalacağım.

Dokuzuncu Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 107, Belge nr: 107-1.; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 120.

Belge nr: 25*

İstihbarat

Numro

143

Kısmen şifre

Havza'dan

26.5.35

Samsun'da 3 ncü Kolordu Kumandanlığına

Tokad Mutasarıflığı'ndan cevaben vârid olan ma'lûmatta li-vanın yalnız Erbaa Kazası dahilinde icra-yı şekavet eden ve afv-ı umumî üzerine clyevm serbestçe gezmekte bulunan 200 mevcutlu Hacıbey Karyeli Lenger Hoçor, 150 mevcudlu Kozluca-alan Karyesi'nden İstepil, 100 mevcudlu Kırkharman Karyeli Anastas ve 60 mevcudlu Karamuklu Çakır ve 180 kadar mevcudlu İkiniğârlı diğer Anastas'ın Lâdik, Amasya, Çeharşenbe, Samsun taraflarında bulunan Rum çeteleriyle münasebette bulundukları ve Samsun cihetinde bulunan komite merakizinden ahz-ı talimat iden merkûmların mukaddema takip ettikleri ef-kâr-ı siyasiyeyi ta'dil etmediğinden başka fırsat buldukça Erbaa Kazası dahil ve haricinde çapulculuk dahi yapmakta oldukları ve bunlardan Lenger Çetesi'nin ayrıca bomba ile mücehhez bulunduğ u ve iş bu komitelerin ellerinde Osmanlı, Rus silahları bulunduğ u bildirilmektedir. Bu kazanın jandarma kuvveti ve kaim-makam ile zabitinin derece-i liyakat ve takviye-i tedabir içün mutasarrıfın mütalâasını sordum.

Husus-ı ma'lûmat buyrulması

Kapanmıştır

9. Ordu Kıtaatı Müfettişi

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 110, Belge nr: 110-2.; aynı ca bk., ASÇB., s. 123.

Saat 17.11 sonra

26.5.35

Yaver

Telgrafhaneye gönderilmiştir.

* * *

Belge nr: 26*

Mustafa Kemal Paşanın müfettişlik mıntıkasında bulunan
15 nci Kolordu ile genel durum hakkında yaptığı yazışma.

Zâta Mahsustur.

Aded

218

15 nci Kolordu Kumandanlığına

Trabzon vilayeti ile asayiş-i memlekete mütedair cereyan eden bir iki muhaberede müşarünileyhin nokta-i nazarı ile me-talib-i vakiasında ıttıradsızlık ve liyakatında bir basitlik hissediyor. Yakında temas edilmedikçe bu bâbdaki takdiratımda gecikeceğim ve Bâbîâlîye karşı buna dair esaslı bir şey arz etmekliğim mümkün olmayacaktır. Zât-ı âlîiniz Trabzon'dan geçerken vali beyle bizzat muarfe suretiyle ahval ve iktidar idaresi hakkında bir malûmât edinmiş olmakla beraber şimdiye kadar muhaberatta da bu hususta bir kanaat istihsal etmiş bulunduğumu-zu zannediyorum. Bu bâbta tenvir buyurmanızı istirham ederim.

28 Mayıs 335

vusûlü 29

Dokuzuncu Ordu Müfettişi

Mustafa Kemal

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 106, Belge nr: 106-1., ayrıca bk., ASÇB., s. 127-128.

Dokuzuncu Ordu Müfettişliğine

Trabzon Valisiyle İstanbul'dan beraber geldim. Kendisi ma'lûmatlı, Avrupa'da bulunmuş, nazik ve ağırbaşlıdır. Esasen sinni de elliden fazla olup karışık olmayan işlerde nafi'dir. Askerin bölük bölük ve hatta takım takım vilâyete dağıtılmasını telâşla teklifinden dahi anladığım şudur ki ecanibin arzu ve bunlar tarafından bi'l-vasıta veya bilâ-vasıta yapılacak telkinât ve tahrikata farkında olmayarak tâbi' olabilirler. Ve karışık ahvâlde büsbütün şaşırır. Trabzon'daki Fransız Mümessili dehşetli Türk aleyhtarıdır. Orada bir de Türkçe bilir, dikkatli hizmetimizde bulunmuş Jandarma Muallimi Binbaşı Aneşeri vardır. Bunların clinde de Trabzon Hedm-i Merkeziyet Cemiyeti vardır. Trabzon'un Türkiye'den ayrılmasına bu suretle çalışıyorlar fakat cemiyet ve fikir zaifdir. Bunların her hamiyetli genci ittihad ve terakkidir diye yine bizim hükûmete ezdirmeye çalıştıklarını gördüm. Mesela İhtiyat Zabıtları Cemiyeti'ni dahi böyle zannediyorlardı. Bendeniz Trabzon'da icab edenleri tenvir ve Merâli Bey'e de bu cereyanı anlatmışdım. Fakat Hükûmet-i Sabıka'nın pek aleyhtarı görülse Merâli Bey'in tarz-ı hareketini acizlerine gösterecek bir dimağa bugün Trabzon'da mâlik değilim. Pek mühim bir vaziyeti olan iş bu vilâyeti sıkı tutmak için Üçüncü Fırka Karargâhı'nın Trabzon'a naklini ve fırka kısm-ı küllisinin dahi bu vilâyette bulunmasını muvafık bulmuş ve nezâret-i celîleden dahi müsaade alarak icraata başlamışdım. Üçüncü Fırka'ya şâyân-ı i'timâd bir kumandan birer erkân-ı harbin pek serian gelmesi lâzımdır. Halen vekâlette bulunan Erkân-ı Harb Kaim-makamı Abdi Bey korkak ve düşüncesiz biridir. Ancak bir idare memuru olabilir. Mümkünse evvelce Otuzyedinci Fırka Kumandanlığı'nda bulunan mîr elyvem Altmışinci

Fırka Kumandanı olan Miralay Köprülülü Kâzım Bey'in veya Onuncu Fırka Kumandanı Kaim-makam Kemal Bey'in i'zâmlarını rica eylerim. Van Valisi Haydar Bey'in istifa ettiğini haber aldım. Bu zâtın Van'da kalması pek lâzımdır. Oraları pek eskiden tanıdığı gibi müteşebbis dahi olduğundan sulhun in'ikadına kadar ayrılmamasını mühim görürüm arz eylerim.

* * *

Belge nr: 27*

Mustafa Kemal Paşanın benzin talebi hakkında yazısı.

2
2149

Havza'dan Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâsetine mevrûd şifredir

Dahil-i memlekette olan şûrâdan günlük irtibat ve münasebât gösteriyorki bazı merakiz-i mühimmeye bizzat gitmek zarûret-i mahsusa icâbıdır. Kolordudan emir ve ıslah suretiyle üç otomobil tedarik edilebildi. Fakat benzin katiyyen mevcut değildir. Onbeşinci Kolordu'dan Sivas havalisine benzin getirtmek ihtimali olmadığı gibi katiyyen adem-i kifâyetten bahsle cevaplarda bulundular. Acizleri ve faaliyet-i atiyeyi mahkûm, atalet kılan benzinin hiç olmazsa Erzurum noktasına girinceye kadar Dersaadet'ten gönderilmek mecburiyeti vardır. Bu takdirde Altay Vapuru'yla yetiştirilemeyen benzin maksada asla vefa edemeyecektir. Hiç olmazsa daha bin kilo benzinin Harbiye Nezâ-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 134, Belge nr: 134-5.; ayrıca bk., ASÇB., s. 132.

ret-i Celîlesi'nce mübayaa ettirilerek Samsun'a sevk olunması debboyunda fazlaca tahmil ettirilmesinin işin takibine emir ve müsaade buyrulmasını hassaten rica ederim.

28 Mayıs 35
Vürûdu 30 Minh

31.5.35

Dokuzuncu Ordu Kıt'atı Müfettişi
Mustafa Kemal

1
3249

* * *

Belge nr: 28*

Jandarma sayısının artırılması konusunda Sadrazam Damat Ferit Paşa'dan Mustafa Kemal Paşa'ya şifre telgraf.

Bâb-ı Âlî
Daire-i Sadaret
Umur-ı Mühimme Kalemi

Samsun'da Dokuzuncu Ordu Kıt'aatı Müfettişi Mirliya
Mustafa Kemal Paşa'ya

(Şifre)

C(cvap), 24 Mayıs 1335. Yeniden efrad celp ve teslihi keyfiyeti hasebülhal şayan-ı nazar olup ancak jandarma maaşat ve muhassasatı ahiren tezyid olunarak adeta jandarma kaydına rağ-

* BOA. DH.ŞFR., nr: 99/385.

bette tehalükü mucip olacak dereceye iblag edilmesine ve vatanımızın muhafaza ve müdafaası için bezl-i can ve mal edileceğinc dair esasen her taraftan efrad ve tebe'a-i Osmaniye'den tezahürat-ı mütemadiye ve mütetabiada bulunduğu şu sırada da devletin halen muhtaç olduğu jandarmaya kayıt keyfiyetinin de bir vazife-i vataniye ifasından ibaret olduğunun icap eden mahallerde ahaliye hüsn-i suretle ifhamı temin-i maksada hadim olacağına binaen cihet-i mülkiye ve askeriyece ana göre tedabir ve teşebbüsat-ı lazimenin ifasıyla icabı miktar jandarmanın kayd ve istihdamı esbabının istikmalî Meclis-i Vükelâca kararlaştırılmış ve Harbiye ve Dahiliye Nezaretlerine tebligat ifa edilmiştir.

28 Mayıs 1335

vürûdu: 29

Sadrazam

(imza)

Damat Ferid

* * *

Belge nr: 29*

Mustafa Kemal Paşanın 15 nci Kolordu Komutanına ile memleketin genel durumu hakkında yaptığı bir değerlendirme

Çift Hilal (Çok Gizli)

Adet

35

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına

Havza

31.05.35

C:30.5.35

Trabzon Valisi hakkındaki izahat ve kanaatte tamamıyla müşterekim. Trabzon Vilâyeti gibi vatanımız bi'n-nisbe daha cevval olan bir halkın hissiyat-ı milliyesini hüsn-i tedkik ve idarede ve istiklâl-i milliyeyi tahlis etmek gaye-i müşterekce doğru hüsn-i isti'mâlinde aciz olan bu zât İzmir ve Manisa hadise-i vakı'aları üzerine birçok vesveselere düşerek miting bile akdet-tirmekten korkuyor. Kendisine bu gece ehemmiyetle tebligât ve vesayada bulundum. Birdenbire bu aralık kendisi aleyhinde tevessülü de münâsib görmedim. Ma'haza o zaruret-i tâmmе hasıl olursa o da ifâ olunacaktır. Ma'haza müzaherât-ı milliyecnin Trabzon havalisinde de mitingler şeklinde zuhuru fevkalâde elzem olduğu cihetle bu ceryanın sür'at-i husulü için ne derece kâbilse askerî kanallardan da te'sirat yaptırılmasını ve Trabzon'da müsait bir vaziyet-i hakime-i askeriye te'sisine kadar icab ederse (şifre) buyurduğunuz bir zâtı oraya göndermenizi rica ederim. Miralay Köprülülü Kâzım ve Kaim-makam Kemal

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 111, Belge nr: 111-1,2 ; ayrıca bk., ASÇB., s. 139.

MÛTAREKEDEN MİLLÎ MÛCADELEYE

Beylerin her ikisinde kıymetli birer erkân-ı harb zabitiyle beraber ve haleflerinin vürûduna intizâr etmeyerek Trabzon'a gönderilmesini ehemmiyetle istedim. Zaten dün dokuz erkân-ı harbiye zabitiyle iki fırka ve dört piyade kumandanı istemiş idim. Van Valisi Haydar Bey hakkındaki takdiratınızda aynı düşüncelerim gibidir. Müsteşar Hamid Bey Samsun'a gelip işe başladı. Van'a yeni tayin olunan zâtın gönderilmeyeceğini öğrendim. Haydar Bey'in bu aralık Van havalisinden ayrılması caiz olmayacağı cihetle kemâkân kalmasını ve vazife-i vatanperveranelerine müş-terek bir gaye etrafında devam etmelerini müşârun-ileyhe dün tebliğ ettiğim gibi Makam-ı Sâdâret-i 'uzmâ'ya dünden böyle istifalarının kabul edilmemesini istirham ettim.

1.6.35

31.5.35
9. Ordu Müfettişi
Mirliva
Mustafa Kemal

* * *

Belge nr: 30*

İstanbul'daki hükûmetin genel durumu hakkında Mustafa Kemal Paşa'dan 15 nci Kolordu Komutanlığına şifre telgraf.

Zâta mahsusdur:

2.6.35

15 K. Kumandanlığına

Havza

Dahiliye Müsteşarı Seyfi, Canik Mutasarrıf-ı Lâhiki Hamid Bey zât-ı şâhânenin güşâda buyurduğu Meclis-i Meşveret'de hazır bulunmuş idi. Mîr-i mûmâileyhanın getirdiği ma'lûmat dahi suret-i şifa-bahş değildir. Hükûmete adem-i i'timâdı işrab eden nutuklarla nihayet bulan mezkûr şûrâda bir karar-ı kat'i ittihaz edilememiştir. Halen hükûmetin yine eski hükûmet olduğu fazla olarak zaafa uğradığı ve İstanbul'da yeniden bir ruh-ı inkılâb uyandığı anlaşılmaktadır efendim.

3/6

İstihbarat 46

9. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 112, Belge nr: 112-1; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 142.

Belge nr: 31*

Milli cemiyetlerin Avrupa'ya gidecek heyetlerinin birlik beraberlik içerisinde hareket etmeleri hakkında.

Aded
54

Havza
4.6.35

15. K. Kumandanlığına

3.6.35 İstihbarat: Bir numrolu zâta mahsus şifreye zeyldir:

Millî cemiyetlerin Avrupa'ya gidecek hey'etin programını talep zımındaki teşebbüsatına dair mütalâatımı Trabzon Vilâyeti'ne bildirdim. Erzurum Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Trabzon'daki millî cemiyetlere bu bâbdaki teşebbüsatını ihbar ve anları ve aynı zamanda Garbî Anadolu vilâyâtındaki cemiyetleri de aynı vazife-i vataniyeye da'vet eylemeleri münasib olur.

4.6.35

Mustafa Kemal

Vusûlü 5 minh

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 114, Belge nr: 114-1; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 145.

Belge nr: 32*

Mustafa Kemal Paşanın benzin talebinin karşılanması konusunda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Cevat Paşa'nın yazısı.

4.6.35

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti

Şube

1

Numara

3249

Harbiye Dairesi Riyâset-i Âlîyesine;
Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi Cevat Paşa tarafından,

Dokuzuncu Ordu Kıtaaı Müfettişliğı için mübayaa edilip Samsun'a sevk edilecek olan bin kilo benzinin sevk edilmediğı bi't-tahkik anlaşılmıştır. Vazifesi icabı vâsi' bir mıntıkada daima seyyar bulunmak mecburiyetinde bulunan müfettişlik benzin olmaması yüzünden hareketsiz, atıl kalmaktadır. Binâen-aleyh mebhus bin kilo benzinin ilk vasıta ile Samsun'a sevkiyle inba-sı ehemmiyetle mercudur.

Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Reisi

Ferik

Cevat

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 134, Belge nr: 134-2; ayrıca bk., ASÇB., s. 148.

Harbiye

5499

H.D. Riyaseti

331

Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâset-i Celîlesine

Sevkiyata derhal te'kid-i keyfiyyet olunmuş ve Pazartesi günü (9 Haziran) hareket eden Altay Vapuru'yla sevk olunacağı anlaşılmış olmağla arz ve takdim.

5.6.35

Harbiye Dairesi Reisi

* * *

Belge nr: 33*

İngiliz Karadeniz Ordusu Başkomutanı General Milne tarafından Harbiye Nazırından Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a geri çağırılması yolundaki talebi.

Harbiye Nezareti

Merkez Dairesi

Tahrîrat-ı Ecnebiye ve Tercüme Şubesi

1175

Harbiye Nazır-ı Celîli Paşa Hazretlerine Karadeniz Ordusu Başkumandanı General Milne tarafından vârid olan 6 Haziran 1919 tarih ve 33/2097 numrolu merbût İngilizce tahrîratın tercümesi

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 135, Belge nr: 135-1; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 17; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 151.

Devletlü Efendim Hazretleri,

Kemal Paşa ile maiyyet-i erkânının vilâyetlerde isbat-ı vü-cûd etmelerinin arzu olunmadığını zât-ı sâmillerine arz ile kesb-i mübahat eylerim.

Hâl-i hazır i'tibariyle kesb-i temeyyüz etmiş bir paşanın maiyyet-i erkânıyla beraber memleket dahilinde dolaşması efkâr-ı umûmîyeyi ta'ciz edeceği gibi askerlik nokta-i nazarından dahi kendi mesaisine bence bir lüzum görülmemektedir.

Kemal Paşa ile maiyyet-i erkânının derhal İstanbul'a avdeti için emir buyurmalarını talep eylerim.

Tercüme aslına mutabıktır.

7.6.35

Karadeniz Ordusu Başkumandanı
General (Milne)

1
3431

Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne 7.6.35

* * *

Belge nr: 34*

Mustafa Kemal Paşanın müfettişlik bölgesinden geri çağrıl-masına dair Harbiye Nazırı Şevket Turgut Paşa tarafından gönderilen telgraf.

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 190, Gömlek: 113, Belge nr: 113-1; *HTVD*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 19; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 154.

MÛTAREKEDEN MİLLÎ MÛCADELEYE

Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya
telgraf

Şifre

Maiyyet-i aliyyelerindeki istimbotlardan biriyle hemen bu-
raya teşrifiniz rica olunur.

Harbiye Nazırı
Şevket Turgut

Şifreye tahvil edildi. /8 Haziran 335

* * *

Belge nr: 35*

Harbiye Nezareti tarafından Mustafa Kemal Paşanın müfet-
tiş olarak görevlendirilmesine dair İngiliz İşgal Orduları Başko-
mutanı General Milne'ye gönderilen yazı.

1
Şube
3431

Tebyiz edildi.
8.6.35

Adres: Harbiye Mektebinde İngiliz Kıtâatı Başkumandanı
General Milne caniblerine

6 Haziran 335 tarih ve 33/2097 numrolu tezkereleri cevabıdır

Mustafa Kemal Paşa'nın Dokuzuncu Ordu Kıtâatı Müfettiş-
liği'ne tayinine en müessir esbabdan biri İngiltere Devlet-i Fehi-

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 14, Gömlek: 137, Belge nr: 137-1;
HTVD., Sy:1, (1952), vesika nr: 18-a,b,c; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 159.

mesi Mümessili'nin Bâb-ı Âlî'ye verdiği bir nota olmuştur. [Notanın sureti merbuttur.]

İş bu nota üzerine Sadrâzam Paşa Mümessil-i Siyasî ile görüşmüş ve bir müfettiş göndereceğini söylemiş ve bir gûnâ i'tiraza da maruz kalmamıştır. Hususıyla o sıralarda karargâh-ı devletlerinin dahi eslihanın toplanmadığı veya nakledilmediği hakkında birçok şikâyetleri de var idi.

Binaen-âleyh hem bi'l-cümle şikâyetin önünü almak ve hem de hükûmetin mütarekename mucebince me'sul bulunduğu asayiş ve inzibat-ı memleketi temin etmiş olmak için Heyet-i Vükelâ'ca bi't-tezekkür memleket üç asayiş mıntıkasına taksim edilmiş ve her mıntıkaya bir de müfettiş tayin edilmiştir ki Mustafa Kemal Paşa da iş bu müfettişlerden biridir ya'ni tarih ve numrolu tezkerenizde de taleb ve tasvib buyurduğunuz vechle Ya'kub Şevki Paşa'nın yerine tayin edilmiştir. Ancak hazarî teşkilât olduğu için ordu kumandanı değil ordu müfettişi ünvanını ha'izdir.

Böyle bir müfettişin vilâyeti dolaşmasının efkâr-ı umûmîye-yi rahatsız mı veyahud bil'akis teskin mi edip etmeyeceğinin takdirini memleketin tecrübekâr bir askeri ve bir evlâdı ve hususıyla bu işde mes'ul bir nazırı olduğum için acizlerine terk buyurmasını kemal-i ihtirâm ile zât-ı asilanelerinden rica eder ve sekiz aydan beri devam eden bir mütarekeden sonra artık birazda Türkler ve Müslümanları lütfen i'timadınıza lâayık görmeyizi pek rica ederim.

İmza: Cevat

Şevket Turgut

Belge nr: 36*

Mustafa Kemal Paşa tarafından Canik livasında genel durum hakkında Harbiye Nezaretine gönderdiği rapor.

Harbiye Nezareti'ne mevrûd şifredir

11.6.35

C. 3.6.35 ve 330 şifreye

1-Hamdi Efendi 17-18/335'de mevkiini terk ettikten sonra edilen nesâyih üzerine vazifesi başına avdet etmiş ve bu harekât-tan dolayı Divân-ı Harbice isticvabı neticesinde Dersaadet'e i'zâ-mına karar verilmiş ve bu ihbarı alan mûmâ-ileyh 16.5.35 tarihin-de tekrar firara muvaffak olmuş bunu Samsun'a muvasalatımda anlamıştım. Bu vakı'a eskidir. Mûmâ-ileyhin son firarından bu güne kadar hiçbir taraftan bir gûnâ faaliyeti görülmemiş ve nere-de bulunduğu dair de henüz bir emareye destres olamamıştır.

2- Canik Livası'nın asayişî hakkında ilk raporumu 21 Ma-yıs/35 tarih ve 53 numrolu ile Makam-ı Celîl-i Sâdâret-i 'Uz-mâ'ya ve Erkân-ı Harbiye-i Umûmîye Riyâseti'ne takdim etmiş-tim. İkinci raporum istikrar-ı asayişine me'mur bulunduğum tek mil mıntıkadaki vilâyât ahvaline mütedair olub 24.2.35 ve 140 numro ile Makam-ı Sâdâret-i 'Uzmâ'ya mufassalan arz olunmuştu. Bi't-tedkik bu raporun nezaret-i celîlelerine takdim edilmemiş olduğu anlaşılıyor. Asayişin umûmî hal ve vaziyeti 5 Haziran 35 tarihinde nezaret-i celîlelerine ve Makam-ı Celîl-i Sâdâret'e takdim edilmiştir. Bu raporlar vaziyet-i umumîye-i asayişî tafsîl ve tesbit edebilir zannederim.

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 74, Belge nr: 74-1,2,3,4; ay-nca bk., ASÇB., s. 165-67.

3-Tedâbir-i müttehizeye gelince ma'lûm-ı sâmilерidir ki bu hususda müessir ve müstemirr çare ve tedbir kuvvettir. Halbuki Canik Livası'nda bulunan Onbeşinci Fırka terhisden sonra zaten pek dûn kalan kuvve-i umumiyesinin son üç ay zarfında vuku' bulmuş olan yediyüz firar vukuatıyla tekml kudretini zayı eylemiş elli ilâ yüz nefere inmiştir.

Kıtaât-ı askeriye'nin zabt ü rabtındaki büyük boşlukların da fermansızlıktan neş'et ettiğine şüphe olmadığından intihâb ettiğim fırka kumandanlarının tesri'-i hareketlerini mütemadiyen arz etmekteyim. Jandarma esasen noksan olmakla beraber kabiliyetsiz bir halde bulunuyor. Bu sebeple evvelâ siyâsî tedâbire tevessül edilmiştir. İslâm çetelerinin ifâ edeceği hadisâtın bilâhare memleketin ecnebi işgaline sebebiyet vereceği ve bunun münhasıran İslâmları müteessir edeceği ahali-i İslâmiye'ye suver-i münasebe ile anlatılmış ve bu vechle İslâm çetelerinin harekâtı suret-i umumiyyede tevkif ve kurâ-yı İslâmiyeyi müdafaa eden bazı Laz çeteleri de tecrîd ve iskât edilmiştir. Rumları idare eden rü'esâ ile komitelerinden ve amâl-i siyasiye arkasında ve eşkiyalık göstermek ve çeteleri tahrik eylemek gibi ef'alın bâdî olacağı netayic-i muzırradan kendilerini Rum milleti de aynı derecede mü'esser olacağı cihetle buna mahal verilmemesi ihsas olunmuş ve bu noktalar Samsun'daki İngiliz ve Fransız ecnebi zabitlerine de sarahaten anlatılarak onların da te'sirinden istifade edilmiştir. Gerek bu İslâmlar ve gerekse Hristiyanlar nazarında pek ziyade zaaf-ı idaresi takarrür eden mutasarrıf ve liva derhal Dersaadet'e me'zunen gönderilmiş ve yerine muktedir valilerden Dahiliye Müsteşar-ı Esbakı Hamid Bey gibi bir zâtın fedakârlık suretiyle mutasarrıflığa gelmesi te'min edilmiş ve Miralay Refet Bey gibi güzide bir zât da şimdilik orada tavzif olunmuştur. Bi'l-cümle jandarma polisi ve kıtaat-ı nizamiye bi'z-zat teftiş edilerek cümlesine vazifelerinin ciddiyet ve nezaketi anlaşılmıştır.

Diğer taraftan askerî vazû'l-ceyş ta'dil ve daha toplu ve kuvvetli bir vaziyet ihdas ve Samsun jandarması da yüz kişi ile takviye edilmiştir. İşte bu tedbir neticesi olarak liva dahilinde bugün bariz bir sükûnet husûl bulmuştur. Şimdi de Sivas Vilâyeti ve bi'l-hassa Canik Livası'na hudud olmak itibariyle hemen aynı şerâit-i siyasiye merbut Amasya Livası'yla bi'z-zat meşgul oluyorum.

4- Jandarma kadrosunun tekml vilâyet mıntikasındaki noksanı ve icraatının şifre yakinen takdir olunarak bunun tezyîdi 24.5.35 tarihinde Makam-ı Sâdâret-i 'Uzmâ'dan istirham edilerek 29.5.35 tarihinde Meclis-i Vükelâ kararına iktiran eden cevap alınmış ve ahaliyi jandarmaya kayd ve teşvik zımında vilâyât ile elviye-i müstakille'ye ehemmiyetle tebliğ edilmiş ve ta'kib edilmekte bulunmuştur. Fakat bu neticelere vasil olana kadar zarûret-i fevkalâde görülen yerlerde bi't-tâbi' temin-i asayiş ve tenkil-i eşkiya vezâîfı hizmet-i askeriye tarafından ifâ olunmaktadır.

Bazı menâtıktan jandarma süvariliğine talebler zuhur ediyorsa da hayvan olmadığı gibi mühim bir para ile satın almakta kendilerince kâbil olmadığından hayvanatın hükûmetçe satın alınmak maaşlarının mukassatan kesilmesi /1 Haziran 35 ve 39 hususî numrolu şifre ile Makam-ı Sâdâret-i 'Uzmâ'ya arz ve teklif etmiştim.

5-Mukaddem üç raporun ve iş bu marûzât-ı mesrurem mütalâa buyurulduktan sonra Umum Jandarma Kumandanlığı'nın Dahiliye Nezâret-i Celîlesi'ne vuku' bulmuş olan işa'ının me'muriyet-i acizinin idaresinden ikdam-ı vazifeye ait olduğunu tayin edeceğine arz eylerim.

İstihbarat 7 numro

9 Haziran 35

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mustafa Kemal

2. Kısım 12.6.35

* * *

Belge nr: 37*

Mustafa Kemal Paşanın kömür ve benzin yokluğunu bahane ederek İstanbul'dan kendisinin dönmesine yönelik çağrıya cevap veremediğine dair Harbiye Nezareti'ne şifre telgrafı.

Havza'dan
Gayet müsta'celdir

Harbiye Nezareti'ne mevrûd şifredir

C. 8.6.35 şifreye: Hareketimin kömür ve benzin fıkdanından dolayı te'hir ettiğini bugünkü telgrafnamemle arz ve esbâbının izâlesini istirham eylemiştim. Ancak suret-i hareketimi ona göre tanzim eylemek üzere sebeb-i da'vetin lütfen izah buyurulmasını rica eylerim.

11 Haziran 35
Gelişi 13 minh
14

Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişi
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 79, Belge nr: 79-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 172.

Belge nr: 38*

Mustafa Kemal Paşanın İstanbul'a çağrılış nedeninin hükûmetin kararı olduğunu bildiren telgraf.

1

Şube

3594

Mustafa Kemal Paşa'ya

11 Haziran 35 tarihli telgrafnamelerine cevabdır. İstanbul'a da'vetiniz Hükûmet-i Seniyye'nin kararı neticesidir.

1

Şube

3594

Harbiye Nazırı
Şevket Turgut

15.6.35

Şifreye tahvil ettim. 15.6.35

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 81, Belge nr: 81-1; *HTVD.*, Sy: 1, (1952), vesika nr: 22; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 175

Belge nr: 39*

İngilizlerin baskısı sonucu Mustafa Kemal Paşanın müfettişlik mıntukasından İstanbul'a çağrıldığına dair Harbiye Nezareti'nin şifre telgrafı.

15.6.335

Müsta'celdir

Adres: Samsun vasıtasıyla Üçüncü Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

11 Haziran 335 tarihli telgrafnamelerine cevaptır.

Faaliyeti kendilerince mülhem bulunan zât-ı âlîlerinin o mıntıkadaki me'muriyetlerini hüsn-i telâkki etmeyen İngilizler Dersaadet'e celbiniz hakkında talepte bulundular. Memleketin geçirmekte bulunduğu vaziyet Nezâreti bu İngiliz talebini icraya mecbur eylediğini arz ederim.

Basri

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 83, Belge nr: 83-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 178.

Belge nr: 40*

Mustafa Kemal Paşa tarafından İstanbul'a çağırılmasının ardından kolordu komutanlığına yayınladığı ve milletin istiklalini sağlayana kadar teşebbüslerine devam edeceğini belirten telgraf emri.

Şifre halli

Suret

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığının 14.6.35 tarih ve 1047 numrolu emr-i telgraflarıyla mübelliğ Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin emirleri bervech-i âtî tebliğ olunur.

1- Milletin hukuk-u istiklâlini müdafaa gayesiyle vicdan-ı milliden kopan tezahürattan bahisle acizlerinin îfâ-yı teşebbüsâtta bulunmaklığım için bazı vilâyât valileriyle kazaların birçok müdafaa-yı hukuk-u milliye ve redd-i ilhak cihetiyle ale-d-devam telgraflarını almaktayım. Geçirdiğimiz şu hayat memat günlerinde umum milletçe her taraftaki âmâl ve tezahürat ile teminine azmedilen istiklâl-i millimiz uğrunda milletle beraber nihayete kadar çalışacağıma da söz veriyorum. Bu telgrafnâme-i âcizanemin tekmil kazalardaki Müdafaa-yı Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleriyle Belediye Rüesasına kadar serian iblâğ bu-yurulmasını rica ederim.

2- 16 Haziran 35 tarih ve 1/1328 numro ile 1,2,3 ncü Tabur Kumandanlıklarına ma'lûmât husûlû zımnında tamamen tebliğ olunur.

35. Alay Kumandanı
Hasan Tahsin

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 453, Gömlek: 46, Belge nr: 46-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 181.

Belge nr: 41*

Mustafa Kemal Paşanın Erzurum'a geçeceğine dair Kâzım Karabekir Paşa'ya telgrafı, yolculuk için gerekli benzinin 15 nci kolordu tarafından tedarikini istemesi.

Amasya
24.6.35

15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretlerine

C: 22.6.35 ve bi-lâ numro zâta mahsus şifreye:

Son iş'ârâtımızdan da anlaşılacağı vechile esasâtta tamamen mutâbakat mevcuttur. Bizzat Erzurum'da müşerref olmamızı ben de çok ehemmiyet ve iştiyakla arzu ediyorum. Fakat daha bidâyetten Karadeniz tarîkini İngilizlere karşı tehlikeli addetti-recek emâreler var idi. Kara tarîkinden de benzinsizlik müessir oluyor. Şimdi elde edilen bir miktar benzin ile Sivas'a ve oradan belki Erzincan'a kadar gitmek mümkün olacaktır. Herhalde Erzurum'dan dört otomobile kifâyet edecek kadar benzinin Erzincan'a gönderilmesi icap etmektedir. Bu takdirde fevkalâde bir hal zuhûr etmezse Sivas'dan hemen Erzurum'a hareket edeceğim. 25.6.35 de Amasya'dan otomobil ile Sivas'a azîmet olunacaktır. Efendim

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 4, Belge nr: 4-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 187.

Numro
218

3 ncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine

C: 24.6.35, 218 numaraya:
350 kilo benzinin 25.6.35'de Erzurum'dan Erzincan'a yola
çıkarıldığını arz eylerim.

15.Kolordu Kumandanı
Kâzım Karabekir

* * *

Belge nr: 42*

Erzurum Kongresi hakkında Mustafa Kemal Paşa tarafından
15 nci Kolordu komutanlığına yazılan yazı.

15.K. Kumandanlığına,

Tokat
26.6.35

C: 24.6.35

Vilâyât-ı Şarkîye namına yapılacak Erzurum Kongresinin
azaları için hiçbir tesir ve müdahaleye hacet kalmaksızın ve sırf
millî bir tarzda kendi aralarında yapılması pek kolay ve husûlû
maksatta tamamiyle kâfidir. Yalnız bir kerede Hüdavendigâr,
Edime, Aydın, Karesi, Çanakkale gibi ceryân-ı millî tamamiyle
takviye olunmamış bizce lüzumu kadar teyid etmemiş uzak ma-
hallerde itimat ve emniyete mazhar zevat tarafından ve el altın-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 126, Belge nr: 126-1,2; ay-
rıca bk., ASÇB., s. 191.

dan delalet olunmasına ihtiyaç vardır. Aksi takdirde livâ-yı millîyi müfrez bulundurmak mahzuru karşısında kalınacağı âşikârdır. Bunun için bu gayede emniyet-i mahsûsaya henüz mazhar olmayan Edirne Vilâyeti ile Hüdavendigâr Vilâyetine ve Karesi, Biga Sancaklarına, Aydın Vilâyeti için Cemal Paşa, Yusuf İzzet Paşa'ya ve Cafer Tayyar ve Bekir Sami Beylere yazılmış İstanbul içinde keza bazı zevât-ı mühimme tevsît edilmiştir. Bu makasıtlardır ki taraf-ı acizîden Trabzon Valisine yazılmakla beraber henüz arzu edildiği derecede itmi'nân gösterilemediği cihetle taraf-ı âlînizden de fırka vasıtasıyla yine el altından iykâ-ı tesir lüzumunu arz etmiştim. Nitekim şimdiye kadar her taraftan cevap geldiği halde Trabzon Vilâyetinden bir cevap alınmamıştır. Bundan mâdâ Müdafaa-yı Hukuk-u Milliye ve İlhak Heyetlerinin alenî muhabere ve davetlerinin intac edeceği ânî muhâvereden ictinaben bu (şifre) millî halinde saklaması da teemmül edildiğinden bu suretle mahrem muhabereye lüzum görülmüştür. Bu zaruretler herhalde zât-ı âlîlerin de bu suretle takdir (şifre) buyrulmaktadır. Efendim.

3. Ordu Müfettişi
Mustafa Kemal

Vusulü

27/

7 : 00

Hallî 11/20 S

* * *

Belge nr: 43*

Harbiye Nazır Ali Ferid Paşa'nın Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgraf.

Gayet Müsta'celdir.

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,

Muhabbet-i kalbiyelerinin kuvve-i cazibesi senakâr dainizi yine Harbiye Nezaretine getirdi. Hükûmeti epeyce müşkil bir mevkide buldum. Münasebat-ı hariciyemizin eşkâl-i dehşet istimali arasında bir de bunu büsbütün teşdide sebep verecek bir gayret-i dahiî karşısında kalınca bilâ-ihhtiyar titredim. Zat-ı âlî-niz gibi bendeniz de kuva-yı takdiriye mutemet bulunduğumdan iddia edebilirim ki, benim kadar sizi ruhunun en amîk köşelerine kadar anlayabilmiş bir ferdi yoktur. Şimdilik tamamiyle bilemiyorum ki, nasıl bir saik, hükûmetle zat-ı âlîleri arasında bir anlaşmazlık ihdas etmiştir. Şüphesiz ima-yı itiraz ile maluliyetin müvellidatından olacaktır. (Beş satıra yakın yazı karalanmış)

İngilizler tarafından bazı kumandanlarımız hakkında mesbuk muamelenin zat-ı âlîlerine tatbiki hiç de muntazır olmakla beraber her ihtimale göre bu işin hüsn-i suretle halli çaresini düşündüm. Kudret-i aliyye ve haniyyet-i vataniyelerinden haif olmakta haksızlıkları iddia olunamayacak düşmanlarımız zat-ı âlîlerinin böyle mühim bir memuriyet-i askeriyede bulunmalarından lerzan olmalarına mütebeyyindir ki, sizi bu vazifeden ayırmak teşebbüsünde bulunmuşlardır. Mağlubiyet devasız bir illettir. Bunların arzularına adem-i iltifat bir takım eracif ihdası suretiyle menafi'-i vataniyenin imhasına çalışacakları kor-

* HTVD., Sayı: 2, (1952), vesika nr: 28.

kusudur ki, matecessüf bir müddet hidmât-ı ber-güzidelerinden mahrumiyete hükûmeti mecbur ediyor. Hakk-ı âlîlerinde pek ziyade teveccühü bulunan zat-ı hazret-i padişahi çakerlerini bilhassa kabul ile bu işin bir hüsn-i surete ifragını tenezzülen müzakere buyurdular. Mazeret-i vücudiyeden bahisle gerek Dersaadet ve gerekse arzu buyurulacak her hangi bir mahalde tebdil-i havaya taraf-ı âlîlerinden müsaade talep olunmak ve mucibince icabı ifa kılınmak nezd-i millet ve hükûmette haiz oldukları mevki'in mahfuziyeti temin edilmiş olmakla beraber düşmanlarımızın metalib-i vakı'asına da bu suretle nihayet verilmiş olacağı mutalaası karin-i tasvib-i âlî-yi şehriyari ve hatta bizzat taraf-ı zi-şeref-i hümayûnlarından dahi ayrıca taraf-ı saadetlerine yazılacağı irade ve ferman buyrulmuştur. Samimi takdirkârınız olup elimden gelecek her arzularının husulüne çalışacağı (çalışılacağı) nezd-i âlîlerinden de müsellemler olmak lazım gelen acizleri işbu temenniyatı hem resmi ve hem de hususi yapıyorum ve işte o hususiyete binaen de söyleyeceğim ki, vereceğiniz acil cevab-ı muvafakat yalnız hakkındaki itimat ve muhabbetinize haber değil aynı zamanda makam-ı nezarette hasıl ettiği muvaffakiyete de mebde' olacaktır. Ellerinizden ve Cevad'ın gözlerinden öperim.

(İmza) Ferid

Şifreye tahvil edilmiştir, Raif, 30. 6. 335.

* * *

Belge nr: 44*

Mustafa Kemal Paşa'nın çok sevdiği askerlik mesleğinden istifa ettiğini belirten 8/9 Temmuz 1919 tarihli yazısı.

Bâb-ı Âlî
Dâhiliye Nezâreti
İdâre-yi Umumiye
Dahiliye Müdüriyeti
Umumî
Hususî

Suret

Mübarek vatan ve milleti parçalanmak tehlikesinden kurtarmak ve Yunan Ermeni âmâline serfurû etmemek için açılan mücâhede-yi milliye uğrunda milletle beraber serbest surette çalışmağa sıfat-ı resmiye ve askeriyem artık mani olmağa başladı. Bu gâye-i mukaddese için milletle beraber nihayete kadar çalışmağa mukaddesatım namına söz vermiş olduğum cihetle âşıkı olduğum silk-i celîl-i askerîye bugün veda' ve isti'fâ ettim. Bundan gaye-i mukaddese-i milliyemiz için her türlü fedakarlıkla çalışmak üzere sînc-yi millette bir ferd sıfatı ile bulunmakta olduğumu arz ve ilân ederim

Mustafa Kemal

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 115, Belge nr: 115-1; *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 37; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 194-195.

Suret

Vatan ve milletimizin inkıraz ve inkisam-ı kat'isini tamamiyle hazırlamakda olan bugünkü düşman harekâtı ve bütün eli bağılı kalan Dersaadet'deki Hükümet-i Merkeziyemizin nâ-çârı yüzünden vâkî mümâşâatı karşısında hakkını ve toprağını ve istiklâlini müdafaa ve fedaya azm edilen ceryan ve irâde-yi milliye uğrunda bir ferd-i aciz olarak çalışmak için Dersaadet'ten çıktım. Aydın tarîki ile gelerek Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle bütün rüfekasının cihad-ı milliyesine iştirak ettim. İstanbul'un solgun mahsur sîması altında kanayan dindar ve namuskâr ve hareketli bir kan vardır. Pâyitahtın bütün namuskâr ricali alesseviye bil-fil temasında bulunduğum Hüdavendigâr ve Karesi ve Ankara ve Sivas Vilâyetlerinin tabakât-ı milliyesi tamamiyle bu gaye ile mütesellî olup mübarek milletin kudret-i milliyesine rabt-ı ümîd ve âmâl eylemiştir. Vatan ve milletin halâsı ve istiklâlî makam-ı saltanat ve hilâfetin masuniyeti bil-fiil temin olununcaya kadar Mustafa Kemal Paşa ile çalışmağa mukaddesatımız namına ahd-ü mîsâk eylediğimizi arz ve ilân eylerim.

Bahriye Nazırı Esbakı
Rauf

Üçüncü Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin askerlikten istifasına dair ve Esbak Bahriye Nazırı Rauf Beyin Üçüncü Ordu Müfettişliği Erkân-ı Harbiyesinden tebliğ edilen ve-daname ve beyannamelerinin birer sureti bâlâya çıkarılmıştır. Bunların muntıkanız dahilinde vatanın en ucrâ köşelerinde bilcümle evlâd-ı vatana aynen tebliğ ve ifhâmı hâssaten mütemennâdır.

Dahiliye Nezaretinin 3. Sıradaki yazısının ekidir

* * *

Belge nr: 45*

III ncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın görevine son verildiğini belirten Hey'et-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu)'nın 8 Temmuz 1335 tarihli kararı.

Bâb-ı Âlî
Meclis-i Mahsus
214

Üçüncü Ordu müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın mıntika-i memuriyeti dahilinde bulunan ahali-yi islamiyeyi anasır-ı saire ve ecnebiye aleyhine tahrik yolundaki ef'alinden dolayı Dersaadet'e celbi İngiltere Fevkalade Komiserliğinden musırran talep ve mumaileyhin tahrikât-ı vakı'ası olarak mahall-i asayiş-i ahval hadis olacak mahallere asker sevkine mecburiyet hasıl olacağı ehemmiyetle dermeyan edilmesi üzerine mumaileyh ahvalin ehemmiyet ve nezaketi Harbiye Nezaretince biddefaat telgrafla beyan ve tavzih ve memuriyetinden istifa ile Dersaadet'e avdeti tavsiye ve tebliğ olunmuş olduğu halde mumaileyhin tebligat-ı vakı'ayı adem-i ihtifa ile tahrikatta devam etmekte olduğu külli yevm mahallerinden vuku'bulmakta olan iş'arat-ı resmiyeden bizzat kendi tarafından gelen telgrafnamelerden müsteban olmasına bu bugün hâlâ ordu müfettişi sıfatıyla etrafa muhataralı emirler verdiği ve Temmuz beşte Samsun'a ihraç edilen ve bir işgal mahiyetinde olmadığı mümessiller tarafından temin olunan İngiliz müfrezesine karşı adeta müdafaa vaziyeti alınması maddesindeki kumandanlara emr ederek işbu Mustafa Kemal Paşa meselesinin İngiltere devletiyle ihtilafat-ı mühimme hudusuna sebep verecek derecede tehlikeli neticelere doğru cereyan aldığı görülmesine binaen mezkur müfettişlikten azli hakkında

* BOA., DUT., Ds: 68/1; BOA., MVM., nr: 251, s. 214; ayrıca bk., AİAB., Belge nr: 49-50.

nezaret-i müşarünileyhaca bittanzim işbu mazbata-i acizanemi-ze melfufen ve matviyyen arz-ı atabe-i ulyâ kılınmış olan irade-i seniyye layihasının bir an evvel tasdik-i âliye iktiranı merhun müsaade-i seniyye-i cenab-ı tacdar-ı azamî buyrulduğu muhat-ı alem-i âlî buyruldukta ve katıbe-i ahvalde emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emr efendimizindir.

9 Şevval 1337/8 Temmuz 1335

Şeyhülislam ve sadrazam vekili	: Mustafa Sabri Efendi
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: Tevfik Paşa (memuren Paris'te)
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: Ahmet İzzet Paşa
Meclis-i Vükelaya memur	: İbrahim Hayri
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: Reşit Akif Paşa
Harbiye Nazarı	: Ferid Paşa (bulunmadı)
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: (isim ve imza yok)
Meclis-i Vükelaya memur	: Abuk Ahmet Paşa
Bahriye Nazarı	: Ahmet Avni Paşa
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: Abdurrahman Şeref Efendi
Meclis-i Vükelaya memur ayandan	: Ali Rıza Paşa
Adliye Nazırı ve Şûrâ-yı Devlet	
Reis vekili	: Vasfi Efendi (bulunmadı)
Nafia Nazırı ve Maliye Nazırı Vekili	: Ahmet Ferid Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı ve Dahiliye	
Nazırı vekili	: Edhem Bey (hîn-i imzada bulunmadı)
Maarif Nazırı	: Said Bey (hîn-i imzada bulunmadı)
Evkaf-ı Hümayûn Nazırı	: Hamdi Efendi
Meclis-i Vükelaya memur	: İsmail Hakkı Paşa

* * *

Belge nr: 46*

Harbiye Nazırı Ali Ferit Paşanın Mustafa Kemal Paşanın görevine padişah iradesi ile son verildiğini dair 3. ve 15. Kolordu Komutanına gönderdiği mesaj.

9 Temmuz 1335

15. Kolordu ve 3. Kolordu Kumandanlığına

3. Ordu Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın hizmetine bâ-irâde-i seniyye-i cenâb-ı pâdişâhî nihayet verildiğinden yerine diğer bir münasibi tayin ve i'zâm.kılınıncaya değin kolordular tarafından doğrudan doğruya nezaretle temasda bulunacaklardır.

Harbiye Nazırı
Ferid

EHUR. 1. Şb. 4039
Cevat

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 206, Gömlek: 68, Belge nr: 68-1; *HTVD.*, Sy: 2, (1952), vesika nr: 30; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 199.

Belge nr: 47*

Mustafa Kemal Paşanın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesine dair yazı.

15 nci Kolordu
Kumandanlığı

15 nci Kolordu Kumandanı
Mirliva Kâzım Karabekir Paşa tarafından

Adet
Zata mahsustur
Hususi
Umumi

Erzurum
2.8.1919

3 ncü Ordu Müfettişliğine

Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin dertestiyle Dersa'adet'e izamının memurîn-i mülkiyeye tebliğ edildiği ve kolorduca da muavenet-i ciddiyede bulunulması hakkında Harbiye Nezaretinden mevrud şifre ile buna yazdığım cevap suretini bervech-i âtî arz eylerim.

Onbeşinci Kolordu Kumandanı
Mirliva
Kâzım Karabekir

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 101, Belge nr: 101-1,2,3,4; ayrıca bk., *ASÇB*, s. 214.

İstihbarat

3.8.335

İhtar:

Verilecek cevaplar hangi tarih ve numaralı ve hangi şube tarafından varlığının tasrih edilmesi mercudur.

* * *

Belge nr: 48*

Harbiye Nazırı Nazım Paşa tarafından 15. Kolordu Kumandanlığına Mustafa Kemal Paşanın yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi yolundaki talebi.

Bizzat açılacaktır.

Şifre mahlülü

Harbiye
30 Temmuz 35

Erzurum'da Onbeşinci Kolordu Kumandanlığına

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in mukarrerât-ı hükûmete muhâlif efâl ve hareketlerinden dolayı hemen derdestleriyle Dersaadet'e i'zâmları Bâb-ı Âlice bit-tensib mahal-i me'mûriyetine evâmir-i lâzime verildiğinden kolorduca da ciddî muavennette bulunulması ve neticesinden ma'lûmât îtâsı rica olunur.

30 Temmuz 35 Merkez Dairesi 2733

Harbiye Nâzırı
Nâzım

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 24, Gömlek: 101, Belge nr: 101-1,2,3,4; ayrıca bk., ASÇB., s. 215-217.

Erzurum

1 Ağustos 35

Cevap:

Sifre

Zâta mahsusdur.

Harbiye Nezaretine

C. 30.7.35

Merkez Dairesi

şifreye:

2733

Mustafa Kemal Paşa ile Refet Bey'in mukarrerât-ı hükûmete muhâlif efâl ve hareketlerinden dolayı derdestleriyle Dersaadet'e i'zâmları hakkında mahal-i me'mûriyetine emir verildiği cihetle kolorduca da ciddî muavenette bulunulması emir buyruluyor.

Hükûmetin mukarrerât ve siyaseti ne olduğunu bilemiyor-samda Erzurum'da bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın efâl ve harekâtında vatan ve milletin maksat ve menâfiine ve kavânîn-i mevcûdeye muhâlif telâkkî edilecek hiçbir hâl ve hareketi olmadığını görüyorum. Müşarun-ileyh mülk ve milletin saadet ve selâmeti ile alâkadar her ferd-i vatanperver gibi yaşamaktadır. Pontus hükûmeti teşkîli hülyasıyla Trabzon ve Samsun havali-sine muhacir sıfatiyle akın akın mücellâh Rum çeteleri çıktığı ve Ermenilerin büyük Ermenistan hayalini besledikleri ve hududlarımıza kadar her türlü foccât ve şenâati yapmakta ve Sivas'a diye feryadda devam eyledikleri ve itilâf mensûbîninin de bunlara hafî ve celî her türlü muavenet ve müzaheretde bulundukları herkesçe malum ve bu hal İstanbul gazetelerinin bile neşriyatıyla sabit olduğu halde hükûmetin mevcudiyetimiz aleyhine hazırlanan bu müthiş tehlikeden bî-haber vaziyette kalarak millete hiçbir nefha-i ümid ve tatmin vermemesi ve bil-

akis elde münevver ve kıymetdar zevât ve kumandanların birer suret ve bahane ile millet arasından tecrid ve haps ve tevkif edilmesi bir taraftan da esliha vesairenin alınması bilhassa tehlikeyi pek yakın gören ve muhafaza-yı namus ve hayat endişesiyle çırpınan bu mıntıka halkında pek haklı olarak Ermeni ve Rumların İzmir gibi nâgehânı olarak buralarında işgal edeceği ve bütün Müslümanların ayaklar altında çiğneneceği kanaatini hasıl ettirmiştir. Ve bundan dolayı da millet kendi kuvvetine istinad ederek bu ihtisâsâtını hükümet-i celîleye ismâa ve bunun için her fedakârlığı yapmağa ve her ümidden mahrum bir halde namussuzca Ermeni ve Rumların süngü ve baltaları altında ölmektense namuskârâne müdafaaya karar vermiş olduklarını evvelce arz etmişdim. Geçenlerde vukua gelen sürgü kolu ve kamaların sevkine mani olan ahvalde böyle bir azim ve kararın neticesi olduğuna şüphe yoktur.

Üçüncü Fırka Kumandanı Kaymakam Halid Bey'in bile mahfuzun sevkine eskâr-ı umumiye üzerinde pek fenâ tesirler yapacağını ve belkide fırkasının mümânâat göstermesini ve isyanını intaç edeceğini arz etmişdim. Mustafa Kemal Paşa gibi memlekette namusuyla ve hidemât-ı güzîde-i askeriye ve vatanperveranesiyle tanınmış ve bütün askerlerinde pek ziyade hürmet-i mahsûsasını kazanmış ve bâ-husus henüz yirmi gün evvel memleketin nısfına kumanda etmiş olan ve hal ve hareketinde menâfi-i vataniye ve milliyeye mugâyir hiçbir şey mahsus ve meşhûd olmayan bir zâtın tevkifine bir sebep-i kânunî olamayacağı ve bâ-lâda arz ettiğim ahval dolayısıyla halk ve ordu nazarında da iyi bir hareket olarak telâkkî edilemeyeceği cihetle müşârun ileyhın tevkîfine ve kolorducada bunun için muavenette bulunulmasına hal ve vaziyetin katiyen müsaid olmadığını arz ederim.

Bahusus ki memleketi helâk ve inkıraz tehlikesinden kurtaracak yegâne çârenin tevekkül değil ancak milletin hak ve ruhunu âleme karşı izhâr ve teyid kanaatinde olan ve Vilâyât-ı Şar-

kiyede ve henüz Ermeni süngü ve baltalarının âlâm-ı namusşikenanesini unutmuş bir tek insan ve bir tek hânüman bulunmayan bu muhitte böyle bir teşebbüsün icrası değil ihsası bile büyük fenalıkları intac eder.

Esasen günden güne daha bariz ve pek vâsi bir şekil almakta olan endişe-yi millîyi tatmin edecek tedâbîr-i sahîha ve vâkıfanenin ittihazı ve buna bilhassa zât-ı sâmilîleri gibi dindar ve pek namuskâr tanınmış bir racül-ü kıymetdarın âmâl-i nüfuz ve irşâd buyurması pek ulvî ve tarihî olur. Herhalde bura ahvalinin İstanbul'da mâkûs telâkki edildiğini zannediyorum; Hükûmetin en sadık ve hürmetkâr bir cüzü olduğuna katıyen şüphe caiz olmayan âcizleri Anadolu'ya Dersaadet'ten bu kadar yanlış ve hatalı nazarlarla bakılmamasını ve çünkü bu nazar netayicinin pek elim ve nedâmetaver olacağı kanaatini bil-münasebe tekrar arz etmeği bir vecibe-i hamîyyet ve bir farîza-i namus addeder ve bugün âcizleri dahi şek ve meçhuliyet içerisinde bulunduğumdan siyaset-i umumiyemizden hükûmetin takip ettiği mekâsıt ve mukarrerattan haberdar edilmekliğimi istirham eylerim.

Onbeşinci Kolordu Kumandanı

Mirliva

Kâzım Karabekir

* * *

Belge nr: 49*

III. Ordu Müfettişliği görevine son verilen Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten ihracı, sahip olduğu nişan ve madalyaların alınması ve fahrî yaverlik görevine son verilmesi hakkında padişah Vahdettin'in 9 Ağustos 1336/1919 tarihli iradesi.

Harbiye Nezareti
Kalem-i Mahsus
1130

İrade-i Seniyye

İmza: Mehmet Vahdettin

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden ma'zul ve askerlikten musta'fi Mustafa Kemal Bey silk-i askerîden ihraç ve haiz olduğu nişanlar nez' ve uhdesindeki fahri yaverlik rütbesi refedilmiştir.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. 12 Zilkade 1337/9 Ağustos 1335.

Harbiye Nazırı
Nazım (imza)

Sadrazam
Damat Ferit (imza)

* * *

* BOA. DU'İT., Ds: 68/13, 12 Zilkade 1337/9 Ağustos 1335; A/AB, Belge nr: 59.

Belge nr: 50*

Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa'nın Ordu müfettişliklerinin lağvedilmesi hakkındaki teklifi

Harbiye Nezareti
Nezaret Şubesi
Kalem-i Mahsus
107 leffi 3

Maruz-ı çaker kemineleridir ki,

Birinci, İkinci ve Üçüncü Ordular Müfettişlikleri hal-i harp münasebetiyle teşkil edilmiş olup elyevm harbin zail olmuş bulunmasına nazaran vücutlarına ihtiyaç kalmamış olduğu gibi bunların idame-i mevcudiyetlerinden bir istifade me'mul olmayıp bilakis masraf cihetiyle hazine-i celileye bâr olmakta bulunduklarından lağvlarıyla kolordu-yı hümayûnlar kumandanlıklarının müstakilen ifa-yı vaziye ve makam-ı çakeriyle doğrudan doğruya icra-yı muhabere eylemeleri muvafık görülmüş ve bu babta tanzim olunan irade-i seniyye layihası leffen takdim kılınmış olmakla keyfiyetin atebe-i seniyye-i hazret-i hilafetpenahiye arz ile istizan buyrulması merhum rey-i zerin-i sadaretpenahileri bulunduğuş ma'ruzdur. Olbabda emr ü ferman hazret-i veliyyü'l-emrindir.

16 Zilka'de 1337/14 Ağustos 1335

Harbiye Nazırı
(imza) Süleyman Şefik

* * *

* BOA., DUT., Ds:37-2/16-5-1, F: 2.

Belge nr: 51*

Üç ordu müfettişliğinin lağv edilmesi hakkında çıkan padişah iradesi.

HARBİYE NEZARETİ

Kalem-i Mahsus

1165

İrade-i Saniyye

(imza) Mehmet Vahidettin

Birinci, İkinci ve Üçüncü ordular müfettişlikleri lağv edilmiştir.

İşbu irade-i saniyyenin icrasına Harbiye Nezareti memurdur.
18 Zilkade 1337/16 Ağustos 1335

**Harbiye Nazırı
Süleyman Şefik**

**Sadrazam
Damat Ferid**

*** * ***

* BOA., DUT, Ds: 37-2/16-5-1, F: 1; HTVD., Sy: 3, (1953), vesika nr: 55.

Belge nr: 52*

İstanbul ile her türlü haberleşmenin kesilmesine dair yazışma.

Erzurum

12.09.35

Sivas

Kongre Heyetine,

768

60

İstanbul ile her türlü muhaberatın kat'ı hakkındaki mukarrerât vilayet ve kolorduca derhal tatbik edildiğini ve bunun tesir-i matlubun husûlüne kadar temin ve idâme edileceğini arz eyleriz.

Vürûdu
12.9.35

Erzurum Valisi
Saat 16.30

Sivas'da dursun.

Onbeşinci Kolordu Komutanı
Kazım Karabekir

1- Telgraf Baş Müdüriyeti de bu telgrafı mutâla'a ederek tatbik ve icâb edenlere emir verecektir.

2- Ba'del-kesire bir sûreti vilâyete takdim edilecektir.

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 349, Gömlek: 163, Belge nr: 163-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 315.

Belge nr: 53*

Damat Ferit kabinesinin Temsil Heyeti tarafından tanınmadığına dair Mustafa Kemal Paşa imzasıyla Erzurum vilayetine gönderilen telgraf.

Erzurum Vilâyeti'ne de
gönderilmiştir.

Mahreci : Sivas
Numro : 1369

15 Kolordu Kumandanlığına,

Ma'lûm olduğu Ferid Paşa Kabinesi'nin vatan millete karşı hıyâneti tamamen sabit olduktan sonra telgrafhaneler tutulmuş ve İstanbulla resmî rabıtamız kesilmiştir. Bunun üzerine İngilizlerin Konya Ereğlisi'ni ve Niğde'yi işgale karar verdikleri haberi istihbâr kılınmıştı. Fakat havalı-i mezkûre halkı böyle bir işgale katiyyen muvafakat eyleyemeyeceklerini her nev'îşgali silahla karşılayacaklarını ihtâr eylediklerinden bu haber bi't-tabi mevki-i fi'le konulamadı. Mahallinden ahiren vârid olan iş'ârât-ı resmiyeden anlaşıldığına göre Ereğli'ye Adana Kumandanı tarafından gönderildiğini söyleyen bir İngiliz zabiti gelmiş ve güya o hava-lye Bolşevikler geldiğini işitmiş olduklarını ve berâ-yı tahkik vürûd eylediğini bildirmiştir. Kendisine milletin Ferid Paşa Kabinesi'ne i'timâd etmediğinden padişahına arz etmek istediği ve kudret-i milliyenin hâkimiyeti gösterilmiştir. 16.9.35

Heyet-i Temsiliye Nâmına
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 32, Belge nr: 32-1,2; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 319.

Belge nr: 54*

Sivas'ta Anadolu ve Rumeli delegelerinin katılımı ile genel bir kongre tertip edildiğine dair Erzurum vilayetine bilgi verilmesi.
Erzurum'da Albayrak Gazetesine verilmiştir.

Mahreci: Sivas

Numro: 1368

Onbeşinci Kolordu Kumandanlığı

1- Sivas'da Umum Anadolu ve Rumeli murahhaslarından mürekkeb umûmî kongre bi-lütfihi teâlâ 4 Eylül 1335 tarihinde bi'l-ictimâ' 11 Eylül 1335'de mesâisine hatme vermiş ve aynı tarihli beyannamesiyle mukarrerâtını enzar-ı millete arz ve maksad-ı ictimâ'ı cihana i'lân eylemiştir.

2- Sırf istiklâl ve mevcudiyet-i milliyemizi kurtarmak gayesiyle vicdan-ı millîden doğan bu mukaddes ceryanı bazı kesânın güya anâsır-ı gayr-i müslime aleyhinde göstermek istedikleri istihbâr kılındığından bilâ-tefrik cins ve mezheb bi'l-umûm teb'a-i şâhânenin aynı hakka mâlik ve memleketimizdeki gibi ecanibin vatan ve milleti aleyhinde bulunmamak şartıyla Osmanlı misafirperverliğine mazhariyyetde ber-devam olduklarının bi'l-umûm memûrin tarafından halka ve icâb edenlere tefhimi rica olunur. 16.9.35

Heyet-i Temsiliye Nâmına
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 29, Belge nr: 29-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 322.

Belge nr: 55*

Vatana hıyanetle suçlanan Ferit Paşa kabinesinin düşürölüp yerine milli çıkarları gözeten bir kabinenin kurulması yolunda Temsil Heyetinin talebi.

15 Kolordu Kumandanlığı ve Erzurum Vilayêti'ne de gönderilmiştir.

Mahreci : Sivas
Numrosu : 1367

12.9.35 tarihli teblîgata zeyldir.

1- Hiyân-et-ı vataniyyesi fiilen ve vesâike müsteniden sabit olmuş bulunan Ferid Paşa Kabinesi'nin ıskatıyla yerine amâl-i milliyeye hâdim meşrû' bir heyetin ikâmesi istirhâmının zât-ı akdes-i hazret-i padişahîye arz ve refeine heyet-i hazıra-i hükümet mümâna'at eylemekde bulunduğundan kongrece takarrür ettirilüb tatbiki Heyet-i Temsiliyemize havâle edilen tedâbir ma'rûzât-ı mezkûre-i mesmû'-ı şâhâne olub meşrû' bir heyet mevki-i iktidara gelinceye kadar Ferid Paşa Kabinesiyle yalnız muhâberât-ı resmîyenin kat'idır.

2- Vâzih olan bu maksad-ı meşrûun tesri-i istihsâli için sizce vârid-i hâtır ve kabil-i icrâ sâir tedâbir-i müessire varsa iş'ârı rica olunur. 16 Eylöl 335

Heyet-i Temsiliye Nâmına
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 29, Belge nr: 29-2; ayrıca bk., ASÇB., s. 325.

Belge nr: 56*

İstanbul ile resmi haberleşmenin kesilmesinc dair telgraf.

2268

Müsta'celdir.

Bir surette vilayet-i celiyeye gönderilmiştir.

Mahreci : Sivas

Numro : 1266

15. Kolordu Kumandanlığı

12 Eylül 35 tarihli ta'limâta zcyldir. Muhâberât-ı resmiye ic-
ra edilmemesidir. Husûsî ve ticarî muhâberât tamamen serbest-
tir. Yalnız Dersaadet'le olacak bu gibi muhâberâtın taht-ı murâ-
kabede bulundurulması lâzımdır. 16.9.35

Heyet-i Temsiliye Nâmına
Mustafa Kemal

* * *

* Gnkur. *ATASE Arşivi*, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 29, Belge nr: 29-3; ayrıca bk., *ASÇB.*, s. 328.

Belge nr: 57*

Milli cemiyetlerin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-ı Milliyec Cemiyeti adıyla birleştirildiğine dair telgraf.

15 nci Kolordu Kumandanlığı'na

Sivas

18.9.1335

Vusûlü: 19.9.1335

Cevap: 16/17.9.35 tele

1- Nizâmname heyet-i umûmiyesi ile kabul olunmuş yalnız bazı mevaddı teşmil maksadıyla cüz'i tadilat görmüştür. Bugün telgraf başında bu tadilat her tarafa yazdırıldı. Oraca bir an evvel tashih ve tadil ile neşr ve tamimine himmet buyurmaları rica olunur.

2- Bu hususta ilk teşebbüs olmak üzere 17.9.1335 tarihli şifre ile umumi heyet-i merkeziyelere ve zat-ı âlîlerine yazılmıştı. Vusulünün iş'arını rica ederiz. Bu babdaki gaye ve maksadımız maksad-ı aliyye-i milliyeye mutavaatkâr ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin esasatını takip edecek mebusların intihabı zirdeki namzetlerin Heyet-i Temsiliye ile bilmuhabere kararlaştırılması esas ittihaz kılınmıştır. Taraf-ı devletlerinden bu babda icap eden tedabirin ittihazı istirham olunur.

3- Heyet-i Temsiliye'nin mahiyeti hakkında makine başında zat-ı âlîlerine de da arz olunan İzzet ve Servet Beylere de ait bulunan mufassal telgrafnamede sarahat-i kâfiye i'ta kılınmıştır. Şarkî Anadolu Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti artık kalmamış daha doğrusu tekml Anadolu bir kitle halinde bir cemiyet teşkil ey-

* Gnkur. ATASE Arşivi, TİH., Kutu: 346, Gömlek: 43, Belge nr: 43-1; ayrıca bk., ASÇB., s. 337.

lemiş olduğundan bütün vatandaki millî cemiyetler, Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında birleşmiş olduğu gibi malûmunuz Heyet-i Temsiliye de Sivas Kongresi'nce intihap olunan daha altı a'zâ ile bittakviye umumileştirilmiştir. Binaenaleyh umumî bir sıfatı haiz olan bu heyet nizâmnamenin madde-i mahsusasındaki sarahat dairesinde haiz-i salahiyet bulunmaktadır efendim.

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk Cemiyet
ve Heyet-i Temsiliye adına
Mustafa Kemal

* * *

Belge nr: 58*

Ferik Ahmet Fevzi Paşa Tahkik Hey'etinin Sivas'tan devlet merkezine gönderdikleri şifre telgrafta Kuva-yı milliyeye bakış açısını dile getiren raporu.

Bâb-ı Âlî
Dahiliye Nezareti
264

Mahreci: Sivas 30 Teşrin-i Sani 1335/1Kânun-ı Evvel 1335

Teşkilat-ı Milliye denilen keyfiyet düşmanların tecavüzat-ı muhtemelesine karşı beynelmüslimin temin-i vahdet ile hukuk-ı vatani sıyanet ve zat-ı akdes-i hilafetpenahi ile hükûmet-i seniyelerine müzaheret gayesine matuf olduğu ve Şeyh Recep Efendi rüfekası misillü muhalifin dahi böyle bir teşkilatın adem-i vücuduna kail olup aradaki ihtilafın ancak teşkilat-ı vakı'ayı idare edenlerin şahıslarına karşı gösterilen adem-i itimaddan neş'et ey-

lediği ve ahaliye silah tevzi'atı hal-i hazırda vaki olmayıp yalnız köy bekçilerine silah verildiği ve diğerlerin emr-i teslihi lüzum-ı mutlak haline ta'lik edildiği beynelanasır muhadenet mevcut olduğu anlaşılmıştır. Bizim Kanaatimize göre emri vaki haline giren bu teşkilat-ı milliyec hüsn-i idare edildiği takdirde istifade vukuu memul ve icraat-ı hükûmette matlup olan intizam ve yek ahenginin temin-i mahfuziyeti ve revabıt-ı mutavaatkâranesinin suret-i tertip ve tevsiki takdir-i aliye şayandır. Filhakika bu teşkilatı idare eden kesandan bazısının şimdi veya sonra bir takım ihtirasata tabi olarak ahali nazarında ancak hasm-ı hariciyeye karşı gösterilen tertibattan suret-i asgari ile istifade etmeğe teşebbüs etmesi ihtimali varid ise de böyle bir hale karşı şimdiden bazı tedabir ittihaz edildiği ve Vali Reşit Paşa'nın gösterdikleri rüşd-i siyasi ve idarisi bir çok temayülât-ı ifratkâranenin kesb-i itidal etmesini intac etmiş olduğu ve mazarratlara karşı ahalide hiss-i nefret mevcut olup suret-i mutedilede ve sırf hükûmete muzaheret şukkasındaki a'mal ve emeline mumaşaatkâr oldukları ve şimdiki halde muamelat-ı hükûmete müdahale vukua gelmemekte olduğu ve rüesa-yı memurin-i mülkiye ile kumandanların mezkûr teşkilat-ı milliyeye karşı hal ve zaman icabı olarak bir tavr-ı muhalefet alamadıkları tahakkuk etmiştir. Şimdiye kadar bu vilayette cebren iane ve asker derc ve celbi vukua gelmemiş ise de, atıyen vaziyet-i maliyenin göstereceği şekle göre temin ve iâşe zımınında bir takım ahval-i fevkaladenin vukuuna meydan verilmemesi esbabının şimdiden ittihaz ve icrası muvafık olacağı ve yarın Erzurum cihetine hareket musammim bulunduğu maruzdur. 30 Teşrin-i sani 1335

Darülhikmet
azasından
Tevfik

Mahkeme-i Temyiz
azasından
Cafer İlhami

Ferik
Fevzi

Belge nr: 59*

Mustafa Kemal Paşanın 9 Ağustos 1919 tarihli irade-i seniyye ile rütbe, nişan ve madalyalarının alınmasından dolayı, itibarının iade edilmesi hakkında Sadrazam Ali Rıza Paşa başkanlığındaki Hey'et-i Vükelâ (Bakanlar Kurulu) tarafından 29 Aralık 1919 tarihinde alınan kararın mazbatası.

Meclis-i Vükelâ
Müzakerâta Mahsus Zabıtname

Sıra numarası: 629

Tarihi: 6 Rebiyülâhîr 1338/29 Kânunuevvel 1335

Tarih-i tebyizi: 29 Kânunuevvel 1335/29 Aralık 1919

Hülâsa-i Meâli

Üçüncü Ordu Müfettişi iken memuriyetine hitam verilmesini müte'akip silk-i askerîden istifa etmiş olan Mustafa Kemal Paşanın bazı esbâb-ı siyasiyeden dolayı muahharen silk-i askerîden ihracı ve haiz olduğu nişanların nez'i ve uhdesindeki fahrî yaverlik rütbesinin ref'i hususuna Harbiye Nezaretinin iş'arı üzerine bilisti'zan 9 Ağustos 1335 tarihinde irade-i seniyye-i cenâb-ı hilafetpenahî şrefesüdür buyurulmuş olup ancak muamele-i ihraciyenin ke'enlem addedilmesi ve nişan-ı zişanların (silk: ve fahrî yaverlik ünvanının) iadesiyle silk-i askerîden kabul-i istifası lüzumuna dair Harbiye Nezaretinin 28 Kânunuevvel 1328 tarihli tezkiresi okundu.

* BOA., MVM., nr: 217, s. 203; BOA., BEO., Harbiye Giden nr: 345546; ayrıca bk., A/AB., belge nr: 74-75.

KARARI

Üçüncü Ordu Müfettişliğinden azlolunduktan sonra silk-i askerîden istifa ettiği halde hiçbir divan-ı harbin hükmüne mukarin olmaksızın idarî takibâta binaen silk-i askerîden tardıyla nişan ve madalyalarının istirdadına irade-i seniyye-i cenab-ı şehriyarî şeref-sâdır olmuş olan Mustafa Kemal Paşa hakkında ki muamelenin tashihi zımnında mumâileyhin askerlikten mustafi fakat gayr-ı matrud tanınması ve istirdad olunan nişan ve madalyalarının iadesi için irade-i seniyye-i hazret-i tacdârî istih-sali muktezi görülerek icap eden layihanın tanzim ve tesyîri hususunun (silik: ve fahrî yaverlik ünvanı doğrudan doğruya taraf-ı eşref-i cenab-ı şehriyarîden tevcih buyrulduğu cihetle olbabta bir şey denilemeyeceğinin) nezaret-i müşarünileyhaya iş'arı tezekkür kılındı.

İMZALAR

Ali Rıza, İbrahim Behcet, Tevfik, Mustafa, Cemal, Mehmet Şerif, Mustafa, Salih Hulusi, Abdurrahman Şeref, Mehmet Hayri, Okunamadı, okunamadı, okunamadı.

* * *

Belge nr: 60*

Mustafa Kemal Paşanın askerlikten istifa etmiş sayılarak nişan ve madalyalarının iadesi hakkında padişah Vahdettin'in 4 Şubat 1336/1920 tarihli iradesi.

Harbiye Nezareti
Kalem-i Mahsus
1842

İrade-i Seniyye

İmza: Mehmet Vahdettin

Üçüncü Ordu Müfettişliği'nden ma'zul ve askerlikten müsta'fi iken hiçbir divan-ı harbin hükmüne mukarin olmaksızın idareten tard ve âmil olduğu nişan ve madalyalar istirdat kılınmış olan Mustafa Kemal Paşa askerlikten müsta'fi ve fakat gayr-ı matrud olup nişan ve madalyaları iade kılınmıştır.

İşbu irade-i seniyyenin icrasına Harbiye Nazırı memurdur. 13 Cumadelulâ 1338/4 Şubat 1336.

Harbiye Nazırı
Cemal (imza)

Sadrazam
Ali Rıza (imza)

* * *

* BOA. DUT., Ds: 68/21, 13 Cumadelulâ 1338/4 Şubat 1336; A/AB, Belge nr: 81.

Belge nr: 61*

28 Ocak 1920 tarihindeki son Osmanlı Mebusan Meclisinde kabul edilen ve 121 milletvekili tarafından imzalan daha sonra 17 Şubat 1920 tarihinde tüm dünyaya ilan edilen Misâk-ı Millî kararları.

Osmanlı Meclis-i Mebusan azaları istiklal-i devlet ve istikbal-i milletin, haklı ve devamlı bir sulha na'iliyet için ihtiyar edebileceği fedakarlığın hadd-i a'zamisini mutazammın olan esasat-ı mezkûre haricinde payidar bir Osmanlı saltanat ve cemiyetinin devam-ı vücudu gayr-i mümkün bulunduğunu kabul ve tasdik eylemişlerdir.

Birinci madde: Devlet-i Osmaniye'nin münhasıran Arap ekseriyetiyle meskûn olup 30 Teşrin-i evvel (Ekim) 1918 tarihli mütarekenamcının hîn-i akdinden muhasım orduların işgali altında kalan aksamının mukadderatı ahalisinin serbestçe beyan edecekleri ârâya tevfikân tayin edilmek lazım geleceğinden mezkûr hatt-ı mütareke dahil ve haricinde dinen, ırken, emelen müttchid ve yekdiğerine karşı hümmet-i müteakabile ve fedakarlık hissiyatıyla meşhûn ve hukuk-ı ırkiye ve içtimaiyyeleriyle şerait-i muhitiiyelerine tamamiyle riayetkâr Osmanlı-İslam ekseriyetiyle meskûn bulunan aksamın hey'et-i mecmuası hakikaten veya hükmen hiçbir sebeple tefrik kabul etmez bir küldür.

İkinci madde: Ahalisi ilk serbest kaldıkları zamanda ârâ-yı ammeleriyle anavatana iltihak etmiş olan Evliye-i Selase (Kars,

* *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Dördüncü Devre-i İntihabiye, Birinci İctima', 11. İn'ikad, 17 Şubat 1336/1920 Salı, İstanbul 1336, s. 115; bugünkü Türkçe'ye transkript edilmiş metni için bk., *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, c.I, (12 K.sani 1336-18 Mart 1336) TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 144-145. Bunların dışında küçük farklılıklar olmakla birlikte Misak-ı Millî metni için bk., Gnkur. Harp Tarihi Başkanlığı Yay., *Atatürk Haftası Armağanı Dergisi*, 10 Kasım 1977, s. 45-46. Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimizin Esasları*, (Yay. Hz., Faruk Özerengin), İstanbul 1991, s. 110. Mustafa Budak, *İdealden Gerçeğe Misak-ı Millîden Lozan'a Dış Politika*, İstanbul 2002, s. 156-158.

Ardahan, Batum) için ledelicap tekrar serbestçe ârâ-yı ammeye müracaat edilmesini kabul ederiz.

Üçüncü madde: Türkiye sulhuna talik edilen Garbî Trakya vaziyet-i hukukiyesinin tespiti de sekenesinin kemal-i hürriyetle beyan edecekleri ârâya tebe'an vaki' olmalıdır.

Dördüncü madde: Makarr-ı hilafet-i islamiyye ve pay-i taht-ı saltanat-ı seniyye ve merkez-i hükûmet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara Denizi'nin emniyeti her türlü haleden masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz boğazlarının ticaret ve münakalât-ı âleme küşadı hakkında bizimle sair bilumum alakadar devletlerin müttefikten verecekleri karar muteberdir.

Beşinci madde: Düvel-i İtilafiye ile muhasımları ve bazı müşarikleri arasında takarrur eden esasat-ı ahdiyye dairesinde ekaliyet hukuku -memalik-i mütecaviredeki Müslüman ahalisinin de aynı hukuktan istifade etmeleri ümniyesiyle- tarafımızdan teyid ve temin edilecektir.

Altıncı madde: Millî ve iktisadî inkişafatımız daire-i imkana girmek ve daha asrî bir idare-i muntazama şeklinde tedvir-i umura muvaffak olabilmek için her devlet gibi bizim de temin-i esbab-ı inkişafatımızda istiklal ve serbesti-i tamme mahzar olmamız üşşülesas-ı hayat ve becamızdır. Bu sebeple siyasî, adlî, malî vesair inkişafatımıza mani kuyuda muhalifiz. Tahakkuk edecek düyûnatımızın şerait-i tesviyesi de bu esasata mugayir olmayacaktır. 28 Kânûn-ı sani 1336/1920

Hatıra:*

Samsun'a çıktım. 18 Mayıs 35 tarihinden itibaren bütün memlekette mevcut millî teşekküllerle temasa gelmeye ve her yerde teşkilatın takviye ve tevsî'ine başladım. Bu hususâtı evvela tek mil orduları (kendi kumandama dahil olan ve olmayan) tenvir ve milli maksad ve teşkilât için tahrik ettim. Bu bâbda 13 ncü Kolordu, 15 nci Kolordu, 20 nci Kolordu, 3 ncü Kolordu ve ordu 2 nci müfettişliği ve bu müfettişliğin Konya'da bulunan 12 nci Kolordu ve Bursa'da bulunan 14 ncü Kolordu ve hasebü'l-icap doğrudan doğruya bazı fırka kumandanlıklarıyla da uzun uzadıya muhaberat cereyan etti.

Umum ordu ile temas ve bu vasıta ile temin-i teşkilât.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107.

Amasya Müzakerâtı*

1. Hey'et-i Temsiliye ile yakından temas etmek üzere Bahriye Nazırı Salih Paşa'yı göndereceğini tensip ediyorlar. 9 teşrin-i evvel 35.

Tarafımızdan mahall-i mülakat Amasya'ya tayin olundu. 10 Teşrin-i evvel 35, Salih Paşa'ya tezahürât-ı fevkalâde yapılması için 14 teşrin-i evvelde icap edenlere tebligat.

2. 20 Teşrin-i evvel 35-22 Teşrin-i evvel 35, Amasya'da devamlı müzakerede bizce esas' noktayı nazar hükümetin nev'en ve resmen teşkilât-ı milliyeyi ve heyet-i temsiliyeyi resmen tanıdığını teyit ettirmek idi. Bahriye nazırının imzasına iktiran ettirilen protokol ile bu olmuştur. Protokol 5 kıtadır. 2'si mahrem addedilerek imza edilmemiştir.

3. Amasya mülakâtına giderken kumandanların da mütalâ'asını 14 Teşrin-i evvel 35'de talep etmiştim. (Gelen mütalâ'aların hulâsası 4 numroda'dır.)

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107aa.

II

[illegible]

مجلس شورای ملی

۱. مقدمه : در این کتاب، به بررسی اهمیت و نقشه‌های مختلف در معماری پرداخته شده است.

شماره ۱۰۰ / ۱۳۳۰

(۲) —————

مقامه (خلاصه)

Not*

I-Vilayât-ı Şarkıye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti

- (1) Kongreye tevdi' ettikleri rapor
- (2) Kongreye davet (vilayet-i mütecâvire ile Erzincan)
- (3) Kongrenin Efrençi 10 Temmuz'a teşebbüs eden 25 Haziran 1335.

(4) Erzurum Şubesi'nin beyannâmesi

(5) Nizamnâme

(6) Erzurum Şubesi'nin teşkilât programı

(7) Erzurum'dan Trabzon'a kongreye iştirak teklifi

-Hatıra: Erzurum Kongresi'nde murahhas celb ve temini için muhaberât ve gayret vardır.

Hatıra: Erzurum merkezinde hususî kongresi 17 Haziran 1335'de in'ikad etmiştir.

Hatıra: Erzurum şubesi 3 Mart 35 Pazartesi günü saat 5'de her mahallenin müntehipleri belediye salonunda ictimâ'ederek heyet-i faâleyi teşkil etti.

a) Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti hangi tarihte ve nasıl teşekkül etti.

b) Trabzon vesair şark vilayetleriyle tevhid-i mesaiye gayreti.

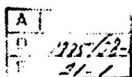
c) Maksud-ı teşekkül ve hedef-i mesaisi ne idi.

d) Erzurum Kongresi'nin ihzârı.

e) Benim temasım, iştirakım.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107ab.

I

درباره شرفیه مذکور معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

بمقتضای توجیهات

بمقتضای توجیهات (ملاحظه شد که این مبلغ)

تحت عنوان از برای (۱۰۰) رقم در توجیهات

(۱) رقم توجیهات

(۲) رقم توجیهات

(۳) رقم توجیهات

(۴) رقم توجیهات

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

ملاحظه شد که رقم توجیهات معوضه مبلغ صحتی ۱۰۰

Not:*

1. Mebusları Ankara'ya davet 17 ve 29 Kânûn-ı evvel 35
2. Mebusların Ankara'ya gelmelerine Hüseyin Kazım Bey ve bazıları mümanaat ediyorlar. 20 Kânûn-ı evvel 35.
3. 4 Kânûn-ı sâni 36'da Ankara'ya gelen mebuslarla müzakere.

1. Ankara'ya muvasalat üzerine tamimler.
27 Kanun-ı evvel 35 ve 2 Kanun-ı sâni 36.
2. İki telgraf.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107ac.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (1918-1919)

A	
D	ms-38-1.B
F	21-14

(1) ~~مجلس شورای اسلامی~~
 (2) ~~مجلس شورای اسلامی~~
 (3) ~~مجلس شورای اسلامی~~

I

~~105/13-1-10~~
31-10-10
ORIENT

Not:*

1. Bursa havalisinde teşkilât hakkında Fuat Paşa'nın Eskişehir'den 8 Teşrin-i evvel 35 tarihli telgrafı.

2. Bursa'dan Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'e teşkilât yapması için 11 Teşrin-i evvel 35'de emir.

3. Karakol ve Redd-i ilhak gibi cemiyetlerin faaliyete devam ettiklerine dair Bursa hey'etinden 12 Teşrin-i evvel 35'te telgraf. Buna cevap ve Fuat Paşa'ya Bekir Sami Bey'e ve Kâzım Bey'e emirler. Miralay Bekir Sami Bey'in 13 Teşrin-i evvel 35 Bilecik'ten teşkilât hakkındaki telgrafı.

-15 Teşrin-i evvel 35, tamim üzerine Miralay Bekir Sami Bey'in Redd-i İlhak Cemiyeti'nin blöf olduğunu zikreden telgrafı 18 Teşrin-i evvel 35.

Hatıra: Bursa ve havalisi, Bilecik ve Eskişehir ve havalisi, Kütahya'da bazı müşkilata tesadüf edilmekle beraber teşkilat-ı milliye'ye ithale muvaffak olunduk. Teşkilat yapanlardan bazıları ahaliden para toplamak gibi suistimalat yaptılar. Bunun aksi tesiratını izaleye çalıştık. Karakol cemiyeti hafiyesi (Kara Vasıf) Red-i İlhak cemiyetlerinin halâ idame-i faaliyetine mümaanat ettik.

-Balıkesir Heyet-i Milliye Reisi Hâcım Bey, Umum Anadolu Kongresi için iki aza istediğine dair Antalya'dan telgraf, muvaffık olmadığına dair cevap.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107ad.

بزرگوار و مدینه کی تشکیمت قصه نوادستانه

الکثیره ۸ / شریار / ۵۵ / تند

۸ / شریار / ۵۵ / ام

A
U

۱۱ / شریار / ۵۵ / ام
قره قور و در الحاد کی جمیعان کی مدینه و قور
دو بود قصه ۸ / شریار / ۵۵ / ام
۸ / جانیه و خوارانایه نیک با و یکم و شریار

۱۱ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

۸ / شریار / ۵۵ / ام

-Seyit Taha'nın telgrafı ve cevap, Bitlis, Siirt ve havalisinde teşkilât yapılıyor ve birçok aşâir rüesâsından da müracaatlar geliyor. Benim de vaktiyle orada ordu komutanlığı ettiğim için müessir rüesâ, tanıdığım zevâtâ uzun telgraflarla irşadâtta bulundum. 13/Ağustos/35'de Garzan'da Cemil Ceto'ya, Nurşinli Şeyh Ziyaeddin Efendi'ye, Şeyh Mahmud Efendi'ye, Mebus-ı sâbık Sadullah Efendi'ye, Şırnaklı Abdurrahman Ağaya, Ömer Ağa'ya, Resul Ağa'ya, Bitlisî Küfrevîzâde Abdülbâkî Efendi'ye, Mutkili aşiret reisi Hacı Musa Bey'e, Haydar Bey'e, Elaziz'den 25/Eylül/35'de telgraf. (şâyân-ı tahlildir).

-Doktor Nazmi Bey, Elaziz'de eşrâf ve mütegalibenin cemiyete kayıt olunmadıklarını ve heyet-i idare teşkil olunamadığını yazıyor. 17/Eylül/35 Harput'da 1 İnci Fırka Ahz-ı Asker reisi Vehbi Bey, Malatya'da da teşkilât olamıyor. Recep Zühdü'nün 20 Eylül'de Malatya'dan telgrafı.

-20 Eylül'de, henüz teşkilât yapılmamış olduğundan teessürümü Diyarbakır'a bildirdim. Diyarbakır mümessili İhsan Bey 100 kadar zevât içtimâ etmiş ise de Şammar rüesâsından Mişel ve Samrankı'nın telgrafı ve cevabı 9/10 Teşrin-i evvel/35.

-Elaziz'de 15 nci Alay kumandanı İlyas Bey

-Ali Galib'in tertibât ve faaliyetleri cihetiyle Elaziz ve Malatya havalisinde aleyhte fikirler ve propagandalar. Ali Galibin firarından sonra *

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107am.

Not:*

1) Ferit Paşa konferansa davet olunduğu zaman her taraftan mütâlebât-ı milliyenin kendisine bildirilmesi için Anadolu'ya muvasalâtımı müteakip teşvikâtta bulunuyorum.

2) Trabzon valisi Mehmet Galip, Servet, İzzet Beylerin men-fi ve müfsit vaziyetlerine rağmen Trabzon hamiyetperverleri ve kaymakam Halit Bey himmetiyle teşkilât oldu.

3) Canik mutasarrıfı Hâmid Bey 20 Temmuz 35 yazılı şifresinde seri harekete teşvik ediyor. 14 Temmuz 35'de de azledildiğinden ve İstanbul'a gideceğinden bahs ediyor, gitmemesi ve dahile çekilmesi yazılıyor. Neticede gidiyor.

4) Samsun, Amasya, Tokat, Sivas ve havalisi Karahisar-ı Şarkî'de Samsun'a muvasalat ettiğim günden itibaren muhtelif vesait ve tertibat ile teşkilâta başlanmış ve muvaffakiyetle (tema-di) ettirilmiştir. Karargâhda bazı arkadaşları da bizzat bu hususta fiilen tavzif etmiştim. Samsun'da nokta-i nazarımıza hâdim olacağı zehâbında bulunduğumuz için (tedbir-i mahsusayla) getirdiğim Hamid Bey bulunuyordu. (Not 3) Erzurum valisi Münir Bey de azlolunmuştu. Erzurum'dan ayrılmasını yazdım.

-Amasya 21 Haziran 35 Erzurum havalisinde teşkilât takviye ediliyordu. (İhtilâl başı) Erzincan havalisinde yapıldı.

-Amasya'dan 17/Haziran/35'de Bitlis vilayetine teşkilat ve teşebbüsât için yazdım. Muvafık cevap aldım.

-Van valisi Haydar Bey bir Ermeni taarruzuna karşı hudutta teşkilât için Van valisine. Aşâir rüesâsıyla görüşüğünü bildiriyor ve sair telgrafları 21, 22/Haziran/35, 16/17 Temmuz 35.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107ao.

Mahall-i İçtima*

Not:

1. 15 nci, 20 nci, 13 ncü ve 12 nci Kolordu kumandanlarını Sivas'a berâ-yı müzareke davet. 29/Teşrin-i evvel/35.

Baîdiyet-i mesafe hasebiyle, Cafer Tayyar, Cevdet, Halit, Bekir Sami, Kâzım Beyler, Yusuf İzzet Paşa istisna edildiler.

2. 16 Teşrin-i sâni/35, 29/Teşrin-i sâni/35 kumandanların iştirakiyle Heyeti Temsiliye mukarrerâtı.

3. Meclis-i Mebusânın İstanbul'da içtimaî zarûretine karşı mebusânın müttehiden hareketini temin için ittihaz olunan tedâbir. -Matbu'-

4. Meclis-i Mebusânın İstanbul'da içtimaî zarureti karşısında heyet-i temsiliyenin emniyet-i tam husûlüne kadar hariçte vazife-i milliyesine devam edeceğine dair tamim. 18/Teşrin-i sâni/35.

5. Meclisin İstanbul'da içtima'ı esnasında ittihaz olunacak tedâbir hakkında Şevket Bey'le muhabere.

6. Kara Vasıf, Meclisin İstanbul'da toplanması bir fariza-yı vataniyedir diyor. 19/Teşrin-i sâni/35. Bu bâbda aramızda geçen muhaberât.

Mahall-i içtima hakkında Cemal Paşa ile olan muhaberât Burochure (latince yazılmış)'dan alınacaktır.

Hatıra, Mebusan intihabatı bilcümle makamât ve teşkilât ile sistematik muhabereler ve teşebbüslerle tarafımızdan temin olunmuştur. Her mebusun şahısları üzerinde mümkün olduğu kadar uğraşılmıştır. Bu husustaki muhaberât müteaddid ve mühim dosyalar doldurmaktadır. Bu teşebbüsâtımız alenen vuku bulan beyanâtımıza mutabık olarak milletin arzusunu tazyike hiçbir vakit matuf olmamıştır.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107aq.

کل احوال
 (1) - 10/10/1918 - 10/10/1918
 (2) - 10/10/1918 - 10/10/1918
 (3) - 10/10/1918 - 10/10/1918
 (4) - 10/10/1918 - 10/10/1918
 (5) - 10/10/1918 - 10/10/1918
 (6) - 10/10/1918 - 10/10/1918

SHKUR
ATA
ARSIVI

A	10/10/1918
D	10/10/1918
F	10/10/1918

صفحه 10/10/1918
 کل احوال
 10/10/1918

موضوع - اجتماعات باجمعه مقامات و مسئولان
 تاریخ - 10/10/1918
 نامیه اولیاء - 10/10/1918
 مکته اولیاء - 10/10/1918
 مقامات - 10/10/1918
 موضوعات - 10/10/1918

İhtilâf mani'ası*

Not:

1. Kâzım Karabekir Paşa muhaberâta imza vaz etme diyor. 17/Eylül/35. Ona iki şifre ile 18 ve 19 Eylül'de cevap.

2. 3/Teşrin-i evvel/35'de Karabekir Paşa, Ankara'ya gitme diyor.

8/Teşrinievvel/35'de hiçbir vakit hükümete girmeyeceksin diyor.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107ar.

MUSTAFA KEMAL PAŞA (1918-1919)

105-11-1
21-10

اُخْرُود مَدَن

(7) - کلمہ درج ذیل کی تائید، مضامینہ
(۲۵/۱۰)

2 - 4/10/1944

Not:*

1) Amasya'da, 18/Haziran/35'de Edirne'de Cafer Tayyar Bey'e talimât

2) Namıma hiçbir resmî telgraf kabul edilmemesini Dahiliye Nezareti'nden tamim olunduğuna dair Arif Bey'in telgrafı 29-Haziran/35

3) 56 ncı Fırka Kumandanı Bekir Sami Bey'e verdiğim emirlerin yazılışı. 27/Haziran/35 tarihli cevap.

4) İngilizlerin Sivas'a bir tabur asker gönderecekleri meşmu' olması üzerine 18/Temmuz/35'de Amasya'da 5 nci Fırka'ya, Ankara'da 20 nci Kolordu'ya, Diyarbakır'da 13 nci Kolordu'ya verdiğim emirler.

5) Çolak Selahattin'in İngiliz gemisiyle Samsun'a geldiği ve kumandayı ona teslim ettiğini, Refet Bey 13/Temmuz/35 Kavak'tan bildiriyor. Bunun üzerine Fuat Paşa'nın ve o vasıta ile Konya'daki Selahattin Bey ve Yusuf İzzet Paşa'nın nazar-ı dikkatlerini celp ediyorum.

6) 15 Temmuz 35'de Refet, daima itidalin gözetilmesini tavsiye ediyor.

7) Refet Bey'in Sivas'tan 22/Temmuz/35'de tenkit ve ihtarâtla mâlî telgrafı ve ona verdiğim cevap.

8) İkinci Ordu Müfettişi Cemal Paşa'nın 5/Temmuz/35'de İstanbul'a gittiği Konya'dan bildiriliyor.

9) 21/Mayıs/35'de beni tenvîre, medâr ma'lûmât vermesini Karabekir Paşa'ya Samsun'dan yazdım.

10) İsmimi şifre olarak kullanacağıma dair 23/Temmuz/35 tarihli tamim. Arkasında hatıra vardır.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107as.

A	
D	1125/19-11/18
F	21-2

5

- (1) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (2) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (3) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (4) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (5) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (6) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (7) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (8) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (9) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918
- (10) - 1 - 18 / 11 / 1918 - 20 / 11 / 1918

Not:*

Ali Galip 10 Eylül 35 sabahı Malatya'dan firar etmiştir. Dahiliye Nazırı ve Mamüretilaziz valisi Ali Galip Bey vak'ası üzerine Reşit Paşa'nın Adil Bey'le muhaberesi.

10 Eylül 35 15 nci Kolordu, 13 ncü Fırka aynı vak'a hakkında 3 ncü Fırka Kumandanlığının Dahiliye Nazırına telgrafı. Âdil Bey'in Sivas'a gönderilecek kuvvetin parası için telgrafı.

3 Eylül 35'de (6 Eylül 35) Âdil Bey ve Şefik Paşa'nın şifre ile Galip Bey'e Sivas'a hareket hakkında talimâtı.

Âdil Bey'in Galip Bey'e biran evvel Sivas'a hareketi için 9 Eylül 35 tarihli emri.

3) Galip Bey'in 14 Eylül'de hareket edeceğine dair Âdil Bey'in telgrafı. 9 Eylül 35.

4) Malatya Mutasarrıfı Halil Bey'in Malatya'da Kürt kuvvetlerinin tecemmü'mü hakkında yazdığı davetnâme. 10/Eylül/35.

5) I) Galip Bey'in Beydağı'na firarını müteakip Major Novil'in İstanbul ile temin-i muhaberesi için Galip Bey'e mektubu.

II) Galip Bey'in Beydağından Kâhta Kaymakamına telgrafı.

6) Ali Galip'in tardı hakkında Malatya mutasarrıfı vekilinin ve 12 nci Süvari Alayının 14 Eylül tarihli telgrafları.

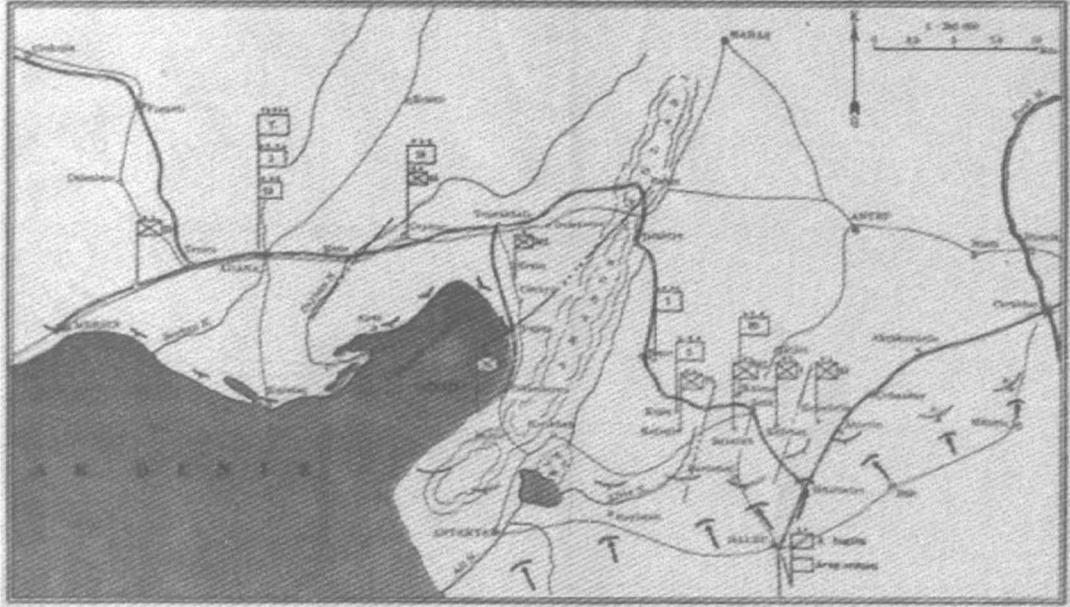
7) Malatya'da 12 nci Süvari Alayı Kumandanı Celâl Bey'e 7/8 Eylül gecesi muhabere.

8) 11 Eylül 35. Beşinci Fırka Türk ve cenûbunda İngiliz fırkalarının vaz'ül-ceyşi ve miktarı.

9) Ali Galip'in tevkifi için muhtelif yerlerden tahrik ettiğim kuvvetler, 9 Eylül 35.

* Gnkr. ATASE Bşk.lığı Arşivi ATAZB, 17-107ai.

Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalandığı sırada Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı'nın savunma hattında bulunduğu bölgeyi gösteren harita.

Albay Mustafa Kemal Paşa, Kolordu Komutanı Esat Paşa ve kurmay heyetiyle birlikte Çanakkale'de 1915 yılı.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Mustafa Kemal Paşa'nın üzerine "M.K." imzasını attığı bir fotoğrafı. Süvarilerle intikal esnasında.
(Muhtemelen 1916'da Doğu Cephesi'nde)
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa Şam'da İken
cepheyi denetleyen Enver ve Cemal Paşalarla birlikte (1917).
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Atatürk Koleksiyonu)

Mustafa Kemal Paşa Doğu Cephesi'nde 16. Kolordu Komutanı İken karargâhıyla birlikte (1918).
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Atatürk Koleksiyonu)

MÛTAREKEDEN MİLLÎ MÛCADELEYE

7. Ordu Komutanı Mustafa Kemal Paşa.
Nablus Meydan Muharebesi (19-21 Eylül 1918)

MUSTAFA KEMAL PAŞA (1918-1919)

Cevat (Çobanlı) Paşa.
Nablus Meydan Muharebesi (19-21 Eylül 1918)

Nablus Meydan Muharebesi (19-21 Eylül 1918)

Başkomutan Gazi Mustafa Kemal Paşa
Büyük Taarruz öncesi bir resmi geçitte orduyu selamlarken.

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın Çay'da 1. Ordu Karargâhı'nda bando ile karşılanması.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

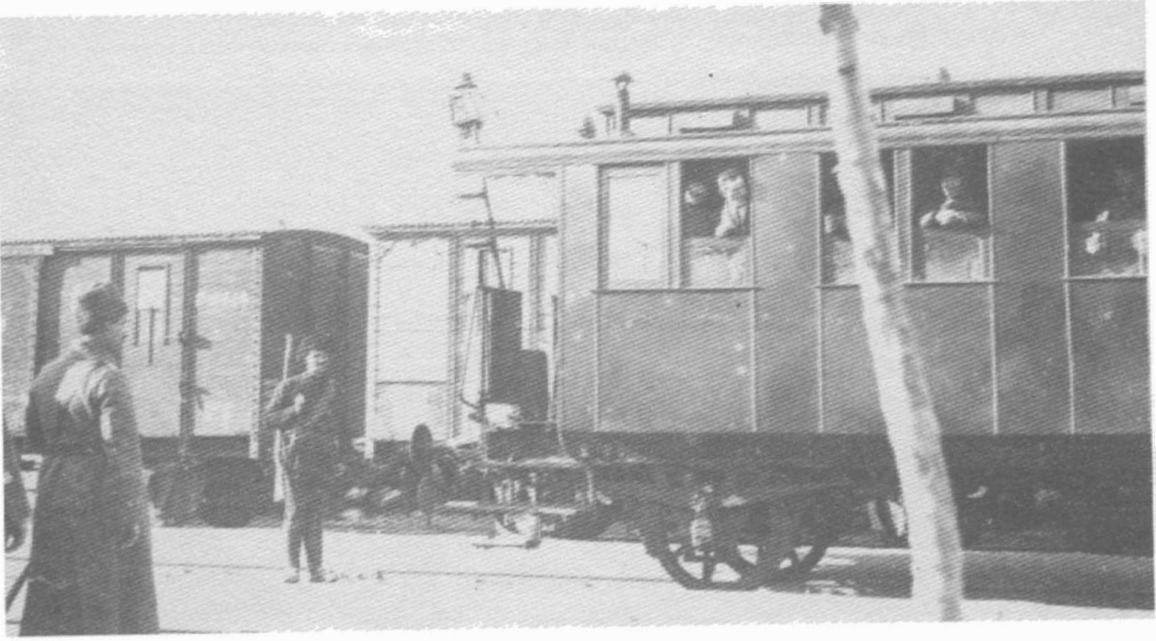
Başkumandan Mustafa Kemal Paşa İsmet Paşa ile.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Başkumandan M. Kemal Paşa Çay İstasyonu'nda 2. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa tarafından karşılanıyor.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Çay İstasyonu'nda 2. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşa ile.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Başkumandan M. Kemal Paşa Eskişehir'de.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Atatürk bir istasyonda.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Mustafa Kemal Paşa Iğın'da 1922 yılı Mart-Nisan aylarında icra edilen Sûvari Manevrasını takip için Sovyet Elçisi Aralov ve Azerbaycan Elçisi Abilov ile birlikte tren vagonunda seyahat için beklerken.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

İsmet Paşa, Başkumandan, 1. Ordu Komutanı ve Rus Şûralar Üyesi Azerbaycan mümessili ile.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

M. Kemal Paşa ankara İstasyonu'ndaki ikametgâhından çıkarken.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

M. Kemal Paşa Sakarya Muharebesi'nde Mürettep Kor. gözetleme
yerinde Duatepe Muharebelerini takip ederken.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

Başkumandan Gazi M. Kemal Paşa Fevzi Paşa ve diğer Paşalarla
İzmir'de.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

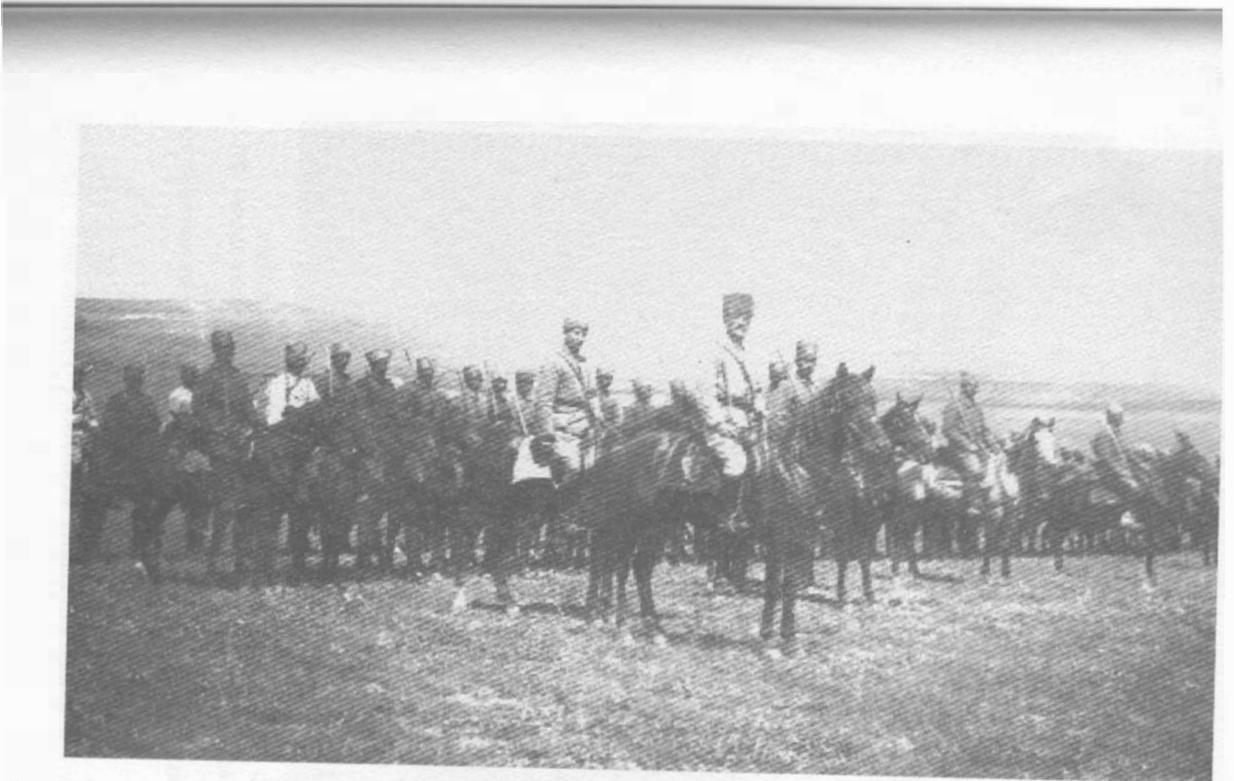
MUSTAFA KEMAL PAŞA (1918-1919)

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Büyük Taarruz Öncesi
Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile birlikte.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Türk İstiklâl Harbi'nin kahraman 5. Süvari Kolordusu tarafından Büyük Taarruz öncesi icra edilen Ilgın Manevralarında (Mart-Nisan 1922) Başkomutan Mustafa Kemal Paşa ve Batı Cephesi Kurmay Heyeti, Rus Elçisi Aralov ve Azerbaycan Elçisi İbrahim Abilov ile birlikte manevrayı takip ederken.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

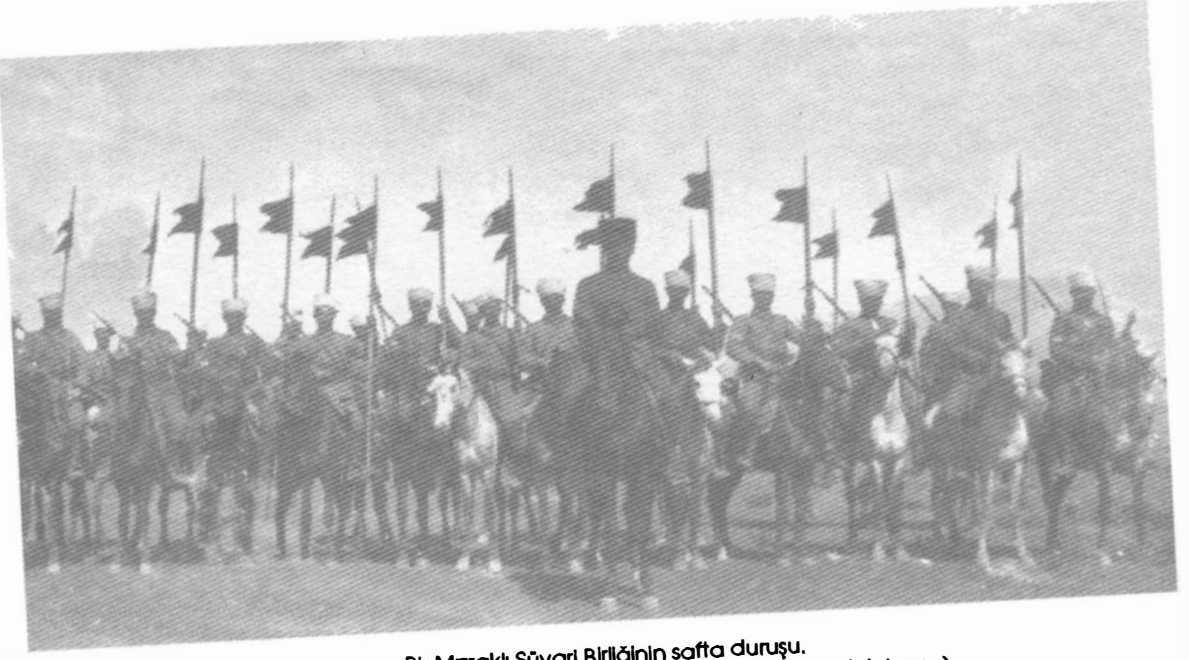
Bir süvari birliğinin saha duruşu.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı İstiklâl Harbi Koleksiyonu)

19. Tümen Komutanı Albay Mustafa Kemal Paşa,
Kolordu Komutanı Esat Paşa ve İstanbul'dan cepheyi ziyaret için
gelen basın mensuplarıyla bir arada.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın önünden süvari birlikleri geçidi.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Bir Mızraklı Süvarî Birliğinin safta duruşu.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı İstiklâl Harbî Koleksiyonu)

Bir Süvarî Dağ Top Bölüğü.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı İstiklâl Harbî Koleksiyonu)

Topçu Bataryası düşmana mermi yağdırırken.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı İstiklâl Harbi Koleksiyonu)

قوتی جوی قرا. ما. مانی یانین در خند باری

Garp Cephesi Karargâhı Muhafız Kıtası Mk. Tüf. Tk.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı İstiklâl Harbi Koleksiyonu)

İnebolu Kayıkçılar Loncası'na verilen madalya töreni.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı İstiklâl Harbi Koleksiyonu)

İzmit'te yapılan manevralarda Mustafa Kemal Paşa ordunun üst komuta heyetiyle (1924).
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Atatürk Koleksiyonu)

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, çalışma masasında yanında oturan
Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa (1922).
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

Büyük Millet Meclisi önünde Kurtuluş Savaşı yıllarında yapılan bir tören.
(Genelkurmay ATASE ve Dent. Başkanlığı Arşivi Atatürk Koleksiyonu)

KAYNAKÇA

I- ARŞİV KAYNAKLARI*

A- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)

Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS)

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR)

Dosya Usulü İrade Tasnifi (DUİT)

Harita, Plan ve Kroki Katoloğu

Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MVM)

Yıldız Esas Evrakı (YEE)

B- GENELKURMAY ATASE BAŞKANLIĞI ARŞİVİ

Osmanlı Dönemi Barış Faaliyetleri

Birinci Dünya Harbi (BDH)

Türk İstiklal Harbi (TİH)

Atatürk Özel Arşivi (ATAZB)

C- A.Ü.TÜRK İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ (TİTE) ARŞİVİ

II- YAYINLANMIŞ BELGE VE KAYNAK ESERLER

Askerî Tarih Belgeler Dergisi, Genelkurmay ATASE Başkanlığı Yayını.

* Belge numaraları metin içerisinde verildiğinden burada ayrıca gösterilmemiştir.

Atatürk ile İlgili Arşiv Belgeleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay. Ankara 1982.

Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, c.IV, Ankara 1996.

Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı ve Kurtuluş Savaşı'nın Başlatılmasına Dair Belgeler, (80. Yıl Armağanı), Genelkurmay ATASE Başkanlığı, Ankara 2000.

Documents on British Foreign Policy, 1919-1939, First Series, (Ed. E. L. Woodward and R. Butler), Vols I-IV, London 1947-1952

ERİM, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasî Tarih Metinleri*, c.I, Ankara 1953.

Düstûr, II. Tertip, c.XI, Dersaadet 1332,

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), (Yay.Gn.Kur.Harp Tarihi Dairesi), Sy: 1-51, Ankara 1952-1965.

İngiliz Belgelerinde Atatürk, (1919-1938), (Yay.Hz.Bilal Şimşir), c.I, Ankara 1992 (İkinci Baskı), c.II, Ankara 1975.

Meclis-i Meb'usan Zabıt Ceridesi (MMZC), c.IV, (1328/1912).

MERAY Seha L.-Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, Ankara 1977.

Notes de la Delegation Ottomane, Paris 1919.

Tarih Vesikaları Dergisi.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (GCZ), c.I-IV, Ankara 1985 (Türkiye İş Bankası Yayını).

TBMM Zabıt Cerideleri (ZC), c.I-V. TBMM Kültür Sanat Yay., Ankara.

Atatürk'ün Not Defterleri, c.I-XII, (Yay., Hz., Zekeriya TÜRK-MEN vd.leri) Ankara 2004-2009.

III- KİTAP, MAKALE VE İNCELEMELER

AHMET İZZET PAŞA, *Feryadım*, (Yay.Hz.Süheyl İzzet Furgaç-Yüksel Kanar), c.I, İstanbul 1992, c.II, İstanbul 1993.

AKŞİN, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele*, İstanbul 1983.

APAK, Rahmi, *İstiklal Savaşında Garp Cephesi Nasıl Kuruldu*, Ankara 1990.

ARSAN, Nimet, (Derleyen), *Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri*, c.I-IV, Ankara 1963.

"Atatürk", *İslam Ansiklopedisi*, c.I.

ATATÜRK, Kemal, *Nutuk*, c.I-III, Ankara 1987, (MEB. Yayını).

ATAY, Falih Rıfkı, *Atatürk'ün Hatıraları (1914-1919)*, Ankara 1965.

_____, *Çankaya; Atatürk'ün Doğumundan Ölümüne Kadar*, İstanbul 1969.

_____, *Kemal Atatürk Anlatıyor*, İstanbul 1985.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, c.I-II, İstanbul 1969.

_____, *Enver Paşa*, c.III, İstanbul 1981.

AYDIN, Mahir , *Şarkî Rumeli Vilayeti*, Ankara 1992.

AYDOĞAN, Erdal, *Samsun'dan Erzurum'a Mustafa Kemal*, Ankara 2000.

AYIŞIĞI, Metin, *Mareşal Ahmet İzzet Paşa, (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, Ankara 1997.

BALCIOĞLU, Mustafa, *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyeti*, (2 nci Baskı) Ankara 2004.

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (Yayınlayan), *Atatürk'le İlgili Arşiv Belgeleri*, Ankara 1982.

_____, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Ankara 1992.

BAYAR, Celal, *Ben de Yazdım*, c.IV, İstanbul 1966, c.V-VI, İstanbul 1967, c.VII-VIII, İstanbul 1968.

BAYCAN, Nusret, *Atatürk'ün Nişan ve Madalyaları*, Ankara Gn.Kur.ATASE Başkanlığı Yay. 1986.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, *Hey'et-i Temsiliye Kararları*, Ankara 1974.

BAYUR, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılâbı Tarihi*, c.I/1, Ankara 1983, c.II/1, III/1, III/4 Ankara 1991.

_____, *Atatürk'ün Hayatı ve Eseri: Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar*, Ankara 1990.

BELLİ, Şemsi, *Ağabeyim Mustafa Kemal*, (anlatan Mukbule Atadan), Ankara 1959.

BENETTE, John Godolphin, *Witness*, London 1962.

BEYOĞLU, Süleyman, *Millî Mücadele Kahramanı Giresunlu Osman Ağa* (yayınlanmamış belge ve bilgilerle...), İstanbul 2009.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Trakya'da Millî Mücadele*, c.I, Ankara 1987.

_____, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, Ankara 1959.

BİREN, Mehmet Tevfik, *Bir Devlet Adamının, Mehmet Tevfik Bey'in II. Abdülhamit, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Yay. F. Rezan Hürmen), c. II, İstanbul 1993.

BORAK, Sadi, *Öyküleriyle Atatürk'ün Özel Mektupları*, İstanbul 1980.

BOSTAN, M. Hanefi, *Sait Halim Paşa*, İstanbul 1992.

BOZDEMİR, Mevlüt, "Anadolu Hey'et-i Nasihası", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 18, Ankara 1990, s. 569-571.

_____, *Hey'et-i Nasihâ: Anadolu ve Rumeli Nasihat Hey'etleri*, İzmir 1992.

- CEBESoy, Ali Fuat, *Millî Mücadele Hatıraları*, İstanbul 1953.
- _____, "Millî Mücadeleyi Hazırlayan Sebepler ve Atatürk", *Hayat Tarih Dergisi*, Sy: 1, İstanbul 1965, s. 81.
- CURZON, Sir Horald Nicolsan, *The Last Phase*, London 1934.
- ÇALIŞLAR, İzzettin, GÖRGÜLÜ, İsmet, *İzzettin Çalışlar, Or - general İzzettin Çalışların Not Defterinden On Yıllık Savaşın Günlüğü*, İstanbul 2007.
- DİNAMO, Hasan İzzettin, *Kutsal İsyan-Milli Kurtuluş Savaşı - nın Gerçek Hikayesi*, c.II, İstanbul 1973.
- DURSUNOĞLU, Cevat, *Millî Mücadelede Erzurum*, Ankara 1940.
- EFE, Ahmet, *Efsaneden Gerçeğe Kuşçubaşı Eşref*, İstanbul 2007.
- _____, *Çerkez Ethem*, İstanbul 2009.
- EHUR., *Harp Kabinelerinin İsticvabı*, İstanbul 1933.
- EMRE, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul 1960.
- ERDEHA, Kamil, *Milli Mücadele'de Vilayetler ve Valiler*, İstanbul 1975.
- ERTÜRK, Hüsamettin, *Millî Mücadele Senelerinde Teşkilat-ı Mahsusa*, (Hz. Tevfik Apay), Basılmamış daktilo nüsha, Ankara 1975, ATASE Arşivi Kütüphanesi.
- _____, *İki Devrin Perde Arkası*, (Yay. Samih Nafiz Tansu), İstanbul 1964.
- EVSİLE, Mehmet, "Atatürk'ün Samsun'a Çıktığı Sırada Samsun ve Çevresinde Asayiş Durumu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 2000, s. 167-174.
- EWANS, Laurence, *(Türkiye'nin Paylaşılması 1914-1924, (Çev.Tevfik Alanay)*, İstanbul 1972.
- FEROZ, Ahmet, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (Çev. Fatmagül Berktaş), İstanbul 1986.

FROMKIN, David, *Barışa Son Veren Barış Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı 1914-1918*, (Çev. Mehmet Harmancı), İstanbul 1994.

GAULİS, Berthe Georges, *Türk Milliyetçiliği*, (Çev. Cenap Yazansoy), İstanbul 1981.

GAZİ AHMET MUHTAR PAŞA, *Takvimü's-Sinîn*, (Yay. Hz. Yücel Dağlı-Hamit Pehlivanlı), Gn.Kur.ATASE Başkanlığı, Ankara 1993.

Gn.Kur.ATASE Başkanlığı Yayını, *Mondros Ateşkes Antlaşması ve Tatbikatı*, c.I, Ankara 1992.

Gn.Kur.HARP TARİHİ DAİRESİ Yay., *TBMM Hükûmeti Dönemi*, c.IV/1, Ankara 1984.

GÖK, Hayrullah, *Mareşal Fevzi Çakmak'ın Askerî ve Siyasî Faaliyetleri (1876-1950)*, Ankara 1997.

GÖKBİLGİN, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken*, c.I, Ankara 1959, Ankara 1965.

GÖZTEPE, Tarık Mümtaz, *Osmanlıların Son Padişahı Vahideddin Mütareke Gayyasında*, İstanbul 1969.

GÜRLER, Hamdi, *Kurtuluş Savaşında Albay Bekir Sami Gün-sav*, Ankara 1994.

GÜNDÜZ, Asım, *Hatıralarım*, (Hz. İhsan Ilgar), İstanbul 1973.

HALİDE EDİP- YAKUP KADRİ- REFİK HALİD- MEHMET ASIM, *İzmir'den Bursa'ya*, Dersaadet 1338.

HÜSEYİN HÜSNÜ, Emir (Erkilet), *Yıldırım*, İstanbul 1337.

İĞDEMİR, Uluğ, *Atatürk'ün Yaşamı (1881-1918)*, c.I, Ankara 1980.

_____, " Birinci Dünya Savaşında Atatürk'le Mareşal Falkenhayn Arasında Çıkan Anlaşmazlığa Dair Bazı Belgeler", *Belleten*, XXXIII/132, Ankara 1969, s. 505-515.

İNAL, İbnülemin Mahmut Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul 1940-1953.

- İNÖNÜ, İsmet, *Hatıralar*, (Hz. Sabahattin Selek), İstanbul 1985.
- JAESCHKE, Gotthard, *Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri*, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara 1986.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, c.I-II, Ankara 1989.
- KANSU, Mazhar Müfit, *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*, c.I-II, Ankara 1986.
- KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.
- KARABEKİR, Kâzım, *İstiklal Harbimiz*, (Yay.Hz.Faruk Özerengin), İstanbul 1990.
- _____, *İstiklal Harbine Neden Girdik, Nasıl Girdik, Nasıl İdare Ettik*, (Yay. Hz. İsmet Bozdağ), İstanbul 1992.
- _____, *İstiklal Harbimizin Esasları*, İstanbul 1990.
- _____, *Nutuk ve Karabekir'den Cevaplar*, c.I, (Yay. Hz. Faruk Özerengin), İstanbul 1997.
- KARAY, Refik Halit, *Minel Bâb İlel Mihrap*, İstanbul 1992.
- KIRZIOĞLU, Fahrettin, *Ziya Gökalp, Malta Konferansları*, Ankara 1985,
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, *Vahidüddin*, İstanbul 1968.
- KINROSS, Lord, *Atatürk: Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, (Çev. Necdet Sander), İstanbul 1981.
- KOCATÜRK, Utkan, *Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi*, Ankara 1973.
- KONUKÇU, Enver, "Hüsrev Gerede'ye Göre Mustafa Kemal'in Samsun Yolculuğu", *19 Mayıs ve Milli Mücadele Sempozyumu Bildiriler*, Samsun 2000, s. 236-239.
- KURTCEPHE, İsrail, *Türk-İtalyan İlişkileri (1911-1916)*, Ankara 1995.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, İstanbul 1984.

_____, "Erzurum Kongresi", *TDV., İA., c.XI* (1995), s. 335-337.

MEHMET ARİF (Ayıcı) BEY, *Anadolu İhtilali: Milli Mücadele Anıları (1919-1923)*, (Yay. Bülent Demirbaş), İstanbul 1987.

MENTEŞEOĞLU, Erden, *Yakın Tarihimizde Osman Ağa ve Giresunlular*, Giresun 1997.

MERAY, Seha L.-OLCAY, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü Belgeleri*, Ankara 1977.

MEVLAN-ZADE RİF'AT, *Türkiye İnkılâbının İçyüzü*, (Yay.Hz. Metin Hasırcı), İstanbul 1993.

MİSİROĞLU, Kadir, *Osmanoğullarının Dramı*, Tarihsiz, (Üçüncü Baskı).

MUKİŞ, D.V., *Gazi Mustafa Kemal*, (Çev. Nermin Erendil), İstanbul 1981.

MUTLUÇAĞ, Hayri, "Aciz Bir Hükûmet, Küstah Bir Müstevelî", *BTDD., Sy: 6*; Mart 1968, s. 13-22.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, "Vahideddin'in Kurtuluş Savaşını Başlatması İçin Mustafa Kemal Paşa'ya 400.000 altın ve 400.000 kağıt Lira Verdiği Gerçek Dışı Bir İddiadır", *Atatürk Yolu, Sy: 15*, Mayıs 1995, s. 291-303.

MÜLAZİM-I EVVEL HİKMET, *Filistin Hezimet*, İstanbul 1335.

OKYAR, Fethi, *Üç Devirde Bir Adam*, (Hz. Cemal Kutay), İstanbul 1980.

OMURTAK, Salih, vd., "ATATÜRK" Maddesi, *İA., c.I*, (1978) s. 728 vd.

ORBAY, Rauf, "Rauf Orbay'ın Hatıraları", *Yakın Tarihimiz*, c.III, İstanbul 1962, s. 18.

_____, *Cehennem Değirmeni-Siyasî Hatıralarım*, c.I-II, (Yay. Emre Yayınevi), İstanbul 1993.

ÖZ, Baki, *Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İç Yüzü*, İstanbul 1987.

ÖZALP, Kâzım, *Millî Mücadele (1918-1922)*, c.I-II, Ankara 1988.

ÖZÇELİK, Ayfer, *Ali Fuat Paşa*, Ankara 1993.

ÖZDEMİR, Mehmet, *İstiklal Harbi Komutanlarından Refet Paşa (Askerî ve Siyasî Hayatı)*, A.Ü. Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1992.

POMIANKOWISKI, Joseph, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküşü "1914-1918 I.Dünya Savaşı"*, (Çev. Kemal Turan), İstanbul 1990.

RAWLINSON, Sir Alfred, *Adventures in The Near East*, London 1923.

RYAN, Sir Andrew, *The Last of Dragomans*, London 1951.

_____, "Bâbüâlfî'deki Son Tercüman Sir Andrews Ryan'ın Hatıraları: Abdülhamit Devrinden Mustafa Kemal'e Kadar", *Dünya Gazetesi*, 19 Mayıs 1957:

SABİS, Ali İhsan, *Harp Hatıralarım*, c.IV, İstanbul 1994.

SANDERS, Liman Von, *Türkiye'de Beş Sene*, (Çev. EHUR), Dersaadet 1337.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, c.I-IV, Ankara 1982-1986.

SARIKOYUNCU, Ali, *Millî Mücadele'de Din Adamları*, c.I, Ankara 1995.

SEDAT, *Yıldırım Akıbeti*, İstanbul 1927.

SELEK, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, c.I-II, İstanbul 1987.

SERTOĞLU, Mithat, "İstanbul'un İşgali, 16 Mart 1920", *BTTD.*, Sy: 9; Haziran 1968, s. 3-8.

- _____, "Millî Mücadelede Mustafa Kemal ile İlgili Bilinmeyen Belgeler", *BTDD.*, Sy: 14, (Kasım 1968), s. 4-41.
- ŞİMAVÎ, Lütî, *Sultan Mehmet Reşat Hanın ve Halefinin Sarayında Gördüklerim*, İstanbul 1340.
- ŞİREL, Münir, "19 Mayıs ve Atatürk", *BTDD.*, Sy: 2, (Kasım 1967), s. 3-13.
- SONYEL, Salahi R., "1919 Yılı İngiliz Belgeleri Işığında Mustafa Kemal ve Millî Mukavemet", *Türk Kültürü*, Sy: 85, Kasım 1969, s. 15 vd.
- _____, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, c.I, Ankara 1987.
- _____, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, Ankara 2007.
- ŞAHİNGÖZ, Mehmet, "Millî Mücadele Esnasında Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Yapılan Millî Birlik ve Beraberlik Mitingleri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 32, Temmuz 1995, s. 419.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan, *Kuva-yı Milliye Tarihi*, Ankara 1957.
- _____, *Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin İç Alemi*, İstanbul 1967.
- ŞİMŞİR, Bilal, *İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)*, c.I-IV, Ankara 1975-1992.
- TANSEL, Selahattin, *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, c.I-IV, İstanbul 1991.
- TEPEDELENLİOĞLU, Nizamettin Nasif, *Ordu ve Politika*, İstanbul 1967.
- TEPEYRAN, Ebubekir Hazım, *Belgelerle Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1982.
- TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara 1987.

TEZER, Şükrü, *Atatürk'ün Hatıra Defteri*, Ankara 1972.

TOYNBEE, Arnold, *Türkiye*, İstanbul 1971.

TÜRKGELDİ, Âlî, *Mondros ve Mudanya Mütarekeleri Tarihi*, Ankara 1948.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, *Görüp İştiklerim*, Ankara 1984, (Üçüncü Baskı).

TÜRKMEN, Zekeriya, *Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması*, İstanbul 1993.

_____, "II. Meşrutiyet Döneminde (1909-1919) Osmanlı Ordusunda Müfettişlik Teşkilatına Geçiş ve Uygulamalar", *Beşinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler*, c. I, Ankara 1996, s. 21-42.

_____, *Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal*, Ankara 1999.

_____, "Mustafa Kemal Paşanın IX. (III) Ordu Kıtaları Müfettişi Olarak Samsun'a Çıkışı ve Meydana Gelen Gelişmeler", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, sy: 124, Şubat 2000, s. 77-111.

_____, "Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri", *Askerî Tarih Bülteni*, Sy: 48, Ankara, Şubat 2000, s. 129-141.

_____, "Ali Rıza Paşa Kabinesi Kuva-yı Milliye İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 46, Ankara Mart 2000, s. 37-87.

_____, "Mustafa Kemal Paşa ve Yıldırım Ordular Grup Komutanlığı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sy: 47, Ankara, Temmuz 2000, s. 395-419.

_____, *Belgelerle Yunan Mezalimi*, Ankara 2000.

_____, *Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal, (Ekim 1918-Ocak 1920)*, Ankara 2002.

ULUĞ, Hakkı Naşit, *Siyasî Yönleriyle Kurtuluş Savaşı*, İstanbul 1973.

- UNAT, Faik Reşit, "Mustafa Kemal Paşa'ya IX. Ordu Kıt'aatı Müfettişi Suretiyle Verilen Vazife ve Selahiyetlere Dair Bazı Vesikalar", *Tarih Vesikaları*, c.II / 12, Nisan 1942, s. 406-408.
- UZEL, Nezih, *İngiliz İstihbarat Subayı Yüzbaşı Bennet Anlatı - yor: Atatürk'e Nasıl Vize Verdim*, Selis Yay., İstanbul 2008.
- ÜNAL, Tahsin, "Millî Mücadele Başlarında Mustafa Kemal", *Türk Kültürü*, Sy: 73, Ankara 1968, s. 47 vd.
- WALLACH, Jeduha L., *Bir Askeri Yardımın Anatomisi*, (Çev., Fahri Çeliker), Ankara 1985.
- YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, c.I, İstanbul 1970.
- YAZICI, Nuri, *Canik Sancağında Pontusçu Faaliyetler 1918-1922*, Ankara 1989.
- YULARKIRAN, Cevdet R., *Reşit Paşa'nın Hatıraları*, İstanbul 1939.
- YUNUS Nadi, *Kurtuluş Savaşı Anıları*, İstanbul 1978.
- YÜCEER, Nasır, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunun Azerbaycan ve Dağıstan Harekâtı*, Ankara 1996.
- ZURCHER, Erich Jan, *Millî Mücadelede İttihatçılık*, (Çev. Necdet Salihoğlu), İstanbul 1987.

IV- GAZETE VE MECMUALAR*

Alemdar
Anadolu'da Yenigün
Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Ceride-i Askeriye
Cumhuriyet
Dersa'adet

* Gazete ve Mecmuaların sayı, cilt ve numaraları metin içinde gösterilmiştir.

Dünya
Hakimiyet-i Milliye
Hukuk-ı Beşer
İkdam
Minber
Orient News
Sabah
Sebilürreşad
Takvim-i Vekayi
Tanin
Tasvir-i Efkâr
The Times
Vakit
Yeni Gazete
Yenigün
Yeni Mecmua
Zaman

DİZİN

- ABDULLAH (KUNT), üsteğ-men/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
- ABDULLAH CEVDET, Jön Türk hareketini başlatanlardan, 84.
- ABDULLAH PAŞA, ferik/eski Harbiye nazırı, 228.
- ABDURRAHMAN BEY, Hintli İhtiyat Zabiti, 175.
- ABDURRAHMAN ŞEREF BEY, âyan üyesi, 215.
- ABDÜLHAMİD II., padişah, 21, 40, 84, 85, 91, 94, 152.
- ABDÜLMECİT EFENDİ, veli-aht/son halife, 237.
- Adalar (Ege) Denizi, 42.
- Adana, 51, 71, 73, 76, 77, 80, 83, 111, 125, 126, 275;– Valiliği, 58.
- Adapazarı, 120.
- ADEM, Tevfik oğlu–, onba-şı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
- Aden, 74.
- ÂDİL BEY, Dâhiliye nazırı, 223, 224.
- Afganistan, 63.
- Afrika, 51.
- Afyon/karahisar, 111, 119, 121, 127, 175, 178, 243.
- Ağrı, 122.
- Ahıska, 59.
- AHMET EFENDİ, Hersekli–, Yüzbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
- AHMET FEVZİ PAŞA, mirliva, 244.
- AHMET HAMDİ PAŞA, Kiraz–, mirliva/divan-ı harb-i örfi üye-si, 90, 243.
- AHMET İZZET PAŞA, mare-şal/sadrazam, 25, 45, 46, 47, 48, 54, 55, 56, 58, 62, 73, 75, 76, 77, 79, 80, 83, 86, 93, 100, 125, 127, 128, 129, 215.
- AHMET NURİ EFENDİ, tabur hesap memuru/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
- AHMET RIZA BEY, Jön Türk hareketi liderlerinden/Meclis-i Meb'usan reisi, 84, 85, 128–129, 136.
- AHMET TEVFKİ (OKDAY) PA-ŞA, son sadrazam, 86, 90, 94, 95, 128, 235.
- Akaretler, Beşiktaş'ta semt, 25, 26, 162, 163.

Akdeniz, 42.
Akhisar, 258.
Akköprü, 176.
Aksaray, 121.
Alaşehir, 258, 267.
Alemdar, 33.
ALİ BEY BAŞHAMPA, Teşkilat-ı Mahsusa başkanlarından, 32.
ALİ BEY, Hüseyin-zâde-, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurucularından, 84.
ALİ CENANÎ BEY, Antep eşrafından/mebus, 126.
ALİ FAİK, Osman Nuri oğlu-, kıdemli çavuş/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
ALİ FERİD PAŞA, mirliva/Harbiye nazırı, 207, 208, 204, 212, 213, 215, 216, 222.
ALİ FETHİ (OKYAR) BEY, 54, 86, 107, 192.
ALİ FUAT (CEBESÖY) PAŞA, 30, 33, 71, 77, 104, 107, 120, 131, 133, 134, 168, 170, 175, 176, 177, 178, 201, 212, 219, 220, 243, 244, 245, 261, 262, 264.
ALİ FUAT (ERDEN) PAŞA, 67
ÂLİ FUAT (TÜRKGELDİ) BEY, mabeyn başkâtibi, 211, 215, 218, 271.
ALİ GALİP, miralay, 208.
ALİ İHSAN (SABİS) PAŞA, VI. Ordu komutanı, 59, 123, 192.

ALİ KEMAL BEY, Dâhiliye nazırı/Kuvâ-yı Milliye karşıtı/Izmit'te linç edilen, 195, 196, 200, 201, 202, 203, 204, 208, 211.
ALİ NADİR PAŞA, mirliva, 120.
ALİ RIZA EFENDİ, adli müşavir/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
ALİ RIZA PAŞA, sadrazam, 108, 235, 236, 237;– hükümeti/kabinesi, 235, 236, 238, 241, 242, 244, 245, 252, 253, 256, 259, 261, 262, 265, 268, 270, 271, 272, 273, 278.
ALİ ŞEVKET (ÖNDERSEV) BEY, Yüzbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
ALİ, Abdullah oğlu-, onbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
ALİ, Mehmet oğlu-, nefer/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 165.
ALLENBY, İngiliz general, 45, 68, 80.
Almanlar, 35, 46, 61, 62, 63, 65, 67, 68, 72, 89, 90;– İmparatorluğu, 65.
Almanya, 54, 55, 63, 66, 69, 130, 151.
Amasya, 122, 194, 199, 201, 273, 277;– Görüşmeleri, 273, 278;– Tamimi, 201, 202, 214.
Amerikalılar, 151, 152.

Anadolu, 25, 36, 38, 39, 43, 46, 48, 52, 101, 103, 104, 105, 106, 127, 130, 131, 132, 134, 135, 140, 153, 155, 158, 159, 160, 161, 172, 176, 179; 180, 183, 188, 192, 193, 194, 196, 199, 205, 209, 210, 212, 220, 221, 222, 225, 226, 232, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 249, 252, 255, 256, 259, 262, 264, 267, 269, 276, 277, 278, 279, 280;– hareketi, 266;– hükümeti, 176;– Islahat Müfettişliği, 40;– ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 251.

Anafartalar Kahramanı, Mustafa Kemal Paşa'nın unvanlarından, 29, 158.

Anafartalar Muharebeleri, 72.

Anamur, 121.

Ankara, 30, 48, 58, 97, 100, 111, 121, 143, 168, 175, 176, 178, 243, 250, 251;– -Eskişehir hattı, 243;– vilayeti, 250;– Ziraat Mektebi, 250.

Antalya, 111, 121.

Antep (Gaziantep), 51, 126.

Arabistan, 36, 52.

Arap, 123;– aşiretleri, 68, 76.

Ardahan, 42, 51, 59.

Arıburnu Muharebeleri, 72.

ARİF HİKMET (GERÇEKÇİ), üsteğmen/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Arnavut, 181.

Asir, 51.

Askerî Mektepler Müfettişliği, 212.

Atatürk İnkılâbı Müzesi, Şişli'de, 21.

Atatürk, bk. Mustafa Kemal Paşa.

ATAY, Faliş Rıfkı, gazeteci-yazar, 126, 129.

ATIF, İzzet oğlu–. kıdemsiz çavuş, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Averof, Yunan zırhlısı, 127.

AVNİ PAŞA, Bahriye nazırı, 133, 163.

Avrupa, 37, 46, 69.

Avusturya-Macaristan, 54, 55.

Âyan Meclisi, 55.

Aydın cephesi, 262.

Ayıntap (Gaziantep), 111, 123.

Azerbaycan, 50, 57, 74.

Bâbüâli, 193, 236;– *Baskını*, 85.

Bağdat, 32, 61, 65, 66.

Bakü, 56, 59.

Balıkesir, 97, 120, 263

Balkan Harbi/Savaşı, 25, 29, 36, 175.

Balkanlar, 29, 35, 40, 41.

Bandırma vapuru, 163, 167.

Bandırma, 119, 120, 175, 242, 255, 256, 263, 267.

Basra, 32;– Körfezi, 65;– Vilayeti, 65.

Batı Anadolu, 121, 178, 205, 213, 244, 245, 257, 259, 261, 262,

- 265, 273;– Cephesi, 245, 255, 256, 258, 261, 262;– Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı, 261.
- Batı Karadeniz, 43.
- Batum, 42, 51, 59.
- BEHÇET EFENDİ, doktor yüz-başı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.
- BEKİR SAMİ (GÜNSAV) BEY, albay, 205.
- Bekirâğa Bölüğü, 104.
- BENNET, John Godolpin, İngiliz istihbaratçı yüzbaşı/işken-ceci, 31, 32, 131, 165.
- Berceziye, 32.
- Berlin, 61.
- Besarabya, 62.
- Beşiktaş, 25, 27, 160, 163.
- Beyoğlu, 25, 127, *ayr. bk.* Pera.
- Beyşehir, 121.
- Bilecik, 120, 261, 262;– Mülaka-tı, 48.
- Bingazi, 51.
- Bingöl, 122.
- Birinci Dünya Harbi/Savaşı, 35, 42, 43, 47, 52, 54, 62, 63, 64, 85, 89, 91, 97, 175, 275, 276.
- Birinci Rota Muharebesi, 32.
- Bitlis, 29, 111, 122, 143.
- BLOCK, Adam, İngiliz maliye uzmanı, 238.
- Boğazlar, 51, 52, 57, 127.
- Boğaziçi, 24, 160, 161.
- Bolu, 111, 120.
- Brest-Litovsk Anlaşması*, 59.
- Bulgaristan, 54, 55, 62.
- Bulgarlar, 40.
- Burdur, 268.
- Bursa, 111, 120, 167, 238, 263, 267.
- CAFER TAYYAR (EĞİLMEZ) BEY/PAŞA, 104, 119, 168, 170, 194.
- Canik, 122;– livası, 143, 173.
- CAVİT BEY, İttihatçı liderler-den, 54, 86.
- CELALETTİN ARİF BEY, Meclis-i Mebusan reisi, 272.
- Cemal Paşa, 180.
- CEMAL PAŞA, Bahriye nazırı/İttihat ve Terakki Cemiyeti liderlerinden, 56, 65, 74, 90, 237, 238, 239, 245.
- CEMAL PAŞA, Mersinli–, *bk.* Mersinli Cemal Paşa.
- Cenevre, 84.
- Cercle d'Orient*, lokanta, 132.
- CEVAT (ÇOBANLI) PAŞA, Er-kân-ı Harbiye Umumi Reisi, 33, 100, 105, 107, 108, 117, 132, 133, 141, 146, 159, 171, 178, 180, 189, 191, 216, 226, 227, 245, 266, 267.
- CEVAT ABBAS (GÜRER) BEY, yaver/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 25, 164.
- CEVAT RIFAT (ATILHAN) BEY, 157.
- CEVDET BEY, miralay, 123.

COMTE, Augusto, Fransız sosyolog, 85.

CURZON, Lord, İngiliz dışişleri bakanı, 237, 238, 271, 272.

ÇALIŞLAR, İzzettin, orgeneral, 73, 83.

Çanakkale, 22, 24, 29, 37, 57, 63, 64, 74, 111, 120, 130;– boğazı, 50, 57;– Cephesi, 43, 64, 275, 276-277;– Müstahkem Mevki Komutanlığı, 57, 263;– Savaşları, 63, 158;– Zaferi, 64.

Çankırı, 121.

Çatalca, 111, 120;– Müstahkem Mevki Komutanlığı, 97.

Çit Kasrı, 91.

Dağıstan, 57.

Daily Mail, gazete, 25.

DAMAT FERİD PAŞA, sadrazam, 95, 96, 104, 109, 131, 132, 133, 156, 169, 171, 174;– hükümeti, 170, 181, 182, 185, 186, 187, 189, 190, 204, 205, 223, 228, 235, 238;– hükümeti/kabinesi, 231, 232, 235, 237, 243, 241, 244, 251, 259, 273, 276, 277, 278.

DEEDES, Wyndham, İngiliz istihbaratçı, 165, 166, 189, 203.

Denizli, 121.

Dersaadet, 52.

Dicle, 32.

Diyarbakır, 29, 97, 110, 111, 123, 143, 168, 181.

Doğu Anadolu, 40, 4,5, 92, 181, 213;– Cephesi, 43.

Doğu Karadeniz, 122.

Doğu Marmara, 119.

Doğu Rumeli, 41.

Doğu Sorunu/Şark Meselesi, 35.

DOMMES, Alman albay, 66.

DURSUN, Mehmet oğlu–, nefer/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 165.

Düvel-i Muazzama, 187.

EBUBEKİR HAZİM (TEPEY-RAN) BEY, Dâhiliye nazırı, 236, 252.

EDHEM BEY, Dâhiliye nazırı, 204.

Edime, 97, 111, 119, 194.

Edremit, 121.

Elazığ, bk. Mamûratülaziz.

Elbistan, 123.

EMİN, Ahmet oğlu–, nefer/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

ENVER PAŞA, başkomutan, 41, 42, 43, 62, 67, 74, 89, 90, 91, 92, 130.

Ereğli, Konya, 121, 178.

Erivan, 59.

Erkân-ı Harbiye Mektebi, 39, 47

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti/Genelkurmay Başkanlığı, 25, 55, 72, 81, 89, 91, 98, 99, 100, 101, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 115, 116, 123, 131, 132, 140, 141, 146, 147,

158, 163, 171, 178, 179, 180.
183, 193, 226, 227, 236, 242,
245, 246, 247, 258, 264, 265,
266, 267, 279;– Levazımât-ı
Umumiye Dairesi, 255, 256.
Ermeni/ler, 40, 42, 59, 152, 172,
173, 181, 193;– çeteleri, 59,
139.
Ermenistan, Doğu'da kurulmak
istenen devlet, 199.
ERTÜRK, Hüsamettin, Teşkilat-ı
Mahsusa başkanı, 148, 153.
Erzincan, 59, 122, 208, 211, 214;–
mutasarrıflığı, 168.
Erzurum, 58, 59, 60, 97, 110,
111, 122, 135, 143, 168, 183,
194, 199, 207, 208, 211, 214,
215, 220, 221, 223, 263;–
Kongresi, 200, 223, 232,
278;– livası, 143;– Müstah-
kem Mevki Komutanlığı, 97;–
vilayeti, 215.
ESAT PAŞA, ferik, 212.
Eskişehir, 111, 121, 127, 212,
242, 243, 244, 246;– Ankara
demiryolu, 243.
EŞREF BEY, Erzincan mutasarrı-
fı, 214.
FAHRİ BEY, Havza kaymakamı,
175.
FAİK (AYBARS) EFENDİ, kâ-
tip/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.
FALKENHAY, Alman Generali,
Yıldırım Ordular Grubu Ko-
mutanı, 62, 66, 67, 68, 69, 72.

Fav, Basra'da, 65.
FETHİ (OKYAR) BEY, bk. Ali
Fethi (Okyar) Bey.
FEVZİ (ÇAKMAK) PAŞA, 33,
41, 100, 105, 106, 107, 108,
110, 119, 133, 141, 159, 200,
245, 268, 269, 271.
FİKRİYE HANIM, Zübeyde Ha-
nım'ın ikinci eşinin yeğeni,
26, 27, 28, 29, 160, 162.
Filistin, 29, 46, 62, 63, 67, 69, 80,
81, 275;– Cephesi, 37, 45, 65,
67, 68.
Fransız/lar, 22, 24, 76, 85, 121,
259, 264, 279.
FUAT PAŞA, Deli–, Müşir, 108.
Galiçya, 22, 36, 63.
GALTHORPE, İngiliz işgal or-
duları komutanı, 77, 80, 139,
188;– İngiliz Yüksek Komise-
ri, 171, 188, 209, 210, 224,
226.
Garp Cephesi Komutanlığı, 135.
Gâvur (Nur) dağı, 72.
Gelibolu, 56, 57, 120.
Genç/Jön Türkler, 21, 84.
Giresun alayı, 184.
GOLTZ, von Der, Alman gene-
ral, 63.
Gördes Düyûn-ı Umumiye San-
dığı, 258.
Gümrü, 59.
Güney Cephesi, 78.
Güney/Doğu Marmara, 43, 119.
Güneydoğu Anadolu, 64, 181.
Gürcü, 42.

- Hacı Bayram-ı Veli türbesi, 250.
HAFİZ HAKKI PAŞA, 41.
Hak, 84.
Halep, 25, 72, 76, 79.
HAMİD BEY, Kapancızâde-,
Samsun mutasarrıfı, 177.
Hamidiye Cami, İstanbul'da,
152.
Harb Okulu, 30.
Harbiye Askeri Müze ve Kültür
Sitesi, 31.
Harbiye Mektebi, 28, 31, 39, 47,
84.
Harbiye Nezareti, 24, 36, 58, 74,
80, 83, 89, 97, 108, 109, 110,
114, 115, 116, 117, 131, 136,
171, 188, 189, 191, 201, 203,
204, 205, 207, 208, 211, 212,
214, 215, 216, 217, 221, 222,
224, 226, 228, 231, 232, 235,
237, 241, 242, 243, 244, 246,
250, 255, 256, 257, 258,
259, 262, 263, 264, 265, 266,
268, 277, 279.
Hareket Ordusu, Otuzbir Mart
Vak'asını bastırmak üzere İs-
tanbul'a gelen ordu, 40, 41,
85, 108.
HASAN TOSUN BEY, kurmay
albay, 32.
HASAN, Mehmet oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.
Hasankale, 122.
Hatip, Mustafa Kemal Paşa'ya
Minber gazetesinde atfedilen
mahlas, 87.
Havza, 168, 169, 175, 177, 178,
179, 183, 186, 187, 190, 191,
193, 194, 277.
HAYATİ, üsteğmen/Mustafa Ke-
mal Paşa ile Samsun'a çıkan-
lardan, 164.
HAYDAR BEY, Van valisi, 199.
Haydarpaşa/Garı, 127.
Hazar Denizi, 36.
Hey'et-i Nasiha/Nasihât Hey'et-
leri, 103, 104.
Hey'et-i Vükela/Bakanlar Kuru-
lu, 173, 174, 228.
Heyet-i Temsiliye/Temsil Heye-
ti, 241, 243, 244, 246, 251,
255, 258, 261, 263, 264, 265,
268, 273, 274, 278.
HINDENBURG, Alman general,
151.
Hicaz, 51;– Seferi Kuvvetleri,
73, 74.
Hindistan, 63, 180.
Hint-Afgan ordusu, 180.
Horasan, 60.
Hoy, 59.
Hukuk-ı Beşer, gazete, 136.
HURŞİT PAŞA, divan-ı harb-i
örfi üyesi/bahriye nazırı, 90,
201, 203.
Hürriyet ve İtilaf Fırkası/Partisi,
93, 95, 96, 186.
HÜSEYİN HÜSNÜ EMİR (ER-
KİLET) BEY, binbaşı, 66.
HÜSEYİN, Hasan oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.

HÜSREV (GEREDE) BEY,
Mustafa Kemal Paşa ile Sam-
sun'a çıkanlardan, 164, 220.

Irak, 22, 36, 51, 5, 62, 635;– Cep-
hesi, 32, 65.

İslahat Fermanı, 35.

Isparta, 121.

İBRAHİM BEY, Havza belediye
başkanı, 175.

İBRAHİM EDHEM PAŞA, di-
van-ı örfi üyesi, 90.

İBRAHİM TALÎ (ÖNGÖREN)
BEY, Dr./Mustafa Kemal Pa-
şa ile Samsun'a çıkanlardan,
164.

İBRAHİM TEMO, İttihat ve Te-
rakki Cemiyeti'nin kurucula-
rından, 84.

İç Batı Anadolu, 43.

İkinci Meşrutiyet, 40.

İngiliz/ler, 22, 24, 25, 32, 42, 45,
49, 54, 57, 59, 65, 61, 68, 69,
73, 75, 76, 77, 79, 80, 92, 95,
109, 121, 129, 131, 132, 133,
137, 151, 152, 158, 159, 165,
166, 180, 185, 188, 189, 190,
191, 192, 193, 199, 200, 202,
207, 208, 210, 211, 212, 213,
214, 215, 217, 218, 225, 226,
228, 232, 237, 238, 242, 244,
245, 246, 252, 259, 264, 265,
266, 267, 268, 271, 273, 277,
278, 279;– İşgal Orduları Ko-

mutanlığı/Kuvvetleri, 31, 106,
116, 165, 166, 170, 170, 171,
172, 177, 188, 233, 242, 259,
277;– Kontrol Zabıtlığı, 242;–
Muhipler Cemiyeti, 189;–
Rıhtım Komutanlığı, 269;–
Yüksek Komiserliği, 171,
208, 242.

İngiltere, 133, 186, 224;– devle-
ti/hükümeti, 189, 210.

İran, 62, 63, 64, 74.

İSA, Mersinli Cemal Paşa'nın
müstear ismi, 263.

İSHAK SUKÛTÎ, İttihat ve Te-
rakki Cemiyeti'nin kurucula-
rından, 84.

İskenderun, 51, 76, 77, 79, 80,
81.

İslahiye, 56.

İSMAİL FAZİL PAŞA, Ali Fuat
(Cebesoy) Paşa'nın babası, 30,
131, 132.

İSMAİL HAKKI (EDE), Yüzba-
şı/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.

İSMAİL, Mustafa oğlu–, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.

İSMET (İNÖNÜ) PAŞA/BEY,
kumandan, Erkân-ı Harbiye-i
Umumiye Reisi, 33, 41, 107,
134.

İstanbul, 21, 22, 23, 25, 28, 30,
31, 32, 37, 39, 41, 42, 43, 51,
52, 56, 57, 61, 64, 66, 71, 74,
77, 83, 84, 85, 86, 89, 94, 98,
99, 103, 105, 106, 119, 120,

- 123, 125, 126, 127, 129, 130, 134, 135, 136, 137, 139, 148, 155, 156, 159, 160, 160, 161, 165, 169, 183, 187, 191, 192, 194, 204, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 217, 219, 221, 228, 231, 233, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 249, 250, 253, 263, 264, 265, 267, 269, 270, 271, 273, 276, 277, 278;– Belediyesi, 21;– boğazı, 50, 130;– hükümeti, 39, 48, 131, 175, 176, 177, 178, 237, 241, 251, 262, 270, 279;– vilayeti, 251.
- İstiklâl Harbi, 175.
- İtalyanlar, 22, 24, 270.
- İtilaf Devletleri, İngiltere, Fransa, İtalya'nın başını çektiği birlik, 24, 39, 50, 51, 53, 54, 55, 80, 86, 94, 99, 106, 115, 116, 118, 127, 129, 178, 181, 185, 186, 187, 195, 199, 205, 208, 209, 215, 225, 236, 245, 246, 247, 248, 252, 255, 262, 264, 265, 266, 267, 271, 272, 273, 277, 278, 279;– İşgal Orduları Komutanlığı, 95, 137;– Kuvvetleri, 130, 180.
- İttihat ve Terakki Cemiyeti/İttihad-ı Osmanî, 43, 54, 84, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 104, 105, 128, 130, 131, 137.
- İttihatçılar/İttihatçılık, 21, 33, 127, 133, 209, 210.
- İzmir/li, 26, 51, 56, 58, 60, 97, 111, 117, 119, 121, 146, 151, 152, 158, 163, 169, 173, 175, 177, 181, 186, 245, 259, 263, 264;– Cephesi, 262;– Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri, 179.
- İzmit, 111, 120;– -Derince istasyonu, 246.
- Kafkas Cephesi, 62, 64;– Harekâtı, 63;– İslâm Ordusu, 56, 59;– Kolordusu, 58;– Tümeni, 59, 60.
- Kafkaslar/Kafkasya, 36, 50, 63.
- Kahire, 84.
- Kamarlı, Erzincan'da, 59.
- Kanal Cephesi, 37.
- KANSU. Mazhar Müfit. *bk.* Mazhar Müfit (Kansu) Bey.
- Kanun-ı Esasi*, gazete, 84.
- Karadeniz/bölgesi, 62, 132, 166, 174.
- Karaköy, 127.
- Karaman, 121.
- Karesi, 111, *ayr. bk.* Balıkesir.
- Kars, 42, 51, 56, 59, 122.
- Kartal*, istimbüt, 24, 127.
- Kastamonu, 111, 121, 143, 168.
- Katma, 73.
- Kavak, İstanbul Beykoz'da semt, 106.
- KAVAKLI MUSTAFA FEVZİ PAŞA, *bk.* Fevzi (Çakmak) Paşa.
- Kayseri, 111, 121.

KÂZİM (DİRİK) PAŞA, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 33, 107, 164, 220.

KÂZİM (İNANÇ) PAŞA, Er-kân-ı Harbiye Umumiye İkinci Reisi, 33, 107, 108, 140, 141, 159.

KÂZİM (KARABEKİR) PAŞA, 15. Kolordu kumandanı, 33, 41, 46, 104, 107, 122, 134, 157, 168, 170, 174, 176, 179, 181, 194, 200, 201, 212, 218, 220, 221, 223, 244, 264.

KAZIM (ÖZALP) BEY/PAŞA, 33, 104, 107.

KÂZİM PAŞA, divan-i harb-i örfi başkanı, 90.

KEMAL (DOĞAN) BEY, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

KEMAL, Mustafa oğlu-, çavuş/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Keşan, 120.

KIRDAR, Lütü, Belediye Başkanı, 21.

Kırklareli, 120.

Kızkulesi, 148, 165.

Kilikya, bk. Adana.

Konya, 58, 83, 97, 110, 111, 117, 120, 121, 127, 135, 171, 178, 179, 208, 209, 212, 226, 238, 256, 258, 263.

KRESSENSTEIN, Kress von, Alman subay, 62.

Krosnoyarsk, Rusya'da esir kampı, 36.

Kudüs, 62, 68, 69.

Kurtkulak, 73.

Kurtuluş Savaşı, 21, 30, 33, 81, 85, 112, 122, 146, 153, 167, 184, 220, 229.

KUŞÇUBAŞI EŞREF, Teşkilat-ı Mahsusa üyesi/150'liklerden, 32.

Kutülmare, 37.

Kuvâ-yı İnzibatiye, Kuvâ-yı Milliye karşıtı teşkilatlanma, 229.

Kuvâ-yı Milliye/Millî Kuvvetler, İşgal ve ilhaka karşı koymak üzere oluşan millî direniş örgütlenmesi, 21, 60, 104, 105, 106, 108, 139, 155, 176, 185, 195, 205, 219, 228, 233, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 247, 249, 252, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 277, 278, 279, 280.

Kuzey Afrika, 51.

Kuzey Kafkasya Komutanlığı, 58.

Kuzeydoğu Anadolu, 174.

Kuzguncuk, 48, 132.

Kütahya, 111, 121, 246.

La France Militaire, 54.

Levantenler, 152.

LOSSOW, Alman askeri temsilci, 61.

LUDENDORF, Alman general,
151.

Maan, 74.

Maçka, İstanbul'da, 27.

MAHMUT HAYRET PAŞA, 92.

MAHMUT ŞEVKET PAŞA,
Hareket Ordusu Kumandanı,
41, 85.

MAHMUT, Bekir oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.

MAKBULE (ATADAN) HA-
NIM, Mustafa Kemal Paşa'nın
kız kardeşi, 26, 27, 28, 29, 31,
160, 162.

Makedonya, 22, 63, 108.

Malkara, 120.

Mamüretilaziz (Elazığ), 111,
122, 143, 168, 208.

Manastır, 85;– Askerî İdadisi/Li-
sesi, 39, 161.

Manisa, 178, 179.

Maraş, 51, 123, 258.

Mardin, 58, 110.

Marmara, 119; – Adaları, 150;–
Denizi, 57.

MARÛF BEY, İskân Şubesi mü-
dürü, 252.

MAZHAR MÜFİT (KANSU)
BEY, Bitlis valisi, 156, 220.

MECDÎ BEY, Makbule Ata-
dan'ın eşi, 26.

Mecidiyeköyü, 21.

Mezopotamya, 62.

Meclis-i Vükelâ/Bakanlar Kuru-
lu, 182, 190, 191, 224, 225,
232, 249.

MEHMET ALÎ BEY, Dâhiliye
nazırı, 131, 132, 133, 182,
183, 196.

MEHMET ARİF BEY/AYICI
ARİF, Mustafa Kemal Paşa
ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

MEHMET LÜTFÎ, İhsan oğlu-,
nefer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.

MEHMET REŞİT, İttihat ve Te-
rakki Cemiyeti'nin kurucula-
rından, 84.

MEHMET TEVFİK BEY, Mali-
ye nazırı, 142.

MEHMET, Abdullah oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.

MEHMET, Hüseyin oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.

MEHMET, Kerem oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.

MEHMET, Mehmet oğlu-, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.

MEMDUH (ATASEV) BEY,
kâtip/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.

MERSİNLİ CEMAL PAŞA, Yıl-
dırım Kıtaları müfettişi/Harbi-
ye nazırı, 100, 110, 117, 120,
121, 157, 178, 179, 209, 210,

212, 226, 236, 241, 242, 245,
249, 250, 255, 256, 258, 259,
260, 262, 263, 265, 266, 267,
268, 273, 277, 278.
Merzifon, 188, 193.
Mesudiye Oteli, Mustafa Kemal
Paşa'nın Havza'da konakladığı
otel, 175.
Meşveret, 84, 85.
Mintika Palas, Samsun'da Mustafa
Kemal Paşa'nın kaldığı otel,
166.
Mısır, 56, 61, 62, 66, 185.
Millî Mücadele, İşgal ordusuna
karşı yapılan savaşlar, 30, 38,
112, 146, 156, 201, 210, 233,
238, 252, 273, 280.
MİLNE, İngiliz İşgal kuvvetleri
Karadeniz ordusu Komutanı,
170, 171, 188, 189, 208, 209,
210, 225, 259, 260, 262, 266,
268;– hattı, 259, 265.
Minber, 86, 87, 129.
Misak-ı Milli, Son Osmanlı Me-
busan Meclisinde kabul edilen
ant, 268, 274, 278.
Mizan, 84.
Mondros Antlaşması/Mütareke-
si, İtilaf devletleri ile Osmanlı
İmparatorluğu arasında yapı-
lan anlaşma, 22, 32, 37, 45,
46, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56,
57, 59, 60, 71, 72, 74, 77, 83,
85, 89, 91, 93, 94, 99, 111,
126, 141, 145, 155, 266, 275,
276, 278.

MUSA, Abdullah oğlu–, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.

MUSA, Ali oğlu–, nefer/Mustafa
Kemal Paşa ile Samsun'a çı-
kanlardan, 165.

Museviler, 152.

MUSTAFA KEMAL PAŞA,
Türk Kurtuluş Savaşı'nın ön-
deri, 21, 24, 25, 26, 27, 30, 31,
32, 33, 34, 37, 38, 39, 40, 41,
43, 48, 58, 59, 67, 68, 71, 72,
74, 75, 76, 77, 79, 80, 81, 83,
84, 85, 86, 87, 92, 107, 108,
110, 117, 122, 125, 126, 127,
128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 136, 137, 139, 140,
141, 142, 143, 145, 146, 147,
148, 149, 151, 152, 153, 155,
156, 157, 158, 159, 160, 161,
162, 163, 165, 166, 167, 168,
169, 170, 171, 172, 173, 174,
176, 177, 178, 179, 180, 181,
182, 183, 184, 185, 186, 187,
188, 189, 190, 191, 192, 193,
194, 195, 196, 199, 200, 201,
202, 203, 204, 205, 207, 208,
209, 210, 211, 212, 213, 214,
215, 217, 218, 219, 220, 221,
222, 223, 224, 231, 232, 233,
236, 237, 238, 239, 241, 244,
249, 250, 251, 252, 253, 261,
262, 264, 267, 268, 270, 271,
272, 273, 275, 276, 277, 278,
280.

MUSTAFA PAŞA, bk. Nemrut
Mustafa Paşa.

MUSTAFA SABRİ EFENDİ, Şeyhülislam/Kuvâ-yı Milliye karşıtı, 185, 189, 201, 203, 205, 215, 216.

MUSTAFA VASFİ (SÜSOY), Yüzbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

MUSTAFA, Kemal oğlu-, çavuş/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Musul, 51, 56, 58, 74.

MUZAFFER (KILIÇ), ya-ver/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Müdafaa-i Hukuk-ı/Milliye, 194, 195, 203;– Gurubu, 274.

MÜMTAZ (TÜNAY), Yüzbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

MÜNİR BEY, Erzurum valisi, 199, 220.

Mütareke dönemi, 176.

Nablus, 68.

Nargin, Hazar Denizi kıyısında esir kampı, 36.

Nasihât Heyetleri, 264.

NAZİM PAŞA, Harbiye nazırı, 231, 232.

NEMRUT MUSTAFA PAŞA, divan-ı harb-i örfî başkanı, 92.

Niğde, 121, 243.

NİHAT (ANILMIŞ) PAŞA, Yıldırım Ordular Grubu Komutanı 24, 58, 83, 125.

Nişantaşı, 31.

NURETTİN PAŞA, bk. Sakallı Nurettin Paşa.

NURİ, Şakir oğlu-, nefer/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 165.

Nusaybin, 58.

Nüvvap, köy, 76.

Orta Anadolu, 43.

Orta Doğu, 65.

Orta Karadeniz, 136, 139, 170, 190, 276.

OSMAN BEY (GENERAL OSMAN TUFAN), yüzbaşı, 175.

OSMAN FUAD EFENDİ, şeh-zade, 51.

Osmanlı, 37, 42, 50, 51, 52, 55, 67, 98, 99, 103, 111, 114, 118, 124, 129, 148, 166;– Devleti, 22, 28, 37, 40, 41, 46, 47, 49, 51, 52, 56, 65, 66, 75, 95, 97, 156, 209, 212, 242, 250, 259, 265, 276, 278, 279;– Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti/Harbiye Nezareti, 42, 65;– hükümeti, 59, 63, 76, 79, 80, 81, 100, 145, 159, 171, 189, 195, 199, 209, 210, 228;– *Hürriyet Cemiyeti*, 84;– İttihat ve Terakki Cemiyeti, 84, 85, ayr. bk. İttihat ve Terakki Cemiyeti;– Meclis-i Meb'usân/Meb'usân Meclisi, 55, 85, 93, 94, 128, 142, 209, 239, 268, 271, 272, 273, 274, 278;– Ordusu/Orduları, 31, 35, 36, 41, 45, 50, 61, 63, 66, 89, 91, 109,

174, 227, 266;- - Rus Savaşı, 59.

Osmanlı, gazete, 84.

Otuzbir Mart Olayı, II. Abdülhamid'in tahtan indirilmesiyle sonuçlanan isyan, 40.

ÖMER LÜTFİ BEY, kaymakam, 258.

ÖMER, İbrahim oğlu-, nefer/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Padişah, bk. Vahideddin.

Paris, 84, 182, 185, 195, 204, 205;- Barış Konferansı, 185, 186, 259.

Pera Palas, otel, 25, 127.

Pera, 25, ayr. bk. Beyoğlu.

Petrowsk, 59.

Raco, 73.

RAGİP BEY, Zübeyde Hanım'ın ikinci eşi, 28.

RAHİP FREW, İngiliz casusu, 33, 129.

RAHMİ EFENDİ, tabur hesap memuru/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

RASİM FERİT (TALAY) BEY, Dr., 24, 25, 68, 86, 127.

RAUF (ORBAY) BEY, Mustafa Kemal Paşa'yla Samsun'a çıkanlardan/Bahriye Nazırı/ Mondros Antlaşmasını imzalayan, 25, 33, 45, 54, 107,

164, 175, 176, 201, 209, 218, 220, 221, 223, 224, 252.

REFET (BELE) BEY/PAŞA, Mustafa Kemal Paşa'yla Samsun'a çıkanlardan/Jandarma Genel Komutanı, 104, 122, 136, 164, 177, 201, 213, 214, 242.

REFET, Ali oğlu-, onbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

REFİİ CEVAT (ULUNAY) BEY, 150'liklerden gazeteci, 33, 34.

REFİK (SAYDAM) BEY, Tabip Binbaşı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

REFİK HALİT (KARAY) BEY, Posta ve Telgraf Müdürü, romancı-yazar/150'liklerden, 90, 195, 196, 211.

REHOA, İngiliz istihbarat subayı, 172.

RESNELİ NİYAZI BEY, II. Meşrutiyet'in ilânına yol açan ayaklanmanın lideri, 41.

REŞİT PAŞA, Sivas valisi, 208.

RİFAT BEY, Mevlanzâde-, gazeteci, 136, 156.

ROBECK, De., İngiliz amiral, 237, 271.

Romanya, 22, 37, 62.

RUHSAT, emir subayı/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Rum/lar, 40, 152, 172, 173, 181, 193;- çeteleri, 139.

Rumeli/Balkan, 28, 29, 36, 103, 104, 119, 123, 140, 262;– Türkleri, 27;– Umum Müfettişliği, 40, 113.

Rus/Rusya, 36, 59, 172.

RYAN, Andrew, İngiliz büyükelçilik tercümanı, 133, 190, 200, 203.

SADIK BEY, miralay, 186, 187.

SAFÂ BEY, Hariciye nazırı, 209.

SAFVET BEY, hariciye nazırı vekili, 214.

SAİT HALİM PAŞA, 93.

SAİT MOLLA, İngiliz Muhipler Cemiyeti kurucularından, 189.

Sait Paşa Fırkası, 74.

SAİT PAŞA, miralaya, 119.

SAKALLI NURETTİN PAŞA, 104, 105, 110, 120, 123.

SALİH (HULUSİ) PAŞA, Harbiye Nezareti vekili, 267;– kabinesi, 253, Bahriye nazırı, 273.

Saltanat Şûrası, 186, 187.

Samsun, 38, 40, 111, 122, 125, 134, 136, 143, 147, 148, 155, 156, 163, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 175, 182, 185, 189, 193, 214, 275, 277.

SANDERS, Liman Von, Alman generali, 58, 67, 68, 71, 72.

SARI PAŞA, Mustafa Kemal Paşa'nın lakaplarından, 26, 27, 160, 161, 162.

Sarıkamış, 22;– Harekâtı, 64.

SELAHATTİN ADİL BEY, 104, 120.

SELAHATTİN BEY, miralay/Harbiye Dairesi Şube müdürü/II. Ordu müfettiş vekili, 214, 221.

Selanik, 25, 26, 84;– Askeri Rüştiyesi, 39.

Serdarâbât, Erivan'da, 59.

Sevr Antlaşması, 100.

Seyitgazi, 262.

Sırp, 40.

Sibirya, 36.

Siirt, 58.

Sina-Filistin cephesi, 22, 65.

Sinop, 121.

Sivas, 58, 97, 111, 122, 143, 168, 208, 209, 233;– Kongresi, 78, 214, 235, 255, 278;– valiliği, 214.

SOLTER, İngiliz irtibat subayı, 193.

Suriye, 29, 51, 55, 61, 63, 67, 68, 73, 74, 80, 111;– Cephesi, 43, 57, 64.

SÜLEYMAN ASKERÎ BEY, Teşkilat-ı Mahsusa başkanlarından, 32.

SÜLEYMAN FEHMÎ EFENDİ, tabur kâtibi/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

SÜLEYMAN SURURÎ BEY, 23. Fırka komutanı, 256.

SÜLEYMAN ŞEFİK PAŞA, Harbiye nazırı/sadrazam/Millî Mücadele karşıtı, 229, 242, 243.

SÜREYYA (YİĞİT) BEY, İzmit eski mutasarrıfı, 175, 220.

Süveyş Kanalı, 61.

ŞAKİR PAŞA, Harbiye nazırı, 105, 109, 133, 140, 141, 142, 143, 145, 156, 174.

Şark Komutanlığı, 135;– Orduları Grubu, 58, 64;– Vilayetleri, 134, 135.

ŞEFİK (AKER) BEY, 57. Alay komutanı, 104.

ŞEVKET BEY, Galatalı–, Çanakkale Müstahkem Mevki komutanı, 263.

ŞEVKET TURGUT PAŞA, Harbiye nazırı, 105, 107, 173, 181, 183, 190, 191, 194, 200, 203, 204, 225, 226, 228.

Şişli, 21, 24, 29, 30, 31, 33, 34, 86, 131, 133, 165.

Şuayyibe Muharebesi, Irak cephesinde, 32.

Şûralar Mes'clesi, Millî teşkilatlanmanın olup olmadığının tespiti, 174.

ŞÜKRÜ EFENDİ, hesap memuru/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

TAHİR EFENDİ, zabıt vekili/Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkanlardan, 164.

Tahkik Heyeti, Doğu vilayetlerindeki kuva-yı milliye yanlısı olan mülkî amirleri denetlemek için kurulan heyet, 196.

Taksim, 21, 31.

Takvim-i Vekâyi, 94, 252.

TALAT PAŞA, 90.

Teceddüt Fırkası, 85, 90, 91.

Tekirdağ, 58, 97, 119, 120.

Temsil Heyeti, 239.

Terakki ve İttihat Cemiyeti, 84.

Tercan, 210.

Teşkilat-ı Mahsusa, 31, 51, 91, 92, 130, 135, 148, 153.

TEVFİK EFENDİ, Hacı–, Amasya müftüsü, 194.

TEVFİK PAŞA, bk. Ahmet Tevfik Paşa.

Times, 211.

Tokat, 122, 208.

TOPAL OSMAN AĞA, Giresunlu Millî Mücadele kahramanı, 183, 184.

Toros/lar, 50, 76;– Tünelleri, 75.

Tortum, 60, 122.

Trablus/garp, 29, 51.

Trabzon, 111, 143, 168, 181.

Trakya, 52, 57, 104, 119, 120, 124, 244, 245, 246, 269.

Türk/ler, 22, 23, 32, 34, 35, 36, 37, 46, 49, 51, 52, 53, 57, 61, 63, 65, 68, 74, 85, 86, 106, 127, 139, 146, 166, 168, 173, 190, 193, 188, 202, 214, 236, 242, 260, 267, 268, 275, 278;– devleti, 112, 146, 274;– İstik-

- lâl Harbi, 98, 106, 275, 276;–
Milleti, 54, 77, 167, 181, 222,
275, 277;– Ordusu, 49, 52, 54,
61, 63, 155, 238, 278.
- Türkiye, 33, 34, 65, 66, 68, 80,
166, 185, 187, 271;– Büyük
Millet Meclisi, 85, 92, 100;–
Rus sınırı, 59.
- Türklük, 173.
- ULVAN, Hasan oğlu–, ne-
fer/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 165.
- Urfa, 51, 110, 123.
- Uşak, 121.
- Üçler Misâkı, 106, 176, 221, 232,
275.
- VAHİDEDDİN, son padişah, 85,
91, 92, 93, 94, 103, 130, 137,
148, 151, 152, 153, 156, 158,
159, 163, 166, 193, 210, 211,
213, 215, 216, 218, 219, 223,
229, 231, 232, 235, 242, 250,
251, 268, 271, 272.
- Vakit, 129, 136, 193.
- Yan, 60, 111, 122, 143, 168, 199.
- Vatan Ordusu, Konya'da kurul-
duğu ifade edilen mukavemet
teşkilatı, 117, 178, 179.
- Vilâyât-ı Şarkiye, 181.
- WARD PRICE, *Daily Mail* mu-
habiri, 25.
- WEBB, İngiliz amiral, 272.
- YAHYA EFENDİ, alay kâti-
bi/Mustafa Kemal Paşa ile
Samsun'a çıkanlardan, 164.
- YAKUP ŞEVKİ (SÜBAŞI) PA-
ŞA, mirliva, 59, 190, 192, 242.
- Yemen, 51, 63.
- Yıldırım Ordular Grubu/Komu-
tanlığı, 45, 56, 58, 61, 65, 66,
67, 71, 72, 73, 74, 76, 79, 80,
83, 125, 136, 171, 179, 275.
- Yıldız Sarayı, 91, 151, 152, 163,
186;– Cami, 152.
- Yozgat, 111.
- Yunanlılar, 22, 24, 105, 121,
127, 151, 158, 169, 179, 225,
246, 255, 258, 259, 261, 262,
263, 268, 269, 270, 279;– fa-
ciası, 146;– istilası/işgali, 117,
118, 241;– orduları, 151, 186,
195, 200.
- Yunanistan, 173, 202.
- YUSUF İZZET PAŞA, mirliva,
104, 119, 246.
- YUSUF KENAN PAŞA, divan-ı
örfi üyesi, 90.
- ZEBUR, teğmen/Mustafa Kemal
Paşa ile Samsun'a çıkanlar-
dan, 164.
- Zincirlenmiş Cumhuriyet, 182.
- ZOLHİSTER, Hurst, İngiliz ist-
ihbarat yüzbaşı, 172, 188.
- Zonguldak, 120, 267.
- Zor, 111.
- ZÜBEYDE HANIM, Mustafa
Kemal Paşa'nın annesi, 26, 27,
28, 29, 31, 160, 161, 162.

ÖZGEÇMİŞ

Dr. Zekeriya TÜRKMEN, 06.05.1964 tarihinde Bursa/Karacabey Seyran Köyü'nde doğdu. İlköğrenimini Seyran Köyü'nde, orta öğrenimini (1975-1981) Sakarya-Arifiye Öğretmen Lisesi'nde tamamladı. 1982-1986 yılları arasında eğitim gördüğü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden ve İstanbul Fakülte ve Yüksek Okullar (FYO)'dan mezun oldu. Yüksek Lisans çalışmasını 1988-1990 yılları arasında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, doktora çalışmasını da, 1990-1995 yılları arasında aynı üniversitenin Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde tamamladı. "*Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*" adlı tezi vererek tarih bilimi doktoru unvânını aldı.

Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu, Kuleli Askeri Lisesi, Harp Akademisi, Kara Harp Okulu ve Hacettepe Üniversitesinde Tarih, Siyasî Tarih, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersleri vermiş olan Dr. Zekeriya Türkmen, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi ve Türk Askeri Tarih Komisyonu Genel Kurulu üyesidir.

Yayımlanmış eserleri:

Kuleli Şehitleri, İstanbul 1993.

Osmanlı Meşrutiyetinde Ordu-Siyaset Çatışması, İstanbul 1993, II. Baskı.1999.

Hareket Ordusu ve Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal, Gnkur. ATASE Bşk.lığı yay., Ankara 1999.

İngiliz Kemal (Ahmet Esat Tomruk) Milli Mücadele Dönemi Hatıraları, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.

Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılması (1918-1920), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

Belgelerle Yunan Mezalimi, Ankara 2001.

Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal (Ekim 1918-Ocak 1920), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2002.

Musul Meselesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925), Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2003.

Çanakkale 1915: Türk Ordusunun Kara ve Hava Harekâtı, Ankara 2007.

Millî Mücadele Yıllarında İstanbul Mitingleri, Ankara 2007.

Vilayat-ı Şarkîye (Doğu Anadolu) Islahat Müfettişliği: Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları (1913-1914), Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2007.

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal: Selanik'ten İstanbul'a, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara 2008.

Yayımlanmasına katkıda bulunduğu eserler ve diğer çalışmaları:

1. **ATATÜRK'ün Not Defterleri**, c. I-XII, Gnkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara 2004-2009.
2. **Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri**, (Yayın Kurul Üyesi), c. II-VIII, Ankara 2005-2008.

3. Mareşal Fevzi Çakmak'ın Talimatıyla Yazdırılan **Balkan, Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşıyla ilgili eserlerin (28 cilt)** yeniden düzenlenip yayımlanması, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2005-2007.
4. **Çanakkale Muharebeleri Esir İfadeleri**, c. I-II, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2009.
5. **Vatandaşlık Bilgisi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2009.
6. **Türk Tarihi İçinde Atatürk ve Cumhuriyet**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2009.
7. **Atatürk'ün Yakınları ve Çevresinde Bulunmuş Kişilerle Raporajlar**, (Editör), Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2009.
8. **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı tarafından yılda iki kez yayımlanmaktadır.
9. **Asker ve Devlet Adamı Atatürk Albümü**, Gnkur. ATASE Bşk.lığı, Ankara 2009.
10. **Çanakkale, Sakarya, Büyük Taarruz Harp Tarihi** Broşürleri.
11. TSK iç alan ağına bağlı bilgisayar sayfasında halen kullanılan "**Atatürk Sayfası**"nın planlama, düzenlenme ve yayıma hazırlanması.
12. "**Yakınçağ Türk Tarihi**", "**Askerî Tarih**", "**Atatürk ve Cumhuriyet**" dönemleriyle ilgili olarak ulusal ve uluslararası düzeyde tertiplenen seminer, sempozyum ve kongrelerde sunulmuş bildirileri.
13. TRT Radyo-TV'lerinde yayımlanmış senaryo metinleri bulunmaktadır.
14. Türkçe ve yabancı dillerde (İngilizce, Almanca) yayın yapan yurt içi ve yurt dışındaki bilimsel dergilerde 50'nin üzerinde makalesi yayımlanmıştır.

MÜTAREKEDEN MİLLÎ MÜCADELEYE

15. Anıtkabir'de bulunan **"Atatürk ve Kurtuluş Savaşı Müzesi"**nin planlama, yapım ve yeniden düzenleme çalışmalarında, Makedonya-Manastır Askerî İdadisinde **"Atatürk Anı Odası"**nın hazırlanmasında, Harbiye Askerî Müzesine bağlı salonlarındaki Türk Ordusu ile ilgili canlandırma (panorama) ların hazırlanmasında görev almıştır.

Yakın dönem Türk tarihi ağırlıklı olmak üzere Atatürk ve dönemi hakkında yaptığı belgesel araştırmaları ile tanınan Zekeriya TÜRKMEN, "**Mütarekeden Millî Mücadeleye Mustafa Kemal Paşa 1918-1919**" adlı bu eserle okuyucuyla buluşuyor. Eserde, arşiv belgelerine dayalı birinci elden kaynaklardan hareketle Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919'da, IX. (daha sonra III.) Ordu Kıt'aları Müfettişliği görev ve yetkileriyle Samsun'a çıkışı, bunun Türk tarihindeki önemi ve TBMM'nin açılışına uzanan süreç inceleniyor.

TÜRKMEN'in eserinde I. Dünya Harbi'nin sonlarına doğru Osmanlı ordusundaki çözülmeden başlayarak Mondros Ateşkesine uzanan süreç ve mütareke uygulamaları ile bu kritik evrede dönemin duyarlı askerî yetkililerinin olağanüstü gayretleriyle "Türk Ordusu"nun temel kadro-kuruluşunun korunarak yeniden yapılandırılması irdeleniyor. TÜRKMEN, bu süreçte kurulan ordu müfettişlikleri ile Mustafa Kemal Paşa'nın geniş yetkilerle ordu müfettişi sıfı tıyla Samsun'a çıkışı arasındaki ilişkiyi de tamamen özgün belgelerle gözler önüne seriyor.

Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa'nın, Mütareke İstanbul'undaki faaliyetleri ve Samsun'a çıkışı ile ilgili kimi kesimlerin dillendirdiği ve değişik amaçlar taşıyan iddialar da tamamen belgelere dayalı olarak inceleniyor. Bu çerçevede Padişah Vahidettin tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya verildiği dillendirilen para/altın konusu da yine tamamen belgelere dayalı olarak çürütülüyor...

Eserde, Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkışı ile giriştiği Türk milletinin geleceğine yön verecek millî faaliyetler ardından İstanbul Hükümetince geri çağırılması, Paşa'nın buna uymaması sonucu bir ay boyunca yaşanan ve sonu görevden azil ile biten sinir savaşı da kronoloji ve belgelere dayalı olarak gözler önüne seriliyor. Yine bu süreçte Vahidettin, İstanbul Hükümeti ve Osmanlı Harbiye Nezareti ile Genelkurmayının tüm bu gelişmelere karşı yaklaşımları ayrı ayrı inceleniyor.

Tüm bunların dışında TÜRKMEN'in eserini değerli kılan en önemli husus, konu ile ilgili kimi belge ve fotoğrafların ilk kez yayınlanıyor olması.